

รายงานการวิจัย

เรื่อง

พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชน
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Buddhist Arts : Historical, Development and Influences
on people's Living in the North – Eastern Region

โดย

ดร.อดุลย์ หลานวงศ์

พระภาณูวัฒน์ จันทวฑฒโน

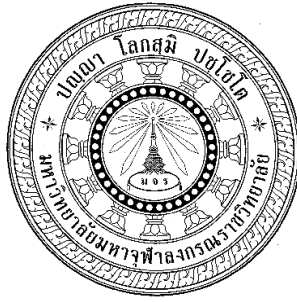
พระมหาภิรัฐภรณ์ อัสมาลี, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760099

รายงานการวิจัย

เรื่อง

พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชน
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

Buddhist Arts : Historical, Development and Influences
on people's Living in the North - Eastern Region

โดย

ดร.อดุลย์ หลานวงศ์

พระภาณุวัฒน์ จันทวฑฒโน

พระมหาภิรัฐภรณ์ อัสมาลี, ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760099

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Buddhist Arts : Historical, Development and Influences
on people's Living in the North – Eastern Region

By

Dr. Adun Lanwong

Phra Panuwat Chuntawatthano

Phramaha Piratkorn Amsumâli, Ph.D

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khonkaen Campus

B.E. 2560

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610760099

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ผู้วิจัย:	ดร.อดุลย์ หลานวงศ์, พระภาณุวัฒน์ จนทวฑฒโน พระมหาภิรัฐภรณ์ อัสมาลี, ดร.
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและพัฒนนาการของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เพื่อศึกษาคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยใช้การเก็บข้อมูลทั้งจากเอกสาร งานวิจัยและข้อมูลภาคสนามโดยกำหนด ๕ พื้นที่ ในภาคอีสาน ๕ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น กาฬสินธุ์ หนองคาย สกลนคร และจังหวัดอุบลราชธานี จากผู้ให้ข้อมูลจำนวน ๖๕ รูป/คน

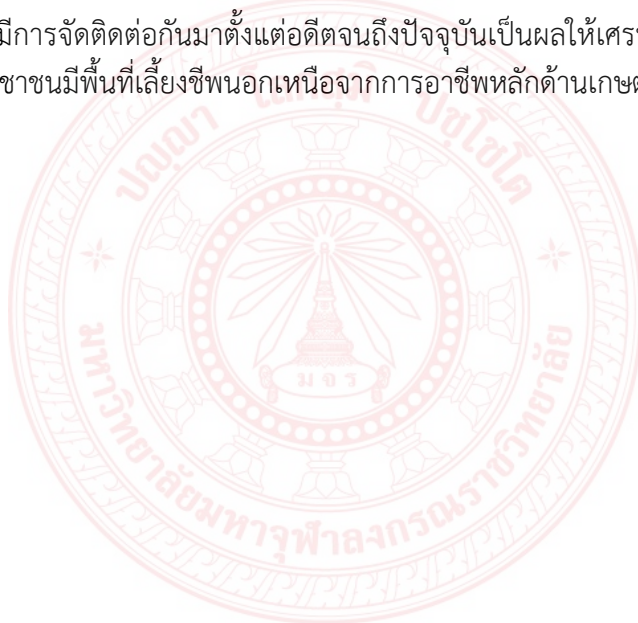
ผลจากการศึกษาพบว่า

พุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นในยุคพุทธกาลเน้นประโยชน์การใช้สอยเป็นสำคัญ และมุ่งพัฒนาที่ตัวบุคคลเป็นหลัก จึงปรากฏพุทธศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรมที่เป็นส่วนของอาคาร สถานที่เท่านั้น ต่อมายุคหลังพุทธกาลจึงปรากฏประติมากรรมกล่าวคือพระพุทธรูป เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะได้รับอิทธิพลความเชื่อจากชาวกรีกที่นิยมสร้างรูปเคารพแทนเทพเจ้าที่ตนนับถือ พระพุทธรูปนั้นเริ่มแพร่หลายกระจายในยุคที่มีพระสาวกเข้ามาประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระเจ้าอโศก และการติดต่อทางการค้า จนเป็นที่นิยมหล่อหรือปั้นขึ้นพร้อมกับการมีอารามในภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยเริ่มมีปรากฏหลักฐานในตำนานอูรังคินิทาน พระพุทธเจ้าตรัสรับสั่งให้พระอานนท์เถระหลังจากพุทธปรินิพพานให้นำพระบรมสารีริกธาตุ ส่วนอูรังคธาตุ (กระดูกหน้าอก) มาประดิษฐานที่ภูเก้าพร้าว ต่อมาจึงมีการสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นปรากฏนามว่า พระธาตุพนม และในคัมภีร์ได้ระบุไว้ชัดเจนว่าพระพุทธรูปองค์ได้ประทับรอยพระบาทไว้ ๒ แห่ง ต่อมาได้มีการสร้างพระธาตุเจดีย์ครอบไว้แห่งหนึ่งปรากฏนามว่า พระธาตุเชิงชุม

ต่อมาจึงปรากฏหลักฐานว่ามีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นในพื้นที่นี้ในยุคทวารวดี โดยค้นพบพระพุทธรูปหินทรายแกะสลักเป็นส่วนใหญ่ มีการสลักพระพุทธรูปนอนบนพิงผาหลายแห่ง เช่น พระนอนภูค่าว อำเภอสหัสขันธ์ และพระนอนภูป้อ อำเภอมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น การสลักพระพุทธรูปบนหลักหินทรายเสมา เพื่อแสดงเขตสีมาของอุโบสถในการทำสังฆกรรมหลายแห่ง เช่น ไบเสมาบ้านกุดโง้ง ตำบลกุดตุ้ม อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ หลังจากนั้นยุคขอมรุ่งเรืองในพื้นที่ได้มีการแกะสลักหินทรายเป็นพระพุทธรูปปางต่าง ๆ และมีการสร้างปราสาทเป็นศาสนสถานเพื่อใช้ในการประกอบพิธี ต่อมาบางแห่งได้เปลี่ยนแปลงจากลัทธิความเชื่อเดิมเป็นพระพุทธศาสนาบ้างก็มี ในยุคล้านช้างได้มีการสร้างพุทธศิลป์ไว้มากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรูปสำคัญที่ทำการศึกษาวิจัยใน

ครั้งนี้ ส่วนใหญ่สร้างขึ้นในยุคล้านช้างนี้ มีการสร้างพระธาตุเจดีย์ศรีสองรักไว้แสดงเขตแดนของอาณาจักร ทั้งสอง บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมและพุทธศิลป์แห่งอื่นๆ ที่รุดทรุดโทรมตามกาล ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการย้ายถิ่นข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งบ้านเมืองหลายแห่ง จากการย้ายถิ่นในครั้งนั้น ปรากฏว่ามีการอัญเชิญพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองมาด้วย เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจของคณะรวมถึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาต่อพระรัตนตรัยอย่างมั่นคง และเพื่อจะประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาในบ้านเมืองที่เหมาะสมนั่นเอง

คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์นั้นพบว่า พระพุทธรูปส่งผลต่อความเชื่อความเลื่อมใสศรัทธาของคนในชุมชน ยึดถือเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของพื้นที่นั้น ๆ ทำให้เกิดความสันติสุขสงบร่มเย็นเกิดขึ้นในชุมชนและสังคม เกิดความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชน เกิดจิตอาสาในการร่วมกันช่วยทำงานบุญประเพณีที่จัดขึ้นทุกปี เกิดรายได้จากการขายของชำร่วย ที่ระลึกและการจ้างคนในชุมชนเกิดขึ้นเพื่อช่วยจัดสถานที่ให้เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยว เกิดการท่องเที่ยวอันเป็นผลมาจากวัฒนธรรมประเพณีที่มีการจัดติดต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นผลให้เศรษฐกิจในท้องถิ่นนั้นมีรายได้หมุนเวียน ประชาชนมีพื้นที่เลี้ยงชีพนอกเหนือจากการอาชีพหลักด้านเกษตรกรรม

Research Title: Buddhist Arts : Historical, Development and Influences on people's Living in the North – Eastern Region

Researchers: Dr. Adun Lanwong, Phra Panuwat Chuntawatthano
Phramaha Piratkorn Am̂sumâlî, Ph.D

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Khonkaen Campus

Fiscal Year: 2560/2017

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The purposes of this research were 1) to study the concepts and development of Buddhist arts in the Northeastern region, 2) to study the important characteristics and the learning of Buddhist arts in the Northeastern region, and 3) to study the value and the influences of important Buddhist arts in the Northeastern region. This research was a qualitative study collecting data from both research papers and field data. 5 areas in 5 provinces in the Northeastern region were selected including Khon Kaen, Kalasin, Nong Khai, Sakon Nakhon, and Ubon Ratchathani. The data were collected from 65 monks/persons.

The findings of research as follows:

Buddhist arts created in the Buddha era importantly focused on the benefits and development of the individuals. Therefore, there were architectural Buddhist arts that were part of the buildings. Later in the post-Buddha era, sculptural Buddhist arts, Buddha images, were created because it was influenced by the belief of Greeks to create idols for respected gods. Buddha images were popular in the age that the Buddha's disciples came to proclaim Buddhism during the reign of King Ashoka and when there was a contact for trading until the casting of Buddha images was popular, along with the building of temples in various regions in Thailand. Especially in the Northeastern region of Thailand, it began to have evidence for Urangkhanitan. The Buddha ordered Ananda to take his breastbone ash to be enshrined at Phu Kumpra. Later, the pagoda named Phra That Phanom was built. It was stated in the scripture that the Buddha imprinted his footprints in two places. Later, there was a covering pagoda built with the name Phra That Choeng Chum.

After that, there was evidence showing that the Buddha images were built in this area in the Dvaravati era. The sandstone-carved Buddha images were mostly found. There was a construction of the laying Buddha images on many cliff sheds

such as Phra Non Phukhaw in Sahatsakhan District and Phra Non Phupo in Muang District, Kalasin Province. There was a the Sema sandstone carving of Buddha images to show the Sema area of the chapel for worships such as Sema leaves at Ban Kud Ngong, Kut Tum Sub-district, Muang District, Chaiyaphum Province. Later, at the time Khmer prospered, there was a sandstone carving of Buddha images in different manners. There was also a building of a castle as a place to perform rituals. After that, some of the places had changed their existing beliefs into Buddhism. In the Lan Xang era, several Buddhist arts were created, especially the Buddha images used in this study that were mostly built in the Lan Xang era. Phra That Chedi Si Song Rak was built to show the borders of both kingdoms and Phra That Phanom and other Buddhist arts that were dilapidated over time were repaired. At the beginning of the Rattanakosin era, there was emigration moving from the Mekong riversides to set up a city. During that emigration, the city's Buddha images were respectfully engaged to the new city to build the encouragement and willpower for people, as well as to show strong faith in the triple gems and to establish Buddhism in a suitable city.

For the value and the influences of the Buddhist arts, it was found that Buddha images affected the faith and loyalty of people in the community and people pay respect to Buddha images as if they are the city's Buddha images, creating peace and tranquility in the community and society. It created harmony in people in the community. There are public minds for the cooperation in the annual traditional ceremony. There are incomes from selling souvenirs and hiring people in the community to help arrange a suitable place as a tourist attraction. It resulted in traveling occurred from a consecutively organized culture and traditions since the old days to the present. As a result, there is working capital for the local economy in the areas. People have space where they can have a job aside from their main career as agricultural workers.

กิตติกรรมประกาศ

รายงานวิจัยฉบับนี้ได้รับทุนวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในปีงบประมาณ ๒๕๖๐ ซึ่งผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ได้ให้การสนับสนุนในการทำผลงานด้านการวิจัยของบุคคลากรของรัฐ

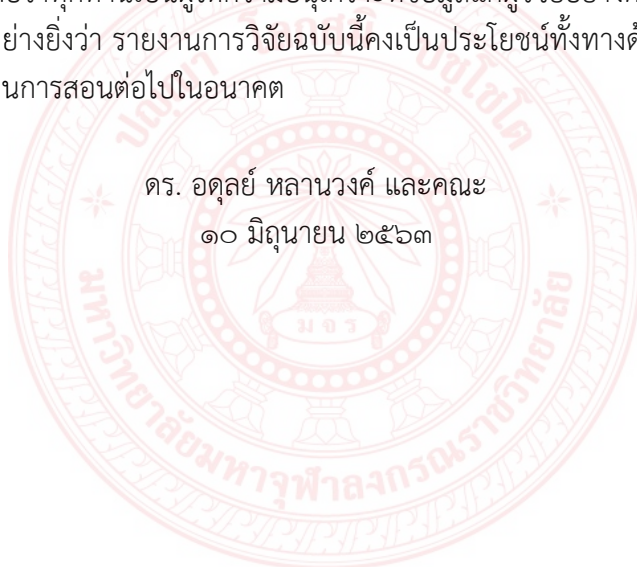
ผู้วิจัยขอขอบคุณคณะกรรมการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์และผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่สำคัญอย่างยิ่งต้องขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณ พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. รองอธิการบดีวิทยาเขตขอนแก่น ที่ให้การสนับสนุนในการให้แนวคิดด้านการวิจัยและส่งเสริมให้บุคคลากรได้มีผลงานด้านการวิจัยเพิ่มมากขึ้น ในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งข้อมูลทุกท่าน ที่ให้ความร่วมมือในด้านข้อมูลเป็นอย่างดี

รายงานการวิจัยฉบับนี้จะสำเร็จลงไม่ได้ถ้าไม่ได้รับการช่วยเหลือจากทุกท่านดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นนั้น ถือว่าทุกท่านเป็นผู้ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลแก่ผู้วิจัยอย่างดี

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า รายงานการวิจัยฉบับนี้คงเป็นประโยชน์ทั้งทางด้านวิชาการ และการพัฒนาเอกสารการเรียนการสอนต่อไปในอนาคต

ดร. อดุลย์ หลานวงศ์ และคณะ

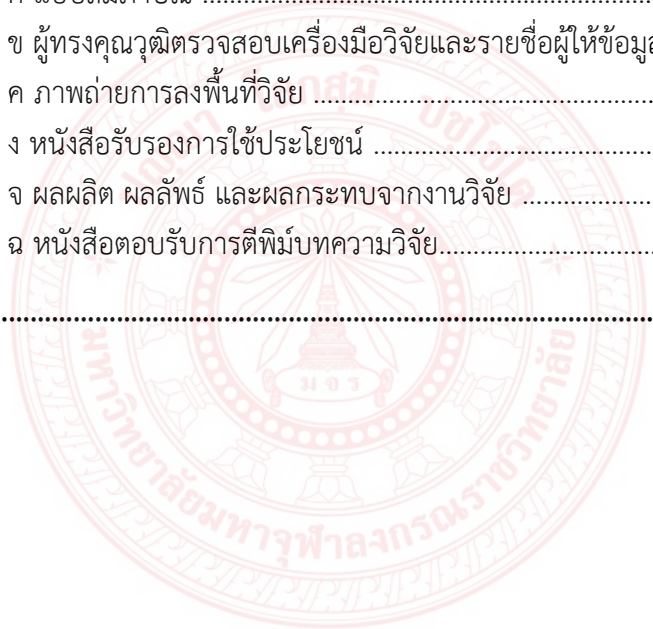
๑๐ มิถุนายน ๒๕๖๓

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญแผนภาพ.....	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฅ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย.....	๓
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๔
๑.๕ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	๔
๑.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๖
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์.....	๗
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธรูป.....	๑๗
๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติและพัฒนาการของพุทธศิลป์ในอินเดีย.....	๒๘
๒.๔ ประวัติและพัฒนาการของพุทธศิลป์ที่สำคัญในประเทศไทย.....	๓๗
๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติและพัฒนาการพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๕๑
๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๘๐
๒.๗ สรุป.....	๘๓
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๘๕
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๘๕
๓.๒ พื้นที่การวิจัย และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๘๖
๓.๓ เครื่องมือการวิจัย.....	๘๗
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๘๘
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๘๙
๓.๖ การนำเสนอผลการวิจัย.....	๘๙
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๙๐
๔.๑ แนวคิดและพัฒนาการของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๙๐
๔.๒ ลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๙๙

๔.๓	คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	๑๓๖
๔.๔	องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๔๓
๔.๕	สรุป.....	๑๔๘
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	๑๕๙
๕.๑	สรุปผลการวิจัย.....	๑๕๙
๕.๒	อภิปรายผลการวิจัย.....	๑๕๓
๕.๓	ข้อเสนอแนะ.....	๑๕๖
บรรณานุกรม	๑๕๗
ภาคผนวก	๑๖๑
	ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์	๑๖๒
	ภาคผนวก ข ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยและรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๑๖๕
	ภาคผนวก ค ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย	๑๗๔
	ภาคผนวก ง หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์	๑๘๖
	ภาคผนวก จ ผลผลิต ผลิตภัณฑ์ และผลกระทบจากงานวิจัย	๑๘๘
	ภาคผนวก ฉ หนังสือตอบรับการตีพิมพ์บทความวิจัย.....	๑๙๐
ประวัติผู้วิจัย	๑๙๓

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๖
๒ พระพุทธรูปปางนาคปรก บ้านฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์	๕๓
๓ พระพุทธรูปสำริดที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์	๕๕
๔ ใบเสมา เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ จำหลักเรื่องราวพุทธประวัติตอนพิมพ์าลิลาป	๕๖
๕ พระนอนแบบสลักบนหน้าผาหินทราย พุทธสถานภู่อ จังหวัดกาฬสินธุ์	๕๘
๖ พระเจ้าองค์ต่อ วัดศิลาอาสน์ บ้านนาไโก่เซา ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ	๕๙
๗ พระพุทธรูปศิลปะเขมร	๖๑
๘ พระธาตุพนม ตำบลธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม	๖๖
๙ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย	๖๗
๑๐ หลวงพ่อองค์ต่อ วัดศรีชมภูองค์ต่อ ต.น้ำโมง อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย	๖๘
๑๑ พระเสริม (องค์ใหญ่) พระแสน (องค์เล็ก)	๖๙
๑๒ พระใส วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย	๗๐
๑๓ พระเจ้าใหญ่อินแปลง วัดมหาวนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี	๗๑
๑๔ พระพุทธรูปไม้ช่างพื้นบ้าน	๗๕
๑๕ พระไม้กลุ่มอิทธิพลช่างหลวง	๗๖
๑๖ พระพุทธพระลับ	๑๐๐
๑๗ พระพุทธรูปโรคนันตราย	๑๐๙
๑๘ หลวงพ่อพระใส	๑๑๖
๑๙ พระเจ้าใหญ่อินแปลง	๑๒๔
๒๐ หลวงพ่อองค์แสน	๑๓๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อในวิจัยฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มา / เล่ม / ข้อ / หน้า ตามลำดับ เช่นอง.สตตก.(ไทย) ๒๓ / ๔๗ / ๗๐ -๗๔. หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ภาษาไทย เล่ม ๒๓ ข้อ ๔๗ หน้า ๗๐-๗๔

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ขุ.อ.อ. (บาลี)	= ขุททกนิกาย	ปรมุตตที่ปนี	อุทานอรรถกถาपालิ	(ภาษาบาลี)
----------------	--------------	--------------	------------------	------------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เป็นเวลานานมาแล้วที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทกับวิถีชีวิตของชาวอีสานทุกยุคทุกสมัยพร้อมกับพัฒนาการการสร้างสมอารยธรรม ตลอดระยะเวลาอันยาวนานมีผู้คนเข้ามาอาศัยและสร้างสมอารยธรรมขึ้นบนดินแดนแห่งนี้ล้วนผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนา สิ่งที่ตามมาคือความศรัทธาที่สร้างสรรค์โบราณวัตถุสถาน สุนงตบพิธิกรรม หรือกิจกรรมทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม รวมทั้งได้มีช่างทำพระพุทธรูปโดยใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น การหล่อ การปั้น การแกะสลักไม้เป็นรูปพระพุทธรองค์ตั้งแต่ขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ ดังนั้นมูลเหตุแห่งการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีประวัติความเป็นมาพร้อมกับการแพร่ขยายของพระพุทธศาสนา พระพุทธปฏิมา ถือเป็นเจดีย์ประเภทหนึ่ง ในจำนวนเจดีย์ ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุเทสิกเจดีย์ และรูปสลักอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธประวัติ ก็จัดว่าเป็นอุเทสิกเจดีย์ พุทธเจดีย์สถานส่วนใหญ่สร้างขึ้นครั้งแรกในประเทศอินเดีย โดยพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์ราชวงศ์โมริยะ พระองค์เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๓ ของพระราชวงศ์ ทรงครองราชย์อยู่ประมาณ พ.ศ. ๒๗๐-๓๑๑ ได้ทรงสร้างพุทธสถานขึ้นหลายแห่ง แต่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาขึ้น พระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปปฏิมาตามศัพท์คือ รูปเปรียบหรือรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรเจ้าไม่ใช่รูปเหมือนพระองค์ท่าน ซึ่งแต่เดิมในสมัยที่พระองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ยังไม่มีการสร้าง จนกระทั่งพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว จึงเริ่มมีการสร้างถาวรวัตถุอื่นๆนอกเหนือจากพระอารามหรือที่พักของพระสงฆ์^๑

ในพระพุทธประวัติแต่เดิมนั้นชาวอินเดียสมัยโบราณไม่นิยมสร้างรูปเคารพแต่จะสร้างอย่างอื่นเป็นสัญลักษณ์ ซึ่งคตินิยมนี้เองที่ตลใจให้ชาวโยนกคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นในคันธารราฐเป็นปฐมในสมัยของพระเจ้ามิลินทร์ คือในระหว่าง พ.ศ. ๓๖๕-๓๘๓ และการสร้างครั้งแรกน่าจะเป็นดำริของพระเจ้าแผ่นดินมากกว่าของประชาชนทั่วไป จึงได้มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างนักปราชญ์ราชบัณฑิตว่าควรจะสร้างรูปของพระองค์อย่างไร จากนั้นคตินิยมการสร้างพระพุทธรูปจึงแพร่หลายเข้าสู่อินเดีย จนกระทั่งเกิดศิลปะแบบมถุรา อมราวดี ทางใต้ (พุทธศตวรรษที่ ๗-๘) ศิลปะแบบคุปตะ ซึ่งถือว่าเป็นยุคทอง ของศิลปะอินเดีย (พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑) ศิลปะแบบหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒) ศิลปะเหล่านี้ได้แพร่อิทธิพลให้แก่บรรดาประเทศต่างๆ แถบเอเชียอาคเนย์ ลังกา และหมู่

^๑ กรมศิลปากร, คู่มือถว้ยความรู้แต่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔.

เกาะอินโดนีเซีย ศิลปะแบบปาละ-เสนะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘) เป็นศิลปะยุคสุดท้ายของอินเดีย หลังจากนั้นต่างศาสนาก็เข้ามามีอิทธิพลแทนที่^๒

ส่วนดินแดนสุวรรณภูมิหรือทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น การสร้างพระพุทธรูปภูมินั้น เริ่มจากประชาชนในดินแดนดังกล่าวหันมานับถือพระพุทธศาสนา จนเกิดเป็นนครรัฐและอาณาจักรต่าง ๆ ซึ่งในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดีได้พบพระพุทธรูปแบบอมราวดี คุปตะและปาละ ในภาคใต้และภาคเหนือของไทย มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมา บรรดานักโบราณคดีได้แบ่งยุคสมัยของพระพุทธรูปที่พบในประเทศไทยตามลักษณะศิลปะ คือ ศิลปะแบบทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย อยุธยา และ รัตนโกสินทร์ พระพุทธรูปแบบทวารวดีเป็นพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดและได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียมาก ปางต่าง ๆ ที่นิยมสร้างกัน ได้แก่ วัตรรกมูทรา (ปางแสดงธรรม) อภัยมูทรา (ปางประทานอภัย ปางห้ามสมุทร) ปางมารวิชัย ปางตรัสรู้ (ปางสมาธิ) พระอิริยาบถและปางที่นิยมสร้างน้อยกว่าที่ได้กล่าวมาแล้ว ได้แก่ ปางถวายเนตร ปางประดิษฐานรอยพระบาท ปางประทับยืน ปางอุ้มบาตร ปางนาคปรก ปางลีลา (ซึ่งหมายถึงพระพุทธรูปเมื่อเสด็จลงจากดาวดึงส์) ปางไสยาสน์ (หรือไสยา ซึ่งมักสร้างขนาดใหญ่ ซึ่งหมายถึงพุทธประวัติตอนเสด็จสู่มหาปรินิพพาน) สรุปได้ว่า พระพุทธรูปปางต่าง ๆ จะอยู่ใน อิริยาบถหนึ่งใน ๔ อิริยาบถ ได้แก่ นั่ง ยืน นอน เดิน ซึ่งร่วมปรากฏอยู่ในพุทธประวัติตอนพระพุทธรูปทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์ที่ต้นมะม่วง ณ เมืองสาวัตถี

นับตั้งแต่มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นในโลกกว่า ๒,๐๐๐ ปี ชาวพุทธล้วนมีแต่ความดีงาม สถานที่หรือกิจกรรมใดที่มีพระพุทธรูปเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ก็กลายเป็นสถานที่หรือกิจกรรมที่ดี เช่น เมื่อนำพระพุทธรูปเข้าไปประดิษฐานก็เกิดความระมัดระวัง ทำให้ลดอุบัติเหตุได้ เป็นเครื่องหมายเตือนใจ เตือนสติ เมื่อใดที่ผู้คนมีความทุกข์ ทั้งทางกายและใจ เมื่อได้เพ่งดูพระพุทธรูปและสวดมนต์ที่เป็นบทคำสอน ความทุกข์เร่าร้อนก็จะลดลง พระพุทธรูปจึงเป็นเครื่องหมายของการดับทุกข์ดับปัญหา เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางจิตใจในด้านความดีงาม เป็นสิ่งประกอบในศาสนพิธี การปฏิบัติศาสนพิธีใดๆ ของชาวพุทธย่อมจะต้องมีพระพุทธรูปเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยเสมอ มิเพียงแต่การสวดมนต์ไหว้พระหรือนิมนต์พระมาเจริญพระพุทธมนต์ ถวายภัตตาหารเช้า เพล รวมไปถึงราชพิธีและรัฐพิธีที่มีพิธีทางศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องก็จะต้องมีพระพุทธรูปอยู่ด้วยทั้งพระสงฆ์และชาวบ้านต่างปฏิบัติต่อพระพุทธรูปประหนึ่งว่าปฏิบัติต่อพระเจ้า เป็นทางแห่งการทำบุญกุศลของชาวพุทธ

จากที่กล่าวในตอนต้นจะเห็นได้ว่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเมื่อครั้งอดีตที่ผ่านมาหรือในปัจจุบัน ประชาชนในพื้นที่ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก และมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณีและวัฒนธรรมล้วนแต่ผูกพันกับพระพุทธศาสนา กระแสยุคโลกาภิวัตน์ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิต ศิลปะและวัฒนธรรม รวมทั้งความสัมพันธ์กับศิลปะต่างๆ ในทิศทางที่เหมาะสม ซึ่งยังขาดการศึกษาวิเคราะห์แนวโน้มและทิศทางของพุทธศิลป์กับกระบวนการจัดการองค์ความใหม่ในการสืบทอดภูมิปัญญาอันเป็นมรดกของท้องถิ่นอีสาน

^๒ อ่างแล้ว กรมศิลปากร, คู่มือถวายเป็นบุญแด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม, หน้า ๑๕.

ดังนั้น คณะผู้วิจัย ในฐานะเป็นหน่วยงานที่จัดการศึกษาและส่งเสริมการเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนาจึงมีความสนใจที่จะศึกษาประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลของพุทธศิลป์โดยเฉพาะพระพุทธรูปองค์สำคัญประจำจังหวัดในแต่ละจังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับพุทธศิลป์ที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของประชาชน อันจะเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดและพัฒนาการของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญ และการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research research) ซึ่งมีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

สำหรับขอบเขตด้านเนื้อหานี้ คณะผู้วิจัยทำศึกษาในมิติต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- ๑) ประวัติ พัฒนาการของพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๒) ลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พระพุทธรูปองค์สำคัญคู่บ้านคู่เมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๓) คุณค่าและอิทธิพลของพระพุทธรูปที่มีต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- ๔) การจัดการเรียนรู้ในการอนุรักษ์และการตระหนักรู้ถึงความสำคัญของพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่

การวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยกำหนดพื้นที่ในการวิจัย คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งประกอบด้วย ๕ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น กาฬสินธุ์ หนองคาย สกลนคร และจังหวัดอุดรธานี มีพื้นที่ศึกษาวิจัย ดังนี้

- ๑) จังหวัดขอนแก่น ได้แก่ พระพุทธพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง ตำบล ในเมือง อำเภอเมือง
- ๒) จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้แก่ พระพุทธรูปนิโรคนทราย (หลวงพ่อดำชุมเย็น) วัดกลาง พระอารามหลวง ตำบลกาฬสินธุ์ อำเภอเมือง
- ๓) จังหวัดหนองคาย ได้แก่ หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

๕) จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ หลวงพ่ออินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

๕) จังหวัดสกลนคร ได้แก่ หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร อำเภอเมือง

๑.๓.๓ ขอบเขตประชากรและกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูล

สำหรับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาวิจัย ในครั้งนี้ ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้บริหารหรือผู้นำชุมชน ประชาชนชาวบ้านหรือผู้นำทางพิธีกรรม ประชาชนทั่วไปในชุมชน และหน่วยงานภาครัฐ/อบต./เทศบาล ที่เกี่ยวข้อง จำนวนพื้นที่ละ ๑๕ รูป/คน รวมทั้งสิ้น ๗๕ รูป/คน

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

พุทธศิลป์ หมายถึง พระพุทธรูปองค์สำคัญที่เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ในงานวิจัยนี้ มุ่งที่จะศึกษา ๕ องค์ ได้แก่ ๑) พระพุทธพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น ๒) พระพุทธรูปโรคนันตราย หรือหลวงพ่อบุญรอดคำชุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ๓) หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย ๔) พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี และ ๕) หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร

พัฒนาการ หมายถึง การปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงในด้านการอนุรักษ์และการสร้างความตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ที่บรรพบุรุษได้วางແນเพื่อเป็นมรดกของชาติ พระพุทธศาสนา

ลักษณะสำคัญทางพุทธศิลป์ หมายถึง พุทธลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูป ตลอดถึงปรัชญาธรรมทางพระพุทธศาสนาที่แฝงอยู่ในพุทธลักษณะของพระพุทธรูปองค์สำคัญทั้ง ๕ องค์

การเรียนรู้ทางพุทธศิลป์ หมายถึง การศึกษาและทำความเข้าใจในแนวคิดการสร้างพระพุทธรูปองค์สำคัญทั้ง ๕ องค์ และปรัชญาธรรมที่แฝงอยู่ในพุทธลักษณะของพระพุทธรูป ตลอดถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ทั้ง ๔ ด้าน ได้แก่ ๑) ด้านพุทธศิลป์และปรัชญา ๒) ด้านวัฒนธรรมประเพณี ๓) ด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง และ ๔) ด้านการท่องเที่ยว

วัฒนธรรมประเพณี หมายถึง สิ่งที่ดีงามที่ประชาชนในชุมชนยึดถือปฏิบัติต่อพระพุทธรูปองค์สำคัญทั้ง ๕ องค์ อย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ หมายถึง สิ่งที่ดีงามซึ่งเกิดขึ้น สืบเนื่องมาจากความศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ซึ่งมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านจิตใจ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและชุมชน

๑.๕ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๕.๑ ได้ชุดความรู้พุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในเขตพื้นที่แต่ละจังหวัด ในด้านประวัติศาสตร์ พัฒนาการ วัฒนธรรมและประเพณี คุณค่าและขบวนการจัดการการเมืองการปกครอง เป็นต้น

๑.๕.๒ ได้ข้อเสนอแนะ บทความวิจัยและแนวทางการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมด้านพุทธศิลป์ที่มีต่อประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในฐานะเป็นพุทธศาสนิกชน

๑.๕.๓ คณะสงฆ์ ชุมชน องค์กรทางพระพุทธศาสนา และรัฐบาลได้มีการพัฒนาความรู้ รูปแบบ กิจกรรมและกระบวนการจัดการด้านพุทธศิลป์ที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาจิตใจและปัญญาของบุคคลในสังคมในเชิงมหภาคและจุลภาค

๑.๕.๔ ผลการศึกษาวิเคราะห์จะเป็นแนวทางการพัฒนาระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมและผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงในโลกยุคใหม่ที่มีต่อแนวคิด วิถีชีวิต และวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อนำไปสู่การจัดการที่เหมาะสม

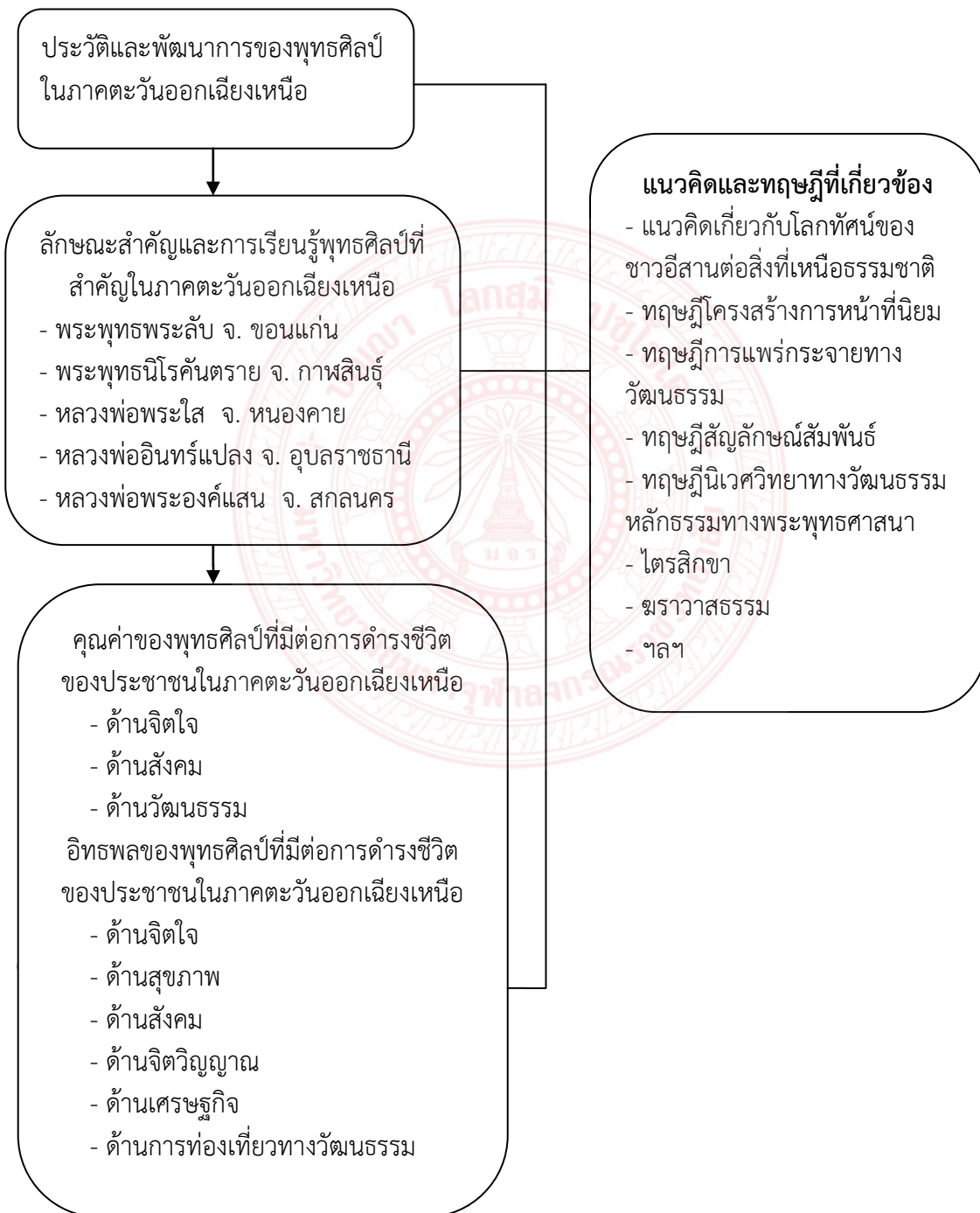
๑.๕.๕ นักวิชาการและผู้สนใจ ได้รับความรู้ เข้าใจในพุทธศิลปะโดยเฉพาะพระพุทธรูปที่เป็นศิลปะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สามารถพัฒนาไปสู่ระดับจิตใจและสังคมสันติภาพ รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมอันเป็นมรดกของมนุษยชาติ

๑.๕.๖ ได้เห็นทิศทางและแนวโน้มทางการพัฒนาและอนุรักษ์พุทธศิลป์ที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

ในการวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ พัฒนาการและอิทธิพลของพุทธศิลป์ประเภท พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ในพื้นที่ ๕ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดหนองคาย จังหวัดอุดรธาธานี และจังหวัดสกลนคร สามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual framework) ได้ดังนี้

แผนภาพที่ ๑ กรอบแนวคิดการวิจัย

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเกี่ยวกับพุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด และทฤษฎีเกี่ยวกับพุทธศิลป์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประวัติ พัฒนาการของพุทธศิลป์ประเภทพระพุทธรูป ซึ่งดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์

๒.๑.๑ ความหมายของพุทธศิลป์

เมื่อจะศึกษาคำว่าความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนา มีจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีของศิลปะ ซึ่งมีรายละเอียดของเนื้อหา ดังนี้

คำว่า พุทธศิลป์ มาจากคำว่า พุทธะ + ศิลปะ พุทธะ หมายถึง เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒^๑ ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า ศิลปะเป็น คำนาม หมายถึง ฝีมือ ฝีมือช่าง การแสดงซึ่งอารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์ โดยเฉพาะหมายถึงวิจิตรศิลป์

น. ณ ปากน้ำ^๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ศิลปะ หมายถึง ผลแห่งพลังความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ที่แสดงออกในรูปลักษณะต่างๆ ให้ปรากฏซึ่งสุนทรียภาพ ความประทับใจหรือความสะท้อนอารมณ์ ความอัจฉริยภาพ พุทธิปัญญา ประสบการณ์ รสนิยมและทักษะของแต่ละคน เพื่อความพอใจ ความรื่นรมย์ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีหรือความเชื่อในลัทธิศาสนา

คำว่า ศิลปะ (Art) นี้ มาจากคำละตินว่า “Ars” แปลว่า ความชำนาญหรือทักษะ (Skill) ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาของอิตาลี คำว่า Arti หมายถึงอาชีพช่าง และคำว่า Arte หมายถึง ฝีมือช่าง ทักษะ และประดิษฐ์กรรมทางการช่าง^๓

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นาน-มีบุ๊คส์ พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๐๑.

^๒ น. ณ ปากน้ำ, พจนานุกรมศิลปะไทย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

^๓ พ่วง มีนอก, สุนทรียศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔๙.

เพลโต (Plato)^๔ ได้แสดงทัศนะว่า งานศิลปะ คือ การเลียนแบบสิ่งเฉพาะบนโลกแห่งผัสสะและการเลียนแบบของศิลปิน เป็นเพียงความคล้ายคลึงหรือเป็นเพียงบางส่วนของต้นแบบ

อริสโตเติล (Aristotle)^๕ กล่าวว่า ศิลปะ คือ การเลียนแบบความแท้จริง ซึ่งเป็นกระจกเงาสะท้อนธรรมชาติ ศิลปะไม่ใช่การถ่ายแบบรูปร่างภายนอกวัตถุ แต่เป็นการถ่ายแบบเนื้อแท้ภายใน

ลีโอ ตอลสตอย (Leo Tolstoy)^๖ กล่าวว่า ศิลปะ คือ กิจกรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์ทำขึ้นอย่างรู้ตัว โดยใช้สื่อที่สัมผัสได้ (เส้น สี เสียง คำพูด) เพื่อแสดงออก หรือสื่อสารความรู้สึกที่มีอยู่ภายในตัวเขาไปยังคนอื่นให้ได้รับรู้ และเกิดความรู้สึกเช่นเดียวกับตน

สรุปได้ว่า จากทัศนะของนักวิชาการตะวันตกที่ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับศิลปะ จึงสามารถสรุปได้ว่า ศิลปะเป็นงานที่สร้างสรรค์ขึ้นจากความสามารถของมนุษย์ ซึ่งความสามารถในการสร้างสรรค์งานศิลปะนี้ ได้รับแรงดลใจจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดความประทับใจ ความสะเทือนใจ แล้วถ่ายทอดออกมาเป็นงานทางศิลปะ เพื่อบอกกล่าวให้ผู้อื่นได้รับรู้หรือเข้าใจในความคิด และเพื่อเป็นสื่อความเข้าใจระหว่างมนุษย์ด้วยกัน รวมทั้งเพื่อช่วยผ่อนคลายความตึงเครียดทางอารมณ์ ศิลปะไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ถ้ามีมาเองไม่มีผู้ใดสร้างนั้น ไม่ถือว่าเป็นศิลปะ สิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติมีมากมายทั้งดงาม น่าทึ่งถ้ามีผู้สร้างขึ้นมา จึงจะถือว่าเป็นศิลปะ

ศิลปะนั้นได้มีนักปราชญ์ให้คำนิยามไว้มากมาย สามารถสรุปเป็นแนวทางในการศึกษางานศิลปะ^๗ ดังนี้

๑) ศิลปะคือการเลียนแบบธรรมชาติ ดังนั้น หน้าที่ของศิลปินจะต้องเข้าใจใน ธรรมชาติ รู้จักถ่ายทอดความรู้สึกที่เกิดจากธรรมชาติ ให้ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม มีรูปทรง มี เรื่องราวถูกต้องตามความเป็นจริงเท่าที่ความงามในธรรมชาตินั้นจะอำนวยให้

๒) ศิลปะคือการแสดงออกซึ่งความรู้สึก นั่นคือ ศิลปินต้องมีความสามารถในการแสดงออกซึ่งความรู้สึก หรือความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ปรากฏออกมาภายนอกอย่างมีสติและใช้พิจารณาดีแล้ว โดยอาศัยประสบการณ์และความเข้าใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และแสดงออกมาให้ คนอื่นเข้าใจและมีอารมณ์คล้อยตามด้วย

๓) ศิลปะคือการพัฒนาศีลธรรมในทางอ้อม เพราะการแสดงออกในทางรูปธรรมอันเป็นอุดมคติสูงสุดที่ถูกถ่ายทอดโดยศิลปิน จะต้องเพียบพร้อมด้วยความสงบเรียบร้อยทั้งร่างกายและจิตใจ ศิลปะที่แสดงออกจึงจะประณีต สวยงาม ผู้เห็นหรือผู้ชมจึงคล้อยตาม เมื่อศิลปินเห็นคุณค่ามีสุนทรียธาตุดูอยู่ในจิตใจ จึงมีความรัก ความห่วงหาพัน มีจิตใจใฝ่อนุรักษ์ศิลปะอย่างจริงจัง เกิดความรักและความห่วงหาพันในผลงานของตน จึงเป็นเหตุให้ผู้อื่นมีความรัก มีความห่วงหาพัน ใครที่จะอนุรักษ์ภูมิใจในศิลปะหรือผลงานชิ้นนั้น ไม่อยากจะทำลาย ไม่ใส่ใจ - ใครที่จะไปทำให้ศิลปะนั้นได้รับความ

^๔ จรูญ โภภทรตานานนท์, สุนทรียศาสตร์, (นนทบุรี : เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๓๙), หน้า ๒๕.

^๕ สุจิตรา อ่อนค้อม, ปรัชญาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรภาพพัฒนา, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔๑.

^๖ อ่างแล้ว, สุนทรียศาสตร์, หน้า ๔๗.

^๗ บุญมี แทนแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๙๖ - ๙๗.

เสียหาย เลอะเลือน สกปรกเลอะเทอะให้ปรากฏ เพราะรู้ คุณค่าของศิลปะเหล่านั้นถึงแม้ศิลปะนั้นจะสามารถซ่อมแซม ปรับปรุงขึ้นมาใหม่ได้ แต่ต้องเสีย ค่าใช้จ่าย เสียค่าอนุรักษ์คุ้มครอง และคุณค่าของศิลปะที่ซ่อมแซมขึ้นมาใหม่อาจจะด้อยคุณค่า หรือหมดคุณค่าไปก็เป็นได้

๔) ศิลปะคือการแสดงรูปแบบที่มีนัยสำคัญแฝงอยู่ เนื่องจากจุดประสงค์ของศิลปะที่แท้จริงก็คือเพื่อศิลปะนั่นเอง มิใช่เพื่อชีวิต มิใช่เพื่อเศรษฐกิจ มิใช่เพื่อให้ได้รับการยกย่องสรรเสริญแต่อย่างใดเลย ด้วยเหตุนี้ศิลปินจึงจำเป็นต้องแสดงผลงานออกมาในรูปแบบมีปรัชญา ศิลป์หรือมีความงาม เพื่อให้ผู้อื่นได้รับทราบและเห็นไปตามด้วย และสามารถปฏิบัติตามในรูปแบบที่ดี และเห็นคุณค่าโดยที่สำคัญที่สุดคือในเรื่องบุญ บาป การทำความดี หลีกหนีความชั่ว ตลอดถึงจุดหมายปลายทางของชีวิต

๕) ศิลปะคือการแสดงออกในทางภาษาเพราะภาษาเป็นสื่อความหมายหรืออธิบายบางอย่างให้เข้าใจได้ แต่ภาษาใบ้ ภาษามือ ภาษาเขียน ภาษาพูดในแต่ละชาติแต่ละสังคม หรือแต่ละประเทศย่อมจะแตกต่างกัน จึงทำให้เกิดความเข้าใจต่างกันจากจุดหมายของศิลปิน ผู้สร้างผลงานนั้นๆ ด้วยเหตุนี้เอง จึงเป็นเหตุให้ศิลปะของแต่ละกลุ่ม แต่ละชาติ แต่ละภาษาจึงแตกต่างกันไป แม้แต่กลุ่มของพระพุทธศาสนาเองก็แตกต่างกันในแต่ละนิกาย แต่ละท้องถิ่น แต่ละกลุ่มชนหรือแต่ละเผ่าพันธุ์

๖) ศิลปะคือการสร้างอุปกรณ์เพื่อให้เกิดความพึงพอใจ เนื่องจากศิลปะเป็นสิ่งที่มีความค่าอย่างหนึ่งของมนุษย์ ศิลปินจึงพยายามที่สร้างความพึงพอใจ ความซาบซึ้งหรือความสุขให้แก่มนุษย์ นั่นคือจะต้องสร้างความพึงพอใจให้เกิดแก่ตนเองและผู้อื่นที่ได้ชื่นชมในผลงานหรือในศิลปะของตน

๗) ศิลปะคือการที่เราหาทางเข้าถึงความจริง เพราะความจริงของศิลปะนั้นคือความงาม ความประณีต ศิลปินจึงพยายามแสดงออกในด้านความจริงเช่นนั้น อันมีอยู่ภายในประสบการณ์ของตนเองและของผู้อื่น เพราะความจริงเช่นนี้ ถ้าหากซาบซึ้งเข้าใจเฉพาะตนเอง แต่คนอื่นไม่ซาบซึ้ง ไม่เข้าใจ ความจริงเช่นนั้นก็ไม่นิรันดรไม่สากล

๒.๑.๒ ประเภทของพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ก่อให้เกิดผลอันเป็นคุณค่าทางจิตใจ ให้เกิดความเกษมเบิกบานกลั่นเป็นความสุขและร่มเย็น จึงกล่าวได้ว่า พุทธศิลป์เป็นเสมือนสะพานบุญ หรือเป็นสื่อที่น้อมนำความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา พุทธศิลป์ปรากฏอยู่ทุกประเภท จึงเป็นประจักษ์พยานแห่งความศรัทธาอันของพุทธบริษัทต่อ ๆ กันมาทุกยุคทุกสมัย ที่ได้ปรากฏต่อสายตาดูจนถึงปัจจุบัน

งานศิลปะจะถือได้ว่าเป็นศิลปะนั้นจะต้องประกอบด้วย ๕ อย่าง คือ ๑) มนุษย์ ๒) ความคิด สติปัญญาของมนุษย์ ๓) การกระทำของมนุษย์ ๔) ความงามที่พึงพอใจ ๕) ความนิยมชมชอบ และสามารถแบ่งประเภทได้ ๒ ประเภท^๕ ได้แก่

๑. **วิจิตรศิลป์ (Fine Art)** คือ ผลงานศิลปะที่มนุษย์สร้างขึ้นมาจากด้วยความรัก แสดงออกถึงคุณค่าทางสุนทรียภาพ และอารมณ์สะเทือนใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้ดูเกิดความรู้สึกทางความงามบริสุทธิ์ และให้ข้อคิดอันเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ และวิจิตรศิลป์ ถือว่าเป็นศิลปะบริสุทธิ์ เป็นการสร้างงาน

^๕ อภัย นาคคง, **ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ**, (กรุงเทพมหานคร : ท. วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๕.

ศิลปะเพื่อศิลปะโดยแท้จริง เป็นการสร้างงานศิลปะ เพื่อสนองความต้องการทางจิตใจและอารมณ์ เป็นสำคัญถือเอาความรู้สึกสะท้อนจากงานนั้นเป็นคุณค่า วิจิตรศิลป์สามารถแยกย่อยได้ ๕ ประเภท^๙ ได้แก่

๑) จิตรกรรม (Painting) หมายถึง ภาพวาดด้วย สีหรือภาพวาดระบาย สี อาจจะ เป็นสีเดียว สองสี หรือหลายสี ภาพที่วาดนั้นอาจจะเหมือนจริง ตามธรรมชาติหรือจิตรกรคิดประดิษฐ์ สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ อาจจะระบายสี ให้เหมือนจริงหรือกำหนด สีขึ้นใหม่ตามความรู้สึกนึกคิดและ จินตนาการของผู้วาดหรือจิตรกร (Painter) การวาดภาพระบายสี อาจจะวาดจำลองจากสิ่งที่มีอยู่ตาม ธรรมชาติให้เหมือนจริง หรือวาดจากความจำ ความประทับใจ เป็นรูปสัญลักษณ์ที่มีรูปร่าง สี สัน ตาม วัตถุประสงค์ให้สอดคล้องกับความคิด อุดมคติหรือตรงตามความมุ่งหมาย ให้เหมาะสมกับสถานที่หรือ ความต้องการทางหนึ่งทางใดของจิตรกรผู้สร้างงานจิตรกรรมนั้น หรือจะวาดจากต้นแบบที่เป็นคน สิ่งของ ทิวทัศน์ ให้มีรูปร่างและสี สันเหมือนต้นแบบหรือคล้ายกับสิ่งเหล่านั้น^{๑๐}

๒) ประติมากรรม หรือปฏิมากรรม (Sculpture) หมายถึง งานศิลปะที่สร้างขึ้นเป็น รูปสามมิติ (Three Dimensions) โดยการปั้น แกะสลัก หล่อ หรือวิธีการอื่นๆ โดยใช้ดินเหนียว ไม้ หิน ปูน โลหะ เป็นวัสดุ รูปที่สร้างขึ้นนั้นอาจมีรูปร่างเหมือนจริงตามธรรมชาติ หรือเป็นรูปร่าง ที่ประ ติมากรสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ คำว่าประติมากรรมนั้นในภาษาไทยเดิมใช้กันอยู่ ๒ แบบ คือปฏิมาหรือ ปฏิมากรรมซึ่งเป็นภาษาบาลี ส่วนอีกคำหนึ่ง คือประติมาหรือประติมากรรมเป็นคำในภาษาสันสกฤต ทั้งสองคำมีความหมายเหมือนกัน คือหมายถึงรูปที่สร้างขึ้นหรือรูปจำลอง ปัจจุบันนิยมใช้คำว่า ประติมากรรมมากกว่าคำว่าปฏิมากรรมแม้คำว่า ประติมากรรมจะยังใช้อยู่บ้าง ก็มักใช้เฉพาะ พระพุทธรูปหรือรูปเคารพ เช่น พระพุทธรูปมักเรียกกันว่า พระพุทธรูปปฏิมา หรือเทวรูปซึ่งบางครั้งเรียก กันว่า รูปปฏิมา หรือประติมากรรม ประติมากรรมในภาษาอังกฤษใช้คำว่าSculptureหมายถึงศิลปะที่ มีลักษณะเป็นสามมิติและกินเนื้อที่ในอากาศ ผลงานประติมากรรมอาจสร้างขึ้นโดยการปั้น แกะสลัก หล่อ หรือกรรมวิธีใดๆ ก็ได้ ผู้สร้างสรรค์งานประติมากรรมเรียกว่าประติมากรซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษ ว่าSculptor^{๑๑}

๓) สถาปัตยกรรม (Architecture) หมายถึง งานที่เกี่ยวกับการก่อสร้างต่างๆ ได้แก่ อาคาร บ้านเรือน โบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ เป็นต้น สิ่งก่อสร้างเหล่านั้นจะมีรูปแบบและวัสดุแตกต่างกันไปตามการใช้สอยและขนบนิยมแต่ละท้องถิ่น ซึ่งสามารถแยกตามการสร้างเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและ วัตถุประสงค์อื่น เช่น ใช้เป็นอาคารสำหรับประกอบพิธีทางศาสนา ปราสาท อนุสรณ์สถาน ป้อม ปราการ ซึ่งมีพัฒนาการจากวิธีการง่าย ๆ ขึ้นมาเป็นลำดับ จนมีรูปทรงและโครงสร้างที่ซับซ้อน ใช้ วัสดุแปลกใหม่ ใช้เทคโนโลยีสูง^{๑๒} อีกประการหนึ่ง งานประติมากรรม งานสถาปัตยกรรม และงาน จิตรกรรมจัดอยู่ในกลุ่มศิลปะที่เราสามารถสัมผัสสัมผัสความงามได้โดยทางประสาทตา จึงเรียกว่า ทัศนศิลป์

^๙ บุญเยี่ยม แยมเมือง, **สุนทรียภาพทัศนศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๓๖-๒๓๙.

^{๑๐} วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, **ทัศนศิลป์ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก, ๒๕๔๗), หน้า ๙-๑๑.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙-๖๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗-๑๐๙.

๔) วรรณกรรม (Literature) หมายถึง ศิลปะในการเรียบเรียง หรือประพันธ์ถ้อยคำ มีทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง โดยเฉพาะร้อยกรองนั้น มีการแยกประเภทต่าง ๆ ออกไป มีการเลือกใช้ ถ้อยคำ มีสัมผัส มีจังหวะ ท่วงทำนอง ทำให้เกิดความไพเราะของถ้อยคำ

๕) นาฏศิลป์และดุริยางค์ศิลป์ (Drama & Music) หมายถึง การดนตรี ซึ่งเน้นการ นำเอาเสียงมาเป็นสื่อแสดง ความรู้สึก โดยผ่านเครื่องมือที่ใช้ในการตี ตี เป่า ทำให้ผู้ทำและผู้ฟัง เกิดอารมณ์ หรือ ความรู้สึกร่วม เพลิดเพลิน เป็นสุข รัก อาลัย เป็นต้น

วรรณกรรม และนาฏศิลป์และดุริยางค์ศิลป์ เป็นงานที่ใช้สัมผัสผัสความไพเราะ จึงเรียกว่า โสตศิลป์ ถ้านำเอาศัตรากรรมไปรวมกับนาฏกรรม ซึ่งเป็นเรื่องของการพონร่า เต้นร่า โทรทัศน์ ภาพยนตร์ เราจึงเรียกศิลปะแบบนี้ว่า โสตทัศนศิลป์

๒. ประยุกต์ศิลป์ (Applied Art) ซึ่งเป็นงานศิลปะ ที่ไม่ได้เน้นแต่ทางด้าน สุนทรียภาพ เท่านั้น แต่ได้นำมาเอาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น งานหัตถกรรม โภคภัณฑ์ อันเกี่ยวกับการ แต่งกายของโชน ละคร ลิเก เป็นต้น ศิลปะสาขาประยุกต์ศิลป์^{๑๓} ได้แก่

๑) สถาปัตยกรรม คล้ายกับงานประติมากรรมนั้นถูกสร้างขึ้นเพื่อป้องกันมนุษย์จาก สิ่งแวดล้อม ส่วนประติมากรรมสร้างขึ้น เพื่อเคารพบูชาสักการะและความสวยงาม

๒) ศิลปะอุตสาหกรรม เป็นศิลปะในการค้นคิดกรรมวิธี ที่จะให้มีผลผลิตเพื่อ ประโยชน์ใช้สอยเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก งานศิลปะอุตสาหกรรมนี้ ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับงาน หัตถกรรม เช่น ทอผ้า ตัดเสื้อผ้า ทำเฟอร์นิเจอร์ ปัจจุบันศิลปะอุตสาหกรรมมีหลายแขนง เช่น งาน ตกแต่งภายใน งานออกแบบลวดลายผ้า งานออกแบบเสื้อผ้า งานไม้ งานโลหะ งาน ถ่ายภาพ ตลอด ทั้งภาพยนตร์ โทรทัศน์ และอื่นๆ

๓) ศิลปะหัตถกรรม เป็นงานศิลปะที่ทำด้วยมือเป็นส่วนใหญ่ แบบที่ทำมักจะทำ ออกแบบ ตามใจของผู้ทำ เช่น การทำโต๊ะ เก้าอี้ การปั้นหม้อ ปั้นไห การทอผ้า และอื่นๆ ซึ่ง ปัจจุบันได้มีการ นำเอาเครื่องจักร มาใช้แทนเพื่อเป็นเครื่องทุ่นแรง จึงกลายเป็นกึ่งอุตสาหกรรมไป (Semi Industrial)

เห็นได้ว่า พุทธศิลป์จัดอยู่ในศิลปะสาขาจิตรศิลป์ และจัดเข้าในทัศนศิลป์ เพราะเป็น ศิลปะที่เราสามารถสัมผัสผัสความงามได้โดยทางประสาทตา พุทธศิลป์ ได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร หรือศาลาการเปรียญ พระสถูป พระปราสาท จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทสถาปัตยกรรม พระพุทธรูปปฏิมา ในอิริยาบถหรือปางต่างๆ ลวดลายปูนปั้น งานแกะสลักไม้บานประตูตกแต่งต่างๆ จัดเป็นทัศนศิลป์ ประเภทประติมากรรมรูปภาพผนังตามสถานที่สำคัญต่าง ๆ จัดเป็นทัศนศิลป์ประเภทจิตรกรรม

๒.๑.๓ คุณค่าพุทธศิลป์

พุทธศิลป์ทั้ง ๓ ประเภท ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรมและสถาปัตยกรรมนั้น เป็นศิลปะที่ ช่างผู้มีความสามารถได้สร้างสรรค์ขึ้นด้วยความศรัทธาในพระพุทธานุชา และอุทิศเป็นพุทธบูชา พุทธศิลป์นั้น ยังแฝงไปด้วยปรัชญาธรรมและคุณค่าด้านต่าง ๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๑๓} บุญมี แทนแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

คุณค่าจิตรกรรม คือ ภาพวาดฝาผนังสามารถบอกเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยคุณค่าและจุดมุ่งหมายของการสร้างภาพจิตรกรรมมีหลายประการ สามารถจำแนกได้ดังนี้^{๑๔}

๑) คุณค่าด้านเป็นจุดกำเนิดหรือมูลเหตุการสร้างที่เป็นเหตุเป็นผล สามารถแยกออกได้เป็น ๔ ประการ คือ

๑.๑) เป็นการยกย่องเชิดชูศาสนา วรรณคดี และเสริมบารมีพระมหากษัตริย์ที่เป็นการยกย่องเชิดชูศาสนานั้น เพราะส่วนใหญ่จะแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดก ส่วนวรรณคดีนั้นเลือกแสดงเฉพาะวรรณคดีที่มีชื่อเสียง เช่น สังข์ทอง สุวรรณหงส์ รามเกียรติ์ เสริมพระบารมีพระมหากษัตริย์ก็เป็นการแสดงเรื่องราวพงศาวดาร หรือภาพเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ คุณธรรมอย่างใหญ่หลวงที่มีต่อประเทศชาติ เช่น พระนเรศวรมหาราชและพระปิยมหาราช ล้นเกล้ารัชกาลที่ ๕ เป็นต้น

๑.๒) เพื่อประดับตกแต่งความสวยงามของอาคาร ภาพจิตรกรรมฝาผนังช่วยเพิ่มความสำคัญ ความสวยงามของอาคารหรือสถาปัตยกรรมนั้นให้มีมากยิ่งขึ้น การศึกษาในสมัยโบราณยังไม่มีระบบโรงเรียนสถาบันที่จะให้การศึกษาและความรู้แก่ประชาชนได้คือวัด วัดเป็นศูนย์กลางของวิชาการหลายแขนงมากมายเหลือคณานับ ผู้ถ่ายทอดวิชาการ คือพระสงฆ์ ธรรมเนียมไทยนิยมส่งลูกหลานเข้าไปศึกษาหาความรู้ในวัด โดยการส่งเข้าไปเป็นลูกศิษย์ปรนนิบัติพระอาจารย์ เมื่ออายุครบก็บรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นภิกษุต่อไป การที่กุลบุตรได้อยู่ในวัดเป็นเวลานานย่อมสัมพันธ์กับรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่มีความโอ่อ่า

ทั้งยังมีการประดับตกแต่งด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ย่อมทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาภายใต้จิตสำนึก เมื่อเข้าไปในพระอุโบสถ นอกจากจะพบพระประธานที่มีอาการสงบนิ่งแล้ว สิ่งที่ได้พบเห็นอีกอย่างหนึ่งก็คือ “ภาพ จิตรกรรมบนฝาผนัง” ที่มีทั้งเรื่องพุทธประวัติหรือชาดกก็ตามประดับไว้โดยรอบผนัง ก็ได้อาศัยภาพเหล่านี้ศึกษาหาความรู้ทำให้เกิดความเข้าใจในพุทธประวัติยิ่งขึ้น

๑.๓) จิตรกรรมฝาผนังนอกจากจะเสริมความงามของอาคารแล้ว ยังใช้เป็นสื่อในการประกอบคำสอนในพุทธศาสนาด้วย คือ เมื่อพุทธศาสนิกชนได้ฟังพระสงฆ์แสดงธรรมเทศนาเรื่องพุทธประวัติในอดีตแล้ว หันมาชมภาพจิตรกรรมฝาผนัง ที่เปรียบเสมือนอุปกรณ์การสอน ย่อมทำให้เกิดความซาบซึ้ง อันเป็นการน้อมนำไปประพฤติแต่สิ่งที่บุญกุศลยิ่งขึ้น

๑.๔) เป็นการแสดงออกซึ่งฝีมือและอารมณ์ของศิลปินโบราณ เพราะถ้าไม่มีการสร้างจิตรกรรมฝาผนัง ศิลปินก็ไม่มีโอกาสที่จะแสดงความคิดของตนเองออกมาจากจิตรกรรมฝาผนัง จะเห็นได้ว่าศิลปินได้ถ่ายทอดสถานภาพของบุคคลระดับชั้นต่าง ๆ กัน ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงสามัญชน ศิลปินจะแสดงออกให้เห็นความแตกต่างกันทั้งสิ้น การเน้นความสำคัญเครื่องแต่งกาย ถ้าเป็นพระมหากษัตริย์ก็จะใช้สีสดใสวาดอย่างประณีต มีการตกแต่งอารมณ์อย่างตระการตา ถ้าเป็นพวสามัญชนก็ใช้สีคล้ำลง เสื้อผ้าก็เป็นธรรมดา ตลอดจนการถ่ายทอดลักษณะของป่าเขา ลำเนาไพร บ้านเรือน ปราสาทพระราชวัง ล้วนแต่ถูกบันทึกอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังทั้งสิ้น

^{๑๔} สมชาติ มณีโชติ, **จิตรกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๒-๒๕.

๒) คุณค่าด้านการถ่ายทอดความศรัทธา ผู้เขียนจิตรกรรมฝาผนังทำขึ้นด้วยความศรัทธาในพุทธศาสนาอันสูงส่ง ดังนั้น เมื่อช่างเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติจึงทำด้วยใจศรัทธาโดยไม่หวังสินจ้าง รางวัลอะไรทั้งสิ้น โดยมีศรัทธาเป็นพื้นฐาน มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่หวังผลบุญกุศลเป็นสำคัญ ศิลปินจึงใช้สมาธิอย่างแรงกล้าในการสร้างจิตรกรรมฝาผนังเพื่ออุทิศเป็นบุญกุศล ภาพที่ออกมาจึงดูแน่นขนัดเรื่องราวไปทั้งอาคาร

นั่นหมายความว่า ในการเขียนภาพแต่ละครั้งศิลปินต้องรวบรวมสมาธิให้แน่น เพื่อที่จะให้ได้ภาพที่มีความงดงามเป็นพิเศษสุดยอด ดังนั้น ผลงานที่สำเร็จออกมาจึงเป็นการบรรยายบันทึกรความจริงโดยไร้สิ่งอื่นใดเคลือบแฝง นั้นแสดงว่าหลักฐานจากจิตรกรรมฝาผนังเป็นความจริงที่เชื่อถือได้อีกประการหนึ่งด้วย

๓) คุณค่าด้านสื่อในการบันทึกเรื่องราวร่องรอยของอดีต การวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นศิลปะอีกแบบหนึ่ง โดยธรรมชาติของศิลปะแล้ว ไม่ว่าจะศิลปินจะแสดงเรื่องราวอะไรเป็นจุดสำคัญที่แฝงอยู่ในผลงานอันเป็นประสบการณ์เดิมที่ถูกแสดงออกของเรื่องมีอยู่ ๒ ประการ คือ

๓.๑) การถ่ายทอดด้วยวิธีการสังเคราะห์ ซึ่งศิลปินจะนำสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวเองถ่ายทอดลงในภาพที่ตนสร้างขึ้น ด้วยเหตุนี้เราจะพบได้ว่าจะเป็นภาพพุทธประวัติหรือภาพชาดกก็ตาม ภาพจะแสดงเรื่องราวชีวิตประจำวันของชาวบ้านสามัญชนธรรมดาประกอบด้วย เช่น การทำมาหากิน การค้าขาย ซึ่งทำให้เราได้ศึกษารูปแบบของสังคมในอดีตได้

๓.๒) การถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่นนิยมหรือชาตินิยม ในกรณีนี้เราจะทราบได้จากลักษณะของวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนได้ เพราะสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ ตัวศิลปินจะเป็นประสบการณ์เบื้องต้นที่ถูกบันทึกลงบนจิตรกรรมฝาผนังอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น ตามพุทธประวัติ นั้นเป็นเรื่องราวที่เกิดในประเทศอินเดีย องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เป็นชาวอินเดียโดยเชื้อชาติและวัฒนธรรม แต่เมื่อพิจารณาจากจิตรกรรมฝาผนังของไทยแล้วเห็นได้ว่า ช่างได้เขียนพุทธประวัติ ให้มีลักษณะเป็นไทยทั้งการแต่งกาย รูปร่าง หน้าตา

๔) คุณค่าด้านใช้เป็นเครื่องกล่อมเกล่าจิตใจ ความสำคัญในประเด็นนี้อาจจะเป็นความหมายแฝงที่เป็นความสำคัญที่มีผลต่อจิตใจโดยตรง จิตรกรรมฝาผนังนั้นไม่อาจจะแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนาหรือวรรณคดีชาดกก็ตาม ล้วนแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งสิ้นเราถือว่าเรื่องราวเหล่านี้มีคุณค่าเป็นคติธรรม ที่เป็นข้อเตือนใจมนุษย์ให้ปฏิบัติในสิ่งที่เหมาะสมที่ควรจัดได้ว่าเป็นความสำคัญอีกประการหนึ่ง แยกได้ดังนี้

๔.๑) เรื่องราวจากจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏอยู่ตามพุทธสถานโดยทั่วไป เป็นพุทธศิลปะที่สะท้อนเหตุการณ์ในอดีตและปัจจุบันได้อย่างมีเสื่อมคล้ายดูได้ทุกยุคทุกสมัยทุกกาลเวลา ไม่มีอดีตไม่มีปัจจุบัน มุ่งสอนสั่งธรรมเป็นสำคัญ และแสดงให้เห็นว่าศีลธรรมเป็นของคู่โลก

๔.๒) เรื่องราวจิตรกรรมฝาผนังแฝงไว้ด้วยคติธรรม อบรม แนะนำ โดยเฉพาะเรื่องชาดกนั้นเป็นการสอนหลักในมหาปทานสูตรที่ว่าด้วยความสุขของมนุษย์จะเกิดขึ้นได้นั้น อยู่ที่การกระทำของตัวบุคคลนั่นเอง คือ ไม่ทำความชั่ว ทำความดี ชำระจิตใจให้ผ่องแผ้ว โดยสรุปแล้วภาพชาดกจากจิตรกรรมฝาผนัง ต้องการสะท้อนเรื่องหลักของกรรมเป็นสำคัญ

๔.๓) จิตรกรรมฝาผนังหลาย ๆ ภาพชี้ให้เห็นผลของการเปลี่ยนแปลงทั้งผลดีและผลเสีย คือ เรื่องกฎแห่งกรรมนั่นเอง

๔.๔) ภาพจากจิตรกรรมฝาผนังเป็นเครื่องเตือนสติมนุษย์ เช่น ภาพนรกสวรรค์ จากภาพไตรภูมิที่นิยมเขียนไว้หลังพระประธานเป็นเครื่องให้เห็นว่า ผู้ประพฤติชั่วย่อมนรกเป็นเครื่องรองรับ เท่ากับเป็นการเตือนให้คนดำรงชีพอย่างสุจริตชนนั่นเอง

๕) คุณค่าด้านเป็นเครื่องหมายแห่งความเจริญของประเทศชาติ จิตรกรรมฝาผนังเป็นร่องรอยของอดีต เป็นหลักฐานสำคัญในการบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ และยังแสดงถึงความเจริญในการสืบทอดพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นมรดกของมนุษยชาติขึ้นสำคัญที่ตกทอดมาเป็นสมบัติของชาวไทยทุกคน ทั้งยังเป็นมรดกที่มีความหมายต่อการศึกษาหาความรู้ของอนุชนรุ่นหลัง นอกจากนี้จิตรกรรมฝาผนังยังมีผลต่อความภาคภูมิใจอันผลทางจิตใจที่มีต่อจิตรกรรมฝาผนัง คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังตามที่ได้กล่าวมานี้ อาจจะไม่ครอบคลุมไปทั้งหมด แต่คุณสมบัติของจิตรกรรมฝาผนังที่สำคัญนั้น อยู่ที่เป็นการจดบันทึกความรู้สึก จิตใจ ปัญญาของมนุษย์ ซึ่งมนุษย์เราถือว่าเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติ ที่มีคุณค่าสูงส่งของประเทศไทย

ฉะนั้น จิตรกรรมฝาผนังเป็นทรัพยากรของชาติไทยและอาจจะเป็นทรัพยากรของมนุษยชาติขึ้นสำคัญ ที่มีคุณประโยชน์ในการใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาหาความรู้อย่างอเนก จึงควรที่จะได้มีการอนุรักษ์ให้อย่างจริงจัง เพื่อให้อยู่ในสภาพที่วัฒนาถาวรเป็นศักดิ์ศรีคู่กับประเทศไทยตราบนานเท่านาน

๖) คุณค่าด้านการรับใช้พระพุทธศาสนาในทางศิลปะ ความมุ่งหมายในการสร้างภาพจิตรกรรมไทย จะว่าไปแล้วจิตรกรผู้วาดภาพจิตรกรรมแต่ก่อนมีศรัทธาปสาทยอย่างแรงกล้าในการเขียนภาพ ซึ่งการทำเช่นนี้ก็บุญกุศลอีกประการหนึ่ง ด้วยเหตุดังกล่าว ภาพที่เขียนจึงดูละมุนละไมเต็มไปด้วยชีวิตชีวาเต็มไปด้วยพลัง จึงทำให้ภาพจิตรกรรมไทยมีความงดงามมาก จิตรกรรมไทยเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลแบบสหวิทยาการ ถือได้ว่าเป็นขุมแห่งความรู้โดยเฉพาะการศึกษาหาความรู้เรื่องราวจากอดีต เป็นความภาคภูมิใจและเป็นเครื่องแสดงถึงเรื่องราวในอดีตของบรรพบุรุษที่จะมีผลต่อความเป็นอยู่ในยุคปัจจุบัน คำกล่าวที่ว่า “ชาติที่ไม่มีอดีต ย่อมไม่รู้จักอนาคต” น่าจะเป็นคำกล่าวที่เหมาะสมกับภาพจิตรกรรมไทย

เห็นได้ว่า จิตรกรรมไทยได้ก่อให้เกิดคุณค่าทางศิลปกรรมซึ่งเป็นประโยชน์โดยตรงแล้ว จิตรกรรมไทยยังมีประโยชน์ในทางอ้อม ซึ่งได้ทำให้ทราบถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดีและอื่น ๆ ประโยชน์ทางอ้อมของภาพจิตรกรรมไทย มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

๑) ประโยชน์ในเชิงประวัติศาสตร์ เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่มีปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังโดยทั่วไป เป็นการบันทึกเรื่องราวในอดีตไว้ในแง่มุมต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ผู้ดูต้องดูอย่างพิจารณาและใช้วิจารณญาณ ติความจึงจะเกิดสาระขึ้นได้

๒) ประโยชน์ในเรื่องของการแสดงเชื้อชาติ โดยปกติแล้วศิลปินย่อมจะถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่นนิยมหรือชาตินิยม (Nationalism) ของคนที่อยู่ในสังคมนั้น ๆ

๓) ประโยชน์ในเชิงโบราณคดี เรื่องราวโบราณคดีกับศิลปะนั้นครอบคลุมถึงซึ่งกันและกัน เช่น จากจิตรกรรมก็สามารถศึกษาเรื่องราวของอดีตได้จากจิตรกรรมฝาผนังวัดราชสิทธิาราม ธนบุรี แสดงชาดกเรื่องพระเวสสันดร เราจะเห็นว่า อาศรมของพระเวสสันดรนั้น มีรูปทรงหลังคาแบบจีน แสดงว่าสมัยนั้น (ร.๑) อิทธิพลของศิลปะจีนได้แพร่เข้ามาถึงประเทศไทยแล้ว

๔) ประโยชน์ในการศึกษาเรื่องราวทางประเพณี เรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีสมัยเก่ามีปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง เช่น ประเพณีการทำบุญ วันขึ้นปีใหม่ การเล่นรื่นเริง ฯลฯ

๕) ประโยชน์ในการบันทึกหรือเป็นตำราทางพุทธศาสนา จิตรกรรมฝาผนังของไทยนั้นนิยมเขียนแต่เรื่องราวที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมาแล้ว วิธีการนี้ถือได้ว่าเป็นการบันทึกเรื่องราวทางศาสนา และยืนยันได้ว่าทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมา ศาสนาพุทธไม่เคยเสื่อมความนิยมไปจากชาติไทยเลย และในเวลาเดียวกันก็ใช้เป็นเครื่องมือในการเผยแพร่พุทธศาสนาตามที่กล่าวมาแล้ว

คุณค่าประติมากรรม คือ พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเป็นองค์แทนพระพุทธรูปเจ้าเพื่อเคารพกราบไหว้บูชา และนอกจากจะเป็นสื่อถึงตัวแทนพระพุทธรูปเจ้าแล้ว ยังบ่งบอกคุณค่าและจุดมุ่งหมายของการสร้างประติมากรรมหลายประการ สามารถแบ่งออกเป็น ๕ ประการ^{๑๕} ดังนี้

๑) คุณค่าด้านศรัทธาความเชื่อ พระพุทธรูปเป็นรูปเคารพตัวแทนพระพุทธรูปเจ้า ดังนั้น การสร้างพระพุทธรูปจึงมีความเชื่อว่าการสร้างพระพุทธรูปนั้นเป็นสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวไปตลอด ๕,๐๐๐ ปี และเชื่อเรื่องการสร้างพระพุทธรูปเพื่อการสร้างบารมี ดังจะเห็นได้จากพระราชพิธีสำคัญๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์จะมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นด้วย และมีความเชื่อในเรื่องการสร้างเพื่อบำเพ็ญกุศลหรืออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ที่เป็นญาติ

๒) คุณค่าด้านความงามทางศิลปกรรมพระพุทธรูปสามารถบ่งบอกความงามของศิลปกรรมในสมัยนั้น ซึ่งมีรูปแบบศิลปกรรมมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย โดยมีอิทธิพลทางศิลปะที่มีการติดต่อ รับ แลกเปลี่ยนกับอาณาจักรอื่น รวมถึงรสนิยมของสกุลช่างในแต่ละท้องถิ่น จึงทำให้เกิดเป็นศิลปะสมัยต่างๆ สกุลช่างต่างๆ เช่น พระพุทธรูปชินราช เป็นพระพุทธรูปศิลปะสมัยสุโขทัยที่มีความงดงามที่สุดในประเทศไทย เป็นต้น

๓) คุณค่าด้านวัฒนธรรมประเพณีในแต่ละสมัยยังปรากฏการสร้างพระพุทธรูปเพื่อใช้ในการประกอบในพิธีกรรม เช่น การสร้างพระเจ้าทันใจให้เสร็จภายในวันเดียว ในภาคเหนือเพื่อเป็นที่เคารพสักการะบูชาให้สำเร็จสมความปรารถนาดังชื่อของพระพุทธรูป ในแถบภาคอีสานมีการอัญเชิญพระพุทธรูปแห่ในประเพณีสงกรานต์เพื่อให้ประชาชนได้สงรงน้ำ อีกด้านหนึ่งก็มีความเชื่อว่าเป็นการขอฝนให้ตกตามฤดูกาล

๔) คุณค่าด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง เกิดจากประชาชนที่มีความเคารพศรัทธากราบไหว้ขอพร โดยมีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์หรืออิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ในองค์พระพุทธรูปจะดลบันดาลให้ประสบความสำเร็จสมดังความปรารถนา เช่น การอธิษฐานขอบุตร ขอให้ธุรกิจประสบความสำเร็จ เป็นต้น

๕) คุณค่าด้านการท่องเที่ยว เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นใหม่ โดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้นำการท่องเที่ยวไหว้พระพุทธรูปสำคัญ และเส้นทางการท่องเที่ยวเพื่อไหว้พระพุทธรูปสำคัญ ๙ วัด ซึ่งแพร่ไปยังจังหวัดต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทยซึ่งทำให้พุทธศาสนิกชนได้รู้จักและเรียนรู้ประวัติศาสตร์ศิลปกรรม อันเป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาวไทย

^{๑๕} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๕๙๓-๖๑๗.

คุณค่าสถาปัตยกรรม คือ อาคารสถานที่ก่อสร้างต่าง ๆ ได้แก่ อาคาร บ้านเรือน โบสถ์ วิหาร สถูป เจดีย์ เป็นต้น สามารถบ่งบอกคุณค่าและจุดมุ่งหมายทางสถาปัตยกรรมหลายประการ สามารถแบ่งออกเป็น ๕ ประการ ได้แก่ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ คุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ คุณค่าทางด้านสังคมและจิตใจ คุณค่าทางด้านวิทยาการและการศึกษา และคุณค่าทางเศรษฐกิจและประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน โดยคุณค่าแต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้^{๑๖}

๑) คุณค่าทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมนั้นเป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ และบุคคลในช่วงใดช่วงหนึ่งในประวัติศาสตร์ เป็นสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์สำคัญ คุณค่าทางประวัติศาสตร์จะมีความเด่นชัดเมื่อหลักฐานเชิงประจักษ์ที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบุคคลนั้นยังปรากฏอยู่ในพื้นที่หรือสถานที่นั้นยังมีความสมบูรณ์อยู่ แต่บางครั้งสถานที่นั้นอาจเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญอย่างมากจนแม้ว่าสถานที่นั้นจะมีการเปลี่ยนแปลงไปแล้วก็ตาม แต่ยังคงคุณค่าอยู่ได้ซึ่งระดับของความสำคัญ คุณค่าทางประวัติศาสตร์ย่อมขึ้นอยู่กับระดับของข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เช่น เป็นเหตุการณ์สำคัญหรือบุคคลสำคัญในระดับสากล ระดับชาติ ระดับท้องถิ่น หรือระดับครอบครัว ซึ่งมักเชื่อมโยงกับคุณค่าทางด้านสังคมและจิตใจ

๒) คุณค่าทางสุนทรียภาพ แม้ว่าสถาปัตยกรรมจะมุ่งเน้นประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ แต่ด้วยธรรมชาติของมนุษย์ผู้สร้างสรรค์ย่อมมีความงามในจิตใจและถ่ายทอดออกมาเป็นผลงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น เมื่อผ่านการถ่ายทอดรูปแบบจากภูมิปัญญาเป็นแบบแผน ที่เป็นลักษณะทางกายภาพทั้งที่มองเห็นได้ และอยู่ในความนึกคิด ถือเป็นสิ่งเร้ากระทบต่อประสาทสัมผัสของผู้พบเห็นหรือใช้สอยให้บังเกิดอารมณ์และความรู้สึกทางสุนทรียภาพ อันเกิดจากการองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม รูปทรง ที่ว่าง โครงสร้าง วัสดุก่อสร้าง ลวดลายส่วนประดับทางสถาปัตยกรรม หรือศิลปกรรม ซึ่งต้องพิจารณาในความงามแบบชาวบ้านที่เรียบง่าย ไม่ซับซ้อนเป็นสำคัญ

๓) คุณค่าทางสังคมและจิตใจ ด้วยเหตุที่สถาปัตยกรรมมีปัจจัยการก่อรูปจากการมีส่วนร่วมกันสร้างของคนในชุมชน ด้วยศรัทธา ด้วยความรักและความสามัคคีที่มีภายในครอบครัว เครือญาติ หรือชุมชน เมื่อการสร้างสำเร็จลุล่วง สถาปัตยกรรมนั้นจึงที่เป็นศูนย์กลางของจิตใจ จิตวิญญาณ ความเชื่อ หรือสัญลักษณ์ทางสังคมของชุมชน และเมื่อผ่านการใช้สอยตามกาลเวลาจากคนรุ่นสู่รุ่น ย่อมบังเกิดความรู้สึกผูกพันกับสถานที่ (Sense of Place) ซึ่งเป็นการรับรู้สำนึกสามารถเกิดขึ้นได้ตั้งแต่แรกเข้าไปสัมผัสในถิ่น จนถึงระดับของการที่คนรู้สึกหลอมรวมไปกับถิ่นทั้งในฐานะคนใน และคนนอกกับพื้นที่ ซึ่งมีปัจจัยที่เกิดขึ้นมีระยะเวลาของการอยู่ในพื้นที่เป็นสิ่งสำคัญถึงการเชื่อมต่อกับถิ่นหรือความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Belonging)

๔) คุณค่าทางวิทยาการและการศึกษา สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์คุณค่าทางสุนทรียภาพ และคุณค่าทางสังคมและจิตใจ ย่อมเชื่อมโยงกับคุณค่าทางวิทยาการและการศึกษา หากว่าสถาปัตยกรรมนั้นมีความเป็นแบบอย่าง หายาก เป็นตัวแทนที่ดีด้านการออกแบบวิศวกรรม สถาปัตยกรรม ศิลปกรรมและมีความสามารถใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาและวิจัยได้ในอนาคต

^{๑๖} สมบัติ ประจัญตานต์, เอกสารคำสอน การสำรวจสถาปัตยกรรมท้องถิ่น, (บุรีรัมย์ : คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๖๑), หน้า ๙๒-๙๓.

๕) คุณค่าทางเศรษฐกิจและประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบัน สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์คุณค่าทางสุนทรียภาพ คุณค่าทางสังคมและจิตใจ หรือคุณค่าทางวิชาการและการศึกษา เมื่อผ่านการใช้สอยตามกาลเวลาย่อมเกิดการเสื่อมสภาพ หากเจ้าของอาคารตระหนักถึงคุณค่าย่อมเกิดแรงจูงใจต่อการอนุรักษ์ บำรุงรักษาสภาพให้อาคารมีความมั่นคงแข็งแรง ดำรงความแท้ดั้งเดิมซึ่งอาจมีความเป็นไปได้ในการคงการใช้สอย หรือเปลี่ยนแปลงการใช้สอยในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดมูลค่าและคุณค่าทางเศรษฐกิจทั้งในระดับครอบครัว ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ หรือระดับในระดับสากล

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธรูป

ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันพุทธศาสนิกชนมีความเชื่อถือศรัทธาพระพุทธรูป มีการเคารพบูชา การสร้างและการทำนุบำรุงรักษาพระพุทธรูป ในปัจจุบันปรากฏว่าชาวพุทธมีความศรัทธาเพิ่มมากยิ่งขึ้น ความศรัทธาดังกล่าวเป็นผลมาจากชาวพุทธมีความเชื่อในการทำบุญด้วยการสร้างพระพุทธรูป เพื่อถวายให้กับพระพุทธรูป เพื่อเป็นการสั่งสมบุญบารมี ความปรารถนาที่จะไปเกิดในยุคของพระศรีอริย์ และผลสุดท้ายคือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด คือ การนิพพาน ด้วยเหตุนี้พระพุทธรูปเป็นตัวแทนของงานศิลปกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญและความเสื่อมของบ้านเมือง และพระพุทธรูป การศึกษาประวัติและพัฒนาการของพุทธศิลป์อันหมายถึงพระพุทธรูปนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาแนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับความหมาย ที่มา คติการสร้าง ประเภท วัสดุและเทคนิคในการสร้างพระพุทธรูป ปางของพระพุทธรูป ตลอดจนชื่อเรียกส่วนประกอบต่าง ๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๒.๒.๑ ความหมาย ที่มา และคติการสร้างพระพุทธรูป

พระพุทธรูป หรือ พระพุทธรูปปฏิมา คือ รูปแกะสลักจากหิน ไม้ รูปหล่อโลหะ หรือรูปปั้นจากดินขึ้นรูปตามคติมหาบุรุษลักษณะ เพื่อเป็นการระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้า องค์ศาสดาผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้เคารพ สักการะ กราบไหว้บูชา ที่มาของการสร้างพระพุทธรูปมีปรากฏอยู่ในตำนานพระแก่นจันทน์ ซึ่งได้กล่าวถึงพุทธประวัติตอนที่พระพุทธองค์ได้เสด็จขึ้นไปเทศนาโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และทรงประทับอยู่บนนั้นเป็นระยะเวลา ๑ พรรษา ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งกรุงสาวัตถีมีความรำลึกถึงพระพุทธองค์ จึงทรงรับสั่งให้ช่างแกะสลักพระพุทธรูปด้วยไม้แก่นจันทน์แดง ขึ้นประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่นั่งอันเป็นที่พระพุทธองค์เคยประทับ ครั้นพระพุทธองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์มาถึงที่ประทับ พระแก่นจันทน์ได้ลุกขึ้นต้อนรับพระองค์เป็นมหัศจรรย์ แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสให้พระแก่นจันทน์ประทับที่เดิม เพื่อให้สาธุชนรุ่นหลังได้เห็นเป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูป ในคราวที่พระพุทธองค์ทรงดับสังขารไปแล้ว อยากรู้ก็ตามตำนานดังกล่าวคงจะเป็นเรื่องราวที่มีการแต่งเรียบเรียงขึ้นในสมัยที่มีการสร้างพระพุทธรูปกันแพร่หลายแล้ว^{๑๗} ในระยะเวลา ๒๐๐-๖๐๐ ปี หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จ

^{๑๗} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๕-๒๘.

ปรีนิพพาน ยังไม่ปรากฏว่ามีประเพณีการสร้างพระพุทธรูปเพื่อการเคารพบูชา หรืออาจจะเป็นข้อห้ามอยู่ในขณะนั้น แต่จะมีการสร้างภาพสัญลักษณ์แทนเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติตอนต่าง ๆ เช่น รูปพระนางสิริมหามายา ทรงยืนเหนี่ยวกิ่งไม้แสดงตอนประสูติ รูปต้นโพธิ์ที่มีประทับวางเปล้าอยู่ที่โคนต้นแสดงการตรัสรู้แจ้งเห็นจริงของพระพุทธเจ้า หรือรูปธรรมจักรมีกวางหมอบด้านหน้าอันหมายถึงการแสดงธรรมเทศนาเป็นครั้งแรกของพระพุทธองค์ เป็นต้น ภาพสลักที่สถูปสาญจีและที่เจดีย์สถานต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช

การสร้างพระพุทธรูปเป็นครั้งแรกในอินเดียนั้น ปรากฏขึ้นในสมัยของพระเจ้ากนิษกะ ในราชวงศ์กุษาณะ แห่งแคว้นคันธาระ ราวพุทธศักราช ๖๖๓-๗๐๕ โดยได้รับแรงบันดาลใจจาก ชาวกรีกผู้นิยมสร้างรูปเคารพเทพเจ้า ผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวอินเดียพื้นเมืองที่มีการสร้างรูปเคารพอยู่แล้ว จึงเกิดเป็นคติการสร้างรูปเคารพพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก จัดเป็นพระพุทธรูปสมัยคันธาระราชที่มีลักษณะรูปร่างหน้าตา และการทรมีจักรคล้ายการนุ่งผ้าของชาวกรีกโบราณ อารยธรรมกรีกที่กล่าวถึงนี้ได้แผ่ขยายเข้าสู่ดินแดนชมพูทวีปตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๓ ภายใต้การนำของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรแมซิโดเนีย ทางตอนเหนือของประเทศกรีซ ที่ได้แผ่ขยายอำนาจครอบคลุมดินแดนต่าง ๆ ในคาบสมุทรบอลข่าน อียิปต์ ตุรกี เปอร์เซียรวมถึงดินแดนในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย คือ แคว้นคันธาระในขณะนั้น

พระพุทธรูปไม่ใช่รูปเหมือนของพระพุทธเจ้า แต่เป็นรูปสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า พระพุทธรูปแต่ละสกุลช่างแต่ละสมัยจะมีความแตกต่างกันด้านรูปแบบไปบ้าง แต่พระพุทธรูปทุกองค์ล้วนแสดงถึงสัญลักษณ์สำคัญที่เรียกว่า มหาบุริสลักษณะ คือ ลักษณะของมหาบุรุษทั้ง ๓๒ ประการ ซึ่งมีระบุในตำนานว่าเป็นลักษณะของพระพุทธเจ้า เช่น มีขนระหว่างคิ้ว เรียกว่า อุณาโลม ส่วนบนของศีรษะนูนสูงขึ้นคล้ายสวมมงกุฎ เรียกว่า พระเกตุมาลา หรือ อุษณิষะ มีพระรัศมีหรือแสงเปล่งออกมาจากพระเศียร คือ ต่อมกลมคล้ายดอกบัวตูม หรือชูสูงขึ้นคล้ายเปลวไฟ เป็นต้น

พระพุทธรูปเก่าแก่ที่สุดที่พบในประเทศไทยเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในประเทศอินเดีย พบทั้งพระพุทธรูปสมัยอมราวดี (ศิลปะอินเดีย ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๗-๙) และพระพุทธรูปสมัยคุปตะ (ศิลปะอินเดีย ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑) เป็นพระพุทธรูปขนาดเล็กพอเหมาะสำหรับพ้อคำหรือนักบวชชาวอินเดียจะนำติดตัวเดินทางเข้ามาค้าขายและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันได้โดยสะดวก

ชนท้องถิ่นคงเริ่มมีการยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาแบบนิกายเถรวาทในราวพุทธศตวรรษที่ ๘-๙ ดังปรากฏหลักฐานการสร้างศาสนสถาน พระพุทธรูป และประติมากรรมดินเผา รูปพระสงฆ์ที่บริเวณเมืองโรณคู้ทองจังหวัดสุพรรณบุรี พระพุทธรูปและรูปพระสงฆ์ดังกล่าว ล้วนมีรูปแบบที่สามารถเปรียบเทียบได้ใกล้เคียงกับพระพุทธรูปสมัยอมราวดีที่ชาวอินเดียเป็นผู้นำเข้ามา วัตถุประสงค์นี้จึงเป็นหลักฐานสำคัญของการนับถือศาสนาพุทธในระยะแรก การนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทได้แพร่กระจายทั่วไปในดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางของประเทศไทย เป็นกลุ่มวัฒนธรรมทวารวดีที่มีความสำคัญในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ มีรูปแบบศิลปกรรมเฉพาะตัว ดังที่ปรากฏเด่นชัดในกลุ่มพระพุทธรูปสมัยทวารวดี

จึงเห็นได้ว่าพระพุทธรูปปรากฏในตำนานพระแก่นจันทร์เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล แต่เป็นเพียงจารึกในตำนานเท่านั้น ตามหลักฐานที่ปรากฏพบว่าเกิดขึ้นในอินเดียสมัยพระเจ้ากนิษกะราชวงศ์

กษณะแห่งแคว้นคันธาระเป็นครั้งแรก ราวพุทธศักราช ๖๖๓-๗๐๕ โดยได้รับแรงบันดาลใจจากรูปปั้นเทพเจ้าของชาวกรีก พระพุทธรูปเป็นรูปสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นโดยยึดตามมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ พระพุทธรูปเก่าแก่ที่พบในประเทศไทยเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในอินเดียสมัยอมราวดี และสมัยคุปตะ จากหลักฐานที่ปรากฏแสดงให้เห็นถึงคนไทยท้องถิ่นดั้งเดิม นับถือพระพุทธรูปศานนิกายเถรวาท โดยยึดเอาพระพุทธรูปและศิลปวัตถุ ตลอดจนศาสนสถานในสมัยนั้นเป็นหลักฐานอ้างอิงให้เห็นถึงประวัติศาสตร์และที่มา ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธรูปศาสนาสิปมาจนถึงปัจจุบัน

๒.๒.๒ ประเภท วัสดุ และเทคนิคในการสร้างพระพุทธรูป

รูปเคารพของพระพุทธรูปปรากฏทั้งในงานแกะสลักหินปูน งานแกะสลักหินสูง และรูปปั้นลอยตัว ซึ่งทั้งหมดนี้จัดรวมอยู่ในประเภทงานประติมากรรม และรูปพระพุทธรูป ในภาพเขียนหรือที่เรียกว่างานจิตรกรรม ในระยะแรกมีปรากฏทั้งที่เป็นงานเขียนสีบนผนังถ้ำ ผนังวิหาร และงานเขียนสีบนผืนผ้าที่เรียกว่า พระบฏ เป็นภาพเขียนเล่าเรื่องราวพุทธประวัติ ตอนสำคัญแสดงแก่พุทธศาสนิกชน ในขณะที่มีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา องค์ประกอบสำคัญรวมถึงบุคคลต่าง ๆ ช่วยอธิบายให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องราวตอนใดในพุทธประวัติ

การสร้างพระพุทธรูปในระยะแรกนิยมใช้วัสดุประเภทศิลา เช่น สมัยคันธารราช มกนิยมนำศิลามาสลักเป็นภาพเล่าเรื่อง โดยสลักเป็นภาพปูนต่ำบ้าง เป็นภาพปูนสูงบ้าง รวมถึงรูปลอยตัว ในระยะต่อมาจึงมีการสร้างพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะประเภทสำริด ซึ่งพบว่ามีมาก ทางภาคใต้ของประเทศอินเดียในสมัยอมราวดี เป็นต้น

ในระยะแรกเริ่ม คือ สมัยก่อนทวารวดีและสมัยทวารวดีนิยมสร้างพระพุทธรูปจากวัสดุหลายชนิด เช่น ดินเผา ปูนปั้น ศิลา ทองสำริด ต่อมาในสมัยสุโขทัย ล้านนา อโยธยาและรัตนโกสินทร์ มีการใช้วัสดุชนิดอื่นเพิ่มขึ้น เช่น ทองคำ นาก ไม้ หินสีต่างๆ การสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่นิยมสลักจากศิลาแลงหรือก่ออิฐถือปูน โดยการขึ้นรูปเป็นเค้าโครงอย่างคร่าว ๆ จากนั้นจึงปั้นปูนทับตกแต่งเป็นรูปพระพุทธรูป โดยทั่วไปแล้วพระพุทธรูปที่สร้างด้วยวัสดุประเภทต่างๆ มักมีการลงรักปิดทองด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้นพระพุทธรูปส่วนมากจึงมีสีทองทั้งองค์ โดยสามารถแยกประเภทวัสดุที่นำมาสร้างพระพุทธรูป ดังมีรายละเอียดดังนี้^{๑๘}

ดินเผา ใช้ดินเหนียวปั้นขึ้นรูปแล้วนำมาเผาไฟเพื่อให้เกิดความแข็งแรง หากเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ จะปั้นขึ้นรูปเป็นส่วนต่างๆแยกเผา จากนั้นจึงนำมาประกอบเข้าด้วยกัน ภายหลัง มีการปั้นปูนหรือลงรักและปิดทองทับอีกครั้งจึงถือว่าเสร็จสมบูรณ์ งานประเภทดินเผามักพบในกลุ่มงานประติมากรรมปูนสูงรูปพระพุทธรูปและภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ

ศิลา ศิลาที่นิยมนำมาสลักเป็นพระพุทธรูปส่วนใหญ่ ได้แก่ หินทราย เพราะหินทรายมีคุณสมบัติเด่นที่เนื้อละเอียดและสลักเป็นรูปได้ง่าย ที่นิยมรองลงมา ได้แก่ หินชั้นชนิดต่าง ๆ คือ หินชนวน หินแกรนิต ในระยะหลังๆ มีความนิยมหินหลากสีตระกูลควอตซ์ เช่น หินสีเขียว ที่นำมาสร้างเป็นพระแก้วมรกต นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการนำหินประเภทหยกและหินอ่อนมาสลัก

^{๑๘} อ่างแล้ว ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย, หน้า ๒๙-๓๑.

เป็นพระพุทธรูปอีกด้วย การสร้างพระพุทธรูปจากศิลานี้พบทั้งที่เป็นงานประติมากรรมนูนสูง และประติมากรรมลอยตัวโดยพบที่นิคมในศิลปะทวารวดี และศิลปะขอมที่พบในประเทศไทย ส่วนในสมัยหลังพุทธศตวรรษที่ ๑ คือ ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ล้านนาและอยุธยา นิยมหล่อพระพุทธรูปด้วยทองสำริด พระพุทธรูปสลักจากศิลามีพบบ้างในศิลปะอยุธยาและศิลปะสกุลช่างพะเยาในศิลปะล้านนา

สำริด เป็นวัสดุที่นิยมใช้สร้างพระพุทธรูป มีส่วนผสมของโลหะที่สำคัญ ๒ อย่าง คือ ทองแดงกับดีบุก ใช้เทคนิคการสร้างด้วยการหล่อที่เรียกว่า การใช้ความร้อนไล่ขี้ผึ้งออก หรือที่เรียกว่า สูญขี้ผึ้ง (lost wax) มีกรรมวิธีโดยย่อคือ การปั้นรูปเป็นเค้าโครงด้วยดินเหนียวก่อน จากนั้นจึงปั้นหุ้มด้วยขี้ผึ้ง ตกแต่งรายละเอียดทุกส่วนของพระพุทธรูป เสร็จแล้วจึงหุ้มด้วยดินเหนียวผสมกับเกลบและมูลโคกระปือหุ้มอีกชั้นหนึ่ง เสร็จแล้วจึงนำไปหล่อโดยวางพิมพ์ให้เคียรของพระพุทธรูปคว่ำลงแล้ว จึงเทโลหะหลอมละลายใส่ลงในพิมพ์ โลหะจะไปแทนที่ขี้ผึ้งซึ่งละลาย เมื่อโลหะแข็งตัวแล้วจึงทุบดินที่พอกหุ้มไว้ออก หลังจากนั้นจึงนำไปตกแต่งเนื้อทองสำริดให้เรียบร้อย ก็จะได้พระพุทธรูปทองสำริดตามที่ต้องการ เทคนิคการหล่อแบบนี้เป็นที่นิยมในการสร้างพระพุทธรูปอย่างมากตั้งแต่โบราณมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากทองสำริดแล้ว โลหะมีค่าที่อาจนำมาใช้หล่อพระพุทธรูป คือ ทองคำ ทองแดง และนาก ซึ่งนากเป็นส่วนผสมของทองคำ เงิน และทองแดง ทั้งทองคำ ทองแดง และนากเมื่อหล่อเป็นพระพุทธรูปจะสุกปลั่งสวยงาม แต่เนื่องจากมีราคาแพงจึงมีจำนวนไม่มากนัก

ปูนปั้น เป็นเทคนิคการสร้างพระพุทธรูปที่ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่โบราณ ก่อนสมัยทวารวดีและพบมากในสมัยทวารวดี นิยมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ปูนที่นำมาใช้ปั้นเป็นปูนแบบโบราณที่เรียกว่า ปูนดำ ปูนหมัก โดยนำปูนจากธรรมชาติมาหมัก และตำเข้ากับส่วนผสมอย่างอื่น ที่ทำให้เกิดความเหนียวและคงทนถาวร เช่น กาวหนังสัตว์ น้ำอ้อย ยางไม้ เป็นต้น งานปูนปั้นเป็นการสร้างขึ้นเพื่อประดับศาสนสถาน นิยมปั้นเป็นภาพเล่าเรื่องและลวดลายประดับเป็นสำคัญ

งานก่ออิฐถือปูน มักพบในการก่อสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ โดยการก่ออิฐถือปูนเป็นโครงด้านใน และปั้นปูนตกแต่งรายละเอียดด้านนอก จากนั้นจึงลงรักโดยใช้น้ำมันผสมกับใบตองเผาไฟเรียกว่า รักสมุก และขัดผิวให้เรียบ เสร็จแล้วจึงปิดทองคำเปลวทับก็จะได้ผิวพระพุทธรูปที่ดูแลใกล้เคียงกับเนื้อสำริด นอกจากการก่อด้วยอิฐบางครั้งก็ใช้ศิลาแลงก่อหรือทำเป็นโคลนก็มี ส่วนด้านนอกปั้นปูนทับด้วยกรรมวิธีเดียวกัน

ไม้ นำมาสร้างพระพุทธรูปโดยการแกะสลักแล้วจึงลงรักปิดทอง ข้อดีของวัสดุที่เป็นไม้คือสามารถสร้างได้ง่าย และแสดงรายละเอียดของงานช่างได้ดี แต่มีข้อเสียคือไม่มั่นคงถาวร ฝุพังง่าย ดังนั้น จึงไม่พบหลักฐานแกะสลักไม้เหลืออยู่มากนัก มักปรากฏหลักฐานอยู่ในงานศิลปกรรมรุ่นหลังเท่านั้น เช่น สมัยอยุธยา รัตนโกสินทร์ งานช่างพื้นเมืองในล้านนาและในภาคอีสาน เป็นต้น และนอกจากนี้ยังมีวัสดุอื่นๆ ได้แก่ ทอง เงิน นำมาสร้างพระพุทธรูปในลักษณะของการบุหรือทำเป็นแผ่นคูนูน

จึงเห็นได้ว่าพระพุทธรูปนั้นเป็นงานศิลปกรรมประเภทประติมากรรม ซึ่งแสดงออกมาในประเภทแกะสลักนูนต่ำ นูนสูงและรูปปั้นลอยตัว โดยนิยมใช้วัสดุประเภทดินเผา ศิลา สำริด ปูนปั้น งานก่ออิฐถือปูน และไม้ ซึ่งผ่านกรรมวิธีการหล่อ แกะสลัก ปั้น นอกจากนี้การสร้างพระพุทธรูปก็ยังแสดงถึงความศรัทธาและความเจริญรุ่งเรือง ตลอดจนถึงเศรษฐกิจของชุมชน สังคมได้อีกด้วย

๒.๒.๓ พระพุทธรูปปางต่างๆ

ด้วยเหตุที่พระพุทธรูปคือรูปที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า และส่วนหนึ่งนั้น เพื่อบอกเล่าพุทธประวัติ จึงเป็นมูลเหตุของการสร้างพระพุทธรูปเพื่อเล่าเรื่องในแต่ละตอนขึ้น ความหมายของคำว่า ปาง จึงหมายถึงพุทธประวัติตอนใดตอนหนึ่ง ต่างจาก มุทรา ที่หมายถึงการ แสดงทำด้วยพระหัตถ์ว่าพระพุทธเจ้าทรงกำลังทำอะไร

ในศิลปะอินเดียรุ่นแรก ๆ ปรากฏการแสดงมุทราของพระพุทธรูปเพียง ๖ ท่า ได้แก่ มาร วิชัย สมานธิ ปฐมเทศนา ทรงแสดงธรรม (วิตรรกมุทรา) ประทานอภัย และประทานพร บางครั้งการ แสดงมุทราหนึ่งอาจนำไปใช้ในพุทธประวัติตอนอื่นๆ ด้วย อย่างเช่น การแสดงวิตรรกมุทราปรากฏอยู่ใน พุทธประวัติหลายตอน อย่างไรก็ตาม ตามความเข้าใจในปัจจุบันมักรวมเรียกการแสดงมุทราว่าเป็น การแสดงปางด้วย ส่วนการแสดงปางหรือพุทธประวัตินั้น แรกเริ่มมีเพียง ๔ ปางตามสังเวชนียสถาน ทั้ง ๔ แห่ง ได้แก่ ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา และปรินิพพาน ต่อมาภายหลังจึงเพิ่มขึ้นเป็น ๘ ปาง ตามจำนวนมหาสถานเพิ่มขึ้นจากเดิม ๔ แห่ง กลายเป็น ๘ แห่ง ที่เรียกว่า อัชฎามหาสถาน ปางที่ เพิ่มขึ้น ๔ ปาง ได้แก่ ปางทรมานช้างนาฬาคีรี ปางทรงรับบาตรจากพญาวาร ปางยมกปาฏิหาริย์ และปางเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ในสมัยทวารวดีซึ่งถือเป็นระยะแรกเริ่มของการรับวัฒนธรรมพุทธศาสนาจาก อินเดีย ได้ พบหลักฐานการสร้างพระพุทธรูปเพียงไม่กี่ปาง เช่น ปางประทานพร ปางทรงแสดงธรรม ปางมาร วิชัย และปางสมานธิ ในระยะต่อมาจึงมีการสร้างพระพุทธรูปปางอื่นๆ ทั้งที่เป็นการดัดแปลง ให้เป็น แบบท้องถิ่นและที่คิดริเริ่มขึ้นใหม่ เช่น พระพุทธรูปทรงแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์ในศิลปะทวารวดีนั้น ไม่มีปรากฏในอินเดีย พระพุทธรูปลีลาลอยตัวที่ถือว่าเกิดขึ้นครั้งแรกในศิลปะสุโขทัย และพระพุทธรูป แสดงประทานอภัยทั้งสองพระหัตถ์ที่เรียกว่า ปางห้ามสมุทรเป็นงานที่พบครั้งแรก ในสมัยอยุธยา

อย่างไรก็ตามตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยอยุธยา การสร้างพระพุทธรูปแสดงปางต่างๆ ยังปรากฏอยู่ไม่มากนัก ที่นิยมมากที่สุด คือ ปางมารวิชัย รองลงมาได้แก่ ปางสมานธิ และปางอื่นๆ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม พระปรมาภิไธยวชิราวุธทรงรวบรวมและเรียบเรียงตำราทางพุทธศาสนาขึ้น ได้แก่ พระนิพนธ์พุทธ ประวัติเรื่อง ปฐมสมโพธิกถา แล้วทรงประดิษฐ์แบบอย่างพระพุทธรูปปางต่างๆ ขึ้นตามพุทธประวัติ ดังกล่าวเพื่อให้ช่างสร้างเป็นพระพุทธรูปรวม ๔๐ ปาง ถือเป็นกาหนดปางต่างๆ ของพระพุทธรูป มากที่สุดเท่าที่เคยมีมา หลังจากนั้นมาจนถึงรัชกาลปัจจุบันได้มีการกำหนดปางพระพุทธรูปเพิ่มเติมขึ้น หลายตำรา เช่น พระพุทธรูปปางต่างๆ ของหลวงบริบาลบุริภักดิ์ มีจำนวน ๕๕ ปาง ในภาพพุทธ ประวัติวัดทองนพคุณ เป็นประติมากรรมนูนสูงสร้างด้วยทองเหลืองทาสี ปิดทอง มีจำนวน ๘๐ ปาง ในประวัติพระพุทธรูปปางต่างๆ ของกรมการศาสนา แต่งโดยพิฑูร มลิวัลย์ มีจำนวน ๗๒ ปาง และในตำนานพระพุทธรูปปางต่างๆ แต่งโดย พระพิมลธรรม มีจำนวน ๖๖ ปาง เป็นต้น

การแสดงปางที่กำหนดขึ้นนั้น ทุก ๆ ปางล้วนแต่มีความหมายเพื่อเล่าถึงพุทธประวัติใน ตอนนั้น จึงขอยกตัวอย่างลักษณะปางที่สำคัญของพระพุทธรูปพร้อมทั้งความหมายที่เกี่ยวข้องกัน ดังนี้^{๑๙}

^{๑๙} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย, หน้า ๒๙-๓๑.

ปางมารวิชัย พระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายวางหงายบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาวางคว่ำบนพระชานุ นิ้วพระหัตถ์ชี้ลงเพื่อเรียกแม่พระธรณี หมายถึง พุทธประวัติตอนตรัสรู้ มีพญามารมาผจญ พระพุทธรองค์ทรงเรียกแม่พระธรณีมาเป็นพยาน แม่พระธรณีได้บีบมวยผมหลั่งน้ำที่พระพุทธรองค์ทรงบำเพ็ญบารมีออกมาไหลท่วมเหล่ามารทั้งหลายปัดยกรวมแพ้ไป พระพุทธรูปปางมารวิชัยเป็นปางที่พบมากที่สุด ศิลปกรรมไทย โดยเฉพาะในสมัยสุโขทัย ล้านนา อโยธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้พุทธประวัติตอนมารผจญยังเป็นที่ยอมรับในงานจิตรกรรมฝาผนัง เขียนที่ผนังสกัดด้านหน้าพระประธานภายในพระอุโบสถ ในสมัยอยุธยาตอนปลายจนมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ปางสมาธิ พระอิริยาบถนั่งขัดสมาธิ โดยพระหัตถ์ทั้งสองวางหงายซ้อนกันบนพระเพลา พระหัตถ์ขวาวางบนพระหัตถ์ซ้าย หมายถึง พุทธประวัติตอนตรัสรู้ พระพุทธรองค์ทรงบำเพ็ญเพียรด้วยปางสมาธิ เมื่อมีมารมาผจญ พระพุทธรองค์ทรงแสดงมารวิชัยเพื่อปราบมาร เสร็จแล้วจึงเปลี่ยนมาแสดงปางสมาธิอีกครั้งหนึ่ง จนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ปางปฐมเทศนา พระอิริยาบถนั่งห้อยพระบาท พระหัตถ์ขวายกขึ้นจีบพระอังคุฐ (นิ้วโป้ง) และพระคชนี้ (นิ้วชี้) เป็นวงกลมอันหมายถึงธรรมจักรคือการแสดงธรรม ในศิลปะอินเดียนิยมใช้พระหัตถ์ซ้ายประคองพระหัตถ์ขวา แต่ในศิลปะไทยนิยมวางพระหัตถ์ซ้ายบนพระเพลา มักมีธรรมจักรกับกวางหมอบและมีปญจวัคคีย์อยู่ด้วย หมายถึงพุทธประวัติแสดงตอนปฐมเทศนาโปรดปญจวัคคีย์ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พระธรรมที่ทรงแสดงเรียกว่า ธรรมจักรกัปปวัตนสูตร

ปางทรงแสดงธรรม (วิตรรกมูทรา) พระอิริยาบถยืน หรือ นั่ง พระหัตถ์ขวานั้นยกขึ้นจีบพระอังคุฐ (นิ้วโป้ง) และพระคชนี้ (นิ้วชี้) เป็นวงกลม อันหมายถึงธรรมจักร คือการแสดงธรรม หากเป็นพระพุทธรูปยืน นิยมแสดงธรรมด้วยพระหัตถ์ขวา พระหัตถ์ซ้ายยึดชายจีวร ส่วนพระพุทธรูปนั่ง พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลา การแสดงวิตรรกมูทรานี้มักใช้ประกอบตอนใดตอนหนึ่งในพุทธประวัติที่เกี่ยวกับการแสดงธรรม

ปางประทานพร พระอิริยาบถยืนหรือนั่ง แสดงปางด้วยพระหัตถ์ขวายกขึ้นหรือทอดลงตรงๆ หันฝ่าพระหัตถ์ออกและปลายนิ้วพระหัตถ์ชี้ลง ใช้ในความหมายของการให้พรและการอนุญาต ซึ่งปรากฏในพุทธประวัติหลายตอน ส่วนพระกรซ้ายยกขึ้นน่าจะเป็นปางทรงแสดงธรรม

ปางประทานอภัย พระอิริยาบถยืนหรือนั่ง แสดงปางด้วยพระหัตถ์ข้างใดข้างหนึ่งยกขึ้น หันฝ่าพระหัตถ์ออก ปลายนิ้วพระหัตถ์ตั้งขึ้น การแสดงปางประทานอภัยมี ๓ แบบ ได้แก่

แบบแรก แสดงด้วยพระหัตถ์ขวา หมายถึง ห้ามญาติ เป็นตอนที่พระพุทธรองค์ทรงห้ามพระประยูรญาติที่วิวาทกันเรื่องการแย่งน้ำ

แบบที่ ๒ แสดงด้วยพระหัตถ์ซ้าย หมายถึง ห้ามพระแก่นจันทน์ในพุทธประวัติตอนเสด็จโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้มีการสร้างพระพุทธรูปด้วยไม้แก่นจันทน์ขึ้นเป็นตัวแทนพระพุทธรองค์ และเมื่อพุทธรองค์เสด็จกลับลงมาแล้ว พระแก่นจันทน์ลุกขึ้นจากบัลลังก์พระพุทธรเจ้าจึงทรงยกพระหัตถ์ห้ามไว้

แบบสุดท้าย แสดงด้วยสองพระหัตถ์ หมายถึง ห้ามสมุทร สันนิษฐานว่าเป็นพุทธประวัติตอนทรงแสดงปาฏิหาริย์ปราบเหล่าอสูร โดยทรงห้ามน้ำฝนที่ตกหนักบริเวณนั้นมีให้ท่วมปริมณฑลที่พระพุทธรองค์ประทับอยู่ อสูรคือพวกฤๅษีที่มีผู้ศรัทธามีสาวกเป็นจำนวนมากในกรุงราชฤกษ์

พระพุทธรูปเจ้าต้องการสั่งสอนผู้คนเหล่านี้ เพราะเมื่อปราบหัวหน้าชฎิลได้จะทำให้สาวกเหล่านั้นมานับถือพุทธศาสนาด้วย พระพุทธรูปองค์จึงทรงแสดงปาฏิหาริย์ปราบเหล่าชฎิล

พระพุทธรูปลีลา พระพุทธรูปลีลาเป็นอิริยาบถหนึ่งที่พบมากในศิลปะสมัยสุโขทัยคือการสร้างพระพุทธรูปในอิริยาบถก้าวพระดำเนิน ยกพระบาทใดพระบาทหนึ่งขึ้นและพระหัตถ์ใดพระหัตถ์หนึ่งข้างที่สลับกับพระบาท ยกขึ้นแสดงปางประทานอภัยหรือทรงแสดงธรรม พระพุทธรูป ลีลาจึงไม่ใช่ ปางลีลา เพราะไม่ได้แสดงว่าเป็นพุทธประวัติตอนใด จากหลักฐานพบว่าพระพุทธรูปลีลา โดยเฉพาะพระพุทธรูปลีลาลอยตัวพบในสมัยสุโขทัยเป็นครั้งแรก สันนิษฐานว่าได้รับแรงบันดาลใจมาจากพระพุทธรูปปางเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่รับมาจากศิลปะลังกา เพราะที่ปรากฏในงานศิลปกรรมทั้งจิตรกรรมและประติมากรรม แสดงด้วยพระพุทธรูปเจ้ากำลังก้าวพระบาทเสด็จลงมาตามบันได ภายหลังช่างสุโขทัยได้นำมาสร้างเป็นพระพุทธรูปลีลาลอยตัว ดังนั้นในระยะแรกของศิลปะสุโขทัยพระพุทธรูปลีลาลอยตัวอาจหมายถึงปางเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แต่ต่อมาได้มีการนำไปสร้างในพุทธประวัติตอนอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน เช่น ตอนยมกปาฏิหาริย์ หรือที่พบในศิลปะล้านนาไปใช้ เป็นปางกตประทัพรอยพระบาทก็มี พระพุทธรูปลีลาเป็นพระพุทธรูปที่พบมากรูปแบบหนึ่งและนิยมกันว่ามีความงามทางสุนทรียศาสตร์อย่างมากในงานศิลปกรรมไทย

จึงเห็นได้ว่าพระพุทธรูป เป็นรูปเคารพที่ใช้แทนพระศาสดาสัมมาสัมพุทธ ไม่อาจจะกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปเป็นรูปเหมือนของพระศาสดา เพราะไม่มีความสืบเนื่องมาแต่ครั้งพุทธกาล คติการสร้างพระพุทธรูป เกิดขึ้นภายหลังพุทธกาลถึง ๖๐๐ ปี จึงเป็นไปได้ยากที่ผู้คนในยุคนั้นจะจินตนาการถึงพระพักตร์ และลักษณะของพระพุทธรูปเจ้าได้

ดังนั้นชนชาติแรกที่เริ่มการสร้างพระพุทธรูปคือ ชาวกรีก ลักษณะทางประติมากรรมก็จะมีความละม้ายเทวรูปกรีกอย่างสังเกตเห็นได้ ต่อมาการสร้างพระพุทธรูปเริ่มแพร่หลายไปยังภูมิภาคอื่นทั้งใกล้ ไกล ทำให้พุทธลักษณะมีความเฉพาะตามถิ่นฐานนั้นๆ แต่จะสังเกตได้ว่าพระพุทธรูปส่วนใหญ่จะไม่เหมือนมนุษย์ทั่วไปเสียทีเดียว หากแต่อิงคติมหาปुरुสลักษณะ และอนุพยัญชนะของมหาบุรุษตามคัมภีร์ ส่วนอิริยาบถของพระพุทธรูป รวมถึงมุทรา เครื่องประกอบ มีความเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติเป็นส่วนใหญ่

๒.๒.๔ ความสำคัญของการสร้างพระพุทธรูป : พระพุทธรูปเป็นองค์แทนพระพุทธรูปเจ้า

การสร้างพระพุทธรูปแม้จะเกิดหลังจากที่พระพุทธรูปเจ้าปรินิพพานไปนานแล้ว ผู้สร้างก็ไม่เห็นเคยเห็นพระพุทธรูปเจ้าขณะที่ทรงมีชีวิตอยู่ ไม่รู้ด้วยว่า พระองค์มีรูปร่างหน้าตาแท้จริงอย่างไร อาศัยหลักฐานที่อ่านเฉพาะข้อความในหนังสือพุทธประวัติ ในพระไตรปิฎกอรุทธกาล แต่ชาวพุทธทุกคนศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธรูปว่าเป็นตัวแทนของพระพุทธรูปองค์ แม้จะเป็นเพียงวัตถุ ไม่มีชีวิตจิตใจ แต่มีความศักดิ์สิทธิ์และน่าเคารพกราบไหว้เหมือนกับพระพุทธรูปเจ้า เพราะชาวพุทธทุกคนเชื่อมั่นอย่างยิ่งว่า พระพุทธรูปคือองค์แทนพระพุทธรูปเจ้าหลักฐานยืนยันความเชื่อมั่นของชาวพุทธที่ว่า "พระพุทธรูปเป็นองค์แทนพระพุทธรูปเจ้า" คือ กรณีที่รัฐบาลทาลิบันทำลายพระพุทธรูปแกะสลักบนหน้าผาที่เมืองบามิยัน(หรือฮามิยัน) ชาวพุทธทั่วโลกยื่นประท้วงรัฐบาลทาลิบัน เพราะการทำลายพระพุทธรูป เท่ากับทำลายจิตใจของพุทธบริษัท โดยเฉพาะพระพุทธรูปเก่าแก่ซึ่งแกะสลักบนหน้าผา มีอายุเป็นพันปีอย่างนั้น ไม่เฉพาะชาวพุทธเท่านั้นที่ยื่นประท้วงการกระทำของรัฐบาลทาลิบัน คนทั่วโลกแม้กระทั่งคนที่ไม่นับ

ถืออิสลามก็ยังไม่เห็นด้วยที่จะทำลายมรดกทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ การสร้างพระพุทธรูปองค์ แทนพระพุทธรเจ้า มีความสำคัญซึ่งสามารถแบ่งได้ ๘ ประการ ดังนี้

- ๑) พระพุทธรูปเป็นสื่อให้เข้าถึงพระธรรม และพระสงฆ์
- ๒) พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา
- ๓) พระพุทธรูปเป็นอุทเทสิกเจดีย์
- ๔) การสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างสื่อตั้งงาม
- ๕) การสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างมิ่งขวัญให้แก่ดวงตาและดวงใจ
- ๖) การสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างสื่ออ่อนน้อมนำให้ระลึกถึงคุณความดี
- ๗) การสร้างพระพุทธรูปเป็นการสร้างสื่ออ่อนน้อมนำให้องกามในการปฏิบัติธรรม
- ๘) สร้างสื่อสัมพันธ์อันดีกับคนรอบข้าง

ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปนั้น มีความสำคัญ ๘ ประการ แต่ละประการมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑) พระพุทธรูปเป็นสื่อให้เข้าถึงพระธรรม และพระสงฆ์ ชาวพุทธกราบไหว้พระรัตนตรัย ไหว้ครั้งที่ ๑ ระลึกถึงพระพุทธรเจ้า ไหว้ครั้งที่ ๒ ระลึกถึงพระธรรม ไหว้ครั้งที่ ๓ ระลึกถึงพระสงฆ์ การไหว้พระพุทธรเจ้าทำได้ ๒ แบบ คือ แบบพุทธานุสสติล้วน คือ ระลึกถึงพระพุทธรเจ้า แสดงความเคารพในใจหรือแสดงออกทางกายก็ได้ และแบบพุทธรูปานุสสติ ระลึกถึงพระพุทธรเจ้าโดยผ่านพระพุทธรูป ประเพณีชาวพุทธคือ "ไหว้พระ" จะฟังธรรมก็ต้องไหว้พระ จะปฏิบัติธรรมก็ต้องไหว้พระ จะนอนก็ต้องไหว้พระ คำว่า "ไหว้พระ" ก็คือไว้พระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ในการไหว้พระสงฆ์ที่เป็นบุคคลปัจจุบันนี้ก็เช่นกัน จะไหว้พระ ก. พระ ข. ในจิตใจของชาวพุทธทุกคน จะไหว้พระ ก. พระ ข. ได้สนิทใจก็ต่อเมื่อรู้สึกนึกอยู่ในใจว่า มีพระพุทธรเจ้าเป็นเจ้าของศาสนา ชาวพุทธไม่ว่าจะอยู่ที่แห่งใด ในประเทศไทยหรือต่างประเทศ ขาดพระพุทธรูปไม่ได้ ความคิดจิตใจเกิดความกระตือรือร้นขึ้นมาเมื่อใด ครั้นเห็นพระพุทธรูปย่อมรู้สึกอ่อนโยนลงมา ความอ่อนโยนนั่นแหละคือ ตัวธรรม ความคิดจิตใจใฝ่ซำหม่อมองเมื่อใด ครั้นเห็นพระพุทธรูป กลับละเว้นชั่วนั้นเสีย นั่นแหละคือธรรม เกิดความเดือดร้อนใจเมื่อใดเมื่ออยู่ต่อหน้าพระพุทธรูป ได้ก้มกราบพระพุทธรูป จิตใจก็เย็นสงบลง อธิษฐานจิตให้มันคงได้ นั่นแหละคือ ธรรม

๒) พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในอินเดียยุคต้นนั้น แม้จะได้ต้นแบบมาจากแบบสำหรับสร้างเทวรูปของชาวกรีก แต่เมื่อสร้างเสร็จสมบูรณ์แล้ว ชาวพุทธทุกคนรู้ว่าเป็นพระพุทธรเจ้า เป็นของชาวพุทธ ไม่ใช่เทวรูปของชาวกรีก แบบที่ใช้ในการสร้างพระพุทธรูปจะเป็นของชนชาติใด นับถือศาสนาไหนก็แล้วแต่ เมื่อสร้างพระพุทธรูปตามแบบนั้นเสร็จแล้ว ทุกคนเห็นก็รู้ว่าเป็นพระพุทธรูปในประเทศไทยทุกภูมิภาค มีพระพุทธรูปปรากฏให้เห็นชัดเจนอยู่แล้ว เพราะเมืองไทยเป็นเมืองพุทธโดยแท้ แต่ในต่างประเทศ ผู้คนหน้าตาแปลกจากคนไทย เห็นเพียงรูปภายนอก ดูไม่ออกว่านับถือศาสนาอะไร แต่พอเห็นพระพุทธรูปก็บอกได้ทันทีว่าเป็นชาวพุทธ แม้คนที่ไม่ได้ศรัทธาอย่างจริงจัง แต่มีพระพุทธรูปอยู่ด้วย ก็พอคาดเดาได้ว่ามีใจโอนเอียงเป็นชาวพุทธอยู่ด้วย พระพุทธรูปจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง

๓) พระพุทธรูปเป็นอุเทสิกเจดีย์ ในสมัยพุทธกาล พุทธบริษัทไม่นิยมสร้างวัตถุขึ้นมาบูชา นับถือบูชาพระไตรสรณคมน์เป็นหลัก เจดีย์ในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วทั้งนั้น เจดีย์ที่ตำรากำหนดไว้มีอยู่ ๔ ประเภท คือ

(๑) ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์ที่เจ้าเมืองทั้งหลาย สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุซึ่งได้รับแจก หลังจากถวายพระเพลิงพระพุทธรูป

(๒) บริโภคเจดีย์ ในเบื้องต้นได้แก่ สังฆเวณียสถาน ๔ ตำบลที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ก่อนจะปรินิพพาน คือ ปาล์มพินิจที่ประสูติ โพธิพฤกษ์เมืองคยาที่ตรัสรู้ ป่าอิสิปตนมฤคทายวันซึ่งแสดงปฐมเทศนา และกุสินาราสถานที่ปรินิพพานต่อมา หลังพุทธปรินิพพาน เมื่อถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้ว พุทธบริษัทบางคนได้สร้างพระสถูปบรรจุพระอังคาร(ถ่าน)ที่ถวายพระเพลิง สถูปนี้ก็จัดเป็นบริโภคเจดีย์เช่นกัน

(๓) ธรรมเจดีย์ คือ เจดีย์ที่บรรจุคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ในเบื้องต้น สันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธานุญาตที่จะอำนวยความสะดวกให้พุทธบริษัทที่ไม่มีโอกาสไปกราบไว้ธาตุเจดีย์ หรือบริโภคเจดีย์ เมื่อเป็นเช่นนี้ จะจารึกคัมภีร์ เขียนพระพุทธรูปแล้วประดิษฐานไว้ในที่ที่เหมาะสมเพื่อเป็นที่บูชาสักการะก็ได้

(๔) อุเทสิกเจดีย์ คือ เจดีย์ที่สร้างอุทิศเจาะจงพระพุทธรูป คำว่า เจดีย์ แปลว่า สิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชา กล่าวเฉพาะอุเทสิกเจดีย์นั้น เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้า แต่ไม่กำหนดว่าจะต้องเป็นพระพุทธรูป ในตอนที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานยังไม่ยาวนาน อุเทสิกเจดีย์ที่นิยมสร้างกันคือพุทธบัลลังก์(แท่นที่ประทับ) ต่อมาเมื่อพวกโยนก (ฝรั่งชาติกรีก) เลื่อมใสพระพุทธศาสนา เข้ามาอยู่ในแคว้นคันธาระ (อินเดียตอนเหนือ) แต่ยังมีวัฒนธรรมเดิมของตนอยู่ จึงคิดประดิษฐ์การสร้างพระพุทธรูปขึ้นมา พระพุทธรูปมีความสำคัญต่อชาวพุทธมากขึ้นจนรู้สึกได้ว่า แม้พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานไปนานแล้ว แต่เมื่อมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ก็ถือว่าพระพุทธองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ พระพุทธรูปจึงอยู่ในฐานะเป็น"พุทธเจดีย์"ที่สำคัญยิ่ง และเมื่อกล่าวถึงพุทธเจดีย์ ผู้คนก็จะนึกถึงพระพุทธรูป

๔) สร้างพระพุทธรูปคือสร้างสื่อถึงใจ สร้างสื่อให้ระลึกถึงพระพุทธคุณ คตินิยมสร้างพระพุทธรูป ไม่ได้เกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่หรือในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๒๐๐-๓๐๐ ปี ความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปยังไม่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตามการสร้างพระพุทธรูปแม้จะเกิดขึ้นในสมัยหลังพุทธปรินิพพานนานแล้ว แต่พุทธบริษัทหรือแม้แต่คนที่นับถือศาสนาอื่นต่างถือว่าเป็นวัฒนธรรมดีงาม การสร้างรูปของบุคคลสำคัญไว้สักการะบูชา เป็นที่นิยมโดยทั่วไปอยู่แล้ว ยิ่งเป็นบุคคลที่บริสุทธิ์ เป็นศาสดาของศาสนา ยิ่งเป็นที่นิยมกันมาก

การสร้างพระพุทธรูปแม้จะเป็นเพียงการสร้างวัตถุรูปเหมือนพระพุทธเจ้า ไม่มีชีวิตจิตใจ แต่มีความสำคัญต่อพุทธบริษัทมาก ชาวพุทธกราบไหว้พระพุทธรูปในที่ทุกแห่งหนที่พบพระพุทธรูป เมื่อกราบไหว้แล้วทำให้เกิดความสบายใจ ทำให้น้อมระลึกถึงพระพุทธองค์ สมัยเมื่อดำรงพระชนม์ชีพอยู่ และน้อมระลึกถึงพุทธคุณทั้งส่วนที่เป็นพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณถือเป็นอนุสสุตานุตตริยะ คือการระลึกอันยอดเยี่ยม ได้แก่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธสาวก

๕) สร้างมิ่งขวัญให้แก่ดวงตาและดวงใจ พระพุทธศาสนานั้น มีองค์ประกอบสำคัญ คือ (๑) ศาสนบุคคล คือพระสงฆ์ พุทธบริษัท (๒) ศาสนธรรม (๓) ศาสนพิธี และ(๔) ศาสนวัตถุ การเห็น

ได้พบเห็นพระสงฆ์ถือเป็นมงคล ดังข้อความในมงคลสูตรตอนหนึ่งว่า "ความอดทน ความเป็นผู้ว่าง่าย สอนง่าย การพบเห็นสมณะ การสนทนาธรรมตามกล เป็นมงคลอย่างสูง" ชาวพุทธทุกคนเห็นพระสงฆ์แล้วเกิดความสุขสบายใจ อยู่ถิ่นไหนไกลแสนไกลจากบ้านเกิดเมืองนอน รู้สึกหว่าเหว เมื่อเห็นชายผ้าเหลืองแล้วเกิดความสุขสบายใจ นั่นคือการเห็นศาสนบุคคล

พระพุทธรูปอยู่ในฐานะเป็นทั้งศาสนบุคคลและศาสนวัตถุในขณะเดียวกัน กล่าวคือ พระพุทธรูปเป็นองค์แทนพระพุทธรูปเจ้าและเป็นปูชนียวัตถุเพื่อกราบไหว้บูชา พระพุทธรูปเก่าแก่ทรงคุณค่าทั้งทางด้านจิตใจและราคา พระพุทธรูปเล็กที่เรียกกันว่าพระเครื่อง เช่น พระผงธรรมขันธุ์ที่สร้างขึ้นในสมัยพระมงคลเทพมุนี(สด จนฺทสโร) หลวงพ่อวัดปากน้ำ มีคุณค่าทั้งทางด้านจิตใจและราคาประมาณมิได้ พุทธบริษัทเมื่อรู้สึกขาดที่พึ่ง เมื่อรู้สึกหวาดกลัว เมื่อเห็นพระพุทธรูปอยู่ใกล้หรือเมื่อห้อยพระพุทธรูปอยู่ในคอแล้วรู้สึกอบอุ่นใจ เห็นพระพุทธรูปแล้วสบายตาและรู้สึกอบอุ่นใจ นั่นคือเป็นมิ่งขวัญแก่ดวงตาและดวงใจ

พระพุทธรูปที่ถือว่าเป็นมิ่งขวัญแก่ดวงตาและดวงใจนั้น เพราะการเห็นพระพุทธรูปถือเป็นทัสสนานุตตริยะคือการเห็นอันยอดเยี่ยม และลาภานุตตริยะ คือการได้อันยอดเยี่ยม ทัสสนานุตตริยะระดับที่ ๑ คือการได้เห็นพระพุทธรูป พระพุทธรูปสาวกรูป ระดับที่ ๒ คือ การได้เห็นพระพุทธรูปเจ้าที่ยังทรงพระชนม์อยู่และพระสาวกที่ยังมีชีวิตอยู่ ระดับที่ ๓ คือการได้เห็นธรรม ดังที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสกับพระวัชกัณฐะว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม ซึ่งธรรมในที่นี้หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่กรรมกาย เมื่อเกิดทัสสนานุตตริยะแล้ว ย่อมเกิดลาภานุตตริยะคือการได้อันยอดเยี่ยม ได้แก่การได้ศรัทธาในพระพุทธรูปเจ้า ในพระพุทธรูปสาวก

๖) สร้างสื่อร่นมนำให้ระลึกถึงคุณความดี สื่อร่นมนำให้ระลึกถึงแต่สิ่งดีงามคือ กัลยาณมิตร พระพุทธรูปเจ้าตรัสถึงความสำคัญของกัลยาณมิตรว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังขึ้น ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นเครื่องหมายบอกล่วงหน้า ฉันทใด กัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำเป็นเครื่องหมายบอกล่วงหน้าว่าอรุณมรรคมืองค์ ๘ จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุนั้น ฉันทนั้น ภิกษุมีกัลยาณมิตรพึงหวังได้ว่าจักบำเพ็ญกระทำให้มากซึ่ง อริยมรรคมืองค์ ๘

คำว่า กัลยาณมิตร ไม่ได้หมายถึงเพื่อนดีที่เป็นคนเป็นมนุษย์เท่านั้น แต่ยังหมายถึงสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่จะเอื้ออำนวยให้ระลึกถึงแต่สิ่งดีงาม พระพุทธรูปอยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตรที่ประเสริฐวิเศษกว่ากัลยาณมิตรทั้งหลาย เพราะมีพลังศักดิ์สิทธิ์ที่จะร่นมนำให้ระลึกถึงแต่สิ่งดีงามอย่างเดียว การสร้างพระพุทธรูปก็คือการสร้างสื่อให้ระลึกถึงสิ่งดีงาม ย่อมจะได้รับอานิสงส์คือมีสื่อดีงาม

พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นองค์รวมแห่งคุณความดีที่ได้บำเพ็ญมาสมัยเป็นพระโพธิสัตว์ ๕๔๗ ชาติ สังสมคุณความดีนับประมาณมิได้ พระพุทธรูปซึ่งเป็นองค์แทนพระพุทธรูปเจ้าเป็นสื่อให้ร่นมระลึกถึงคุณความดีเหล่านั้น นี่เป็นส่วนหนึ่ง

อีกส่วนหนึ่ง คือ พลังที่อยู่ในองค์พระพุทธรูปนั้น ไม่มีพลังด้านลบ มีแต่พลังด้านบวก มีแต่พลังสร้างสรรค์ความดีงามในสังคม ในบ้านเมือง พระพุทธรูปเป็นเพียงวัตถุ ไม่มีอำนาจสร้างพลังขึ้นในตนเอง พุทธบริษัทนั้นแหละเป็นผู้สร้างพลังขึ้นในองค์พระพุทธรูป และสร้างขึ้นโดยอัตโนมัติ เมื่อมีพระพุทธรูปที่ใดก็จะมีพลังศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นที่นั่น พระพุทธรูปคือสัญลักษณ์แห่งความดีงาม คนที่ห้อยพระเครื่องเต็มคอ หรือคนที่กราบไหว้พระพุทธรูป คนที่สร้างพระพุทธรูปจะเป็นคนดีบ้างไม่ดีบ้าง นั่นเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล แต่พระพุทธรูปทรงคุณความดีอย่างแน่นอน

๗) **สร้างสื่ออ่อนน้อมให้กองกามในการปฏิบัติธรรม** การปฏิบัติธรรมกล่าวคือการบำเพ็ญกรรมฐานที่จะให้บรรลุจุดหมายไม่ว่าจะเป็นระดับโลกิยะหรือโลกุตตระ ไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องได้อาจารย์ดี มีสถานที่ปฏิบัติ มีความพร้อมทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ พระพุทธรูปอยู่ในฐานะเป็นสื่อประเสริฐที่สุดที่จะน้อมนำให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ผู้ที่สร้างสื่ออันประเสริฐย่อมจะรับอานิสงส์คือสื่ออันประเสริฐนี้เช่นกัน ในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์ชีพอยู่ พระภิกษุรูปหนึ่งชื่อจุฬป็นถก เป็นพระสติปัญญาไม่ว่องไวเหมือนคนอื่น นั่งบำเพ็ญวิปัสสนาพิจารณาความเสื่อมสิ้นไปแห่งสังขารอยู่ในวัด วาระจิตขึ้นสู่วิปัสสนา พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปฉันภัตตาหารเพลที่บ้านหมอชิวก พระพุทธรองค์ทราบเรื่อง ทรงเปล่งพระรัศมี แสดงพระองค์ต่อหน้าพระจุฬป็นถก ตรัสกับพระจุฬป็นถก ทำให้พระจุฬป็นถกบรรลุอรหัตผล

การที่พระจุฬป็นถกบรรลุอรหัตผลได้โดยง่ายนั้น เป็นเพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระองค์ไปปรากฏต่อหน้า การได้เห็นพระพุทธรองค์ถือว่าเป็นมงคลเนื่องจากพระพุทธรองค์เป็นสมณะและทำให้กระแสนจิตตั้งไปสู่คุณธรรมได้เร็วยิ่งขึ้น เพราะพระจุฬป็นถกได้อารมณ์คือพุทธานุสสติชัดเจน การสร้างพระพุทธรูปคือการสร้างสื่ออ่อนน้อมให้เกิดความงอกงามในปฏิบัติธรรมอย่างนี้ เพราะพระพุทธรูปเป็นองค์แทนพระพุทธเจ้าเหมือนกับที่ทรงแสดงพระองค์ต่อหน้าพระจุฬป็นถก

๘) **สร้างสื่อสัมพันธ์อันดีกับคนรอบข้าง** การสร้างพระพุทธรูปคือการสร้างสื่อศักดิ์สิทธิ์ ย่อมจะได้รับอานิสงส์คือความศักดิ์สิทธิ์ในตนด้านการติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่น ในการดำเนินชีวิตครอบครัวก็เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว ในการประกอบธุรกิจหน้าที่การงานก็ราบรื่นเพราะสื่อสารกันเข้าใจ ทำให้เกิดความไว้วางใจกันและกัน ภายในครอบครัวก็ดี ในหมู่เพื่อนฝูงก็ดี ในหมู่เพื่อนร่วมงานก็ดี ย่อมไม่มีความเข้าใจผิดกันเกิดขึ้น หรืออาจมีความขัดใจ จะมากหรือน้อยก็สามารถแก้ไขทำความเข้าใจกันได้โดยง่าย นอกจากนี้ ย่อมปลอดภัยจากคำพูดส่อเสียด คำว่า คำส่อเสียด หมายถึงคำพูด ที่ยุแหยให้แตกกัน ไม่ได้หมายถึงการพูดเสียดสีต่อหน้าอย่างที่คนทั่วไปเข้าใจกัน คำส่อเสียดเป็นอันตรายอย่างมากต่อการดำเนินชีวิต เพราะเป็นเหมือนการเสียมเขาควยให้ชนกัน เกิดจากมือที่สามที่นำเอาเรื่องฝ่ายนี้ไปยุแหยฝ่ายโน้นเพื่อให้เกิดความไม่พอใจฝ่ายนี้แล้วนำเรื่องฝ่ายโน้นมาบอกว่าฝ่ายนี้เพื่อให้เกิดความไม่พอใจฝ่ายโน้น โดยที่สองฝ่ายไม่รู้ความจริง ไม่มีโอกาสปรับความเข้าใจกัน นี่คืออันตรายของคำส่อเสียดในชีวิตของเรา ขอให้อธิษฐานเสมอเถิดว่า ชาตินี้ให้ปลอดภัยจากคำส่อเสียด อย่าได้พบเจอคนส่อเสียด การสร้างพระพุทธรูปย่อมมีอานิสงส์คือความปลอดภัยจากคำพูดส่อเสียดดังกล่าวนี้

ตำนานการสร้างพระพุทธรูปส่วนมากแล้ว เชื่อกันว่าเริ่มจากสมัยพระเจ้ามิลินท์เป็นต้นมา กล่าวคือเมื่อชนชาติกรีกเข้ารุกรานอินเดีย เมื่อชนชาติกรีกที่เข้ามาตั้งแต่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เข้ารุกรานอินเดียได้แล้ว ก็ได้ตั้งรกรากถาวรที่ปากแตเรีย คันธาระ สาคระและหลายส่วนของอาฟกานิสถาน ปากีสถานและอินเดียเหนือเริ่มมาเลื่อมใสในพุทธศาสนา คำว่า คันธาระ (Gandhara) มาจากคำว่า คันธารี คติของพวกกรีกไม่รังเกียจสร้างรูปเคารพและก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นพุทธานุสสติก็ได้สร้างรูปเคารพของตนอยู่มากมายหลายองค์ด้วยกัน เช่น เทพเจ้ายูปีเตอร์หรือ ซิวส์ อิรา เฮอร์มีส อีริสอพอลโล อาร์เทมิส เอเธนา โปซีดอน อาโปรดตี ฯลฯ เทพเจ้าเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นพระเจ้าประจำธรรมชาติ และพวกกรีกสร้างเป็นเทวรูปคฤมณุษย์มีสัดส่วนเป็นสังฆนามจนจัดเป็นสัญลักษณ์อันหนึ่งแห่งศิลปกรรมของชาติกรีกโบราณ

ครั้งเมื่อเปลี่ยนใจมาเลื่อมใสพุทธศาสนา นิสัยความเคยชินที่ได้กราบไหว้บูชาเทวรูป ทำให้พวกกรีกเกิดมโนภาพคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาบ้าง เพื่อให้เป็นที่สรวนตลกขบขันถึงพระบรมศาสดา ไม่เกิดความว่าเหวเปลี่ยวใจ ฉะนั้นจึงได้เกิดคิดสร้างพระพุทธรูปขึ้นในหมู่ชาวกรีกขึ้นก่อน ภายหลังพุทธมามกะชนชาติอินเดียได้พบเห็นพระพุทธรูปเข้าก็เกิดความปลาตะจิงได้หันมานิยมสร้างพระพุทธรูปตามคติของชาวกรีกขึ้น แต่ก็ได้ตัดดัดแปลงเป็นแบบอย่างศิลปกรรมแห่งชนชาติของตน แม้พวกพราหมณ์พลอยเกิดสร้างเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ขึ้นกราบไหว้บูชา คติจึงเกี่ยวสร้างรูปเคารพจึงเป็นอันจิตจางไปจากชาติชาวอินเดียโดยพลุดินัย ในสมัยพระเจ้ามิลินทะจึงนับว่าเป็น ยุคแรกแห่งการสร้างพระพุทธรูป ลักษณะพุทธรูปของช่างชาวกรีกก็สร้างให้เหมือนมนุษย์จริง ลักษณะที่เห็นว่างดงามดวงพระพักตร์คล้ายคลึงกับเทวรูป จนบางครั้งทำเป็นพระมีสสุ (หนวด) บนพระโอษฐ์ก็มี เบื้องบนพระเศียรทำเป็นพระเกตุมาลา (ขมวดผม) เพื่อให้เห็นแตกต่างจากรูปพระสาวก เส้นพระเศียรก็ทำเป็นลักษณะม้วนเกล้า ดังเช่นพระเศียรของพระกษัตริย์ ผ่ากาสาวพัสตร์ทำเป็นรอยกลีบยื่นเห็นชัดเจนดูจำจริง ๆ และมักจะมีประภามณฑลรายรอบพระเศียร แต่ไม่มีลวดลาย พระพุทธรูปปฏิมากรดังกล่าวนี้ ช่างกรีกคิดสร้างสรรค์เป็นปางต่าง ๆ โดยอาศัยพระพุทธรูปที่ทรงบำเพ็ญเป็นบรรพตฐาน เช่น ปางตรัสรู้ก็ทำเป็นขัดสมาธิวางพระหัตถ์ซ้อนกันภายใต้ร่มไม้โพธิพฤกษ์ ปางแสดงพระธรรมจักรทำเป็นรูปประทับบนบัลลังก์ และจับพระธรรมจักรเป็นวงกลมดูจวงจักรดังนี้ เป็นต้น อย่างไรก็ตามศิลปะพุทธศิลป์ดังกล่าวนี้ มาแพร่หลายรุ่งเรืองอย่างกว้างขวางก็ในสมัยต่อมาคือสมัยพวกอินโดไซริส หรือพวกกัวยี่มีอำนาจในอินเดียภาคเหนือเรียกว่า พุทธศิลป์แบบคันธาระ (Gandhara Arts) ทั้งนี้เพราะเกิดขึ้นแถวแคว้นคันธาระนั้นเอง

จึงเห็นได้ว่าวงการสร้างพระพุทธรูปจริง ๆ นั้นเริ่มมีการสร้างขึ้นมาตั้งแต่ระหว่าง พ.ศ. ๕๐๐ ถึง ๕๕๐ เมื่อชาวกรีก ที่ชาวชมพูทวีป (อินเดียโบราณ) เรียกชาวต่างแดนว่า "โยน" หรือ "โยนิก" โดยพระเจ้าเมเนนเดอร์ที่ ๑ หรือ พระเจ้ามิลินท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีก ยกทัพกรีกเข้ามาครอบครองแคว้นคันธารรัฐ (ปัจจุบันเป็นดินแดนของอัฟกานิสถาน) จากนั้นพระองค์ก็แผ่อำนาจเขตไปทั่วบริเวณด้านตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป และสร้างเมืองหลวงเป็นที่ประทับ ณ เมืองสาเกต หลังจากที่ได้พบพระสงฆ์ท่านหนึ่งนามว่า นาคเสน จึงมีเรื่องราวแห่งการตั้งคำถามของพระเจ้ามิลินท์ต่อพระนาคเสน จนทำพระเจ้ามิลินท์ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา (คำถามคำตอบปัจฉิมวาทะ ซึ่งถูกเขียนบันทึกเป็นหนังสือและแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงมาก เรื่องนี้ก็คือ มิลินทปัญหาได้มีการสร้างสถาปัตยกรรม และประติมากรรมทางพุทธศาสนามากมายในแคว้นคันธารรัฐ ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีลักษณะต่าง ๆ ตามพุทธประวัติ

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติและพัฒนาการของพุทธศิลป์ในอินเดีย

พุทธศิลป์เกิดขึ้นจากอิทธิพลคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งที่เป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ศิลปกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ เกิดจากความรู้สึกนึกคิดและศรัทธาเลื่อมใสของผู้สร้างได้เพื่อพระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา พุทธศิลป์เหล่านั้น มีจุดเริ่มต้นมาจากความศรัทธาเลื่อมใสของบุคคลที่มีต่อพระพุทธเจ้า และต้องการที่จะปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ ต่อจากนั้นจึงพัฒนาความเลื่อมใสซึ่งเป็นนามธรรมได้แก่การปฏิบัติบูชาให้ปรากฏออกมาในรูปของวัตถุสิ่งของ เช่น อาคาร สถานที่ สลูป

เจดีย์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ เป็นที่มาของพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่า แฝงไว้ด้วยหลักศีลธรรมหรือพุทธปรัชญาที่ปรากฏในรูปของวัตถุซึ่งเป็นรูปธรรม ผู้วิจัยได้จัดการความรู้ด้านเอกสารเกี่ยวกับประวัติและพัฒนาการของพุทธศิลป์ในอินเดีย โดยมีรายละเอียดดังนี้

เมื่อศึกษาต้นแบบของพุทธศิลป์และวัฒนธรรมในประเทศไทยนั้น ได้รับอิทธิพลมาจากประเทศอินเดียทั้งทางตรงและทางอ้อม ถ้าจะศึกษาพุทธศิลป์สมัยต่าง ๆ ในประเทศไทยก็จำเป็นจะต้องศึกษาพุทธศิลป์สมัยต่าง ๆ ของประเทศอินเดียควบคู่ไปด้วย จึงจะเข้าใจในพุทธศิลป์ต่างๆ ที่มีอิทธิต่อการสร้างพุทธศิลป์ในประเทศไทย สามารถศึกษารายละเอียดโดยแบ่งออกเป็น ๒ สมัย ดังนี้

๒.๓.๑ ประวัติและพัฒนาการของพุทธศิลป์ที่สำคัญในอินเดีย สมัยพุทธกาล

สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่นั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่า มีการก่อสร้างพระพุทธรูปหรือสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์แต่อย่างใด มีเพียงพุทธศิลป์ที่เกิดจากอิทธิพล คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เป็นสถาปัตยกรรม ที่สร้างขึ้นมาเพื่อประโยชน์สำหรับการใช้สอยเท่านั้น ในบรรดาพุทธศิลป์ทั้งหมดนั้น วัตถุประสงค์ว่าเป็นพุทธศิลป์ที่เกิดขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ห้า

หลังจากพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ธรรมแล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนาชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดภิกษุปัญจวัคคีย์จนพระอัญญาโกณฑัญญะได้รู้แจ้งเห็นจริงตามธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนและทูลขออุปสมบทเป็นปฐมสาวกองค์แรกในพระพุทธศาสนา ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงปกิณกเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ที่เหลือ จนทุกรูปได้บรรลुเป็นพระโสดาบัน จากนั้นพระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าอินทรีย์ของปัญจวัคคีย์เหล่านั้นแก่กล้าแล้ว จึงทรงแสดงพระธรรมเทศนาชื่ออนัตตลักขณสูตรโปรดพระภิกษุ ปัญจวัคคีย์ทั้งหมดเหล่านั้น เมื่อทรงแสดงพระธรรมเทศนาจบแล้วท่านเหล่านั้นทั้งหมดจึงได้บรรลुเป็นพระอรหันต์ ในพรรษาแรกแห่งการตรัสรู้พระพุทธเจ้าและพระภิกษุปัญจวัคคีย์ทรงจำพรรษาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงอนุปพิงกาโปรดพระยสะจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์และพระธรรมเทศนานี้เองทำให้บิดา มารดาตลอดจนภรรยาของยสะกุลบุตรได้บรรลुเป็นพระโสดาบันประกาศตนเป็นอุบาสกและอุบาสิกาคนแรกในพระพุทธศาสนา

ต่อจากนั้นสหายของพระยสะอีกจำนวน ๕๔ คน เมื่อทราบข่าวการบวชของพระยสะจึงเดินทางมาเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์หลังจากฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วท่านเหล่านั้นได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ หลังจากออกพรรษาแล้วพระพุทธองค์ทรงส่งพระสาวกจำนวน ๖๐ รูปเหล่านั้นไปประกาศพระศาสนา และตรัสสั่งภิกษุเหล่านั้นว่า^{๒๐} “ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้เธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และเพื่อความสุขแก่ชนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงาม ในเบื้องต้นมีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีฤดีใน

^{๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

ตาน้อยมีอยู่ ย่อมเลื่อมใสเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลายแม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม

หลังจากที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกที่พระองค์ทรงส่งไปประกาศพระพุทธศาสนาไปประกาศพระพุทธศาสนาไม่นาน ได้มีผู้มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเข้ามาบวชเป็นพระภิกษุจำนวนมาก ต่อมาพระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดพระเจ้าพิมพิสารและข้าราชการบริพาร พร้อมทั้งประชาชนชาวมคธจนได้ดวงตาเห็นธรรม

ครั้งนั้นพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายสวนไผ่ซึ่งเป็นพระราชอุทยานของพระองค์ให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก ด้วยพระดำรัสว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขอถวายสวนเวฬุวันนั้นแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขพระเจ้าข้า” พระพุทธองค์ทรงรับอารามนั้นแล้วทรงแสดงพระธรรมเทศนาถวายพระเจ้าพิมพิสาร อาจหาญรื่นเริงแล้วทรงตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอาราม”^{๒๑}

หลังจากที่พระเจ้าพิมพิสารถวายสวนเวฬุวันให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า และภิกษุสงฆ์แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า พระอารามแห่งนั้นไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ เป็นพื้นที่ประกอบไปด้วยป่า ต้นไม้และภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าละเมาะ และลอมฟาง ซึ่งพระภิกษุสงฆ์ได้อาศัยอยู่ในที่นั้น

ต่อมา เศรษฐีชาวเมืองราชคฤหิงได้สร้างวิหารให้เป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ ในสมัยตอนต้นแห่งการตรัสรู้นั้นยังมีพระภิกษุจำนวนไม่มากนัก และพระผู้มีพระภาคเจ้ายังมิได้ทรงบัญญัติเสนาสนะแก่ภิกษุทั้งหลาย การอยู่ของพระภิกษุทั้งหลายในสมัยนั้นจึงอยู่ตามป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าซึก ที่แจ้ง หรือลอมฟาง วันหนึ่งเศรษฐีชาวเมืองราชคฤหิงได้เดินทางไปสวนเวฬุวันแต่เช้าตรู่ ได้เห็นภิกษุเหล่านั้นเดินออกมาจากที่อยู่ของตน จึงเกิดความศรัทธาเลื่อมใสและเรียนถามว่า หากตนจะสร้างวิหารถวายให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์จะได้หรือไม่ พระภิกษุสงฆ์ เหล่านั้นจึงแจ้งให้เศรษฐีผู้นั้นทราบว่า พระพุทธเจ้ายังมิได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุอยู่จำพรรษาในวิหาร เศรษฐีชาวเมืองราชคฤหิงผู้นี้จึงเดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และกราบทูลความประสงค์ของตนให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้พระภิกษุสามารถอยู่จำพรรษาในเสนาสนะได้ ดังพระดำรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิด คือวิหาร เรือนมุงแถบเดียว เรือนชั้น เรือนโลน และถ้ำ^{๒๒}

ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิดให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุแล้ว ฤๅษีชาวเมืองราชคฤหิงได้สร้างวิหารถวายแด่พระภิกษุสงฆ์อีกเป็นจำนวน ๖๐ หลัง จึงนับได้ว่าวัดแห่งนี้เป็นต้นกำเนิดของพุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนา ภายหลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์อยู่วัดแล้ว ต่อมาจึงมีบุคคลอื่น ๆ ที่มีความศรัทธาเลื่อมใสและเห็นความจำเป็นที่พระภิกษุจะต้องมีวัดเป็นที่อยู่จำพรรษาอีกหลายท่าน เช่น อนาถปณฑกเศรษฐีได้สร้างวัดพระเชตะวันมหาวิหาร นางวิสาขาได้สร้างวัดบุพพารามในเมืองสาวัตถี เป็นต้น

นอกจากนี้แล้ว เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์อยู่นั้นมีวัดอีกหลายแห่งที่มีผู้บริจาคถวาย เช่น วัดชิวกัมพวัน สร้างถวายโดยหมอชิวโกมารภักจ ๖ วัดเขลิตาราม สร้างถวายโดยโฆสกเศรษฐีชาวเมืองโกสัมพี วัดนิโครธาราม สร้างถวายโดยพระประยูรญาติชาวศากยวงศ์ และวัดที่ปรากฏเป็นวัดสุดท้ายคือวัดอัมพปาลีวัน ซึ่งสร้างถวายโดยหญิงโสเภณีชาวเมืองเวสาลี ชื่ออัมพปาลี

^{๒๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑-๗๒.

^{๒๒} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๐/๕๕.

จากการศึกษาหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎกนั้น วัดในสมัยที่พระพุทธเจ้าเริ่มประกาศพระพุทธศาสนานั้น เป็นสถานที่สร้างเพื่อการใช้สอย ซึ่งเป็นอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติสมณธรรม ไม่มีความหรูหราหรือวิจิตรพิสดารแต่อย่างใดเลย เป็นสถานที่สร้างด้วยความเรียบง่าย มุ่งประโยชน์ในการใช้สอยเป็นสำคัญ เช่น เป็นที่ป้องกันความหนาว ความร้อนจากลม ฝน และแสงแดดตลอดจนสัตว์ร้ายชนิดอื่น ๆ ที่จะมาเบียดเบียนทำร้าย การถวายที่อยู่แก่พระสงฆ์จัดเป็นประโยชน์สูงสุด เพื่อเป็นที่หลีกเร้นในที่อันสงบ เพื่อการเพ่งพิจารณาและเพื่อความเห็นแจ้ง พระพุทธองค์ทรงตรัสสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ...^{๒๓}

จากการศึกษาวิเคราะห์ความเป็นมาของวัดในพระพุทธศาสนานั้นจะเห็นว่า มีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับและต่อเนื่อง โดยเริ่มแรกจากพื้นที่เป็นป่าอันเงียบสงบ ต่อมาจึงมีการเพิ่มเติมก่อสร้างสิ่งที่มีความจำเป็นสำหรับการใช้สอย เพื่อสะดวกในการประพฤติพรหมจรรย์ของพระภิกษุ การก่อสร้างวัดจึงความสวยงามวิจิตรพิสดารมากขึ้นตามลำดับ และถือว่าการสร้างวัด อันเป็นศาสนสถานเหล่านี้ เป็นการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ คือ ทานมัย ได้แก่ บุญอันสำเร็จด้วยการบริจาค ทานที่ประกอบด้วยจิตศรัทธาอันเป็นกุศลพร้อมด้วยสติปัญญาและมีมือเชิงช่างของบุคคล ดังกล่าว เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและฝากฝีมือไว้ในแผ่นดินให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา และถือเป็นแบบอย่าง วัดจึงกลายเป็นที่รวมของศิลปวัฒนธรรมของชาติที่ได้รับการทำนุบำรุง และรักษาสืบสานด้านวัฒนธรรมมาเป็นเวลาช้านาน และเป็นบ่อเกิดแห่งความศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ในครั้งที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้นมีหลักฐานที่แสดงว่า พระสฤภหรือเจดีย์เกิดขึ้นแล้ว คือหลังจากที่พระพาหิยะทารุจิริยะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ขณะที่พระองค์กำลังเสด็จบิณฑบาตอยู่จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว พระพาหิยะทารุจิริยะได้ทูลขอการอุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงตรัสให้พระพาหิยะทารุจิริยะหาบาตรและจีวรให้ครบเสียก่อนพระองค์จึงจะประทานการอุปสมบท ขณะที่พระพาหิยะทารุจิริยะกำลังหาบาตรและจีวรอยู่นั้นเอง ท่านถูกวัววิดเป็นเหตุให้ท่านต้องปรีนิพพาน ครั้งแรกไม่มีใครทราบท่านเป็นพระอรหันต์ แต่หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่หมู่พระภิกษุที่ทูลถามถึงคติภพที่เกิดของท่านว่า พระพาหิยะทารุจิริยะเป็นพระอรหันต์ หลังจากที่ทำกรณปาณกิจศพของท่านเรียบร้อยแล้ว พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้สร้างสฤภหรือเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของท่านไว้ที่ทางสี่แพร่ง เพื่อให้พุทธบริษัทได้สักการบูชา^{๒๔}

นอกจากนั้น พระสารีบุตรซึ่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาและพระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย เมื่อรู้ว่าจะต้องนิพพานก็มากราบทูลลาพระพุทธเจ้า ภายหลังจากนิพพานและฌาปนกิจศพเรียบร้อยแล้ว พระพุทธเจ้าทรงให้นำอัฐิธาตุของพุทธสาวกทั้งสองบรรจุไว้ในเจดีย์ที่ขุมประตูประเซตวันมหาวิหาร^{๒๕}

ส่วนพุทธศิลป์ที่เป็นประติมากรรม เช่น พระพุทธรูปนั้นที่ปรากฏในครั้งที่พระองค์ ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ปราบพญศเดียรฤทัยในเมืองสาวัตถี โดยการเนรมิตรูปของพระองค์ อยู่ในอิริยาบถ

^{๒๓} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๐๒/๕๖.

^{๒๔} ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๗-๕๐/๕๗-๖๐.

^{๒๕} พระพิมพ์มรดกธรรม (ขอบ อนุจารี), พุทธประวัติทัศนศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โครงการมูลนิธิหอไตร, ๒๕๓๓), หน้า ๑๖๐, ๑๖๗-๑๖๘.

ต่าง ๆ เป็นคู่ ๆ แล้ว^{๒๖} หลังจากนั้นทรงใคร่ครวญว่า พระพุทธเจ้าในอดีตทั้งหลาย เมื่อทรงกระทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว จึงทรงเสด็จเข้าจำพรรษา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อแสดงพระอภิธรรมปิฎกโปรดพระพุทธมารดาตลอดเวลา ๓ เดือน โดยไม่มีการหยุดพักเลย ในช่วงเวลาที่เสด็จบิณฑบาตทรงเนรมิตพระพุทธองค์หนึ่งซึ่งเรียกว่า พระพุทธเนรมิตแสดงพระอภิธรรมแทนพระองค์ เมื่อทรงกระทำภัตกิจแล้วจึงเสด็จขึ้นบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และแสดงพระอภิธรรมปิฎกต่อจากที่พระพุทธเนรมิตแสดงค้างไว้^{๒๗}

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้พระนิพนธ์ไว้ในเรื่องตำนานพระแก้วมรกตว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงพระอภิธรรมปิฎกโปรดพระพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศลมีความคิดถึงพระพุทธเจ้าเป็นอย่างยิ่ง จึงรับสั่งให้ช่างนำไม้แก่นจันทร์มาแกะสลักเป็นพระรูปของพระพุทธองค์ตั้งไว้บนอาสนะที่พระองค์เคยประทับ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้ว พระแก้วมรกตได้ลุกขึ้นมากระทำปฏิสันถารต้อนรับพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสสั่งพระแก้วมรกตกลับไปประทับที่เดิมเพื่อให้พระแก้วมรกตนั้น เป็นแบบของการสร้างพระพุทธรูปหลังจากพระองค์ปรินิพพานแล้ว^{๒๘}

หลักฐานสำคัญที่ปรากฏต่อมา คือ ก่อนที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานระหว่างต้นสาละ ณ สาลวันเมืองกุสินารา หมู่เทวดาและมนุษย์ต่างพร้อมใจกัน บูชาพระพุทธองค์ด้วยเครื่องสักการะต่างๆ เพราะคิดว่านับแต่นี้ต่อไปจะไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าอีก ต่อไปแล้ว พระอานนท์ได้กราบทูลถึงความรู้สึกเช่นนี้ของหมู่เทวดาและมนุษย์ให้พระองค์ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ ๑) สถานที่พระตถาคตประสูติ ๒) สถานที่ทรงตรัสรู้ถอดตรัสมา สัมโพธิญาณ ๓) สถานที่ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ๔) สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นสถานที่ที่พุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ควรไปสักการะบูชา^{๒๙}

หลังจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสถานที่อันเป็นสังเวชนียสถานทั้ง ๔ แก่พระอานนท์แล้ว พระเถระได้กราบทูลถามถึงเรื่องพิธีการถวายเพลิงพระบรมศพและจุดมุงหมายของการสร้างสถูป พระพุทธเจ้าตรัสว่า “พวกเขาใช้ผ้าไหมห่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิเสร็จแล้วจึงห่อผ้าด้วยผ้าลินินสีแล้ว จึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าและสาส์นได้ ๑,๐๐๐ ชั้นแล้ว อัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กที่เต็ม ด้วยน้ำมันครอบด้วยรางเหล็กอื่นอีก ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิสร้างสถูปไว้ที่หนทางสี่แพร่ง พวกเขาพึงปฏิบัติพระบรมศพตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ ขนเหล่าใดจักยกมาลัยของหอมหรือจุนขึ้นอิวาท หรือทำจิต ให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น การกระทำเช่นนั้นจักเป็นประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน”^{๓๐}

^{๒๖} บ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๘๔/๑๐๐.

^{๒๗} บ.ร.อ. (บาลี) ๔๔/๘๒ - ๘๘.

^{๒๘} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธเจดีย์*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕), หน้า ๔๒.

^{๒๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

^{๓๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

ลำดับต่อมาพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงการสร้างพระสถูปถวายแก่บุคคล ๔ จำพวกว่า อานนท์ ฐปนารหบุคคล คือผู้ควรสร้างสถูปถวาย ๔ จำพวก คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นฐปนารหบุคคล ๒) พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นฐปนารหบุคคล ๓) พระสาวกของพระตถาคตเป็นฐปนารหบุคคล ๔) พระเจ้าจักรพรรดิเป็นฐปนารหบุคคล^{๓๑)} บุคคลดังกล่าวนี้เป็นบุคคลพิเศษสมควรแก่การพระสถูปบรรจุอัฐิธาตุไว้ สำหรับการสักการบูชากราบไหว้ของผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใส เพราะเป็นมูลเหตุนำไปเกิดในสุคติภพได้ ดังที่ตรัสว่า ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใสด้วยคิดว่า นี่เป็นสถูปของพระผู้มีพระภาคอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น... นี่เป็นสถูปของพระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น...นี่ เป็นสถูปของพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...^{๓๒)}

หลังจากที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๗ วัน พวกมัลลกษัตริย์ได้ทำพิธีถวายเพลิงพระบรมศพของพระองค์จนสำเร็จเรียบร้อย ระหว่างการฉลองพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าอยู่นั้นข่าวการปรินิพพานและการถวายเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าได้แพร่ไปยังบรรดาเมืองต่าง ๆ อันประกอบด้วย ๑) กรุงราชคฤห ซึ่งมีพระเจ้าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร เป็นกษัตริย์ ๒) เมืองเวสาลี มีกษัตริย์ลิจฉวีปกครอง ๓) เมืองกบิลพัสดุ์ มีกษัตริย์ศากยวงศ์ปกครองอยู่พร้อมทั้งพระประยูรญาติ ๔) เมืองอัลลกะปปะ มีเจ้าอุลลิสปกครอง ๕) เมืองรามคาม มีกษัตริย์โกถิยะปกครอง ๖) เมืองเวฏฐทีปะกะ มีพราหมณ์เวฏฐทีปะกะปกครอง ๗) เมืองปาวา มีมัลลกษัตริย์ปกครองเมืองเหล่านี้ต่างส่งทูตและกองทัพอันเมืองกุสินาราเพื่อขอพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า โดยกล่าวเป็นทำนองเดียวกันว่า พวกตนต้องการพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้สร้างพระสถูปบรรจุและทำการฉลอง พวกเจ้ามัลละเมืองกุสินาราได้ตรัสตอบทูตเหล่านั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานในเขตบ้านเมืองของตน พวกตนจะไม่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุให้แก่ผู้อื่น เมื่อพวกเจ้ามัลละตรัสตอบแก่ทูตเมืองต่าง ๆ เช่นนี้แล้ว ทำให้ทูตต่างเมือง เหล่านี้เกิดความไม่พอใจ โทณพราหมณ์เห็นเหตุการณ์ซึ่งส่อเค้าว่า จะเกิดความไม่สงบขึ้นจึงกล่าวกับคณะทูตเหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายโปรดฟังคำชี้แจงของข้าพเจ้าหนอยหนึ่งเถิด พระพุทธเจ้าของเราทรงถือหลักขันติธรรม ไม่ควรที่จะประหัตประหารกัน เพราะส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุคคล ขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูปจะได้กระจายไปยังทิศต่าง ๆ มีประชาชนจำนวนมากผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้มีจักขุ^{๓๓)}

คณะทูตต่าง ๆ เมื่อได้ฟังคำของโทณพราหมณ์เช่นนี้แล้ว จึงตกลงให้โทณพราหมณ์ เป็นผู้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กันและได้ขอทษะนานที่ตวงพระบรมสารีริกธาตุนั้น เพื่อจะนำไปบรรจุในพระสถูปสำหรับสักการบูชา ภายหลังเจ้าโมริยะแห่งเมืองปปลิววันส่งทูตมาขอแบ่งส่วนพระบรมสารีริกธาตุบ้าง แต่เมื่อมาถึงการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุได้เสร็จสิ้นไปแล้ว เจ้ามัลละเมืองกุสินาราจึงมอบพระอังคาร (เถ้าถ่าน) ให้ไป เจ้าโมริยะจึงนำไปบรรจุในสถูปที่ทรงสร้างไว้ สำหรับสักการบูชาที่เมืองของตน^{๓๔)}

^{๓๑)} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

^{๓๒)} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓-๑๕๔.

^{๓๓)} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๕๘/๑๓๒.

^{๓๔)} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๘/๑๓๘-๑๓๙.

ดังนั้น ในสมัยพุทธกาลพุทธศิลป์จะปรากฏมีเพียงสถาปัตยกรรมและจิตรกรรม ส่วนเรื่องประติมากรรมยังไม่มีหลักฐานที่ปรากฏแน่ชัด

๒.๓.๒ ประวัติและพัฒนาการของพุทธศิลป์ที่สำคัญในอินเดีย สมัยหลังพุทธกาล

หลังพุทธกาล พุทธศิลป์ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่จะเห็นลักษณะการเผยแพร่พระพุทธรูปของพระพุทธรูป เช่น พระมหากัสสปเป็นประธานสงฆ์ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ พระมหากัสสปจะโปรดพระเจ้ากรุงมถุรา หรือพระอุเทนยะ แสดงธรรมโปรดพราหมณ์ชื่อโฆฏมุข เมืองพาราณสี จนพราหมณ์เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและได้สร้างศาลาโรตุนาถาอุทิศถวายสงฆ์จาตุรทิศ ให้ชื่อว่า ศาลาโฆฏมุขี ประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาระบุเหตุการณ์ที่สำคัญที่ควรศึกษาคือ การทำสังคายนาทั้ง ๓ ครั้ง^{๓๕} ได้แก่ ครั้งที่ ๑ ประราภิกษุชื่อสุภัททะ กล่าวถ้อยคำจากจ้วงพระศาสดา ภายหลังที่พุทธปรินิพพาน กระทำสังคายนาที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา ภูเขาเวภารบรรพต มีพระมหากัสสปเป็นประธาน พระอานนท์ตอบปัญหาธรรม พระอุบาลีตอบปัญหาพระวินัย ได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าอชาตศัตรู ใช้เวลาอยู่ ๗ เดือน การสังคายนาครั้งนี้เรียกว่า ปฐมสังคายนา สาเหตุการกระทำสังคายนา เพื่อรวบรวมเรียบเรียงพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่และการตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา สถานการณ์ทางการเมืองขณะนั้นกึ่งยุงเหยิงพอสมควรคือพระเจ้าอชาตศัตรูถูกโอรสอุทัยภัทรปลงพระชนม์ และกษัตริย์ต่อมาก็ถูกโอรสปลงพระชนม์ทั้งสิ้น จนถึงพระเจ้านาคทาสกะก็เป็นที่ยึดครองของพระเจ้าพิมพิสาร จากนั้นสุคนาคเสนาบดีขึ้นเป็นกษัตริย์ พระองค์ทรงย้ายนครไปเมืองไพสาลีมีพระโอรสชื่อว่า กากาโศก ขึ้นครองราชย์แล้วย้ายนครมาที่เมืองปาฏลีบุตร เหตุการณ์ทางพระพุทธศาสนาที่เกิดขึ้น คือ การสังคายนาครั้งที่ ๒ (พุทธศักราช ๑๐๐) ประราภิกษุชาววัชชี ประพฤติผิดวินัย ๑๐ ประการ เรียกว่า วัตถุ ๑๐ ประการ โดยมีพระสัพพกามีเป็นประธาน ทำที่วาลุการาม ณ เมืองเวสาลี พระเจ้ากากาโศกเป็นองค์อุปถัมภ์ กระทำอยู่ ๘ เดือน ผลการสังคายนาครั้งนี้ ทำให้พระภิกษุสงฆ์แตกแยกกันคือ ฝ่ายภิกษุชาววัชชีบุตรไปกระทำสังคายนาขึ้นต่างหาก เรียกว่า มหาสังคีติหรือ มหาสังคายนา ภายหลังเรียกตัวเองว่า อัจฉริยวาท หรือมหาสังฆิกะ คือถือตามคำสั่งสอนของอาจารย์ ส่วนภิกษุที่กระทำสังคายนาเรียกว่า เถรวาท เพราะถือตามพระอรหันต์ที่สืบทอดมาจากพระพุทธองค์หลังจากนั้นทั้ง ๒ นิกายนี้ ก็แยกคณะนิกายออกไปอีกเป็น ๑๘ นิกาย

หลังพุทธศักราช ๑๐๐^{๓๖} อิทธิพลของชนชาติกรีกก็เข้าสู่อินเดีย กล่าวคือ ราชวงศ์สุคนาคถูกโจรชื่อนันทะแยงสมบัติตั้งราชวงศ์นันทะขึ้น ราชวงศ์นั้นเลื่อมใสและได้บำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยดี แต่เหตุภายนอกก็เป็นที่วุ่นวายคือ ถูกกองทัพกรีกนำโดยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ได้แผ่เดขานุภาพเข้าสู่อินเดีย (พุทธศักราช ๒๑๗-๒๑๘) การเข้ามากองทัพกรีกครั้งนั้น บุคคลสำคัญคนหนึ่งซึ่งเข้าร่วมกับพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ คือ จันทรคุปต์ ชาวเมืองปาฏลีบุตรคิดการใหญ่โดยการรบแย่งกับราชวงศ์นันทะแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ จึงหลบหนีไปอาศัยลุ่มแม่น้ำสินธุ เมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์เข้าถึงอินเดีย จันทรคุปต์ก็อาสาเข้าร่วมด้วย โดยมีข้อแม้ว่าจะให้ทัพกรีก ช่วยเหลือแต่พอตีกองทัพกรีกกลับไปก่อน จันทรคุปต์จึงส่งสมพรศพพวกด้วยตนเอง เมื่อกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์นันทะ

^{๓๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๕๒.

^{๓๖} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (ฉบับมุขปาฐะ) ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๘๐.

อ่อนแอ จึงยกกองทัพเข้าตีเมืองปาฏลีบุตรแล้วตั้งราชวงศ์โมริยะขึ้นราวพุทธศักราช ๒๒๐ สิ่งที่กองทัพกรีกได้ทิ้งไว้ให้อินเดียภายหลังสงครามนั้น มิใช่ความพ่ายแพ้ของอินเดียแต่เป็นวัฒนธรรมของกรีก เพราะเมืองต่าง ๆ ที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์เอาชนะนั้น ทรงแต่งตั้งแม่ทัพนายกองชาวกรีกให้เป็นประมุขของเมืองเหล่านั้น พร้อมทั้งมอบทหารบางส่วนไว้ เป็นกำลังหนุนด้วย ชาวกรีกได้เผยแพร่วัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ให้กับอินเดีย ไม่ว่าจะเป็นความสามารถทางด้านศิลปะอักษรศาสตร์และปรัชญาแน่นอนว่าชาวอินเดียคงรับเอาวัฒนธรรมกรีกมาผสมกับวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวอินเดีย

ราชวงศ์โมริยะหรือเมาริยะ มีกษัตริย์องค์หนึ่งชื่อว่า พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและแสดงตนเป็นพุทธมามกะ และพระองค์ทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ประการ การปลอมเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาพร้อมกันทำที่โอศุการาม เมืองปาฏลีบุตร มีพระโมคคัลลีบุตรเป็นประธาน ทำอยู่ ๙ เดือน จึงสำเร็จผลของการสังคายนาคือพระพุทธศาสนา เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก เนื่องจากพระองค์ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ เข้ากับหลักปกครองบ้านเมือง^{๓๗} เรื่องต่าง ๆ ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกที่เขียนด้วยสองภาษาคืออักษรพราหมีและอักษรโรรษ^{๓๘} เป็นเสาศิลาขัดเงาและประมวลลงได้คือ

๑. ทรงนำหลักธรรมในมงคลสูตร ประกาศให้เป็นวัฒนธรรมที่ประชาชนต้องปฏิบัติ
๒. สมัยพระองค์ ไม่มีการทะเลาะกันระหว่างพระภิกษุสงฆ์
๓. ทรงเริ่มขบวนการธรรมยาตราไปเพื่อการถวายสักการะพุทธปูชนียสถาน และทรงสร้างสถูปเจดีย์ตามสถานที่ต่าง ๆ โดยมีพระอุคุปตเถระ ทำหน้าที่เป็นมังคุดเทศน์และบรรยายประวัติสถานที่เหล่านั้นให้พระองค์ทราบ
๔. ทรงประกาศห้ามฆ่าสัตว์ ทรงสร้างโรงพยาบาลทั้งคนและสัตว์ บ่อน้ำ สาธารณะ
๕. ทรงตั้งธรรมเสนาที่ตรวจสอบการปฏิบัติการทำงานของข้าราชการ
๖. ทรงดำเนินธรรมทูตเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปทั่วจตุรทิศ ปรากฏหลักฐานว่าได้ส่งคณะธรรมทูตถึง ๙ สาย^{๓๙} สายที่มีความสำคัญและปรากฏเป็นหลักฐานของพระพุทธศาสนาและพุทธศิลป์คือ สายที่ ๑ คณะพระมัชฌัตติกะ ไปแคชเมียร์และแคว้นคันธาระคือ ดินแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียติดต่อกับปากีสถาน สายที่ ๘ มีพระโสณะและพระอุตตระ เดินทางมาเผยแพร่ในดินแดนสุวรรณภูมิ อันเป็นต้นกำเนิดพระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งประเทศไทย และสายที่ ๙ คณะพระมหินทะไปลังกา

สมัยพระเจ้าอโศกมีปรากฏหลักฐานทางพุทธศิลป์ กล่าวคือจากกองทัพธรรมของพระองค์ที่เสด็จไปแสดงความเคารพสักการะ ทรงสร้างสถูป (ต้นแบบของเจดีย์) ให้เป็นสัญลักษณ์ เช่น สถูปสาญจิ สถูปนี้ทำเป็นรูปโอ่งคว่ำบนยอดสถูปทำเป็นบัลลังก์มีรั้วล้อมรอบ และปรากฏพุทธศิลป์ที่ตามศิลปะอินเดียคือ การขุดถ้ำเข้าในภูเขา^{๓๙} มีอยู่ ๒ ชนิด คือ ถ้ำเจดีย์และถ้ำวิหาร ถ้ำเจดีย์เป็นถ้ำที่ขุดลึกเข้าไปในภูเขา หลังคาโค้งคล้ายประทุนเกียนกลางถ้ำมีเสาเรียงภายในถ้ำเจดีย์ที่มีชื่อเสียงคือถ้ำภา

^{๓๗} พระธรรมปฎก (ป.อ.ปยุตโต), *จารึกอโศก*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๓๘} สิริวัฒน์ คำวันสา, *ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๓๙} เสนอ นิลเดช, *ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒-๑๓.

ชา (Bhaja) ส่วนถ้ำวิหาร จะขุดเข้าไปในภูเขาโดยมีระเบียบอยู่หน้าห้องใหญ่ มีลักษณะเป็นห้องโถง ๔ เหลี่ยมภายในเจาะเป็นช่องเล็ก ๆ สำหรับพระสงฆ์อาศัยอยู่ทั้งสองถ้ำนี้ ก็จะมีการแกะสลักเรื่องราวเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอยู่ด้วย ทั้งนี้พระเจ้าอโศกทรงสร้างพระเจดีย์สถานถึง ๘๔,๐๐๐ แห่ง และสร้างอารามที่ใหญ่ที่สุดชื่อว่า อโศการาม^{๙๐} แคว้นมคธและหลักฐานที่เด่นชัดอีกอย่างหนึ่งคือ เสาของพระเจ้าอโศก หรือเรียกว่า เสาอโศก ทำเป็นรูปสิงโตหันหลังชนกันสี่ตัว เทินด้วยพระธรรมจักร เสาอโศกนี้พระเจ้าอโศกได้สร้างไว้ตามสถานที่สำคัญในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ก็มีภาพจำหลักตามประตูลูกธูปที่สาญจี เนื่องจากอินเดียโบราณมีธรรมเนียมที่ถือว่า การสร้างรูปเคารพในครุฐานียบุคคลเป็นการไม่ควร จะมีแต่สัญลักษณ์ที่เป็นรูปภาพปรากฏเท่านั้น เช่น ภาพแสดงการออกบวชก็เป็นรูปม้าแวดล้อมด้วยเทวดากำลังเหาะ รูปบัลลังก์ว่างหรือตอนประสูติก็มีแต่รูปพุทธมารดาประทับยืนเหนี่ยวกิ่งไม้ และมีรูปดอกบัว ๗ ดอกอยู่ข้างๆ แต่ก็หมายถึงพระพุทธเจ้า อันนี้เป็นร่องรอยพุทธศิลปะที่เกิดขึ้น

ในยุคหลังพุทธกาล หลังสิ้นพระเจ้าอโศกมหาราช แคว้นคันทาระหรือคันทาราฐได้ตกไปอยู่การครอบครองของพวกกรีกที่ยาตราทัพมาจากปากเตรีย มีกษัตริย์กรีกองค์หนึ่งที่นับถือพระพุทธศาสนาชื่อว่า พระเจ้าเมนนันเดอร์ ตามคัมภีร์ศาสนาพุทธเรียกว่า พระเจ้ามีลิท^{๙๑} (พุทธศักราช ๓๙๒-๔๑๓) ถือได้ว่าเป็นกษัตริย์กรีกองค์สุดท้ายในเอเชีย ตั้งเมืองสาละเป็นเมืองหลวง เมื่อพระองค์ทรงแสดงตนเป็นพุทธมามกะ ก็ทรงสร้างโบสถ์วิหารตลอดจนการก่อสร้างสถาปัตยกรรม โดยนำเอาศิลปะกรีกและโรมันเข้ามาประกอบในงานสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะพระพุทธรูปที่นาเชื่อว่าสร้างขึ้นตามรูปเคารพเทพเจ้าของชนชาติกรีก เช่น อะปอลโล วินัส^{๙๒}

เมื่อชาวกรีกได้เลื่อมใสพระพุทธศาสนา จึงได้แรงบันดาลใจสร้างพระพุทธรูปให้เป็นรูปเคารพแทน จะเห็นจากพระพุทธรูปสมัยคันทาระ พระพักตร์จะคล้ายกับฝรั่งชนชาติกรีก ต่อมาราวพุทธศักราช ๕๐๐ มีชนเผ่าเร่ร่อนพวกหนึ่งเรียกว่า อินโดไซเรียน อพยพมาจากภาคตะวันออกของทะเลทรายโกปมาสู่ลุ่มแม่น้ำอมูดาเรียในเตอร์กิสถาน ทำลายอาณาจักรปากเตรียอันเป็นอาณาจักรพวกกรีกในเอเชียลงได้ และแผ่อิทธิพลเข้าสู่อาฟกานิสถาน ตอนนีพวกอินโดไซเรียนรับเอาอารยธรรมของอินเดียเข้าไว้ มีกษัตริย์พระองค์หนึ่งชื่อ พระเจ้ากนิษกมหาราช แผ่อานูภาพเข้าสู่แคว้นคันทาระที่ได้ลุ่มแม่น้ำสินธุ ตลอดถึงลุ่มแม่น้ำคงคาทั้งหมด ตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองปุรุชปุระ แต่เดิมพระองค์นับถือศาสนาของพวกกรีก เมื่อทรงตีอินเดียตอนเหนือได้มีโอกาสศึกษาพระพุทธศาสนากลับพระทัยมาเป็นพุทธมามกะ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองขึ้นมา สิ่งที่พระเจ้ากนิษกมหาราชทรงสร้างเป็นอนุสรณ์คือ การผลิตพุทธศิลป์คือพระพุทธรูป จำเนียรเดิมชาวอินเดียมีธรรมเนียมไม่นิยมการสร้างรูปเคารพ เมื่อกาลเวลาผ่านไป ๕๐๐ พรรษา อิทธิพลของอินเดียและกรีกเข้าผสมกัน ชนชาติกรีกเข้ามา นับถือพระพุทธศาสนา การแกะสลักพุทธรูปก็เกิดขึ้นครั้งแรกในโลก ณ เขตคันทาระและอาฟกานิสถาน เรียกพระพุทธรูปสมัยนี้ว่า ศิลปะสมัยคันทาระ แม้ระยะกาลจะห่างจากพุทธกาลถึง ๕๐๐ พรรษาก็จริง แต่พระพุทธรูปเหล่านี้ก็เป็นผลแห่งจินตนาการที่ซาบซึ้งในพุทธคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมบุรณ์ ด้วยพระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาธิคุณที่ปรากฏในพระพุทธรูปมี

^{๙๐} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (ฉบับมุงปาฐะ) ภาค ๑, หน้า ๘๖.

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙.

ลักษณะคือดวงพระพักตร์กลม พระนาสิกโค้งอย่างฝรั่ง พระเกศามูนเกล้าเป็นเมาลี ได้สร้างให้เห็นองค์ภาพพเส้นเอ็นอย่างชัดเจน ภายใต้จีวรบางๆ พระพุทธรูปแบบนี้ขุดพบที่อินเดียตอนบนและอาฟกานิสถาน นอกจากนั้นก็มีการสร้างรูปพระโพธิสัตว์ มีลักษณะเหมือนรูปมนุษย์ โดยเฉพาะการแต่งตัวของมนุษย์ในสมัยนั้น ต่อมาได้พัฒนาเกิดเป็นพุทธศิลปะแบบอินเดียแท้ขึ้น มีศูนย์กลางผลิตอยู่ที่เมือมถุราและเมืองอมราวดี จำเดิมนั้นมาพุทธศิลป์ก็เจริญรุ่งเรืองและแผ่หลายต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พุทธศิลป์เริ่มต้นจากการถวายนามของเศรษฐีชาวราชคฤหที่ทรงถวายไว้ในพระพุทธศาสนา ต่อมาก็เริ่มตั้งจากเรื่องสังเวชนียสถานกับธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และมีการก่อสร้างศาสนสถานเหล่านี้ได้พัฒนาการมาในรูปงานช่างพุทธศิลป์รูปแบบต่าง ๆ ตามวัฒนธรรมชุมชนในแต่ละพื้นที่ที่สรรค์สร้างพุทธศิลป์ขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา และเป็นสถานที่เคารพสักการะ ระลึกรึกถึงพระพุทธรูปขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๒.๔ ประวัติและพัฒนาการของพุทธศิลป์ที่สำคัญในประเทศไทย

ชนชาติไทยตั้งอยู่ในดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีการรวมตัวกันหลายกลุ่มชนต่างก็จัดตั้งเป็นอาณาจักรต่าง ๆ มีการปกครองตนเอง แต่มีสิ่งหนึ่งที่เป็นศูนย์รวมทางความเชื่อทางสังคมและวัฒนธรรมคือ พระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนาเป็นวัฒนธรรมหลักของชนชาติไทย จึงเป็นแบบแผนหรือเป็นวิถีชีวิตของคนไทยด้วย จนสามารถสร้างสรรค์ศาสนสถานและศาสนวัตถุที่เป็นหลักฐานของพระพุทธศาสนาด้วยฝีมือช่างของไทย จึงปรากฏเป็นงานพุทธศิลป์อันทรงคุณค่าของชนชาติไทย

การศึกษาถึงพัฒนาการพุทธศิลป์ในเมืองไทยนั้น พึงศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากอินเดียเข้ามาสู่ชนชาติไทย พระพุทธศาสนาเข้าสู่ไทย พระพุทธศาสนาเข้าสู่เมืองไทยเมื่อไรและเข้ามาอย่างไร ยังเป็นปัญหาข้อถกเถียงกันอยู่ การศึกษาก็พึงอาศัยหลักฐานและสิ่งแวดล้อมหลาย ๆ ส่วนเข้าประกอบกัน ปรากฏการณ์สังคมมีธรรมชาติอยู่อย่างหนึ่งนั่นก็คือการอพยพเคลื่อนย้ายทางสังคมหรือทางกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ รวมทั้งกลุ่มชนชาวอินเดียด้วย สังคมอินเดียโบราณก็มีการอพยพเคลื่อนย้ายไปยังถิ่นฐานต่าง ๆ เป็นจำนวนมากเช่นกัน สาเหตุของการอพยพของอินเดียนั้น สรุปได้เป็น ๔ ประการ^{๔๓} คือ

๑. ถูกบีบบังคับทางศาสนา
๒. ไปเพื่อการประกาศศาสนา
๓. ไปเพื่อค้าขาย
๔. ไปเสียดังโศกทางการเมือง หรือการประกอบอาชีพ

อนึ่งปรากฏหลักฐานว่า สมัยพระเจ้าอโศกยกกองทัพไปตีเมืองกาลิงคะ ราวพุทธศักราช ๒๘๒ นั้น ประชาชนเมืองกาลิงคะตายไปเป็นจำนวนมากกว่าแสนคน ถูกจับเป็นอีกจำนวนแสนห้าหมื่นคนและลงเรือทลบนี้อีกเป็นจำนวนมากเช่นกัน เข้าใจว่าการอพยพครั้งนั้นชาวอินเดียกระจัดกระจายกันออกไป และปรากฏเส้นทางโบราณทางตะวันออกของอินเดีย มีเส้นทางารอพยพเคลื่อนย้ายและการคมนาคมติดต่อกันอยู่ ๓ ทาง คือ

^{๔๓} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๑๗.

๑. ทางบก เดินทางมาทางแคว้นเบงกอล(ประเทศบังคลาเทศ) แคว้นอัสสัมข้ามเทือกเขา ปาดไกเข้าสู่ตอนเหนือของพม่าแล้วต่อมาถึงประเทศไทยตอนบน

๒. ทางเรือ คือลงเรือที่อ่าวเบงกอลมาขึ้นที่เมืองเมาะตะมะหรือเมืองท่ามะริด ตะนาวศรี แล้วเดินทางบกสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างคือแถบเมืองอ่างทอง สุพรรณบุรี นครปฐม

๓. ทางเรืออีกทางหนึ่ง คือลงเรือจากอินเดียได้ผ่านมหาสมุทรอินเดีย เข้าสู่ช่องแคบมะละกาขึ้นบกที่แหลมมลายู หรือต่อไปพูนาน จำปาและจีน

การอพยพของชนชาติอินเดียโบราณที่เข้ามาสู่ประเทศไทย และประเทศเอเชียอาคเนย์มีชนชาติอินเดียและจีน^{๔๔} และจะเป็นชนชาติอินเดียมากที่สุดโดยเฉพาะมาจากกลุ่มพม่ากว่า ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว พม่าเหล่านี้เดินทางมาโดยทางเรือเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีบางกลุ่มที่เดินทางบก โดยผ่านดินแดนทางตอนเหนือของพม่า ขณะเดียวกันพวกพม่าอินเดียและชาวจีนที่เดินทางมานั้น ชนพื้นเมืองในแถบนี้ก็เดินทางไปอินเดียและจีนเช่นกัน ความสัมพันธ์ทางการค้านี้เองที่ส่งผลต่อ ความเจริญในด้านต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมถึงประเทศไทยด้วย เช่น ภาษา วรรณกรรม ปรัชญา ศาสนา วัฒนธรรม และศิลปะ จนสามารถสรรค์สร้างศาสนาสถาน ศาสนวัตถุให้ออกมาเป็นรูปธรรม ปรากฏออกมาเป็นมรดกของชาติไทยในปัจจุบัน

การอพยพของชาวอินเดียสิ่งหนึ่งที่ชาวอินเดียนำเข้ามาก็คือ ศาสนาที่กลุ่มพม่าชาวอินเดียนำเข้ามาพร้อมกับการค้าขาย มีพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์วัฒนธรรมทางศาสนาเหล่านี้เป็นที่นิยมและแพร่หลายออกไป ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาที่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามายังดินแดนเอเชียอาคเนย์ คือ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พุทธศักราช ๒๗๐) ภายหลังเมื่อพระองค์ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์การทำสังคายนาครั้งที่ ๓ มีพระโมคคัลลีบุตรเป็นประธานพร้อมพระอรหันต์สาวกจำนวน ๑,๐๐๐ รูป ณ เมืองปาฏลีบุตร นอกจากนี้สิ่งที่พระองค์ทรงจารึกเป็นประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาคือการส่งพระสมณทูตออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๙ สาย สายที่ ๘ มีพระโสณะและพระอุตตระเดินทางมาเผยแผ่ พระพุทธศาสนายังดินแดน “สุวรรณภูมิ”

๑) สมัยสุวรรณภูมิ คำว่า สุวรรณภูมิ ปรากฏหลักฐานจากประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา สมัยพระเจ้าอโศกทรงร่วมกับสังฆมณฑล จัดส่งพระธรรมทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่างๆ และในพระธรรมทูตสายที่ ๘ กล่าวถึงพระโสณะและพระอุตตระเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิ ปรากฏในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาวา

สุวรรณภูมิ คจจนตวาน
ปสาเจ นิทรมิตวาน

โสณุตตรา มหิทธิกา
พรหมชาลี อเทสีสุ

^{๔๔} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๓๗.

แปลว่า พระโสมพะดินและพระอุตรระผู้มียศที่มาก ไปสู่สุวรรณภูมิ ปราบปรามพวกปีศาจแล้ว ได้แสดงพรหมชาลสูตร^{๔๕}

คณะพระโสมพะดิน พระอุตรระเถระเป็นพระภิกษุในกายเถรวาทปรากฏหลักฐานการใช้ภาษา คือ นิกายเถรวาทใช้ภาษาบาลี มหายานใช้ภาษาสันสกฤต ในการจดบันทึกและจารึกพระไตรปิฎก คำว่า สุวรรณภูมิ แปลว่า ดินแดนทอง หรือแผ่นดินทองคำ นักประวัติศาสตร์ศาสนายังหาข้อสรุปไม่ได้ว่าศูนย์กลางของสุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน นักโบราณคดีก็มีทัศนะต่าง ๆ เช่น กลุ่มอินเดียส่วนใหญ่เชื่อว่า สุวรรณภูมิคือ แหลมมลายู กลุ่มอินเดียส่วนน้อยเชื่อว่าเป็น รัฐโอริสสา กลุ่มพม่าเชื่อว่าบริเวณตอนกลางและตอนใต้ คือ เมืองสะเทิม และกลุ่มคนไทยเชื่อว่า สุวรรณภูมิ คือ บริเวณนครปฐม

ดังนั้นนักวิชาการได้ให้ทัศนะว่า สุวรรณภูมิน่าเชื่อว่าเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ พม่า มลายู ไทย และเขมร เพราะในยานแหลมทองนี้มีชื่อว่า สุวรรณภูมิทั้งหมด^{๔๖}

สุวรรณภูมิคงจะเป็นที่รู้จักแพร่หลายของผู้คนในขณะนั้น เพราะเป็นแหล่งที่แสวงหาทองของพ่อค้าอินเดียมานานแล้ว ดังนั้นคนอินเดียและวัฒนธรรมสังคมอินเดีย ก็คงมีอยู่ก่อนที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงจัดส่งพระธรรมทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในบริเวณที่เรียกว่า สุวรรณภูมิแห่งนี้

การเข้ามาของพระพุทธศาสนา คงเป็นช่วงเริ่มต้นของการหยั่งรากของพระพุทธศาสนา เพราะยังไม่สามารถหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศิลป์ นอกจากพบเสาเสมาธรรมจักรที่จารึกไว้ว่า เย ธมมา เหตุปภวา..... เอว วาที่ มหาสมโณ ทำด้วยศิลาแผ่นใหญ่ที่นครปฐม^{๔๗} แต่น่าเชื่อว่าเป็นคติธรรมและเป็นรากฐานในการดำรงชีวิตของกลุ่มชนสมัยสุวรรณภูมิ ขณะนั้นแล้ว และการสืบทอดพุทธศิลป์คงยังไม่ชัดเจนนัก เพราะเป็นช่วงต้นของพระพุทธศาสนา การสรรค์สร้างงานพุทธศิลป์คงไม่เป็นที่นิยม

๒) สมัยทวารวดี รุ่งเรืองราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๘ หมายถึง ดินแดนภาคกลางของประเทศไทย คำว่า ทวารวดี คงจะตรงกับคำว่า โตโลโปติ (Tolopoti) ของท่านสมณะเฮียนจิ่งหรือเหยียนจิ่ง (พุทธศตวรรษที่ ๑๒) ท่านอ้างว่าอยู่ทางตะวันตกของพูนาน (อยู่ระหว่างขอมและพุกาม)^{๔๘} และมีปรากฏอยู่ในบาลีหลายคัมภีร์ เช่น สมตปณตติตชาดก และคัมภีร์อุปทาน เป็นต้น อาณาจักรทวารวดีมีขอบเขตทางเหนือสุดจรดจังหวัดพิจิตร ทางใต้สุดจรดจังหวัดเพชรบุรี ประชาชาติที่ครอบครองอาณาจักรทวารวดีคงจะเป็นพวกมอญ เพราะปรากฏจารึกภาษามอญที่ลพบุรี จารึกด้วยอักษรที่เก่าประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ และนายยอร์ช เซเดส ได้อ่านจารึกที่พบวัดโพธิ์นครปฐมเมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๕ ก็สนับสนุนทวารวดีเป็นอาณาจักรของมอญ ทั้งนี้ปรากฏหลักฐานจากพระนางจามเทวี ย้ายจากลพบุรีไปครองเมืองหริภุญชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓) ทรงเป็นเจ้าหญิงมอญ

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ประชาชาติที่ปกครองทวารวดี คือ ประชาติมอญ พัฒนาการพุทธศิลป์ทวารวดี ได้รับอิทธิพลจากอินเดียโดยตรงพร้อมพระพุทธศาสนาในจังหวัดนครปฐมได้พบพระพุทธรูปศิลาขาว เชื่อว่าเป็นพุทธศิลป์ทวารวดี มีอยู่ ๔ องค์ คือ ที่นครปฐม ๓ องค์และที่อยู่อยุธยา

^{๔๕} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๒๑.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

^{๔๘} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๔๑.

๑ องค์ มีลักษณะคือนั่งห้อยพระบาททั้งสองลงที่ฐานรองฐานนี้ ทำเป็นกليبัวบานรองรับพระหัตถ์ ซ้ายวางหงายเหนือพระเพลา พระหัตถ์ขวายกขึ้นเสมอพระอุระ หันฝ่าพระหัตถ์ออกด้านหน้าพระ อังคภูกับพระดรรชนี ทำเป็นวงกลม เป็นปางปฐมเทศนา นอกจากนี้ยังพบวัดโบราณหลายวัด เช่น วัด พระงาม วัดพระเมรุ วัดพระประโทณ วัดธรรมศาลา และที่สำคัญคือองค์พระปฐมเจดีย์ พุทธศิลป์ ทวารวดีได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลป์สมัยคุปตะและหลังคุปตะ แบ่งได้เป็น ๓ รุ่น^{๔๙} คือ

๑. รุ่นแรกระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ ส่วนมากสร้างด้วยหินมีลักษณะเป็นพุทธศิลป์ สมัยคุปตะ รวมทั้งพุทธศิลป์อมราวดี นิยมใช้หินปูนในการสลักพระพุทธรูป

๒. รุ่นกลางระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖ ประติมากรรมสร้างด้วยหิน ดินเผา ปูนปั้น สำริด ลักษณะคลี่คลายจากสมัยคุปตะค่อยๆ เปลี่ยนลักษณะเป็นพื้นบ้าน

๓. รุ่นปลายระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ลักษณะพุทธศิลป์เป็นแบบผสมคือ ผสม พุทธศิลป์ศรีวิชัยและพุทธศิลป์อู๋ทอง เช่น ประติมากรรมแบบทวารวดีทางภาคเหนือคือพุทธศิลป์ ที่เมืองลำพูน

สถาปัตยกรรมที่เหลือในปัจจุบัน จะคงแต่แนวกำแพงคันคูดิน คูเมือง ฐานรากเจดีย์ของ อาคารบางหลัง การก่อสร้างมีทั้งใช้ศิลาแลงและอิฐ โดยอาศัยยางเหนียว (ยางจากต้นไม้) เป็นน้ำยา ประสาน การประดับตกแต่งใช้ปูนประดับและรูปปั้นดินเผาไฟ รวมทั้งการปั้นลวดลายลักษณะ สถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีเป็นเช่นไร อาจสันนิษฐานได้จากรูปทรงบนพระพิมพ์และอาคาร ลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลม ยอดแหลม มีฐานสูง โดยรอบฐานมีเจดีย์เล็ก ๔ องค์อยู่ตรงมุมและมีภาพ ปูนปั้นประดับอยู่โดยรอบ นอกจากนี้ยังมีเจดีย์อีกแบบหนึ่งที่ประดับตกแต่งมาก เป็นเจดีย์เหลี่ยมแบบ ๔ เหลี่ยมซ้อนเป็นชั้น ๆ จำนวน ๕ ชั้น แต่ละด้านมีพระพุทธรูปประดับ นับรวมได้ทั้งหมดถึง ๖๐ องค์ เจดีย์แบบนี้พบที่วัดกุฎ จังหวัดลำพูน

สถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างจะมีรูปร่างขนาดใหญ่คือสถูป ณ วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม เป็นซุ้มคูหา ๔ ห้อง ภายในคูหาประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทานพรอยู่ ๔ องค์ องค์ละซุ้ม สถูปนี้ มีระเบียงคดล้อมรอบลักษณะเป็นแบบเดียวกับอานันทเจดีย์ที่เมืองพุกาม ประเทศพม่า พุทธศิลป์อีก อย่างหนึ่งของสมัยทวารวดีคือธรรมจักรศิลา พบมากที่จังหวัดนครปฐม เมืองอู๋ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี นอกจากนี้ยังมีคำจารึกบนเหรียญเงินว่า ศรีทวารวดี ศวรบุญยะ แปลว่า บุญของพระราชแห่งศรี ทวารวดี^{๕๐} แสดงว่าอาณาจักรทวารวดีมีการปกครองเป็นปึกแผ่น ส่วนการสิ้นสุดของอาณาจักร มี การสันนิษฐานกันหลายทาง เช่น พระเจ้าอโนรุทธมหาราชแห่งพุกาม ยกทัพมาตีนครปฐมราชธานีของ ทวารวดี อีกทางหนึ่งเชื่อว่าขอมมีอำนาจมากขึ้นทางตะวันออกเฉียงเหนือ อำนาจของทวารวดีก็สิ้นสุด ลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๖

พุทธศิลป์สมัยทวารวดีมีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ในอาณาจักรต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียงนั้น ทั้งนี้สมัยทวารวดีอยู่บริเวณราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และคงเป็นศูนย์กลางติดต่อสินค้าทางน้ำและ ทางบก ดังนั้นการสืบทอดพุทธศิลป์จึงเป็นแบบเอาอย่างตามความสัมพันธ์ทางการค้าขาย เช่น พบเจดีย์ลักษณะเดียวกันที่วัดกุฎ ลำพูน หรือ อานันทเจดีย์ที่เมืองพุกาม ประเทศพม่า

^{๔๙} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๕.

^{๕๐} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๔๓.

๓) สมัยศรีวิชัย อาณาจักรศรีวิชัย เจริญขึ้นทางปลายแหลมมลายู ศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่ราบสูง ศรีวิชัยเดิมปกครองโดยชาวพื้นเมืองราชวงศ์สฤชัย^{๕๑} ต่อมาราชวงศ์ไศเลนทรจากฟูนาน แพ้ สงครามพวกเจนละจึงอพยพเข้าชวา เมื่อมีโอกาสจึงยึดอำนาจราชวงศ์สฤชัยแล้ว จึงตั้งต้นเป็นใหญ่ ในย่านทะเลใต้ชื่อไศเลนทรแปลว่า เจ้าแห่งภูเขา ตามความหมายเดิมของฟูนาน ราชวงศ์สฤชัย เดิมนับถือศาสนาพราหมณ์ ส่วนราชวงศ์ไศเลนทรนับถือพระพุทธศาสนาหายาน พบหลักฐาน จารึกภาษาสันสกฤตที่วัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ความว่า ..พระเจ้ากรุงศรีวิชัย ผู้เป็นใหญ่แห่งราชาทั้งหลายในโลกทั้งปวง ได้ทรงปราสาทอิฐทั้ง ๓ นี้ เป็นที่บูชาพระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือดอกบัว (ปทมปาณี คือ พระอวโลกิตศวรร) และพระโพธิสัตว์เจ้าผู้ถือวัชระ (วัชระปาณี คือ พระอินทร) ...^{๕๒}

ต่อมาศรีวิชัยได้แผ่อำนาจคลุมชวาและแหลมมลายูด้วยพัฒนาการพุทธศิลป์ พระพุทธรูปที่พบเป็นพุทธศิลป์ศรีวิชัย มีลักษณะพระองค์อวบอ้วน ประทับปางขัดสมาธิ บั้วรองฐานเป็นกลีบใหญ่ กลีบบัวเป็นสันที่ริม พระพักตร์กลม พระเมทาฬีเป็นต่อมกลม เม็ดพระศกใหญ่ พระหนุหยิก ชอบสร้างมีประภามณฑล จีวรคลุมพระองค์บางแนบเนื้อ ชายสังฆาฏิสั้น พุทธศิลป์ศรีวิชัยได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลป์ก่อนสมัยคุปตะ หลังคุปตะและปาละโดยลำดับ^{๕๓}

สถาปัตยกรรมที่พบคือ พระบรมธาตุไชยา มีลักษณะเป็นอาคาร ๔ เหลี่ยมซ้อนกัน ๓ ชั้น ตั้งอยู่บนฐานยกเก็จแบบมีเสาอิงประดับอาคารชั้นล่างสุดมีมุขยื่นทั้ง ๔ ด้าน ประดับด้วยซุ้มแบบจรรยาที่มุม ๔ มุมมีเจดีย์เล็กประดับเจดีย์นี้ระฆังจะคอดกลางต่อด้วยยอดแบบปล่องโฉน ลักษณะเช่นนี้ได้ขยายอิทธิพลไปถึงสถาปัตยกรรมสุโขทัย เช่นที่วัดพระพายหลวง หรือเจดีย์ชนิด ๕ ยอด ณ วัดเจดีย์เจ็ดแถวเมืองศรีสัชนาลัย ทั้งนี้พระบรมธาตุไชยาก็ได้ซ่อมแซมตลอดเวลา

ดังนั้น โบราณสถานศรีวิชัยส่วนใหญ่อาจเป็นเพียงวัดอนุสาวรีย์ กล่าวคือที่จำพรรษาของพระภิกษุสงฆ์คณาจารย์ตามถ้ำ จะเห็นว่าศิลปะทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูป รูปพระโพธิสัตว์ พระพิมพ์ดินดิบที่พบตามถ้ำต่าง ๆ เช่น ถ้ำเขาวีหาร จังหวัดตรัง ถ้ำคูหาสวรรค์ จังหวัดพัทลุง ถ้ำเขาตระเกา จังหวัดยะลา ราวพุทธศักราช ๑๒๑๕ ท่านสมณะอัจฉิงเดินทางจากจีน มาเรียนหนังสือ อยู่ที่ศรีวิชัย ๖ เดือน จึงได้เดินทางต่อไปอินเดีย ขากลับก็แวะที่นี้อีก ท่านยังแนะนำเพื่อนภิกษุชาวจีนว่า ก่อนจะไปชมพูทวีป ควรจะไปศึกษาพระพุทธศาสนาเบื้องต้นที่ศรีวิชัยก่อน เพราะศรีวิชัยเป็นแหล่งศึกษาพระพุทธศาสนาหายาน

ประติมากรรมของศรีวิชัยนิยมตามคติศาสนาหายานคือ รูปเคารพพระโพธิสัตว์ เช่น รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิตศวรรสาริต ๒ องค์ พบที่วัดมหาธาตุไชยา เป็นลักษณะเกล้าผมแบบปลอยชาย และประบาททางด้านพระปฤษฎางค์ ความงามของประติมากรรมสาริตบ่งบอกถึงความชำนาญในทางเชิงช่าง และแทรกอารมณ์ของผู้สร้างเป็นอย่างดี ลักษณะเจดีย์ศรีวิชัยคือ เจดีย์ทรงกลม ระฆังเอวคอด ตั้งอยู่บริเวณภายในระเบียงคตของพระบรมธาตุไชยาทางด้านหลังพระอุโบสถ มีลักษณะฐานแบบบัวลูกแก้วคั่นรับองค์เจดีย์ ระฆังเป็นแบบระฆังเอวคอดต่อด้วยยอดแบบปล่องโฉน เจดีย์ทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง องค์ระฆังเอวคอดตั้งอยู่บนฐานสูง นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ชนิดมีเรือนธาตุประดับด้วยจรรยาเป็น

^{๕๑} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๒๕.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^{๕๓} สันติ เล็กสุขุม, ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๕๕.

เจดีย์ชนิด ๕ ยอด ณ วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสขนาลัย ก็ได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลปะสมัยศรีวิชัย พระพุทธศาสนาสมัยศรีวิชัยเชื่อว่า จะเป็นพระพุทธศาสนาหายาน และเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก เพราะศรีวิชัยเป็นแหล่งการศึกษามหายานที่สำคัญเช่นกัน พุทธศิลป์ศรีวิชัยได้รับอิทธิพลจากก่อนคุปตะ หลังคุปตะและปาละ ทั้งความนึกคิด รูปแบบและพื้นฐานทางความเชื่อทางวัฒนธรรมเป็นลักษณะของอินเดีย

พุทธศิลป์ศรีวิชัยได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลปะสมัยก่อนคุปตะ หลังคุปตะและแบบปาละในอินเดีย และได้เป็นต้นแบบให้กับพุทธศิลป์ในอาณาจักรต่างๆ เช่น สุโขทัย และขอม พุทธศิลป์ก็ยังเป็นความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางการค้า และการแผ่อำนาจทางการเมือง แต่พุทธศิลป์ศรีวิชัยเป็นแบบมหายาน เห็นได้จากรูปเคารพพระโพธิสัตว์ เช่น พระศรีเมตไตรยโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพบพระพิมพ์ดินดิบตามถ้ำต่าง ๆ

๔) สมัยลพบุรี อาณาจักรลพบุรีเป็นการปกครองช่วงสั้น ๆ ขณะนั้นราชวงศ์สุริยวรมันแห่งกัมพูชากำลังรุ่งเรือง ทางภาคกลาง ตะวันออก และตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศไทย ศิลปะกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมคล้ายกับศิลปะของขอม ศูนย์กลางที่สำคัญคือเมืองลพบุรีหรือเมืองละโว้ มีหลักฐานจารึกว่า ประมาณพุทธศักราช ๑๕๕๐ กษัตริย์เชื้อสายศรีวิชัยองค์หนึ่งจากนครศรีธรรมราชมาครองเมืองลพบุรี และโอรสของพระองค์ได้ไปครองกัมพูชา ดังนั้นศิลปะวัฒนธรรมและศาสนาแบบขอมจึงเข้ามามีอิทธิพลต่อศิลปะของไทย ทั้งนี้ขอมนับถือพระพุทธศาสนาหายานเช่นเดียวกับศรีวิชัย และนับถือพราหมณ์ด้วย ปรากฏในจารึกหลักที่ ๑๙ ว่า ..เมืองลพบุรีมีพระสองนิกาย คือ สลวิระ และมหายาน^{๕๔}

พุทธศิลป์สมัยลพบุรีหรืออาจเรียกว่า ศิลปะขอมในประเทศไทย^{๕๕} โดยมากเป็นภาพจำหลักด้วยศิลาและสำริด เฉพาะการปั้นหล่อสำริดมีความเจริญมาก ท่วงท่าทำนองในการปั้นหุ่นมีความชำนาญยิ่ง ทำให้กิริยาท่าทางเป็นแบบแข็งกว่าแบบศิลปะขอม ถ้าหากสร้างพระพุทธรูปจะเป็นลักษณะแบบทรงเครื่องจะสร้างมณฑลแบบฟาซี เรียกว่า ทรงจีโบ

สถาปัตยกรรมสมัยลพบุรีสร้างด้วยอิฐและหิน เป็นทั้งศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ มีลักษณะเป็นอาคารรูป ๔ เหลี่ยม มียอดเป็นชั้น ๆ ซ้อนกันขึ้นไปจนแหลมมนที่มุมของอาคารนี้จะย่อมุมทำเป็นมุมแบบย่อเหลี่ยม ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า ปรางค์ การตกแต่งสมัยลพบุรีนั้นไม่นิยมให้มีพื้นที่ว่างจะมีการตกแต่งลวดลายดอกไม้ ใบไม้ และลายประดิษฐ์หรือบางแห่งก็ประดับด้วยภาพ ลักษณะการวางผังอาคารก็เป็นแบบง่าย ๆ คือ แบบกากบาท มักมีการสร้างระเบียงคดล้อมรอบสถาปัตยกรรมเหล่านี้ใช้เป็นประดิษฐานพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ พระพุทธรูปนิยมสร้างเป็น ๓ องค์ อันหมายถึงธรรมกาย ได้แก่ พระธรรมสัมโภคกายคือกายตรัสรู้ และนิรมานกาย ได้แก่ กายมนุษย์ อันมีการเกิด แก่ เจ็บ และตาย

^{๕๔} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๒๗.

^{๕๕} สันติ เล็กสุขุม, ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา, หน้า ๖๓.

๕) สมัยเชียงแสน อาณาจักรเชียงแสนนั้นศักราชยังไม่แน่ชัดนัก แต่พุทธศิลป์เชียงแสนนั้นเป็นศิลปะแบบตัวเองคือเป็นแบบของชาวพื้นเมืองเชียงแสน ถึงแม้บางครั้งเชียงแสนจะเคยตกไปอยู่ภายใต้อำนาจของพม่าบ้าง ตามพงศาวดารเหนือ กล่าวถึงพระยาลาวจักรราช มีเชื้อสายสืบราชสมบัติ ต่อมาถึงพญามังราย ก่อนย้ายราชธานีจากเวียงท้าวญนครเงินยางมาตั้งที่เมืองเชียงราย พุทธศิลป์ เชียงแสนมีมาก่อนพญามังรายสร้างเมืองเชียงแสน การกำหนดศิลปะคงมาจากการตั้งเมือง เชียงแสนเป็นตัวกำหนด อาณาจักรเชียงแสนน่าเชื่อว่าเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรือง เป็นศูนย์กลางแห่งความรุ่งเรือง ด้านศิลปะและวัฒนธรรมในเขตภาคเหนือของไทย^{๕๖} ดังปรากฏว่าพบวัดโบราณถึง ๑๔๑ วัด^{๕๗}

พุทธศิลป์เชียงแสนเป็นศิลปะแบบเถรวาทที่รู้จักกัน คือพระพุทธรูปกำหนดกันว่า พระสิงห์มีลักษณะคล้ายแบบคุปตะของอินเดีย^{๕๘} และยอมรับกันว่าเป็นพุทธศิลป์ของไทยแท้ ๆ เป็นแบบแรก มีลักษณะเป็นของตัวเอง ถึงแม้จะได้รับอิทธิพลศิลปะคุปตะ โดยเฉพาะพระสิงห์หนึ่งมีลักษณะพระอุระงามตั้งราชสิงห์ พระวรกายอวบอ้วน พระนาภีเป็นลอน พระเศียรกลม พระเนตรต่ำ ไม่เบิกโพลง พระนาสิกงุ้ม พระหนุเป็นรอยแบบหยิก ที่เรียกกันว่า คางหยิก เม็ดพระศกทำเป็นกันหอยใหญ่ ยอดศรีศมีเป็นดอกบัวตูม ชายสังฆาฎิที่พาดลงนั้นอยู่เหนือพระถัน เรียกว่า พระสิงห์หนึ่ง ถ้าเป็นพระสิงห์สองจะอยู่ระหว่างพระถันและพระนาภี ถ้าอยู่จรดพระนาภีก็เรียกว่า พระสิงห์สาม เฉพาะพระสิงห์สามเป็นแบบพุทธศิลป์เชียงใหม่ ที่ได้รับอิทธิพลจากสุโขทัย^{๕๙} มีลักษณะพระศรีศมีเป็นรูปดอกบัวตูมที่สูงขึ้น หรือเป็นรูปเปลวไฟ นั่งขัดสมาธิราบแล เห็นพระบาทข้างเดียว

สถาปัตยกรรมแบบเชียงแสน ก่อนหน้านั้นขึ้นไปไม่พบหลักฐาน พบแต่สมัยพญามังรายลงมาเป็นสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา คือการก่อสร้างโบสถ์ วิหาร และเจดีย์สร้างด้วยไม้ เสาใช้เสาไม้เป็นส่วนมากผนังกันเป็นฝาไม้ บริเวณช่องที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ฝาทำเป็นแบบฝามุงหลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผาหรือกระเบื้องไม้ (ภาษาล้านนาเรียกว่า ไม้แปนเก็ด) ไม่นิยมตีฝ้าเพดาน มีทางขึ้นทางด้านหน้าและลงทางด้านข้าง

พุทธศิลป์สมัยเชียงแสน นักโบราณคดีต่างก็เชื่อว่าเป็นพุทธศิลป์ของไทยแท้ คือสร้างขึ้นจากช่างชาวเชียงแสน ถึงแม้ว่ารูปแบบจะได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลป์คุปตะจากอินเดีย นอกจากนั้นแล้วพุทธศิลป์ยังเป็นต้นแบบให้กับการสร้างพระพุทธรูป ในอาณาจักรล้านนาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นลักษณะการสืบทอดพุทธศิลป์เป็นแบบการเอาอย่างตามความสัมพันธ์ทางการค้าขายและคติความนิยม โดยเฉพาะพระสิงห์จะเป็นลักษณะที่โดดเด่นของเชียงแสน และอาณาจักรล้านนา พุทธศิลป์เชียงแสนเป็นศิลปะที่เป็นความเป็นตัวเองมากที่สุด และนับวันจะมีความนิยมเพิ่มมากขึ้น จะเห็นการหล่อพระพุทธรูปแบบเชียงแสน-เชียงใหม่ เรียกว่า พระสิงห์ และมีการสร้างเลียนแบบสถาปัตยกรรมแบบเชียงแสน (โบสถ์และวิหาร) รุ่งตั้งเดิมเพิ่มขึ้นเช่นกัน

^{๕๖} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๒๒.

^{๕๗} ฉลอง ปรีดาบุญ, ใต้ร่มพุทธศิลป์, (กรุงเทพมหานคร : มปป., ๒๕๓๔), หน้า ๘๕.

^{๕๘} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๕๘.

^{๕๙} อ่างแก้ว, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๒๒.

๖) สมัยสุโขทัย อาณาจักรสุโขทัย เริ่มต้นสมัยพอขุนศรีอินทราทิตย์ประกาศตั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เมื่อพุทธศักราช ๑๘๐๐ พุทธศิลป์สมัยสุโขทัยจัดได้ว่า เป็นศิลปะที่งดงามที่สุด และมีความเป็นตัวเองมากที่สุดเช่นกัน เริ่มต้นกรุงสุโขทัยคงมีหลายศาสนาด้วยกันไม่ว่าจะเป็น พราหมณ์ มหายาน เถรวาทจากมอญทวารวดีและลพบุรี^{๖๐}

ต่อมาสุโขทัยนับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทนิกายลังกาวงศ์ ด้วยเหตุนี้เองอิทธิพลของพุทธศิลป์ลังกา จึงมีอยู่ในงานพุทธศิลป์ของสุโขทัยไม่น้อยโดยเฉพาะงานสถาปัตยกรรม ส่วนประติมากรรมและจิตรกรรม โดยเฉพาะการปั้นพระพุทธรูป สถาปัตยกรรมสุโขทัยมีได้รับอิทธิพลจากลังกาเพียงแห่งเดียว แต่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลป์ใกล้เคียงด้วยไม่ว่าจะเป็นศรีวิชัย ล้านนา และพุกาม

พุทธศิลป์สมัยสุโขทัยได้มีความนิยมคณะสงฆ์จากลังกาวงศ์ และพุทธศิลป์ต่าง ๆ ของลังกาเข้าสู่สุโขทัยเป็นจำนวนมากเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม สถาปัตยกรรมสุโขทัยมีอาคารที่เป็นโบสถ์ วิหาร อาคารทรงมณฑป และอาคารทรงเจดีย์ สถาปัตยกรรมสุโขทัยมีได้รับอิทธิพลจากลังกาเพียงแห่งเดียว แต่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะใกล้เคียงด้วยคือศิลปะสมัยศรีวิชัย ล้านนา และพุกาม โดยเฉพาะการสร้างเจดีย์^{๖๑} พุทธศิลป์สุโขทัยเป็นศิลปะที่ลงตัวและมีความเป็นตัวเองมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นโบสถ์ วิหาร มณฑป เจดีย์ และโดยเฉพาะพระพุทธรูปที่ยอมรับมีความสวยงามเช่นกัน โบสถ์และวิหารนิยมสร้างเป็นอาคารโถง วิหารมีลักษณะใหญ่กว่าโบสถ์ เพราะใช้เป็นที่ประชุมธรรม เสากลมหลังคาซ้อนกันหลายชั้น ใช้กระเบื้องเคลือบแบบสังคโลก ห่อฟ้าเป็นแบบชนิดปานลม (สุโขทัยไม่มีห่อฟ้าและใบระกา) มณฑปมีลักษณะเป็นอาคาร ๔ เหลี่ยมมีหลังคาเป็นเครื่องไม้ มุงกระเบื้องซ้อนเป็นชั้น ๆ ประมาณ ๓ ชั้น มณฑปที่มีชื่อคือมณฑปพระอัญนะ วัดศรีชุม เมืองสุโขทัย ส่วนเจดีย์แบ่งออกได้ ๓ แบบ คือ

๑. เจดีย์แบบสุโขทัยแท้ เรียกว่า เจดีย์ทรงพุ่มบิณฑ หรือทรงดอกบัว มีฐาน ๔ เหลี่ยม ๓ ชั้น องค์เจดีย์ย่อเหลี่ยมไม้ยี่สิบ ยอดทำเป็นดอกบัวตูม เจดีย์ชนิดนี้สร้างเป็นประธานของวัดที่สำคัญ เช่น วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยและเมืองศรีสัชชนาลัย

๒. เจดีย์แบบทรงลังกา โดยการนำแบบมาจากลังกา แต่สมัยสุโขทัยได้เปลี่ยนให้สูงขึ้น องค์ระฆังไม่ตั้งตรงอย่างลังกา กลับทำเส้นรอบนอกองค์ระฆังให้ชะลูดขึ้น เจดีย์แบบนี้ใช้สร้างเป็นหลักประธานของวัด เช่น วัดช้างล้อมเมืองสุโขทัย และเมืองศรีสัชชนาลัย

๓. เจดีย์แบบศรีวิชัยผสมลังกา เป็นเจดีย์แบบฐานสูง เป็นฐาน ๔ เหลี่ยมมีซุ้มจรนำ ที่ยอดเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา และที่มุมมีเจดีย์เล็ก ๆ หรือบางแบบมีเจดีย์ครึ่งวงกลมซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เช่น เจดีย์รายวัด เจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชชนาลัย

ประติมากรรมสำริดคือ พระพุทธรูปเป็นพุทธศิลป์ที่โดดเด่นและเป็นลักษณะของสุโขทัยแท้ การสร้างพระพุทธรูปมาก่อนๆ ไม่มีเปลวรัศมีสูง (พระเกตมาลาที่เปลวเพลิง) ต่อมาพอรามคำแหงได้พระพุทธรูปหิ้งค์จากลังกา แนวทางการสร้างพระพุทธรูปก็เปลี่ยนไปเป็นแบบลังกา แต่รูปทรงของพระพุทธรูปของสุโขทัยนั้นเป็นทรงที่สวยงาม และมีลักษณะอ่อนไหวเหมือนมีชีวิตชีวาจริงๆ จนได้รับยกย่องว่าสุโขทัยเป็นยุคทองแห่งศิลปะพระพุทธรูปศาสนา

^{๖๐} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย, หน้า ๒๙.

^{๖๑} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๖๓.

ดั่งนักวิชาการได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับพุทธศิลป์สุโขทัยว่า ..บัดนี้ขอให้ดูพระพุทธรูป ซึ่งเป็นศิลปะสุโขทัยด้วยกันสังเกตดูว่า รูปปฏิมากรรมนี้แสดงว่าเป็นศิลปะชั้นเยี่ยม ฝีมือสมัยคลาสสิกอย่างที่จะตำหนิได้ รูปและอาการสำแดงในทางจิตใจก็งามสมบูรณ์ ดูรูปประหนึ่งว่าประทับสงบนิ่งอยู่อย่างสง่าเสียนี่กระไร ไม่มีพระพุทธรูปที่ชนชาติใดผลิตขึ้น หรือพระพุทธรูปที่ผลิตขึ้น ในยุคสมัยต่าง ๆ จะเท่าเทียมอาการสำแดงแห่งพระธรรมของพระพุทธรูปศาสนา ยิ่งไปกว่าพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนี้เลย^{๖๒} จากบทความจะเห็นว่า พุทธศิลป์สมัยสุโขทัยรุ่งเรืองและเป็นยุคทองอย่างแท้จริง อนึ่งความอุดมสมบูรณ์และความรุ่งเรืองด้านพุทธศิลป์ สมัยพระธรรมราชาลิไทได้ทรงสร้างพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ พระเจดีย์ ต้นโพธิ์และรอยพระพุทธรูปบาท การสร้างพระพุทธรูปชินสีห์คงสร้างเมื่อพุทธศักราช ๑๙๐๒ ณ เมืองพิษณุโลก ขณะช่างผู้ออกแบบพระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์นี้ เป็นคณะช่างฝีมือชาวเชียงแสนกับคณะช่างสุโขทัย ลักษณะพระพุทธรูปปฏิมากรรมมีจิวรบางแนบเนื้อ มีเส้นอ่อนหวาน พระพุทธรูปแบ่งออกเป็นหมวดใหญ่ๆ ได้ ๔ หมวด คือ

๑. หมวดใหญ่ สร้างทั่ว ๆ ไปตั้งแต่ยุคต้นสุโขทัย พระพักตร์กลมเป็นแบบผลมะตูม นิ้วพระหัตถ์ไม่เสมอกัน บางองค์ช่างปั้นสันพระบาทและปลายพระบาทให้กระดกขึ้น

๒. หมวดกำแพงเพชร วงพระพักตร์ตอนบนกว้างกว่าตอนล่างมาก พระหนุแหลมเสี้ยม ศูนย์กลางศิลปะแบบนี้อยู่ที่เมืองกำแพงเพชร

๓. หมวดพระพุทธรูปชินราช พระพักตร์กลมแบบรูปไข่แบน ๆ นิ้วพระหัตถ์เสมอกัน ศิลปะยุคนี้ศูนย์กลางอยู่ที่เมืองพิษณุโลก และมีที่ท่าแข่งกระด้างกว่าหมวดใหญ่

๔. หมวดเบ็ดเตล็ดหรือหมวดวัดตะกวน หมวดนี้เป็นหมวดที่มีศิลปะต่างสมัยเข้ามาปะปนกัน เช่น ศิลปะเชียงแสน พระพุทธรูปบางองค์พระนลาฏแคบ สันขาภูสี้น การที่เรียกว่าแบบวัดตะกวนนั้น เพราะเริ่มแรกขุดพบพระพุทธรูปปฏิมาแบบแปลก ๆ เหล่านี้ได้ที่วัดตะกวนในเมืองสุโขทัย การสร้างพระพุทธรูปของสุโขทัยจะมีอริยาบททั้ง ๔ คือ นอน นั่ง ยืน เดิน

นอกจากนี้ ยังมีพุทธศิลป์วัตถุที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัย คือ รอยพระพุทธรูปบาท ปรากฏตามจารึกว่า สร้างในพุทธศักราช ๑๙๑๒ มีอยู่ ๔ รอย แล้วนำไปประดิษฐานไว้ตามเขาในเมืองต่าง ๆ คือที่เขาสุมนกฏ กรุงสุโขทัย (ปัจจุบันอยู่ที่วัดตระพังทอง) ที่ยอดเขาเมืองศรีสัชชาลัย ที่ยอดเขานางทอง เมืองบางบาน (เขตเมืองเก่ากำแพงเพชร) และยอดเขาปากพระบาง นครสวรรค์

งานปั้นของสุโขทัยนิยมปั้นลวดลายประดับอาคาร โดยเฉพาะการปั้นปูนมีฝีมืองดงามมาก การปั้นเป็นชนิดรูปปูนสูง มีลีลาในการวางภาพที่ได้จังหวะ เช่น ภาพปูนปั้นที่วัดตะพังทองกลางเป็นภาพปางเสด็จจากดาวดึงส์ หรือภาพตอนทรมานชางนาพาคีรี หรือภาพพระอานนท์กระถกถอย นิด ๆ ภาพเหล่านี้แสดงถึงอารมณ์ของช่างที่ประดิษฐ์ผลงานออกมาภาพปูนปั้น ส่วนมากเป็นภาพปั้นที่นุ่งผ้ายาว ๆ ผ่าด้านหน้าผูกเป็นเงื่อนแบบเขี้ยวตะขาบ เป็นลักษณะคล้ายกับภาพปูนปั้นสมัยเชียงแสน อาณาจักรสุโขทัยเริ่มเสื่อมอำนาจลง เมื่ออาณาจักรทางตอนใต้ คือ ราชอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาเริ่มก่อตัวเป็นปึกแผ่นขึ้น ที่สุดแล้วอาณาจักรสุโขทัยก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรใหม่ ที่ชื่อว่าอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในเวลาต่อมา

^{๖๒} สิริวัฒน์ คำวันสา, ประวัติพระพุทธรูปในประเทศไทย, หน้า ๓๔.

พุทธศิลป์สุโขทัย ถือได้ว่าเป็นศิลปะที่มีความเป็นตัวเองเช่นกัน ถึงแม้จะได้รับอิทธิพลจากลังกาหรือเชียงแสนบ้าง และความโดดเด่นก็คือ พระเมหาณี กล่าวคือการสร้างพระพุทธรูปที่ผ่าน ๆ มาไม่มีพระเมหาณีเป็นยอดแหลม แต่พุทธศิลป์สุโขทัยกลับใช้ยอดพระเมหาณีแหลม ยิ่งความโดดเด่นของพุทธศิลป์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสกุลช่างสุโขทัย ได้ครูชาวอินเดียที่มีฝีมือสูงมาทำการสอน^{๖๓}

พุทธศิลป์สุโขทัยต่างก็ได้รับอิทธิพลจากลังกาและเชียงแสน ทำให้ช่างสุโขทัยได้พัฒนาสร้างมาเป็นรูปแบบของพุทธศิลป์สุโขทัยโดยตรง และพุทธศิลป์สุโขทัยเองก็เป็นต้นแบบให้กับอาณาจักรอื่น ๆ อีก เช่น อโยธยา ล้านนา (เชียงใหม่) ดังนั้นลักษณะการสืบทอดพุทธศิลป์เป็นแบบคติความนิยม

๗) สมัยอู่ทอง พุทธศิลป์สมัยอู่ทองเกิดขึ้นทางภาคกลางของประเทศไทย ในระยะเวลาใกล้เคียงกับศิลปะสมัยเชียงแสน สุโขทัย ที่เรียกว่า อู่ทอง เพราะแต่เดิมถือว่าศูนย์กลางอาณาจักรอู่ทองอยู่ที่อำเภออู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ที่รู้จักและขนานนามกันมากที่สุดก็คือ พระพุทธรูป โดยกำหนดเอาพระพุทธรูปแบบหนึ่ง ได้รับอิทธิพลของศิลปะสมัยทวารวดี ลพบุรี และสุโขทัย แต่ช่างที่ทำคงเป็นช่างคนไทย^{๖๔} รวมกันเรียกว่า พุทธศิลป์แบบอู่ทอง

อาณาจักรอู่ทองยังเป็นอาณาจักรที่ลางเลือนและมีขอบเขตแคบไหน ขณะนี้ก็ยังไม่เป็นที่ยุติ แต่เท่าที่พบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบที่กำหนดเรียกอู่ทองนี้ มีอยู่ในบริเวณจังหวัด สุพรรณบุรี นครปฐม อู่ทอง ชัยนาท ลพบุรี อโยธยา ถือกันว่าศูนย์กลางอาณาจักรอู่ทองอยู่ตรงข้ามกับฝั่งเกาะเมืองอโยธยาเรียกว่า เมืองอโยธยา^{๖๕} พุทธศิลป์อู่ทองหรืออโยธยานี้มีอิทธิพลพุทธศิลป์แบบทวารวดีมากที่สุด ทั้งพระพุทธรูปปฏิมาและภาพปูนปั้นประดับที่เห็นได้เด่นชัดก็คือภาพประดับ ตามฐานเจดีย์ขูดพบบริเวณวัดพระประโทน จังหวัดนครปฐม

พุทธศิลป์สถาปัตยกรรมอู่ทอง เป็นพุทธศิลป์ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ดังนั้นการก่อสร้างถึงเกี่ยวกับคติทางพระพุทธศาสนาโดยตรง และสืบเนื่องกับสมัยทวารวดี มีการสร้างโบสถ์ วิหาร และเจดีย์ต่างๆ ลักษณะโบสถ์และวิหารจะไม่เจาะหน้าต่าง แต่สร้างเป็นทรงยาวหลังคาเตี้ย ลักษณะเจดีย์ที่พบ ณ วัดพระบรมธาตุ จังหวัดชัยนาท เป็นเจดีย์แบบอู่ทองที่ได้รับอิทธิพลศิลปะศรีวิชัย และมีเจดีย์ลักษณะฐาน ๔ เหลี่ยม เรือนธาตุ ๘ เหลี่ยม มีซุ้มจรนำ รั้วฐานบัวลูกแก้ว และองค์ระฆัง เจดีย์ลักษณะนี้เป็นแบบเฉพาะของพุทธศิลป์อู่ทอง พบตามวัดต่าง ๆ เช่น เมืองสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท หรือบางวัดในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี ประติมากรรมหล่อสำริดสมัยอู่ทอง จัดว่าหล่อได้อย่างประณีตและมีความบางชนิดที่เรียกว่า บางอย่างเปลือกไข่^{๖๖} ถือว่าเป็นศิลปะแบบยอดเยี่ยม พบที่เมืองสรรคบุรี ลักษณะของพุทธศิลป์สืบทอดจากสมัยทวารวดี ระยะเวลาต่อมาได้พัฒนามาเป็นพุทธศิลป์ผสมของสุโขทัย ลักษณะองค์พระพุทธรูปบางเบาขึ้น วงพระพักตร์และรัศมีเป็นแบบรัศมีเปลว และคลี่คลายเป็นพุทธศิลป์อยุธยายุคต้น ลักษณะประจำของพระพุทธรูปแบบอู่ทองคือมีไรพระศก ชายฉัตรหรือสังฆาฏิกยาว ปลายตัดเป็นเส้นตรง ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย

^{๖๓} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลป์สุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓), หน้า ๒๓.

^{๖๔} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๓๐.

^{๖๕} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๖๙.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

พระพุทธรูปอุทงอาจแบ่งได้ ๓ แบบ^{๖๗} คือ แบบที่ ๑ เป็นอิทธิผลพุทธรูปทวารวดีและขอมผสมกัน พระรัศมีมักเป็นรูปบัวตูม เครื่องแต่งพระพักตร์และจีวรคล้ายทวารวดี แต่พระพักตร์เป็นสี่เหลี่ยมตามแบบขอม แบบที่ ๒ เป็นอิทธิผลพุทธรูปขอมหรือลพบุรี พระรัศมีบนพระเกตุมาลาหรือเมมาลีเป็นรูปเปลว และแบบที่ ๓ เป็นอิทธิผลพุทธรูปสุโขทัย แต่ยังเป็นลักษณะของอุทงคือ มีไรพระศกและฐานเป็นหน้ากระดานแอ่นเป็นร่องเข้าข้างใน ภายหลังจัดเป็นพุทธรูปอยุธยาตอนต้น อาณาจักรอุทงหรืออยุธยาสิ้นสุดลงด้วยการสลายตัวไป โดยการเจริญขึ้นของอาณาจักรอยุธยาในเวลาต่อมาพุทธรูปอุทงเป็นพุทธรูปสืบต่อจากพุทธรูปทวารวดี ซึ่งได้รับอิทธิพลจากทวารวดีและขอมผสมกัน และขอมผสมกับลพบุรี ระยะเวลาต่อมาก็ผสมเข้ากับสุโขทัย และสุดท้ายก็คลี่คลายเป็นพุทธรูปอยุธยาตอนต้น พุทธรูปอุทงไม่เป็นที่รู้จักมากนัก เพราะเป็นช่วงสั้น ๆ เท่านั้น ดังนั้นการสืบทอดพุทธรูปจึงเป็นแบบเอาอย่างจากสมัยทวารวดี ศรีวิชัย ก่อนที่จะมาเป็นพุทธรูปอยุธยาตอนต้น

๘) สมัยอยุธยา เริ่มตั้งแต่พระเจ้าอุทงสร้างกรุงศรีอยุธยา พุทธศักราช ๑๘๙๓ จนถึงเสียกรุงครั้งที่ ๒ พุทธศักราช ๒๓๑๐ พุทธรูปกรุงศรีอยุธยาโดยเฉพาะพระพุทธรูปแบ่งออกได้เป็น ๒ ระยะ คือ

ยุคแรก ทำตามอย่างฝีมือช่างอุทงแบบที่ ๒ เพราะพุทธรูปอุทงเจริญขึ้นก่อนการตั้งกรุงศรีอยุธยา เห็นได้จากพระพุทธรูปองค์ใหญ่ วัดพนัญเชิง^{๖๘}

ยุคที่สอง ช่วงแรกนิยมสุโขทัย ช่วงหลังจึงเกิดมีประติมากรรมแบบอยุธยาแท้จริง สมัยพระเจ้าปราสาทหินมใช้ศิลปะพระพุทธรูป มักมีพระเนตรและพระโอษฐ์ ๒ ชั้น ในตอนปลายกรุงศรีอยุธยานิยมพระพุทธรูปทรงเครื่อง มี ๒ แบบคือ แบบทรงเครื่องใหญ่ และแบบทรงน้อย สถาปัตยกรรมกรุงศรีอยุธยา สามารถแบ่งออกได้ ๔ ระยะ ระยะที่ ๑ นับตั้งแต่พระเจ้าอุทงสร้างกรุงศรีอยุธยา ระหว่างพุทธศักราช ๑๘๙๓-๑๘๙๑ รวมระยะเวลาประมาณ ๙๘ ปี เมื่อทรงจัดบ้านเมืองให้เข้ารูปรอยได้แล้ว พระองค์ทรงเอาใจใส่พระพุทธรูปศาสนาทันที และทางสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ วัดพุทธไสยาสน์ พุทธศักราช ๑๘๙๖ สร้างบริเวณตำบลเวียงเหล็ก เคยเป็นที่ตั้งพลับพลา ก่อนสร้างกรุง เพื่อเป็นอนุสรณ์ในการย้ายมาสร้างนครศรีอยุธยา สิ่งที่ปรากฏคือ พระปรางค์องค์ใหญ่ พระวิหารพระพุทธรูป วัดพุทธไสยาสน์นี้ถือว่าเป็นวัดแรกของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา และวัดใหญ่ชัยมงคล พุทธศักราช ๑๙๐๐ สร้างนอกเมืองทิศตะวันออกเฉียงใต้

พัฒนาการพุทธรูปอยุธยายุคที่ ๑ พุทธรูปยุคนี้นิยมศิลปะแบบลพบุรี จะเห็นได้จากสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะการสร้างวัด นิยมการสร้างปรางค์เป็นหลักประธานของวัด มีวิหารอยู่หน้าปรางค์ มีระเบียงคดล้อมรอบปรางค์ ได้จากการถ่ายทอดสถาปัตยกรรมลพบุรีมาใช้ในสถาปัตยกรรมอยุธยา สถาปัตยกรรมยุคนี้จึงไม่มีหน้าต่างจะมีแต่ช่องลมแบบซี่ลูกกรง เรียกว่า แบบเสามะหวด หรือบางแห่งทำเป็นแบบสันเหลี่ยมมีอกเสา วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นอิฐ

สถาปัตยกรรมนั้นตกแต่งด้วยลายปูนปั้น เป็นลายแบบเครือเถาตามธรรมชาติและลายประดิษฐ์ การตกแต่งภาพใช้การเขียนภาพประดับ ภาพประดับพุทธรูปอยุธยานิยมเขียนเป็นรูป

^{๖๗} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๓๑.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

พระพุทธเจ้าประทับนั่งเรียงเป็นแถว มีเรือนแก้วและต้นโพธิ์ ส่วนการหล่อสำริดปรากฏในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ ทรงหล่อพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ชาติ การแกะไม้จำหลัก มีลักษณะเรียบ ๆ แบบสุโขทัย ลายหูช้าง ลายดาว เพดานต่าง ๆ ลักษณะลีลาในการจำหลักยังไม่สละสลวยเท่ากับอยุธยาตอนปลาย รูปประติมากรรมมีทั้งพระพุทธรูปและรูปเทพเจ้า ลักษณะส่วนใหญ่เข้มแข็ง บึกบึน มีลักษณะผสมทั้งลพบุรี อุทองและสุโขทัย ถือกันว่าศิลปะอยุธยายุคต้นนี้สืบต่อจากอุทองตอนปลาย โดยเฉพาะพระพุทธรูปที่มีพระวรกายทั้งหนาและบางท่าทางขึงขัง บักร่องฐานทำเป็นฐานแอนโค้ง ระยะเวลาที่ ๒ สมัยพระบรมไตรโลกนาถ พุทธศักราช ๑๙๙๑ ถึงสมัยพระเจ้าทรงธรรม พุทธศักราช ๒๑๗๑ ยุคนี้นิยมพุทธศิลป์แบบสุโขทัย สมัยพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงถวายวังให้เป็นวัด เดิมเรียกว่าพุททาวาส เพราะไม่มีพระสงฆ์ ต่อมาเรียกว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ สมัยพระรามาธิบดีที่ ๒ ได้ทรงสร้างวิหารใหญ่แล้วหล่อพระพุทธรูปยืนสูงใหญ่ คือ พระศรีสรรเพชญ์ สูง ๘ วา หล่อด้วยทองหนัก ๕๓,๐๐๐ ชั่ง หุ้มด้วยทองคำ หนัก ๒๘๖ ชั่ง (๒๒,๘๘๐ บาท) ทรงสร้างวัดจุฬามณี ที่เมืองพิษณุโลกพร้อมทั้งบูรณะวัดต่างๆ ด้วย เช่น วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองสุพรรณบุรี วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก จากนั้นทรงหล่อรูปพระโพธิสัตว์ ๕๐๐ ชาติ คาดว่าคงใช้เวลาจนถึง ๓ ปีจึงสำเร็จ หลังจากพระองค์ทรงสร้างวัดจุฬามณี พุทธศักราช ๒๐๐๘ พระองค์ทรงออกผนวชในวัดจุฬามณีเป็นเวลา ๘ เดือน ๑๕ วัน ครั้งนั้นมีพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการออกบวชด้วยจำนวน ๒,๓๘๘ รูป

พัฒนาการพุทธศิลป์อยุธยายุคที่ ๒ นิยมสร้างสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัย โดยเฉพาะการสร้างเจดีย์ทรงกลม ถือว่าเป็นการพัฒนาพุทธศิลป์ตามแบบขอมมาเป็นแบบสุโขทัย เรียกกันว่า ทรงลังกา การสร้างอาคารโดยเฉพาะโบสถ์ วิหาร มีลักษณะเน้นบึกบึน กว้างใหญ่ ลักษณะอาคารโบสถ์หรือวิหารที่ดีจะมีลักษณะยกฐานสูง นิยมมีพะไลด้านข้าง เช่น วัดหน้าพระเมรุ วัดมเหยงค์ ประติมากรรมเป็นลักษณะที่ต่อเนื่องกับศิลปะอยุธยาตอนต้น โดยเฉพาะพระพุทธรูป มีลักษณะอ่อนโยนไม่แข็งกร้าวเหมือนยุคแรกๆ นิยมเรียกว่า แบบหน้านาง ประณีตศิลป์มีการแกะสลักไม้และเครื่องทองที่แสดงถึงความอลังการ สมัยอยุธยาปีที่สอง มีความสัมพันธ์กับจีนเป็นอย่างมากคือเครื่องถ้วยสังคโลก แต่เดิมทำกันที่เมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัย ต่อมาเปลี่ยนจากการสั่งจากจีนเข้ามา โดยเฉพาะเครื่องถ้วยชามที่เรียกว่า ถ้วยชามสมัยราชวงศ์หมิง^{๖๙} (พุทธศักราช ๑๙๑๑- ๒๑๘๗) ได้กลายเป็นสินค้านำเข้าที่สำคัญ ระยะเวลาที่ ๓ นับแต่พระเจ้าปราสาททอง พุทธศักราช ๒๑๗๓ ถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พุทธศักราช ๒๒๕๑ สมัยนี้พระเจ้าปราสาททองทรงแผ่พระบรมเดชานุภาพไปตีประเทศกัมพูชาได้ พระองค์ทรงโปรดศิลปกรรมแบบเขมร โปรดให้จำลองพระนครวัดมาสร้างไว้ ณ ตำบลวัดเทพจันทร์ ริมแม่น้ำป่าสัก เรียกว่า ตำนกพระนครหลวง เพื่อใช้เป็นที่ประทับพักร้อน ขณะเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรี แต่การก่อสร้างทำได้ไม่ใหญ่โต จึงแปลงเป็นวัดไปทั้งยังให้สถาปนาที่ดินพระนิวาสสถานเดิมขึ้นเป็นวัดพระราชทานนามว่าวัดไชยวัฒนาราม

พัฒนาการพุทธศิลป์อยุธยาปีที่ ๓ ศิลปกรรมอยุธยาปีที่ ๓ การก่อสร้างเริ่มมีหน้าต่างเปิดปิดได้ ดังจะเห็นได้จากการก่อสร้างอาคารบางหลังในลพบุรี ที่สร้างสมัยพระนารายณ์อิทธิพลทางสถาปัตยกรรมแบบยุโรปได้ เริ่มแผ่เข้ามามีอิทธิพลอยู่ในสถาปัตยกรรมไทยตั้งแต่นั้นมา การก่อสร้างซุ้มประตูหน้าต่างโค้งแหลม ก็เริ่มมีอิทธิพลในยุคนี้นเช่นกัน เช่น ซุ้มประตูทางเข้าพระบรมมหาราชวังที่

^{๖๙} เสนอ นิลเดช, ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย, หน้า ๗๖.

ลพบุรี และวัดกุฎีดาว สถาปัตยกรรมโดยเฉพาะอาคารต่าง ๆ เริ่มนิยมทำเป็นเส้นโค้งที่ฐานและหลังคา ลักษณะเส้นโค้งในสถาปัตยกรรมอยุธยา เป็นลักษณะสืบเนื่องมา ครั่งพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย โดยเฉพาะชายคาชั้นปีกนกนั้น

พุทธศิลป์อยุธยาไม่นิยมสร้างยื่นออกมามาก การมุงหลังคานิยมใช้ กระเบื้องชนิดทางตัด และกระเบื้องชนิดกาบ มีกระเบื้องเชิงชายประกอบ กระเบื้องที่ใช้มุงที่เป็นกระเบื้องเคลือบนั้นมีใช้เป็นครั้งแรกในแผ่นดินพระเพทราชา โดยใช้มุงที่วัดบรมพุทธาราม ตรงพระนิวาสสถานเดิมก่อนเสวยราชย์ ชาวอยุธยาเรียกติดปากเป็นสามัญว่า วัดกระเบื้องเคลือบ พุทธศิลป์อยุธยายุคที่สามนี้ยังมีลักษณะเจดีย์ที่เป็นแบบฉบับอีกลักษณะหนึ่งคือเจดีย์ย่อเหลี่ยมไม้สิบสอง สร้างในสมัยพระเจ้าปราสาททอง เช่น วัดชุมพลนิกายาราม จังหวัดอยุธยา

ระยะที่ ๔ นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าบรมโกศ พุทธศักราช ๒๒๗๕ ถึงการเสียกรุงครั้งที่ ๒ พุทธศักราช ๒๓๑๐ พุทธศิลป์อยุธยานี้เป็นสมัยที่มีการซ่อมแซมมากกว่าสร้างใหม่ พุทธศักราช ๒๒๙๔ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ได้อาราธนาพระเถระผู้ทรงความรู้จากอยุธยาคือ พระอุบาลีเถระกับ พระอริยมุนีเถระ พร้อมด้วยพระคณะอีก ๑๖ รูป ออกไปฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา สิ่งแรกที่คณะสงฆ์ฟื้นฟูคือการอุปสมบทให้ชาวลังกา ครั้งนั้นมีพระภิกษุอุปสมบทถึง ๗๐๐ รูป บรรพชาสามเณรอีก ๓,๐๐๐ รูป

ดังนั้น พระพุทธศาสนาในลังกา เรียกว่า พระพุทธศาสนาลัทธิสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์ แต่น่าเสียดายที่พระอุบาลีเถระ ต้องถึงแก่กรรมภาพที่ลังกา ไม่มีโอกาสกลับกรุงศรีอยุธยา ครั้งนั้นพระเจ้ากิตติสิริราชสิงห์ ได้ถวายพระพุทธรูปแก้ว ๑ องค์ และพระทัตธาตุจำลอง ๑ องค์ ให้กับสมเด็จพระเจ้าบรมโกศด้วย

พัฒนาการพุทธศิลป์อยุธยายุคที่ ๔ พุทธศิลป์ที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่เป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์ มากกว่าการสร้างขึ้นมาใหม่ พุทธศิลป์ที่สร้างขึ้นมาก็คือ บานประตูมุก ธรรมมาสนเทศนในวิหารพระพุทธชินราชที่พิษณุโลก สถาปัตยกรรมยุคนี้นิยมเส้นฐานและเส้นหลังคาอ่อนโค้ง เป็นแนวนวนประณีตศิลป์ที่เกิดขึ้นคือเครื่องเบญจรงค์ โดยช่างไทยเป็นผู้ให้แบบอย่างสั่งทำจากเมืองจีน จิตรกรรมของศิลปะอยุธยานี้ โดยเปลี่ยนคติจากภาพเขียนที่นิยมแบบขุ่มเรือนแก้วเปลี่ยนเป็นภาพเล่าเรื่องที่เกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดกเป็นส่วนใหญ่ สีก็เพิ่มให้เข้มข้นและภาพที่ประกอบขึ้นมีความสัมพันธ์กับสัดส่วนเป็นจริงมากขึ้น

พุทธศิลป์สมัยอยุธยา ถือได้ว่ามีความหลากหลาย ตามคติความนิยม เช่น ยุคที่หนึ่งนิยมพุทธศิลป์ลพบุรี พระพุทธรูปผสมกันทั้งลพบุรี อุทองและสุโขทัย ยุคที่สองนิยมแบบสุโขทัย ยุคที่สามนิยมแบบขอม อนึ่งสถาปัตยกรรมนิยมแบบยุโรป ทั้งนี้อยุธยามีความสัมพันธ์กับชาวต่างชาติ เช่น วัดกุฎีดาว และยุคที่สี่เป็นยุคแห่งการปฏิสังขรณ์ ดังนั้นการสืบทอดจึงเป็นแบบเอออย่าง และตามความนิยมจากพุทธศิลป์สมัยต่าง ๆ

๙) สมัยรัตนโกสินทร์ ลักษณะของการสร้างพุทธรูปในสมัยนี้ส่วนใหญ่รับอิทธิพลมาจากศิลปะสุโขทัย และศิลปะอยุธยา นอกจากนั้นแล้วสมัยนี้ก็มีารรับเอาศิลปะจากต่างชาติเข้ามาบ้าง ช่วงต้นราชสมัย มีการรับเอาศิลปะแบบจีนเข้ามา แต่ก็ไม่มีผลมาสู่การสร้างพระพุทธรูป ส่วนใหญ่เน้นไปที่องค์ประกอบต่าง ๆ ทางด้านอื่นที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น รูปปั้นยักษ์ก็มีการนำเอาศิลปะ

ของเงินมาตกแต่งประดับประดาผสมกับศิลปะไทยด้วย พระปรารักษ์ ก็ผสมผสานกันระหว่างศิลปะไทยกับจีน เป็นต้น ต่อมาในช่วงปลายสมัยรัตนโกสินทร์ ก็ได้รับอิทธิพลศิลปะตะวันตกเข้ามา เนื่องจากชาวตะวันตกเข้ามาเมืองไทยมากขึ้น ก็ได้นำเอาศิลปะของตนเข้ามาด้วย ส่วนใหญ่แล้วศิลปะตะวันตกมักจะมีอิทธิพลต่อศิลปะไทยในด้านสถาปัตยกรรมเสียส่วนใหญ่ เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร เมรุ ภูมิสถาปัตยกรรม เป็นต้น หลังคาเป็นทรงไทย แต่ตัวอาคารเป็นทรงตะวันตก หรือทรงตะวันตกล้วนๆ เช่น ตึกพาณิชย์ เป็นต้น^{๗๐}

ในด้านประติมากรรมนั้นก็มีอิทธิพลน้อยมาก การสร้างพระพุทธรูปในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ส่วนใหญ่สกุลช่างผู้สร้างมุ่งเน้นไปที่รายละเอียดของลวดลายบนองค์พระปฏิมา สกุลช่างจะหันไปเอาใจใส่ลายเครื่องประดับมากกว่าที่จะเน้นลักษณะของสี่พระพักตร์ขององค์พระปฏิมา จึงเป็นผลทำให้องค์พระปฏิมาในสมัยนี้ประดับตกแต่งด้วยความอลังการ มีลักษณะที่สวยงามมาก เช่น พระศรีศากยทศพลญาณ พระพุทธรูปปางลีลา องค์พระประธานที่พุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ออกแบบโดยศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี เป็นต้น ส่วนลักษณะรายละเอียดที่สามารถบ่งบอกถึงพระพุทธรูปสมัยนี้นั้นมีลักษณะที่ไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับช่างผู้ออกแบบ พระพุทธรูปสมัยนี้ เป็นศิลปะที่ประสมระหว่างสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์รวมกันที่นิยมกันมี ๕ ปาง^{๗๑} ดังนี้

๑. ปางมาวิชัย ขัดสมาธิราบ ทำด้วยโลหะและปูนปั้น
๒. ปางสมาธิ ขัดสมาธิราบ ทำด้วยโลหะและปูนปั้น
๓. ปางประทานอภัย มีทั้งยกพระหัตถ์ข้างเดียวและสองข้างทำด้วยโลหะและปูนปั้น
๔. ปางไสยา ทำด้วยโลหะและปูนปั้น
๕. ปางขอฝน ทำด้วยโลหะ

ปางต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ทั้งนั้น ส่วนปางเล็กมีการทำเป็นปางต่าง ๆ มากตามพุทธอิริยาบถ ผสมกับปางเก่าและใหม่ที่คิดขึ้นในรัชกาลที่ ๓ ถึง ๔๐ ปางแต่ลักษณะคงเป็นอย่างเดียวกันทั้งนั้น

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศิลป์ สรุปได้ว่า พุทธศิลป์จึงเป็นงานที่สำคัญที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศและเป็นการรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ก่อให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแก่พุทธศาสนิกชนโดยองค์รวม และเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนอาจเรียกตามประเภทของงานสร้างสรรค์ศิลป์นั้น ๆ ได้แก่ พุทธศิลป์จิตรกรรม พุทธศิลป์ประติมากรรม พุทธศิลป์สถาปัตยกรรม หรืออาจจะบ่งลักษณะเฉพาะยุคสมัยในประเทศไทยก็ได้ ได้แก่ พุทธศิลป์สุโขทัย พุทธศิลป์รัตนโกสินทร์ เป็นต้น พุทธศิลป์ในอินเดียและประวัติพัฒนาการพุทธศิลป์ในเมืองไทย มีการพัฒนาการดังนี้ คือ

ระยะที่ ๑ พุทธศิลป์ในอินเดีย ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของพุทธศิลป์ โดยเฉพาะแคว้นคันธาระ อยู่ตอนเหนือของอินเดียและเป็นศูนย์รวมพระพุทธศาสนาในเวลานั้น พุทธศิลป์ที่ปรากฏอันเป็นความสามารถเชิงช่างฝีมือชาวโยนก ภายหลังเมื่อชาวโยนกเคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้คดี

^{๗๐} พระพิมลธรรม (ชอบ อนุจารี), ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ, (กรุงเทพมหานคร: โครงการมูลนิธิหอไตร, ๒๕๓๓), หน้า ๒.

^{๗๑} หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์, พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย, (พระนคร : ศิลปาคร, ๒๔๘๖), หน้า ๒๕.

ความเชื่อของชาวโยนกอย่างหนึ่ง คือการสร้างรูปเคารพ จึงปรากฏเป็นพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ และคติความนิยมนี้อีกเผยแผ่ออกไปแว่นต่าง ๆ ในเวลาต่อมา ได้แก่ มณฺธา อมราวดี คุปตะ ปาละ เสนะ พุทธศิลป์อีกส่วนหนึ่งคือ สถูปหรือเจดีย์ วิหาร ก็ยังมีทั่วไปในแคว้นที่ล้อมไสพุทธศาสนา ดังนั้นการสืบทอดพุทธศิลป์ในระยะแรก จึงเป็นการสืบทอดจากการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ในแคว้นต่าง ๆ ที่ทรงล้อมไสและศรัทธาในพุทธศาสนา พุทธศิลป์จะเกิดการสร้างขึ้นใหม่หรือการบูรณะของเก่าขึ้น ทั้งนี้การสร้างขึ้นใหม่หรือการบูรณะก็ขึ้นอยู่กับความนิยมในยุคนั้น ๆ อนึ่งพุทธศิลป์ในระยะนี้ถือได้ว่าเป็นต้นแบบให้กับพุทธศิลป์ในยุคต่อ ๆ มา

ระยะที่ ๒ พุทธศิลป์ในกลุ่มเอเชียอาคเนย์ เป็นพุทธศิลป์ที่สืบเนื่องมาจากพุทธศิลป์ ในอินเดีย มาเป็นพุทธศิลป์ในกลุ่มเอเชียอาคเนย์ ได้แก่ ลังกา จาม ขวา ขอม เป็นการสืบทอดจากความสัมพันธ์ทางการค้าและการเผยแผ่ศาสนา ทั้งพระพุทธศาสนาและฮินดูหรือพราหมณ์ พุทธศิลป์เหล่านี้เกิดจากการเอาแบบอย่างหรือการสร้างใหม่ตามคติความนิยม และลักษณะของพุทธศิลป์ก็จะแตกต่างกันบ้าง เช่น พุทธศิลป์ลังกา คติความนิยมเป็นไปตามแบบเถรวาท พุทธศิลป์ขวา คติความนิยมเป็นไปตามมหายาน พุทธศิลป์เหล่านี้ต่อมามีอิทธิพลต่อการสร้างพุทธศิลป์ในเมืองไทยเช่นกัน

ระยะที่ ๓ พุทธศิลป์ในประเทศไทย เป็นพุทธศิลป์ที่เกิดขึ้นในอาณาจักรของไทย ได้แก่ สมัยสุวรรณภูมิ ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี เชียงแสน สุโขทัย อุทอง อโยธยา และรัตนโกสินทร์ ต่างก็ได้รับการสืบทอดจากความสัมพันธ์ทางการค้าและการเผยแผ่ศาสนาเช่นกัน โดยประวัติศาสตร์ระบุว่า พระโสมณะและพระอุตตระนำพุทธศาสนาเข้ามาในสมัยสุวรรณภูมิ เป็นพุทธศาสนาเถรวาท ดังนั้นพุทธศิลป์โดยมากเป็นคติความนิยมเถรวาท

นอกจากนี้ พุทธศิลป์ของไทยจะได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์อย่างใกล้ชิด ทำให้พุทธศิลป์ในประเทศไทยเจริญรุ่งเรืองมาเป็นลำดับ แต่ลักษณะพุทธศิลป์จะมีความแตกต่างกันบ้างตามคติความนิยม เช่น แคว้นเชียงแสนนิยมพระพุทธรูปที่มีพระเมหาพีเป็นดอกบัวตูม แคว้นสุโขทัยนิยมพระพุทธรูปที่มีพระเมหาพีเป็นยอดแหลม ทั้งนี้พุทธศิลป์ที่เป็นพระเจดีย์ พระวิหาร โบสถ์ก็จะถือตามคติความนิยมเช่นกัน เช่น สุโขทัยนิยมพระเจดีย์แบบทรงกลม อโยธยาตอนปลายและกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นนิยมพระเจดีย์แบบเหลี่ยม เป็นต้น ในประเทศไทยถือได้ว่า มีความหลากหลายทั้งคติความนิยม รูปแบบ ขนาดตามลักษณะพุทธศิลป์สมัยต่าง ๆ

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับประวัติและพัฒนาการพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การสร้างรูปเคารพของพระศาสดา ถึงแม้ในทางโบราณคดีจะมีหลักฐานแน่ชัดว่า พระพุทธรูปมีจุดเริ่มต้นมาแต่สมัยพระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์แห่งราชวงศ์กุษาณ^{๗๒} ได้รับอิทธิพลผ่านอารยธรรมกรีกซึ่งสมัยนั้นชาวอารยประเทศเรียกว่า เมืองโยนก อาณาจักรโบราณทางทิศพายัพของชมพูทวีป (ปัจจุบันอยู่ในเขตอัฟกานิสถาน และอุซเบกิสถานแห่งเอเชียกลาง) ชื่อว่าบาคเตรีย (Bactria; เรียก Bactriana หรือ Zariaspa ก็มี) มีเมืองหลวงชื่อ บาคตรา เป็นดินแดนที่ชาวอารยันเข้ามาครอง แล้วตกอยู่ใต้อำนาจของจักรวรรดิเปอร์เซียโบราณ และคงเนื่องด้วยมีชาวกรีกเผ่า Ionians

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๖/๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๔๓.

มาอาศัยอยู่มาก ทางชมพูทวีปจึงเรียกว่า โยนกบ้าง โยนะบ้าง หรือ ยวนะบ้าง ซึ่งมาจากคำว่า Ionian นั้นเอง^{๗๓} ซึ่งมีค่านิยมในทางการสร้างรูปเคารพเทพเจ้าในลัทธินิยมของชาติพันธุ์

ในทางปฏิบัติพระพุทธศาสนาที่มีแนวโน้มปฏิเสธอามิสบูชา มุ่งให้ศาสนิกปฏิบัติบูชา คือ การบูชาพระพุทธเจ้าด้วยศรัทธา การรับสีกขาบทมารักษาเพื่อให้เป็นผู้มีศีล การถืออุโบสถศีล การถืออุโบสถศีล และคุณธรรมความดีต่าง ๆ ของตน มีปาริสุทธิศีล ๔ เป็นต้น หรือเรียกการบูชาชนิดนี้ว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ^{๗๔} แต่เมื่อสืบหาเบาะแสจะพบว่า ธรรมเนียม ที่ชื่อว่า ที่ฟัง ที่ระลึก ที่นึกถึง มีความเชื่อมโยงในทางปฏิบัติกล่าวคือ เมื่อครั้งใกล้ปริณิพพาน พระอานนท์ได้ทูลถามถึงกาลล่วงไปแห่งพระศาสนา เหล่าบริษัทจะได้ระลึกถึงพระองค์ด้วยเหตุประการใด พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า

“ดูกรอานนท์ สังฆนียสถาน ๔ แห่งเหล่านี้ เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา สังฆนียสถาน ๔ แห่ง เป็นไฉน คือ

๑. สังฆนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตาม ระลึกว่า พระตถาคตประสูติในที่นี้ ฯ

๒. สังฆนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตาม ระลึกว่า พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรธรรมสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ ฯ

๓. สังฆนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตาม ระลึกว่า พระตถาคตทรงยังอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปในที่นี้ ฯ

๔. สังฆนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตาม ระลึกว่า พระตถาคตเสด็จปริณิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในที่นี้

สังฆนียสถาน ๔ แห่งนี้แล เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา”^{๗๕}

ถึงแม้ความข้างต้นนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องถึงการสร้างรูปเคารพ แต่หลักธรรมดังกล่าวนี้ทำให้เหล่าพุทธบริษัทที่มีอยู่เดิม หันมาใส่ใจสังฆนียสถานในฐานะอนุสรณ์ของพระศาสนา อันนอกเหนือจากหลักธรรมที่ทรงให้ยึดถือเป็นแม่บทแทนพระองค์ จึงมีความเป็นไปได้ไม่น้อยที่ภายหลังพุทธปรินิพพานมีการสร้างอนุสรณ์สถานขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น สถูป วิหาร พระเจดีย์ หลักศิลาจารึกตามสถานที่สำคัญ ยิ่งแล้วด้วยในสมัยพระเจ้าอโศกธัมมิกราชาทรงสร้างอนุสรณ์ในสถานที่ต่าง ๆ อันเนื่องด้วยพุทธกรณียกิจเพื่อเป็นเครื่องระลึกนึกถึง พระรัตนตรัย พร้อมด้วยหลักจารึกเสาอโศก^{๗๖}

ในยุคสมัยของพระเจ้าอโศกนั้นยังไม่ปรากฏชัดว่ามีพระพุทธรูป เพียงแต่ใช้รูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ แทนความหมายสำคัญเป็นรหัสลับ เช่น ธรรมจักรวงกลม หมายถึง การแสดงปฐมเทศนา ต้นโพธิพฤกษ์พร้อมด้วยพระแท่นวัชรอาสน์^{๗๗} หมายถึงการตรัสรู้ของพระบรมศาสดา จนลุถึงสมัยพระเจ้ากนิษกะ ได้มีการสร้างพระพุทธรูปศิลปะคันธาร เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๒,๐๐๐ ปีที่แล้วนั่นเอง โดยถ่ายแบบอย่างเทวรูปที่ชนชาวกรีกนับถือกันในยุโรปมาสร้าง พระพุทธรูปแบบคันธาร

^{๗๓} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๓๖๓.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

^{๗๕} **ที.ม.** (ไทย) ๑๐/๑๓๑/๑๖๓.

^{๗๖} อ้างแล้ว, **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๕๐๔.

^{๗๗} จำเนียร แก้วกู่, **พระธาตุขามแก่น**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทวีกิจการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑.

ราชูจึงมีใบหน้าละม้ายฝรั่งชาวกรีก จีวรก็เป็นริ้วเหมือนเครื่องนุ่งห่มของเทวรูปกรีก และต่อมาในภายหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ ๔-๑๒ มีคตินิยมสร้างพระพุทธรูปเป็นขนาดเล็ก ๆ (พระเครื่อง) บรรจุในพุทธเจดีย์และพกพาเพื่อนำไปสักการะ

ในประเทศไทยปรากฏมีคำกล่าวในไตรปิฎกว่า พระเจ้าอโศกทรงส่งสมณทูตเป็น ๙ สาย ราวพุทธศักราช ๒๓๕ เพื่อนำเอาพระสัทธรรมแผ่ขยายไปดินแดนต่าง ๆ สายที่ ๘ นั้นชื่อว่า สุวรรณภูมิ “แผ่นดินทอง”, “แหลมทอง” โดยมีพระโสณะและพระอุตตระ หัวหน้าพระศาสนทูตสายที่ ๘ (ใน ๙ สาย) ไปประกาศพระศาสนาปราชญ์หลายท่านสันนิษฐานว่า ได้แก่ ดินแดนบริเวณจังหวัด นครปฐม (พม่าว่า ได้แก่ เมืองสะเทิมในประเทศพม่า) ตามมติของคัมภีร์สารัตถที่ปณีย์ว่า สุวรรณภูมิ คือ เมืองสุวรรณนคร หรือสะเทิม บามตีว่า ทริภุญชร์รัฐ (ลำพูน) บางมติว่า สยามรัฐ (สยาม) ความเห็นที่หลากหลายนี้ปัจจุบันยังหาข้อยุติได้ยาก เนื่องจากหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องด้วยศาสนาพุทธในแต่ละประเทศมีอายุห่างจากช่วงเวลาที่สมณทูตสายที่ ๘ เดินทางมาถึง ถึงกระนั้นการที่พระพุทธรูปศาสนาได้เข้ามามีส่วนปฏิวัติลัทธิปฏิบัติเดิมให้หันมานับถือหลักพุทธธรรมแทน นั้นทำให้ค่านิยม และวัฒนธรรมท้องถิ่นถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับหลักปฏิบัติทางศาสนา จึงปรากฏมีศาสนสถานโบราณวัตถุสำคัญ รวมถึงพระพุทธรูปในดินแดนสยาม

แผนภาพที่ ๒ พระพุทธรูปปางนาคปรก บ้านฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

พระพุทธรูปที่ปรากฏในประเทศไทยมีพุทธลักษณะละม้ายศิลปะอมราวดี ซึ่งพบแพร่หลายส่วนหนึ่งได้เจริญรุ่งเรืองในศิลปะลังกานูราชปุระซึ่งเป็นรูปแบบเดียวกันจนแทบจะแยกไม่ออก ทั้งในการแสดงปางและการครองจีวร จนทำให้บางท่านสันนิษฐานว่า พระพุทธรูปแบบ อมราวดีที่พบในประเทศไทยบางองค์อาจจัดเป็นศิลปะสมัยอนูราชปุระของลังกาก็ได้ อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปสมัยอนูราชปุระส่วนหนึ่งได้มีวิวัฒนาการเป็นของตนเอง เช่น พระวรกายอวบอ้วนกว่าอมราวดี รีวจีวรนิยมทำเป็นเส้นคู่ และชายผ้าที่ตกลงไปยังขอพระบาทมีชายผ้าค่อนข้างหนากว่า เป็นต้น ดังนั้น พระพุทธรูปที่พบที่สุโขทัย น่าจะเป็นพระพุทธรูปสมัยอมราวดีจากอินเดียมากกว่า^{๗๘} ในภาคอีสานพบพระพุทธรูปที่ใกล้เคียงกับศิลปะอมราวดีองค์หนึ่งที่มีความสมบูรณ์ด้วยลักษณะองค์หนึ่ง คือ พระพุทธรูปปางนาคปรก ที่พบที่บ้านฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบันอยู่ใหญ่ประดิษฐานอยู่ที่วัดอุทัยมคคาราม ตำบลหินดาด อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา อาจถือเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรกที่เก่าที่สุดในศิลปะทวารวดี และยังคงรักษารูปแบบอมราวดีที่เป็นแหล่งกำเนิดพระพุทธรูปปางนาคปรกกำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ความสืบเนื่องของพุทธศิลป์ยุคต้น ทำให้อารยธรรมโบราณของไทยได้นำเอาคติการสร้างพระพุทธรูปตามพุทธลักษณะมาปรับประยุกต์ให้เข้ากับสมัยนิยม และความสามารถเชิงช่างของยุคนั้น

๒.๕.๑. พุทธศิลป์แบบทวารวดี

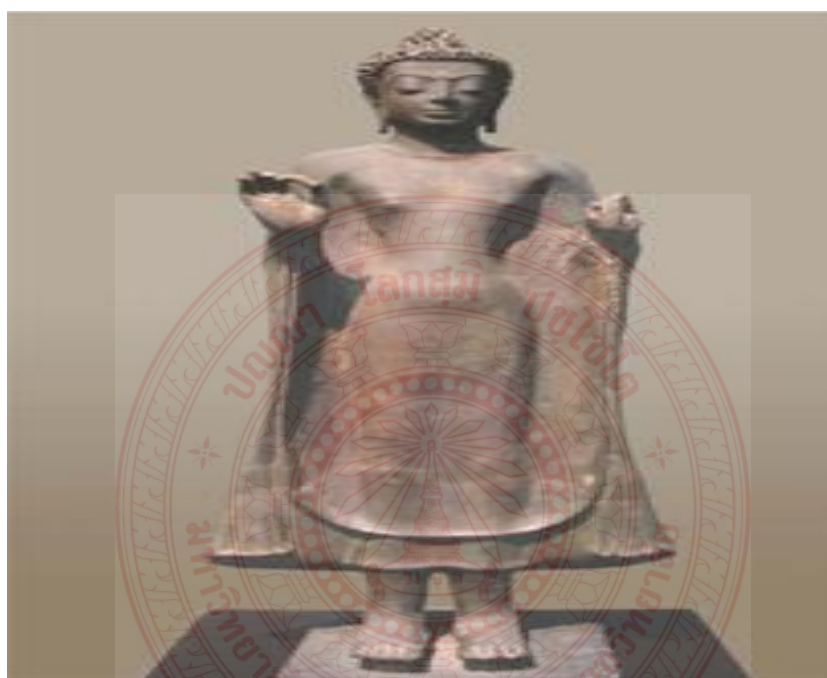
ทวารวดี อาณาจักรที่เก่าแก่ที่สุดของไทย ชื่อเมืองมีปรากฏในพระไตรปิฎกส่วนที่เป็นพระสูตร แปลว่าเมืองที่ประกอบไปด้วยประตูและรั้ว และยังถือเป็น “นามมงคล” เพราะเป็นชื่อเมืองของพระกฤษณะด้วย ชื่อเมืองทวารวดี หรือ ทวารกา ฉะนั้น ชื่อเมืองต้นประวัติศาสตร์จะเอาชื่อบ้านเมืองในอินเดียมาตั้งเป็นชื่อบ้านเมืองตัวเองด้วย ไม่ได้หมายความว่ามีความหมายศูนย์กลางอยู่นอกประเทศไทย^{๗๙} จากชื่อเมืองดังกล่าวอาจอนุมานได้ว่า เดิมทีนั้นทวารวดีก็นับถือคติพราหมณ์-ฮินดู จึงได้ตั้งชื่อเมืองตามคตินิยม ดังปรากฏมีในการตั้งชื่อลักษณะเดียวกันในภายหลัง เช่น อโยธยาศรีรามเทพนคร ที่ถือคติว่า อโยธยาเป็นราชธานีของพระรามผู้อวตารมาจากพระนารายณ์วิษณุ ในทางศัพทวิทยาทำให้ออนุมานได้ว่าชาวทวารวดีนิยมใช้ภาษาบาลี-สันสกฤตอยู่ไม่น้อยหรือเป็นที่แพร่หลายในชนชั้นสูง ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีเป็นเหรียญกษาปณ์มีจารึกภาษาสันสกฤตอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ จากเมืองนครปฐมโบราณ มีข้อความว่า ศรีทวารวดีศรปุณณะ ซึ่งแปลได้ว่า บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี หรือ บุญของผู้เป็นเจ้าของศรีทวารวดี หรือ พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ^{๘๐} จึงเป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากความข้างต้นว่าดินแดนแถบนี้รับเอาพระพุทธศาสนามาตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ทำให้วัฒนธรรมภาษาหยั่งรากลงในอารยธรรมท้องถิ่นที่ใช้ภาษาตระกูลคำโดด อีกทั้งกลุ่มรูปแบบศิลปะที่ถือเป็นสมัยทวารวดีตอนต้น มีความใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียซึ่งเป็นต้นแบบ

^{๗๘} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสำนักพิมพ์สมาพันธ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙.

^{๗๙} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, “ทวารวดี” คืออะไรกันแน่? อ่านคำตอบจาก “รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง”, <https://www.silpa-mag.com/history/article_๓๖๔๐๘>, ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๓.

^{๘๐} พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ, ประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑๖.

มากที่สุด อาจจะเป็นงานคัตลอกหรือพยายามรักษารูปแบบของอินเดียไว้ให้มากที่สุดของช่วงในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่สุดที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^{๘๑} อิทธิพลของศิลปะอินเดียที่ปรากฏในระยยะเวลานี้ ได้แก่ ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๖-๙) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑) และศิลปะหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) โดยมีการกำหนดชื่อเรียกตามราชวงศ์ต่าง ๆ เช่น ศิลปะวากฏกะ และอิทธิพลศิลปะระยะต่อมาคือศิลปะปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗)

แผนภาพที่ ๓ พระพุทธรูปสำริดที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

ลักษณะโดยรวมของพระพุทธรูปสมัยทวาราวดี โดยรวมแล้ว พระพักตร์เล็ก พระขนง (คิ้ว) ต่อกันเป็นรูปปีกกาและมีสันยกสูงขึ้นพระเนตรโปนและเปิด พระโอษฐ์แบะกว้าง และแนวพระโอษฐ์เป็นเส้นตรง ของพระโอษฐ์หนา ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดใหญ่และแบนแนบติดพระเศียร ครองจีวรเรียบคล้ายรูปแบบของคุปตะ ส่วนของชายผ้า สบงเหยียดตรงลงมาถึงข้อพระบาท ที่ริ้วและจีบด้ายข้างเล็กน้อย ส่วนที่สองคือของจีวรด้านหลังมักอยู่ระดับเดียวกับหรือสั้นกว่าขอบสบงเล็กน้อย และส่วนที่สามชายจีวรด้านหน้าโค้งเป็นเส้นต่อด้านหลังพาดพระกรทั้งสองข้าง ทอดลงเบื้องล่างเป็นวงโค้งหน้าสบง ในบางแห่งอาจอยู่ในระยยะของพระชานู (เข้า)^{๘๒} ลักษณะของอิริยาบถพบว่ามิวิวัฒนาการจากศิลปะอมราวดีที่ยืนแบบตรีกัมภ์และแสดงมุทราด้วยมือขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้าย

^{๘๑} Jean Boisselier, *La Sculpture en Thaïlande*, (Fribourge : Office du Livre, 1975), p.73.

^{๘๒} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย*, หน้า ๒๓-๒๔.

ยึดชายจีวรในศิลปะอินเดีย เปลี่ยนมาเป็นการยืนตรงแบบสมมาตรและแสดงวัตรรกมุทราทั้ง ๒ พระหัตถ์ ถือเป็นรูปแบบเฉพาะที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมทวาราวดี

แผนภาพที่ ๔ ใบเสมา เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ จำหลักเรื่องราวพุทธประวัติตอนพิมพ์าลाप จากเมืองฟ้าแดดสงยาง ในห้องโถงชั้นล่าง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ขอนแก่น

วัสดุที่ใช้ในการสร้างพระพุทธรูปในศิลปะทวาราวดี พบว่ามีทั้งงานที่สลักจากหิน หล่อด้วยสำริด ปูนปั้นและดินเผา ส่วนใหญ่พระพุทธรูปที่เป็นงานประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่จะสลักด้วยหินในตระกูลหินปูน หินทรายและหินชีสต์ ส่วนปูนปั้นและดินเผาจะเป็นงานประติมากรรมเล่าเรื่องประดับศาสนสถานเป็นหลัก ในภูมิภาคอีสานพบพระพุทธรูปสำริดที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งพบร่วมกับประติมากรรมมหายาน กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ โดยเฉพาะพระพุทธรูปยืนปางแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์ซึ่งถือได้ว่าเป็นพุทธประติมากรรมสำริดที่ใหญ่ที่สุดในศิลปะทวาราวดี^{๕๓} จากหลักฐานทางศิลปกรรมตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา แสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมเขมรเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในภาคอีสานตอนล่าง และในภาคกลางซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ลพบุรี จึงเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมขึ้น อย่างไรก็ตามกลุ่มชนในวัฒนธรรมทวาราวดีหรือผู้ที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหนแต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด ดังนั้น งานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบต่อจากทวาราวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่

^{๕๓} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๔), หน้า ๕.

ได้รับอิทธิพลของศิลปะเขมร) ซึ่งอยู่ใน ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ ส่วนที่มีวิวัฒนาการเป็นท้องถิ่น นั้นได้กลายเป็นสกุลช่างอย่างใหม่ขึ้น เช่น ทวารวดีแบบท้องถิ่นในภาคอีสานเหนือในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗ และในภาคเหนือได้เกิดเป็นศิลปะหริภุญชัยที่เริ่มต้นจากการรับอิทธิพลของศิลปะทวารวดี จากภาคกลาง ต่อมาเมื่ออิทธิพลของศิลปะเขมร และภายหลังจึงมีแหล่งงานศิลปะกรรมแห่งใหม่คือพุททาม เข้ามาผสมผสานเป็นรูปแบบใหม่ขึ้น เริ่มต้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และเจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีรุ่นแรกที่พบในภูมิภาคอีสาน สันนิษฐานว่าพบอยู่แถบ จังหวัดอุบลราชธานี นครราชสีมา และบุรีรัมย์ อาจเนื่องด้วยมีลักษณะภูมิประเทศใกล้เคียงกับ วัฒนธรรมเขมรก่อนเมืองพระนครและวัฒนธรรมทวารวดีในภาคตะวันออก แถบจันทบุรี ปราจีนบุรี รวมทั้งข้อสันนิษฐานเรื่องอาณาจักรศรีจนาศะที่พบหลักฐานบริเวณที่ราบสูงโคราช จากหลักฐาน โบราณคดีที่ค้นพบพระพุทธรูปปางนาคปรก ณ วัดอภัยมคคาราม มีลักษณะสำคัญที่แสดงถึงอิทธิพล ทางศิลปะอมราวดี ได้แก่ การทำพระนาคปรก ที่นาคมีลักษณะหน้าแบน ๆ มองตรง คล้ายหน้าลิงซึ่งเป็นนาคแบบทวารวดี ทั้งการนั่งขัดสมาธิแบบหลวม ๆ ที่พบได้มากในศิลปะอมราวดี อีกด้านพบว่า พุทธลักษณะมีความแปลกจากเดิม คือ จีวรมีความเรียบ เสมอกันคล้ายศิลปะคุปตะซึ่งนักโบราณคดี สันนิษฐานว่าเกิดจากการรวมตัวกัน ในช่วงวัฒนธรรมเขมรก่อนเมืองพระนคร^{๕๔}

กลุ่มพระพุทธรูปสลักจากหินทรายที่พบที่จังหวัดนครราชสีมา เป็นพระพุทธรูปประทับ นั่งขัดสมาธิเพชที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น พระหัตถ์ค่อนข้างใหญ่ พระบาทใหญ่เต็มหน้าพระปลา การ แสดงชายสังฆาฏิกที่แยกเป็น ๒ ชาย และปลายทับซ้อนกันหลายชั้น ตัวอย่างองค์หนึ่งจัดแสดงใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย ลักษณะดังกล่าวนี้ ถือเป็น อิทธิพลของศิลปะปาละซึ่งน่าจะเข้ามาในภาคอีสานในช่วงหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ ได้พบอยู่ใน กลุ่มพระพุทธรูปสำริดที่พบแถบจังหวัดร้อยเอ็ด ขอนแก่น มหาสารคาม เป็นต้น รวมทั้งกลุ่มพระ พิมพ์ สกุลช่างเมืองฟ้าแดดสงยาง ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปขัดสมาธิเพชรแทบทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปในกลุ่มนี้กลับมีพระพักตร์แบบทวารวดีที่เปรียบเทียบกับทางภาคกลางและในศิลปะ เขมรสมัยก่อนยุคพระนคร^{๕๕}

ภาคอีสานตอนบนบริเวณลุ่มแม่น้ำชี ได้แก่ ในเขตจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม อุดรธานี กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด และยโสธร ได้พบเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินอยู่โดยทั่วไป เมืองโบราณที่มี ชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดี ได้แก่ เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองโบราณในเขตอำเภอนาคูน จังหวัดมหาสารคาม เป็นต้น หลักฐานทางด้านศิลปกรรมในเขตนี้จะเป็นทวารวดีที่เป็นแบบพื้นเมือง แล้วเป็นส่วนใหญ่อิทธิพลศิลปะเขมรนั้นปรากฏอยู่น้อยมาก ส่วนใหญ่จะเป็นระยะหลังช่วงพุทธ ศตวรรษที่ ๑๕ จึงสันนิษฐานได้ว่าอาณาบริเวณนี้อาจจะมีการรับอารยธรรมของทวารวดีผ่านเมืองศรี เทพ ภายหลังได้ปรับปรุงแบบให้มีความเฉพาะตัว มีอัตลักษณ์ของช่างพื้นเมืองเป็นที่นิยมของท้องถิ่น เช่น การปักโบเสมา การสร้างพระนอน (ปางปรินิพพาน)ตามเพิงผา ดังที่ปรากฏบริเวณยอดเขาภูเกียง จังหวัดขอนแก่น ในเขตจังหวัดชัยภูมิ อุดรธานี กาฬสินธุ์ และสกลนคร เป็นต้น ประติมากรรมในกลุ่ม

^{๕๔} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคน ไทย, หน้า ๕๙-๖๐.

^{๕๕} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๖๒), หน้า ๑๔๔-๑๔๕.

นี้แสดงให้เห็นถึงเชิงช่างท้องถิ่นอย่างชัดเจน เช่น รูปภาพที่ไม่ได้สัดส่วนตามหลักกายวิภาค ลักษณะหน้าตาที่ไม่มีอิทธิพลจากภายนอกปรากฏ ได้แก่ พระพักตร์กลมแป้น พระโอษฐ์เล็ก พระเนตรโต รวมทั้งความไม่เคร่งครัดในการแสดงปาง เช่น พระพุทธรูปปางมารวิชัยที่วัดศิลาอาสน์ ภูพระ จังหวัดชัยภูมิ แสดงปางด้วยพระหัตถ์ซ้าย เป็นต้น

แผนภาพที่ ๕ พระนอนแบบสลักบนหน้าผาหินทราย พุทธสถานภูโป จังหวัดกาฬสินธุ์

ศูนย์กลางของอารยธรรมทวารวดีที่มีโบราณวัตถุยืนยันชัดเจนอีกแห่งหนึ่งในเขตอีสานเหนือคือเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบลักษณะเดียวกับภาคกลางของประเทศไทย ได้พบหลักฐานทางด้านศิลปกรรมเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญ ได้แก่ ใบสีมาสลักภาพเล่าเรื่องในพุทธศาสนา ส่วนงานประติมากรรมอื่น ๆ พบอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน ลักษณะโดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่ามีความใกล้เคียงกับทวารวดีในภาคกลาง เช่น รูปแบบของพระพักตร์ที่เป็นพื้นเมือง พระเนตรค่อนข้างโต พระขนงต่อกันเป็นรูปปีกกา ขมวดพระเกศาใหญ่ แต่มีลักษณะที่แตกต่างจากทวารวดีในภาคกลางอย่างเห็นได้ชัดเจนที่สุด และถือได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของสกุลช่างเมืองฟ้าแดดสงยาง คือ พระโอษฐ์ที่แสดงอาการยิ้มและปลายพระโอษฐ์ทั้งสองข้างตัวตั้งขึ้นอย่างมาก รวมทั้งหางพระเนตรที่ชี้ขึ้นเล็กน้อย ซึ่งเป็นความงามและความอ่อนหวานโดยเฉพาะที่ต่างจากทวารวดีภาคกลาง ลักษณะของงานประติมากรรมกลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลมาจากภาคกลาง แต่ได้เริ่มต้นนำเอาลักษณะเฉพาะที่เป็นแบบท้องถิ่นใส่เข้าไปในงานของตน จึงน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ แล้ว คติที่แพร่หลายอย่างหนึ่ง ได้แก่ การสร้างพระนอนซึ่งคงหมายถึงปางปรินิพพานไว้บนภูเขาสูง ๆ ซึ่งพบอยู่หลายแห่ง เช่น ที่ภูโป อำเภอสหัสขันธ์จังหวัดกาฬสินธุ์ มีการ

สลักพระพุทธรูป ๒ องค์องค์หนึ่งอยู่บริเวณส่วนเชิงเขา ซึ่งจัดอยู่ในสมัยทวารวดี ส่วนอีกองค์อยู่บนยอดเขา น่าจะสลักขึ้นใหม่ในสมัยหลังส่วนพระพุทธรูปไสยาสน์องค์อื่น ๆ พบที่วัดเชิงดอยเทพรัตน์ อำเภอเมืองจังหวัดสกลนคร และพระนอนที่ภูเวียง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งองค์หลังนี้ได้พบจารึกอยู่ด้านข้างของพระนอนด้วย เป็นตัวอักษรสมัยปัลลวะ ภาษามอญ เปรียบเทียบได้กับจารึกที่ปรากฏอยู่บนใบสีมาโดยทั่วไป กำหนดอายุอยู่ในราวหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ดังนั้น กลุ่มพระพุทธรูปที่แสดงลักษณะที่เป็นแบบท้องถิ่นนี้น่าจะมีอายุตั้งแต่หลังพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้นมา^{๘๖}

คือ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ และอาจมีการสร้างสืบต่อมาในระยะหลังในสายวิวัฒนาการที่ไม่ได้รับอิทธิพลศิลปะขมร กับอีกกลุ่มหนึ่งที่มีอิทธิพลศิลปะขมรเริ่มเข้ามาปะปนแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้น พระพุทธรูปแบบพื้นเมืองที่แสดงอิทธิพลศิลปะทวารวดีผสมกับศิลปะขมร (พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๙) พระพุทธรูปสลักบนเพิงผา วัดศิลาอาสน์ภูพระ จังหวัดชัยภูมิ วัดศิลาอาสน์ ภูพระ ตั้งอยู่ที่บ้านนาไ่เขาตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ พระพุทธรูปสลักประกอบด้วยเพิงหิน ๒ เพิงที่สลักเป็นแกนและมีส่วนบนคล้ายหลังคา ที่แกนหินสลักเป็นพระพุทธรูปเพิงแรกเป็นพระพุทธรูปประธานสลักเป็นพระพุทธรูปประธาน มีขนาดใหญ่ที่สุด เรียกว่า"พระเจ้าองค์ตื้อ" ส่วนอีกเพิงสลักเป็นพระพุทธรูปล้อมรอบแกน ๗ องค์

แผนภาพที่ ๖ พระเจ้าองค์ตื้อ วัดศิลาอาสน์ บ้านนาไ่เขา ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ

^{๘๖} อ่างแล้ว ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, หน้า ๖๗-๖๘.

พระเจ้าองค์ตื้อ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ที่มีลักษณะแตกต่างจากทั่วไปคือการแสดงปางมารวิชัยหรือมูทราด้วยพระหัตถ์ซ้าย ซึ่งตามปกติต้องแสดงด้วยพระหัตถ์ขวาเสมอ จึงสันนิษฐานว่าเป็นฝีมือช่างพื้นบ้านที่ไม่ได้ยึดติดกับรูปแบบเดิม ความแตกต่างอีกประการหนึ่งคือพระพุทธรูปโดยทั่วไปในยุคนี้โดยเฉพาะในกลุ่มทวารวดีหรือในวัฒนธรรมเขมร ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปขัดสมาธิราบหรือขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ เสมอ แต่พระเจ้าองค์ตื้อประทับนั่งขัดสมาธิเพชรซึ่งนักโบราณคดีอ้างว่าเป็นอิทธิพลที่มาจากศิลปะปาละที่มาจากปรากฏในศิลปะล้านนา ซึ่งเป็นอิทธิพลศิลปะปาละพบอยู่ในภาคอีสานก็มีจำนวนหนึ่ง ลักษณะสำคัญของพระเจ้าองค์ตื้อคือมีพระวรกายใหญ่ พระพักตร์ทรงสี่เหลี่ยม พระขนงต่อกันเป็นระนาบเกือบเป็นเส้นตรง พระเนตรเปิดมองตรง พระนาสิกแบน มีเค้าโครงของพุทธลักษณะของเขมรอย่างนครวัด ที่มีความต่างจากพระพุทธรูปองค์อื่นอย่างเห็นได้ชัดคือพระเศวตไม่ทำเป็นก้นหอย หากแต่ปรากฏเป็นริ้วคล้ายการเกล้ามวยผม ตามรูปแบบบาปวนและสมัยบายนของเขมร ผ้าสังฆาฏิผืนใหญ่พาดจรดพระนาภี นักวิชาการให้ความเห็นว่าเป็นศิลปะเขมรราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๑๙^{๘๗}

๒.๕.๒. พุทธศิลป์แบบเขมรหรือขอม

เมื่ออิทธิพลของศิลปะทวารวดีได้เจือจางลงด้วยระบอบการปกครองที่เสื่อมอำนาจลงต่อมากลุ่มอิทธิพลใหม่ คือ พวกเขมรได้เข้ามามีบทบาทสำคัญเมื่อนำข้อมูลจากจารึกพระราชพงศาวดารและเอกสารต่างชาติมาประมวลเข้าด้วยกัน แล้ว อาจสรุปได้ในที่นี้ว่า คำว่า “ขอม” กับ “เขมร” คงมีความหมายเดียวกัน ใช้เรียกชาวกำพูชา โดย มีข้อแตกต่างกันแต่เพียงว่า ชาวกำพูชาในประเทศไทยอย่างน้อยตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ลงมาได้เรียกตนเองว่า “เขมร” ในขณะที่ชาวไทยในสมัยสุโขทัยและชาวไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้เรียกชาวกำพูชาเหล่านั้นว่า “ขอม”^{๘๘} เพื่อให้การศึกษารูปแบบ ศิลปะขอมได้อรรถรสมากยิ่งขึ้นผู้เรียนจำเป็นต้องเข้าใจประวัติศาสตร์การสร้างชาติของพวกเขาเหล่านั้นด้วย

อารยธรรมเขมร เป็นอารยธรรมโบราณที่ยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีศูนย์กลางหรือแหล่งกำเนิดอยู่บนดินแดนที่เป็นประเทศกำพูชาในปัจจุบัน ร่องรอย หลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความรุ่งเรืองและความยิ่งใหญ่ของอารยธรรมขอมในกำพูชาคือบรรดาปราสาทขอมจำนวนมากและร่องรอยของราชธานีโบราณหรือศูนย์กลางสำคัญของบ้านเมือง ที่มีชื่อเสียงรู้จักกันดี คือ ปราสาทนครวัด และเมืองพระนครหลวง (นครธม) ซึ่งมีปราสาทขอมตั้งอยู่ ใจกลางเมือง และในขณะที่อารยธรรมขอม เจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดน กำพูชา นั้น ยังได้แพร่หลายออกไปยังดินแดนประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงที่อยู่โดยรอบ ด้วย คือ ลาว ไทย และเวียดนาม

^{๘๗} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะสมัยลพบุรี, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๓๐-๓๑.

^{๘๘} สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๓๗), หน้า ๕๐.

แผนภาพที่ ๗ พระพุทธรูปศิลปะเขมร

การศึกษาเรื่องราวอารยธรรมขอมเริ่มขึ้นเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ โดยชาวตะวันตกส่วนใหญ่แล้วเป็นชาวฝรั่งเศส (ซึ่งในช่วงเวลานั้นเรื่องอารยธรรมขอมยังเป็นเรื่องลึกลับ แม้แต่ชาวกัมพูชาเองก็ไม่ทราบว่าร่องรอย หลักฐานสิ่งก่อสร้างอันยิ่งใหญ่ที่มีอยู่ในบ้านเมืองของพวกเขามีประวัติความเป็นมาอย่างไร โดยทั่วไปมักเชื่อกันตามตำนานพื้นเมืองว่า ปราสาทที่มีอยู่ในบ้านเมือง เช่น ปราสาทนครวัดนครเมธิตขึ้นโดยเทพเจ้า) หลังจากที่ฝรั่งเศสเข้ายึดครองกัมพูชาไว้เป็นอาณานิคม รัฐบาลฝรั่งเศสได้ส่งนักวิชาการทางด้านต่าง ๆ เช่น ภาษาศาสตร์ การอ่านจารึกโบราณ ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และโบราณคดี เข้ามาศึกษาค้นคว้าในกัมพูชาอย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษาทำให้ทราบว่าถึงประวัติความเป็นมาของอารยธรรมขอมตั้งแต่ยุคเริ่มต้น ยุคแห่งความรุ่งเรืองสูงสุด จนถึงยุคเสื่อม ซึ่งแบ่งออกเป็นยุคสมัยต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. สมัยก่อนพระนคร ซึ่งนับเป็นสมัยแรกเริ่ม แบ่งย่อยเป็น ๒ ยุค ได้แก่

- ยุคฟูนัน (ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ - ๑๑)

- เจนละ (ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔)

๒. สมัยพระนคร ซึ่งนับเป็นสมัยทองหรือสมัยรุ่งเรืองสูงสุดแห่งอารยธรรมขอม (ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๒๐)

๓. สมัยหลังพระนคร หรือ สมัยเสื่อม (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลงมา)^{๘๙}

ในส่วนที่เกี่ยวกับดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ได้มีการค้นพบร่องรอยหลักฐานอารยธรรมขอมเป็น จำนวนมากซึ่งมีทั้งที่เป็นศิลาจารึก โบราณวัตถุและโบราณสถาน หลักฐานที่พบดังกล่าวบ่งชี้ว่า ในอดีตดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาปัจจุบันกับดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน มีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมายาวนาน มีประวัติศาสตร์และความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกัน จึงทำให้อารยธรรมขอมแพร่หลายเข้ามาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งคงจะเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ (ประมาณ พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๑๒๐๐) เป็นต้นมา โดยเริ่มเข้ามาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออกของไทยซึ่งตั้งอยู่ใกล้ชิดติดกันก่อน จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ (ประมาณ พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๗๕๐) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กัมพูชากำลังเจริญรุ่งเรืองสูงสุดทั้งด้านการเมืองและอารยธรรม อารยธรรมขอมจึงได้แผ่ขยายกว้างเข้ามาถึงบริเวณภาคกลางขึ้นไปถึงภาคกลางตอนบน และภาคตะวันตกตามลำดับด้วย

อาณาจักรขอมก็เป็นเช่นเดียวกับประเทศอื่นในเอเชียอาคเนย์ที่ได้รับอิทธิพลทางด้านอารยธรรมมาจากประเทศอินเดีย โดยมีตำนานกล่าวถึงปฐมกษัตริย์ของเขมรเป็นพราหมณ์ที่เดินทางมาจากชมพูทวีป เอกสารที่เก่าที่สุดที่ให้ข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ของอาณาจักรเขมร ในสมัยโบราณนอกเหนือจากจารึกซึ่งมีอยู่น้อยแล้วก็ได้แก่จดหมายเหตุจีน แต่กระนั้นก็พบว่าจดหมายเหตุจีนดังกล่าวอาจมีการกล่าวเพิ่มเติมเกินความเป็นจริง รวมทั้งบางครั้งก็เขียนขึ้นด้วย ทัศนคติที่ยึดมั่นในอุดมคติของตนเองเป็นใหญ่ งานศิลปกรรมเขมรส่วนมากพบในแถบอีสานใต้ และแพร่กระจายไปยังแถบอีสานตอนบน ส่วนมากมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ จากการจารึกทางด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะของนักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสสามารถจัดแบ่ง รูปแบบทางศิลปะและอายุสมัย ของศิลปะขอมออกได้เป็น ๒ ยุค ๑๔ สมัย ดังนี้

ยุคก่อนเมืองพระนคร

๑. สมัยพนมตา (Phanom Da) ราว พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๑๑๕๐
๒. สมัยสมโบร์ (Sonmbor) ราว พ.ศ. ๑๑๕๐ - ๑๒๐๐
๓. สมัยไพรกเมง (Prei Kimcng) ราว พ.ศ. ๑๒๐๐ - ๑๒๕๐
๔. สมัยกำกงพระ (Kampong Pral) ราว พ.ศ. ๑๒๕๐ - ๑๓๕๐

ยุคเมืองพระนคร

๕. สมัยกุเลน (Kulet๑) ราว พ.ศ. ๑๓๕๐ - ๑๔๐๐
๖. สมัยพะโค (Sombor) ราว พ.ศ. ๑๔๐๐ - ๑๔๕๐
๗. สมัยบาแค็ง (Prei Kimeng) ราว กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๕
๘. สมัยเกาะแกร์ (Koh Ker) ราว พ.ศ. ๑๔๕๐ - ๑๕๐๐
๙. สมัยแปรรูป (Pre Rup) ราว พ.ศ. ๑๕๐๐
๑๐. สมัยบันทายศรี (Banteay Srel) ราว พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๕๕๐
๑๑. สมัยคลัง (Khleang) ราว พ.ศ. ๑๕๕๐ - ๑๕๕๐

^{๘๙} มยุรี วีระประเสริฐ และสฤชต์พงศ์ ขุนทรง, ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีอารยธรรมขอมในประเทศไทย ใน โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทการท่องเที่ยวเส้นทางอารยธรรมขอม กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง, (กรุงเทพมหานคร: สำนักวิชาการ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป.), หน้า ๑๑.

๑๒. สมัยบาปวน (Bapluon) ราว พ.ศ. ๑๕๕๐ - ๑๖๕๐

๑๓. สมัยนครวัด (Angkor Vat) ราว พ.ศ. ๑๖๕๐ - ๑๗๐๐

๑๔. สมัยบายน (Bayon) ราว พ.ศ. ๑๗๐๐ - ๑๗๕๐^{๙๐}

ทั้งนี้งานศิลปกรรมเขมรมักมีคติศาสนาพราหมณ์และพุทธตามยุคสมัย ดังจะปรากฏปราสาทขอมตามลัทธินิยมของพราหมณ์เรื่องเขาพระสุเมรุ เขาไกรราษ เพื่อบูชาเทพเจ้าองค์สำคัญ เช่น พระพรหม พระนาราย พระอิศวร ส่วนพระพุทธรูปในศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก ปางสมาธิแกะสลักจากหินทราย มีลักษณะสำคัญคือ

ศิลปะบาปวน ส่วนใหญ่เป็นงานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องด้วยคติศาสนาพราหมณ์ฮินดู มีหลักฐานทางโบราณคดีที่มีส่วนของพระพุทธรุศาสนาน้อยมาก นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าอาจเป็นการสร้างขึ้นเฉพาะกิจ ไม่สามารถยืนยันความสัมพันธ์กับบริบทของชุมชนได้ เท้าที่พบเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก มีรูปแบบคล้ายคลึงกันทั้งหมด คือ มีนาคขดลำตัวสามชั้นแผ่พันพาดเป็นฉากหลังพระเศียรคล้ายรัศมี ต่างจากศิลปกรรมแบบนครวัดคือ นาคไม่มีเครื่องทรง มีเศียรโล้น พระพุทธรูปมีพระพักตร์ทรงสี่เหลี่ยม พระเนตรเปิด ส่วนใหญ่ช่างจะสลักนัยน์ตาเป็นรู พระหนุเป็นร่อง พระเกศามี ๒ ลักษณะ คือ แบบเรียบและขมวดคล้ายเลขหนึ่งไทย อีกแบบหนึ่งที่พบอยู่มากคือ การถักพระเกศเป็นลอนเกล้าขึ้นไว้ส่วนบนคล้ายเทวรูปแปลกแต่พระพุทธรูปจะเป็นทรงกรวย บ้างเป็นมงกุฎทรงกรวยครอบพระเศศโมลี^{๙๑}

ศิลปกรรมแบบนครวัดที่พบในประเทศไทย ปรากฏมีหลักฐานอันเนื่องด้วยลัทธิปฏิบัติทางพระพุทธรุศาสนาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปราสาทหินพิมาย ทั้งยังได้ชื่อว่าเป็นศาสนสถานประจำเมือง มีหลักฐานจารึกจากผู้สร้างไว้พอสมควร สามารถนำมากำหนดอายุ ได้แก่ จารึกที่กรอบประตูด้านทิศใต้ระบุ พ.ศ. ๑๖๕๑ อันเป็นปีที่มีการสถาปนารูปเคารพ^{๙๒} จากงานประติมากรรมสลักรูปพุทธประวัติ บนทับหลังปราสาทหินพิมาย ห้องครรภธาตุ พอสันนิษฐานได้ว่าตัวปราสาทถูกปลูกขึ้นเนื่องด้วยศาสนสถานในพระพุทธรุศาสนานิกายวัชรยาน พระพุทธรูปสมัยนครวัดที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่แล้วมีลักษณะรวมทั้งสามารถเปรียบเทียบกับศิลปะสมัยเดียวกันที่ค้นพบในประเทศกัมพูชา โดยรวมแล้วมีรูปแบบเดียวกัน ถึงอย่างนั้นก็ได้พบว่ากลุ่มหนึ่งแสดงลักษณะบางประการที่ต่างจากรูปแบบโดยทั่วไปเล็กน้อย โดยเฉพาะกลุ่มที่พบบริเวณเมืองลพบุรี เช่น การมีแถวลายเล็ก ๆ แทรกที่กะบังหน้าเป็นแนวลายกรอบสามเหลี่ยม คล้ายลายกลีบบัวแทรกซ้อนกันหรือลายซิกแซ็ก ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ไม่เคยปรากฏในประเทศกัมพูชา ทำให้นักวิชาการกำหนดว่าเป็นลักษณะท้องถิ่นและใช้เป็นตัวกำหนดว่าเป็นศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยลักษณะลายแทรกดังกล่าวปรากฏชัดในกลุ่มพระพุทธรูปสำริดทรงเครื่องทั้งในสมัยนครวัดและสมัยบายน ดังจะสังเกตได้ในกลุ่มพระพุทธรูปสำริด ลายแทรกนี้จะเห็นเป็นแนวที่ห่างมากจนเห็นว่าแนวดังกล่าวเป็นเส้นพระเกศาที่ถักตั้งนั้น แนวเส้นขอบพระพักตร์จะเป็นขอบของพระมาลาที่ซบในรัดเส้นผมและตั้งไว้ด้านหลังส่วนแนวขอบบนเป็นขอบของเทริดหรือมงกุฎที่มารอบทับพระเศศ แต่เมื่อไม่แนบกับส่วนพระนลาฏ ทำให้เห็นแนวพระ

^{๙๐} นิยม วงศ์พงษ์คำ, **ประวัติศาสตร์ศิลปะอีสาน**, (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ม.ป.ป.), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๙๑} สุภัทรดิศดิสกุล, **ศิลปะสมัยลพบุรี**, หน้า ๔๐.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

เกศา ในศิลปะบายันได้พบงานประติมากรรมประเภทหนึ่งที่ทำเป็นรูปเคารพ ๓ องค์อยู่บนฐานเดียวกัน กลุ่มแรกคือ รัตนตรียมหายาน ได้แก่ รูปเคารพที่มีพระพุทธรูปขนาดปรกอยู่ตรงกลาง เบื้องขวาคือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เบื้องซ้ายเป็นนางปรัชญาปารมิตา รูปเคารพ ๓ องค์นี้ได้พบจำนวนหนึ่ง เช่น ที่เมืองพิมาย จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย พบทั้งที่เป็นประติมากรรมหินทรายลอยตัว และสำริดขนาดเล็กสำหรับตั้งบูชาซึ่งพบไม่มากนัก^{๙๓}

อารยธรรมเขมรเสื่อมลงอย่างแท้จริงภายหลังการสิ้นสุดสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่อาณาจักรเขมรโบราณเสื่อมลงอย่างรวดเร็ว สาเหตุสำคัญมาจากความขัดแย้งทางการเมืองภายใน มีการแย่งชิงอำนาจจกษัตริย์ ในยุคต่อมาได้ปรับเปลี่ยนหันกลับไปนับถือศาสนาฮินดูตามเดิม ด้วยเหตุนี้เองทำให้ดินแดนต่างๆ ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของกัมพูชาหรือที่มีอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรอยู่ จึงค่อยๆ หดไปด้วยเช่นกัน

โบราณสถานศิลปะเขมรหรือขอมที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบไปด้วยศาสนสถานที่ใช้กอบพิธีกรรม ตามคติความเชื่อ ส่วนใหญ่แล้วได้แก่ คติพราหมณ์และคติพระพุทธศาสนา ความรุ่งเรืองของศาสนาเป็นแรงผลักดันให้มีสิ่งปลูกสร้างเพื่อยึดโยงจิตใจของราษฎร ทั้งนี้ไม่สามารถระบุได้ทีเดียวว่ายุคไหนที่พราหมณ์หรือพุทธเจริญถึงขีดสุด เพราะเมื่อใดที่มีการผลัดแผ่นดินปกครอง ความนิยมในคติความเชื่อในศาสนาก็ถูกปรับไปตามพระราชศรัทธา จึงปรากฏมีทั้งวัด ทั้งปราสาทหรือปราสาทที่ถูกเปลี่ยนเป็นวัดตามยุคสมัยต่าง ๆ ได้แก่

๑) ปราสาทหินในศิลปะร่วมแบบไพรกเมง ได้แก่ ปราสาททภูมิโพน อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์

๒) ศิลปะร่วมแบบเกาะแกร์ ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ปราสาทหินในศิลปะร่วมแบบเกาะแกร์ ได้แก่ ปราสาทอิฐ ที่เขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทเมืองแขก และปราสาทโนนคู่ง จังหวัดนครราชสีมา - ปราสาทสังข์ศิลป์ชัย จังหวัดสุรินทร์

๓) ศิลปะร่วมแบบบันทายศรี ราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ได้แก่ ปราสาทหินในศิลปะร่วมแบบบันทายศรี ได้แก่ ปราสาทบ้านใหม่ไทยเจริญจังหวัดบุรีรัมย์

๔) ศิลปะร่วมแบบแบบประตูประราชวังหลวง ราวครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ปราสาทหินในศิลปะร่วมแบบประตูประราชวัง ได้แก่ โคปุระของกำแพงปราสาทเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

๕) ศิลปะแบบบาปวน ราวครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ปราสาทหินในศิลปะร่วมแบบบาปวน ได้แก่ ปราสาทบ้านพลวง จังหวัดสุรินทร์ “ปรางค์น้อย” ของปราสาทเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทเมืองต่ำ จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทสระกำแพงใหญ่ จังหวัดศรีสะเกษ ปราสาทพนมวัน จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทตาเมียนธม จังหวัดสุรินทร์

๖) ศิลปะร่วมแบบนครวัด ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ปราสาทหินสำคัญในศิลปะร่วมแบบนครวัด ได้แก่ “ปรางค์องค์ใหญ่” และ “ปรางค์สองพี่น้อง” เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ปราสาทนารายณ์เจงเวง จังหวัดสกลนคร ปราสาทประธานของปราสาทพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทประธานของปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทบ้านระแงง (ศิขรภูมิ) จังหวัดสุรินทร์ ปราสาทคูสวนแดง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาท จังหวัดศรีสะเกษ

^{๙๓} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๑๑๒.

๗) ศิลปะร่วมแบบบายน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ปราสาทหินสำคัญในศิลปะร่วมแบบบายน ได้แก่ ปราสาทพรหมทัตและปราสาทหินแดง ในบริเวณปราสาทหินพิมาย นครราชสีมา บรรณาลัย ของปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ กู่บ้านแดง จังหวัดมหาสารคาม นอกจากนี้ ในศิลปะร่วมแบบบายน ยังมีอาคารที่เรียกว่า “ธรรมศาลา” (ที่พักคนเดินทาง) และสถาปัตยกรรมซึ่งหมายถึง “อโรคยศาล” (ศาลสถานพยาบาล) อีกเป็นจำนวนมาก^{๔๔}

จึงเห็นเป็นรูปธรรมว่า ครั้งอดีตอาณาจักรขอมมีอาณาบริเวณครอบคลุมทั่วภูมิภาคนี้อย่างเห็นได้ชัด ทั้งยังทิ้งร่องรอยสถาปัตยกรรม วัฒนธรรม คติทางศาสนา ภาษา อักษรไว้ในสยามประเทศมายาวนาน ดังมีราชาศัพท์ ที่มีรากภาษาจากอารยธรรมเขมรเป็นจำนวนมาก เช่น ทรง บรรทมฯ หรือ แม้แต่จารึกใบลานที่เดิมที พระไตรปิฎกถูกจารด้วยอักษรขอมมาโดยตลอด ภายหลังรัชกาลที่ ๕ ก็ทรงปริวรรตอักษรขอมเดิม ให้เป็นอักษรไทย ถึงแม้อักษรขอมจะจางหายไปทางศาสนนิยม แต่ด้านคติชนอักษรที่วันนี้ยังคงแพร่หลายด้านความเชื่อ เลขยันต์ จวบจนปัจจุบันสมัย ด้านพุทธศิลปะปรากฏมีแพร่หลายในภูมิภาคอีสานใต้ จังหวัดนครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ

๒.๕.๓. พุทธศิลป์แบบล้านช้าง

ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีโบราณสถานและโบราณวัตถุเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาที่สำคัญและรู้จักกันโดยทั่วไป คือ พระธาตุพนม พระธาตุเชิงชุม และพระธาตุพนมรายณ์เจงเวง ซึ่งเจดีย์องค์สำคัญที่ได้รับการยอมรับว่ามีอายุตามประวัติการสร้างยาวนานที่สุด คือ พระธาตุพนม จากอูร์รังคินทาน พระธาตุพนมถูกสร้างในสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรณโบราณ ซึ่งก่อตั้งขึ้นก่อนแล้วเมื่อ พ.ศ.๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยสุนทร ทรงให้ความเห็นว่า “พระเจดีย์องค์นี้สร้างก่อนสมัยขอม อยู่ราวสมัยพุนัน ซึ่งต่อมาเมื่อนายเลอเมย์ เข้าไปทำการศึกษาด้านลักษณะศิลปกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ก็ได้ให้ความเห็นทำนองว่า เจดีย์องค์นี้อายุมาก ควรจัดอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒ ซึ่งถ้าเทียบกับสภาพการณ์ โดยทั่วไปในอินโดจีนและแหลมทองแล้วก็อยู่ร่วมสมัยกับไพรกเม็งของอาณาจักรเจนละ และทวารวดีราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือทวารวดีในอีสานก็ได้^{๔๕} ดังนั้นเรื่องอาณาจักรศรีโคตรบูรณแห่งนี้จึงมีความแตกต่างในเหตุการณ์ ดังนี้

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔๑๕ ครั้งสมัยอาณาจักรทวารวดีมีอำนาจอยู่นั้น บริเวณสองฟากแม่น้ำโขง ได้มีการตั้งอาณาจักรขึ้นใหม่เรียกว่าอาณาจักรศรีโคตรบูรณหรือ โคตรบูรณ แปลว่า เมืองตะวันออก โดยมีพระยาโคตรบอง เป็นผู้ครองนคร ดินแดนแห่งนี้มีเมืองสำคัญคือ เวียงจันทน์ หรือ เวียงจันทน์ หนองหานหลวง (สกลนคร) มรุกขนครนครพนม) เมืองจันทบุรี ศรีสัตนาคนหุต ล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง) เชียงใหม่ เชียงแสน เชียงรุ่ง เป็นต้น ต่อมา พ.ศ.๑๘๙๖ สมัยอยุธยาตอนต้นพระเจ้า ฟ้างุ้ม ทรงสถาปนานครเวียงจันทน์ขึ้นเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรลาว พศ. ๑๘๙๑ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ครองอาณาจักรล้านนา (เป็นพระนัดดาของกษัตริย์เมืองเชียงใหม่) ภายหลังจากได้อภิเษกกับพระธิดาของกษัตริย์ผู้ครองอาณาจักรล้านช้างและได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์อาณาจักรล้านช้างได้ร่วมกันสร้างพระธาตุศรีสองรักซ์เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งมิตรภาพ อยู่ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยอาณาจักรศรีโคตรบูรณนี้ได้เจริญรุ่งเรืองสืบต่อกันมา และภายหลังได้เป็น

^{๔๔} สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย, หน้า ๖๐-๖๕.

^{๔๕} จำเนียร แก้วกู่, พระธาตุขามแก่น, หน้า ๗-๘.

อาณาจักรล้านช้าง (พระราชอาณาจักรลาว) ในสมัยกรุงธนบุรีนั้นอาณาจักรล้านช้างได้ตกเป็นประเทศราชของอาณาจักรสยาม ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นอาณาจักรสยามต้องเสียดินแดนให้ฝรั่งเศสจึงทำให้อาณาจักรแห่งนี้ตกอยู่ใต้อาณาฝรั่งเศสต่อมา

แผนภาพที่ ๘ พระธาตุนม ตำบลธาตุนม อำเภอธาตุนม จังหวัดนครพนม

โบราณสถานสำคัญของอาณาจักรศรีโคตรบูรณั้นคือ พระธาตุนมที่จังหวัดนครพนมนับเป็นปูชนียสถานทางพุทธศาสนาที่สำคัญ เพราะสร้างทับบนปราสาทขอมโบราณ ตำนานพระธาตุนมนี้ได้กล่าวว่า พระธาตุนี้ได้สร้างขึ้นในพ.ศ.๘ (พ.ศ.๘๐๐) สมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรณโบราณ โดยก่อสร้างอุโมงเป็นรูปเต่ามีประตูเปิด ๔ ด้าน สูง ๕ เมตร สำหรับบรรจุพระอรุ้งศาตุโดยมีผ้ากำพลห่อไว้ บรรจุอยู่ในอุโมงค์^{๖๖} เหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าพระธาตุนมเป็นโบราณสถานในยุคแรกเริ่มของอาณาจักรศรีโคตรตะบอง และล้านช้างที่ปรากฏในประเทศไทย ซึ่งมีสถาปัตยกรรมเฉพาะตัวภายหลังเป็นที่นิยมสร้างอย่างแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน ในทางกลับกันพบว่า พระพุทธรูปศิลปะล้านช้างส่วนใหญ่ที่ค้นพบในประเทศไทยถูกสร้างในประเทศลาวเสียส่วนใหญ่

^{๖๖} พลาตศิษฐ์ สิทธิธัญกิจ, ประวัติศาสตร์ไทย, หน้า ๒๓๔-๒๓๖.

แผนภาพที่ ๙ ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

ในประวัติศาสตร์ลาว พระมหากษัตริย์ที่มีบทบาททางการเมืองที่สำคัญพระองค์หนึ่ง ได้แก่ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. ๒๐๙๑-๒๑๑๔) ทรงปกครองทั้งอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง ตั้งที่มีจารึกกล่าวถึงพระเจ้าสองแผ่นดิน และพระองค์ยังมีไมตรีกับพระมหาจักรพรรดิแห่งอาณาจักรอยุธยาและทรงเป็นผู้ย้ายเมืองหลวงจากหลวงพระบางมายังนครเวียงจันทน์^{๙๗} ในรัชสมัยของพระองค์นี้ได้พบหลักฐานการสร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูปสำคัญโดยมีศิลาจารึกที่ค้นพบแล้วเป็นจำนวนมาก ที่กล่าวถึงในส่วนของพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่ที่เป็นพระประธานของวัด มักเรียกว่า "พระเจ้าองค์ตื้อ" ได้พบหลักฐานที่กล่าวว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้สถาปนาขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งในเมืองหลวงพระบาง และนครเวียงจันทน์ เช่น พระเจ้าองค์ตื้อวัดพระเจ้าองค์ตื้อมะหาวิหาน (วัดชยะพุม) และที่วัดโพธิ์ชัย นครเวียงจันทน์

ในเขตประเทศไทยที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้างนั้น ได้แก่ หลวงพ่อองค์ตื้อ วัดศรีชมภูองค์ตื้อ อำเภอกำแพง จังหวัดหนองคาย มีจารึกปีที่สร้าง พ.ศ. ๒๑๐๙^{๙๘} นอกจากนี้ในดินแดนไทยยังมีพระพุทธรูปที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับการสร้าง หรืออัญเชิญมาในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชโดยพบในแถบจังหวัดเลย หนองคาย หนองบัวลำภูและนครพนม เช่น หลวงพ่อ

^{๙๗} ทองสืบ สุภมรรค, พงศาดารลาว, (กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๒๘), หน้า ๙๔-๙๕.

^{๙๘} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลปะลาว, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๔๙.

พระใสวัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย รวมทั้งพระสุก พระแสน ซึ่งมีเอกสารกล่าวถึงว่าสร้างขึ้นในสมัยของพระองค์เช่นกันพระองค์ยังได้สถาปนาวัดสำคัญวัดหนึ่งคือพระธาตุบังพวน เมืองหนองคาย ซึ่งมีการจำลองสัตตมหาสถาน เช่นเดียวกับวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ ที่สำคัญคือมีพระพุทธรูปนาคปรกปูนปั้นประดับที่ถ้าสุวรรณคูหาอำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู เป็นต้น พระพุทธรูปลาวที่มีประวัติว่าสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชนั้น มีรูปแบบเฉพาะที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างพระพุทธรูปล้านนาและแบบล้านช้าง ส่วนหนึ่งอาจมีอิทธิพลบางประการของพระพุทธรูปอยุธยาแทรกอยู่บ้างเล็กน้อย และที่สำคัญคือเป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ หล่อด้วยสำริด และเป็นพระประธานของวัดทั้งนี้อาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากล้านนาที่ช่วงก่อนหน้านั้นนิยมสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ เช่น พระเจ้าแก้วตื้อ วัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่สร้างในสมัยพระเมืองแก้ว^{๙๙}

แผนภาพที่ ๑๐ หลวงพ่อองค์ตื้อ วัดศรีชมภูองค์ตื้อ ต.น้ำโมง อ.ท่าบ่อ จ.หนองคาย

พระพุทธรูปส่วนใหญ่ในสมัยนี้แสดงปางมารวิชัย ประทับนั่งเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระพักตร์รูปไข่ เล็กและค่อนข้างยาว ขมวดพระเกศเป็นเม็ดเล็กมากเหมือนพระพุทธรูปล้านช้างทั่วไป พระรัศมีเป็นเปลวมีขนาดใหญ่และสูง การทำพระพักตร์ยังใกล้เคียงกับพระพุทธรูปล้านนา สีพระพักตร์สงบ ยังไม่เน้นเส้นขอบพระพักตร์ พระเนตรเล็กและเรียว พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์กว้าง ต่างจากพระพุทธรูปในศิลปะล้านช้างในรุ่นหลังที่จะเน้นเส้นต่าง ๆ บนพระพักตร์ พระโอษฐ์เล็กและ

^{๙๙} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (เชียงใหม่: ม.ป.พ., ๒๕๑๐), หน้า ๑๓๕-๑๕๖.

ขอบพระโอษฐ์บนหนา พระวรกายเพรียวบาง ชายสังฆาฏิเป็นแผ่น มีทั้งที่ปลายตัดตรงและปลายแยกแบบเขี้ยวตะขาบ นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกันแล้ว แต่ยังไม่ใหญ่เท่าพระพุทธรูปในรุ่นหลัง^{๑๐๐}

แผนภาพที่ ๑๑ พระเสริม (องค์ใหญ่) พระแสน (องค์เล็ก)
วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปสำคัญที่ได้พบในดินแดนภาคอีสานของไทยมีทั้งที่สร้างขึ้นในดินแดนแถบนี้กับส่วนหนึ่งมีการอัญเชิญเข้ามายังประเทศไทยโดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้พบหลักฐานเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญคือเมื่อครั้งไทยรบชนะอาณาจักรลาวล้านช้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ รัชกาลที่ ๓ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของลาวจากนครเวียงจันทน์มาเป็นจำนวนหนึ่ง ส่วนหนึ่งของพระพุทธรูปประดิษฐานตามหัวเมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ หนองคาย นครพนม เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งได้อัญเชิญลงมายังกรุงเทพฯ ตัวอย่างเช่น พระบาง พระใส (สายน์) พระเสริม พระแสน พระแซกคำ พระอรุณ เป็นต้น โดยพระใส (สายน์) พระเสริม และพระแสน ประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามพระแสนอีกองค์หนึ่งประดิษฐานที่วัดหงส์รัตนารามส่วนพระอรุณประดิษฐานที่วัดอรุณราชวรารามสำหรับพระเสริม พระแสน ซึ่งประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามนั้นเป็นฝีมือช่างล้านนาในสกุลช่างแถบเมืองเชียงรายและเชียงของ

พระพุทธรูปสกุลช่างลาว ล้านช้าง เป็นพระพุทธรูปที่คงความนิยมยาวนานมาจนถึงปัจจุบัน อาจด้วยชาวอีสาน มีวัฒนธรรมเดียวกัน และรากฐานของศิลปะแบบล้านช้างได้มีมาแต่เดิมในแถบภูมิภาคนี้ จากหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ทำให้ชาวอีสานนิยมสร้างสถาปัตยกรรมประติมากรรมแบบล้านช้างสืบมาถึงปัจจุบัน ศิลปะลาวในภาคอีสานระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕

^{๑๐๐} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๔๗๕.

โดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ มาจนถึงปัจจุบัน งานสร้างพระพุทธรูปส่วนใหญ่เป็นงานช่างพื้นบ้าน ซึ่งในที่นี้ได้แก่กลุ่มช่างหรือชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างขึ้นเองในแต่ละชุมชน แสดงให้เห็นว่าความเป็นงานช่างหลวงหรือความเป็นศูนย์กลางนั้นหมดไปแล้ว ช่างพื้นบ้านได้สร้างงานของตัวเองขึ้นโดยใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ส่วนใหญ่คือปูนปั้นและไม่เป็นหลัก พระพุทธรูปขนาดใหญ่ ได้แก่ พระพุทธรูปประธาน จะเป็นงานก่ออิฐถือปูนหรือปูนปั้น พระพุทธรูปเหล่านี้ปรากฏอยู่กับชุมชนชาวลาวที่อาศัยอยู่โดยทั่วไป เพราะชุมชนต้องมีวัดเป็นศูนย์กลางทางศาสนา และต้องมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเพื่อเป็นที่สักการบูชา ตัวอย่างเช่น พระพุทธรูปประธานที่วัดมหาธาตุ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เป็นต้น

แผนภาพที่ ๑๒ พระใส วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

อีกส่วนหนึ่งของการสร้างพระพุทธรูป ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นศิลปะพื้นบ้านอย่างแท้จริง คือ ประเพณีนิยมการสร้างพระพุทธรูปถวายให้กับพระพุทธรูปศาสนาหรืออุทิศส่วนกุศล โดยการสร้างพระพุทธรูปไม้อันเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นจากโบราณคดีเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกสน^{๑๑} จึงมีการสร้างอย่างแพร่หลายและมีจำนวนมาก แต่ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปขนาดเล็กมากและมีลักษณะพื้นบ้านอย่างมาก คือ มีรูปแบบเฉพาะท้องถิ่นกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งไม่สามารถเปรียบเทียบได้กับกลุ่มฝีมือช่างหลวงที่พบอยู่โดยทั่วไป

พระพุทธรูปในกลุ่มนี้ได้แก่พระพุทธรูปปูนปั้นที่เป็นพระประธานขนาดใหญ่ แสดงถึงการสร้างขึ้น ณ แล่งนั้น ๆ ความสำคัญจึงอยู่ที่การแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนนั้น ๆ รวมทั้งแสดง

^{๑๑} กรมศาสนา, ประวัติพระพุทธรูปปางต่าง ๆ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๑๘๑-๑๘๓.

ถึงช่างที่สร้างงานศิลปะนั้นๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม จากรูปแบบศิลปกรรมอาจกำหนดได้อย่างกว้างๆ ว่า มีลักษณะทางศิลปกรรมแบ่งเป็น ๒ รูปแบบ ได้แก่

กลุ่มที่ ๑ มีลักษณะเดียวกับศิลปะล้านช้างกลุ่มที่เป็นสำริด รวมทั้งพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ยังมีประวัติการก่อสร้างรุ่มเก๋าร่วมสมัยกับกลุ่มสำริดอาจกล่าวได้ว่ายังเป็นฝีมือช่างหลวงอยู่ งานในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ปรากฏในเมืองสำคัญที่เป็นศูนย์กลางของชาวลาวในไทย แสดงให้เห็นถึงถิ่นเดิมของกลุ่มชนว่าน่าจะอยู่ตามเมืองสำคัญๆ เช่น นครราชสีมา อุบลราชธานีหนองคาย อุดรธานี นครพนม สกลนคร เป็นต้นพระพุทธรูปกลุ่มปูนปั้นที่จัดเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ที่เลือกกล่าวถึงในที่นี้ส่วนใหญ่ได้คัดเลือกเฉพาะในกลุ่มที่ ๑ เนื่องมาจากความเก่าแก่ของพระพุทธรูป ตำนานประวัติที่มีความผูกพันกับชุมชนในระดับเมืองโดยเฉพาะเมืองสำคัญที่เป็นศูนย์กลาง และอีกประการหนึ่งเพราะมีความงามทางด้านรูปแบบศิลปะร่วมอยู่ด้วย ลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงงานช่างพื้นบ้านโดยรวม คือ พระพักตร์แบบเดียวกับพระพุทธรูปสำริด พระโอษฐ์ยิ้มแบบล้านช้าง คือ พระโอษฐ์เล็ก แต่ริมพระโอษฐ์หนา พระนาสิกใหญ่ปลายตัด ขมวดพระเกศาเป็นตุ้มแหลมเล็กมาก พระรัศมีเป็นเปลวใหญ่และสูงพระหัตถ์และนิ้วพระหัตถ์ใหญ่มาก (เทอะทะ) นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ตัวอย่างพระพุทธรูปในกลุ่มนี้อันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เช่น พระเจ้าใหญ่อินแปลง วัดมหาวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี และพระเจ้าใหญ่องค์ต่อ วัดใต้ จังหวัดอุบลราชธานี พระเจ้าใหญ่องค์ต่อ วัดพระโต อำเภอนาดตาล จังหวัดอุบลราชธานี หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนครพระราชศรีสุมังค์หายโศก วัดโพธิ์ศรี อำเภอมือง จังหวัดหนองบัวลำภู พระพุทธรูปประธาน วัดพระเหลาเทพนิมิต อำเภอนาพระ เจ้าใหญ่ลือชัย วัดอำนาจ อำเภอลืออำนาจจังหวัดอำนาจเจริญ พระพุทธรูปประธาน วัดศรี-มงคลใต้ อำเภอมือง จังหวัดมุกดาหาร เป็นต้น

แผนภาพที่ ๑๓ พระเจ้าใหญ่อินแปลง วัดมหาวนาราม อำเภอมือง จังหวัดอุบลราชธานี

กลุ่มที่ ๒ เป็นงานช่างพื้นบ้านอย่างแท้จริงกลุ่มนี้เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นโดยทั่วไป กล่าวคือ มีลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น โดยอาจเป็นช่างชาวบ้านที่ร่วมกันสร้าง หรือช่างที่หาได้ในบริเวณใกล้เคียง ทำให้พระพุทธรูปแต่ละองค์มีลักษณะเฉพาะของแต่ละองค์ไม่เหมือนกัน เช่น พระพุทธรูปที่สร้างไม่ได้สัดส่วน สูงหรือเตี้ยไป พระเนตรโตหรือพระโอษฐ์กว้าง พระหัตถ์ใหญ่ เป็นต้น พระพุทธรูปในกลุ่มนี้เป็นงานสร้างในรุ่นหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๕ จนมาถึงปัจจุบัน พบอยู่โดยทั่วไปทุก ๆ จังหวัดในภาคอีสาน เช่น พระป่าเลไลยก์ วัดศาลาทอง หลวงพ่อวัดนอก อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา พระประธานวัดปทุมคงคา จังหวัดนครราชสีมา พระเจ้าใหญ่ วัดพระเจ้าใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด หลวงพ่อโตวัดเขียนบูรพาราม อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ หลวงพ่อโตวัดมหาพุทธาราม จังหวัดศรีสะเกษ หลวงพ่อพระชีว์ วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ พระนาครปรก วัดศรีคุณเมือง อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย พระพุทธไสยาสน์ วัดพระพุทธไสยาสน์ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร พระพุทธรูปประธาน วัดมหาธาตุ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย พระพุทธรูปประธาน วัดโพธิ์ชัยอำเภอเมืองจังหวัดนครพนมพระพุทธรูปประธาน วัดพระธาตุบุ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น^{๑๐๒}

พระไม้ หรือพระพุทธรูปที่ทำจากไม้พบทั่วไปในภาคอีสาน โดยเฉพาะ ภาคอีสานตอนบน (ได้แก่จังหวัดที่มีอาณาเขตติดกับประเทศลาว) และตอนกลาง พบเป็นจำนวน น้อยในแถบภาคอีสานตอนล่าง เช่น นครราชสีมา, ศรีสะเกษ, สุรินทร์ และบุรีรัมย์

การสร้างพระไม้ในอีสานไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่ามีประวัติความเป็นมาและการสร้างอย่างไร ใครเป็นผู้สร้างขึ้นครั้งแรก เนื่องจากไม่มีหลักฐานที่เป็นเอกสารอ้างอิงชัดเจน จากการศึกษา รูปแบบพระไม้อีสานเมื่อเปรียบเทียบกับพระไม้ในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว จะมีลักษณะใกล้เคียงกันมากจนแทบจะแยกขาดจากกันโดยสิ้นเชิงไม่ได้หรืออาจ กล่าวได้ว่าเป็นสกุลช่างเดียวกันที่ได้รับและแลกเปลี่ยนอิทธิพลซึ่งกันและกัน นักวิชาการบางท่าน ได้ให้ความเห็นว่าพระไม้ในอีสานได้รับอิทธิพลมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยศิลปะแบบล้านช้าง แล้วแผ่ขยายอิทธิพลข้ามมายังฝั่งไทย จากการอพยพโยกย้ายที่ดีหรือจากการถ่ายโอนโดยทางเรือญาติที่ดี^{๑๐๓}

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ได้กล่าวอ้างสนับสนุนแนวความคิดข้างต้นดังกล่าวคือ ชนชาติลาวได้นับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยอยู่ในจีนในสมัยแผ่นดินขุนหลวงสีมา (พ.ศ. ๖๑๒) อยู่ในนครอ้ายลาว อาณาจักรหนองแสงแล้ว เป็นพุทธศาสนาแบบมหายาน ภายหลังได้จำหายไปเพราะแผ่หลายอยู่ในชนชั้นสูงเท่านั้น ในขณะที่ผู้คนส่วนใหญ่ยังนับถือผีฟ้า ผีแถน จนกระทั่งพระเจ้าฟ้าห่มขึ้นครองราชย์จึงได้นำพุทธศาสนา เข้ามาสู่อาณาจักรล้านช้างใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒ นับจากนั้นพุทธศาสนาจึงได้เจริญรุ่งเรืองสืบมา

นักวิชาการเชื่อว่าพระไม้ในอีสานแรกเริ่มเดิมทีน่าจะเกิดขึ้นภายหลังสมัยการ ปกครองของพระเจ้าฟ้าจุ่มและน่าจะเริ่มจากการทำพระพุทธรูปประทับยืนเลียนแบบพระบาง ซึ่งพระเจ้าฟ้าจุ่มได้อัญเชิญมาจากเมืองอินทปัตนคร (กัมพูชา) ต่อมาจึงได้แพร่กระจายความเชื่อสู่ ชาวบ้าน

^{๑๐๒} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๕๐๐-๕๐๒.

^{๑๐๓} ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, “พระพุทธรูปไม้อีสาน”, <<https://sites.google.com/view/phramai/>>, ๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๓.

เนื่องจากพระไม้ประทับยืนค่อนข้างทำได้ยากและไม่เหมาะสำหรับช่างพื้นบ้านที่ จะทำจึง เปลี่ยนมาทำพระไม้ประทับนั่งปางต่าง ๆ แทน ดังนั้น จึงพบเห็นพระไม้ประทับนั่งมากกว่า พระไม้ ประทับยืนคติความเชื่อในการเลือกไม้พบว่าการเลือกใช้ไม้ในการทำพระไม้ ส่วนมากใช้ไม้ที่เป็นไม้ มงคล ไม้มงคลหมายถึง ไม้ที่มีชื่อดีเป็นสิริมงคล เช่น ไม้คุณ หมายถึงการค้าคุณอยู่ดีมีเฮง ตามคติ อีสานและไม้ที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าหรือตำนานเกี่ยวกับ พระพุทธเจ้า เช่น ไม้โพธิ์ และไม้ แก่นจันทร์ เป็นต้น ไม้มงคลที่นิยมนำมาทำพระไม้ในภาคอีสาน มี ดังนี้ ๑. ไม้โพธิ์ ๒. ไม้คุณหรือต้น ราชพฤกษ์ ๓. ไม้ยอ ๔. ไม้จันทร์ (แก่นจันทร์) ๕. ไม้พุง ๖. ไม้ ขนุน ๗. ไม้กระโดน ๘. ไม้มะขาม

ที่วัดศรีชมชื่น บ้านคำพอก ม.๒ ต.ท่าจำปา อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม ได้ทำศาลาสำหรับ เก็บได้ มงคลทั้ง ๙ ซึ่งถือว่าเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ นิยมกราบไหว้ ขอพร เพื่อเป็นสิริมงคลในโอกาสต่าง ๆ ไม้ มงคลทั้ง ๙ ได้แก่ ๑. ไม้ยอ ๒. ไม้แสนคำ ๓. ไม้ก้นเกรา ๔. ไม้หมาก ๕. ไม้พอกพล ๖. ไม้ราช พฤกษ์ (ไม้คุณ) ๗. ไม้จางหอม ๘. ไม้ยุง ๙. ไม้ขนุน

ในจำนวนนี้มีไม้มงคลที่นิยมนำมาแกะสลักพระไม้ ๓ ชนิด คือ ไม้ยอ, ไม้ราชพฤกษ์(ไม้ คุณ) และไม้ขนุน ความเชื่อเกี่ยวกับการนำไม้มาทำพระไม้มีดังต่อไปนี้

๑. ไม้โพธิ์ เป็นต้นไม้ชั้นสูง และมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น เป็นโพธิ์ บันลังก์ ในการตรัสรู้และพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแห่งพระตถาคตเจ้า นักปราชญ์ในสมัย โบราณ จึงได้นำกิ่งต้นโพธิ์มาแกะเป็นองค์พระพุทธรูป โดยเฉพาะกิ่งโพธิ์ที่หันไปทางทิศ ตะวันออก ส่วนราก ของต้นโพธิ์นิยมแกะสลักรูปมหาสาวก หรือเรียกว่า “พระภควัม”

๒. ไม้คุณ หรือ “ต้นราชพฤกษ์” เป็นไม้ยืนต้นมีดอกสีเหลืองและชอบออกดอกบาน สะพรั่งใน หน้าแล้ง โดยเฉพาะช่วงสงกรานต์ คำว่า “คุณ” ในภาษาอีสาน หมายถึง ความเป็นสิริ มงคลและ หมายถึงการ誇คุณให้อยู่เย็นเป็นสุข ชาวบ้านนิยมใช้ส่วนกิ่งและลำต้น (เรียกแก่นคุณ) มา แกะสลัก เป็นพระไม้ สำหรับกราบไหว้บูชา

๓. ไม้ยอ มี ๒ ชนิด คือ ยอบ้านกับยอป่า ยอบ้านเป็นไม้ที่มีใบใหญ่ ผลและใบใช้ รับประทานได้ยอตามพจนานุกรม หมายถึงการยกย่องสรรเสริญ การนำต้นขอมมาทำพระไม้ ก็เพื่อ หวังอันสงสีให้คนนิยมยกย่องสรรเสริญในสังคมใช้ได้ทั้งยอป่าและยอบ้าน

๔. ไม้จันทร์ แก่นจันทร์ เป็นไม้ที่มีตำนานเกี่ยวข้องกับประวัติของพระพุทธเจ้ามาแต่ โบราณ เรียก ตำนานนี้ว่า “ตำนานพระแก่นจันทร์” นับเป็นตำนานเก่าแก่ของอินเดีย กล่าวกันว่า พระพุทธรูปองค์ แรกสร้างด้วยไม้แก่นจันทร์แดง และสร้างขึ้นในขณะที่พระองค์ยังทรงพระ ชนม์อยู่ และมีขึ้น โดย พุทธานุญาติจากองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าด้วย แม้ว่าตำนานจะขัดกับหลักฐานทาง ศิลปกรรมแต่ตำนาน พระแก่นจันทร์ก็ยังคงเป็นที่เชื่อถือสืบต่อกันมาจนปัจจุบัน

๕. ไม้พุง ต้นพุงเป็นต้นไม้มงคลอีกชนิดหนึ่ง คำว่า “พุง” หมายถึงการช่วยเหลือ เกื้อกูลทั้งตนเอง และผู้อื่น การใช้ไม้พุงมาแกะไม้ เชื่อว่าจะได้อันสงสีให้คนอื่นเกื้อกูลให้มั่งมีศรีสุข ด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ

๖. ไม้ขนุน ภาษาอีสานเรียก “ต้นหมาก” ผลรับประทานได้ ไม้ขนุนยังนิยมนำมาทำเครื่อง ดนตรี โดยเฉพาะโปงลาง เชื่อว่าทำให้เกิดเสียงกังวาลไพเราะกว่าไม้อื่น คำว่า “ขนุน” น่าจะหมายถึง การเกื้อหนุนจุลเจือ ให้มีความสุขทั้งชาตินี้ชาติหน้า เชื่อว่าการนำไม้ขนุนมาแกะพระพุทธรูปจะได้อนิ สงสีให้คนอื่นเกื้อหนุนจุลเจือ

๗. ไม้กระโดน คำว่า “โดน” ในภาษาอีสานหมายถึง “นาน” เป็นไม้รับประทานใบกับอาหาร พื้นบ้านอีสานที่มีรสจัด เช่น น้ำพริก (แจ่ว) และป่นต่าง ๆ เพราะใบของกระโดนมีรสฝาด ซึ่งตัดกับ รสเผ็ดได้ดี การนำไม้กระโดนมาแกะพระพุทธรูปเชื่อว่าจะได้อานิสงส์ ให้ผู้แกะมีอายุยืนนาน เช่นเดียวกับชื่อไม้กระโดน(นาน)

๘. ไม้มะขาม^{๑๐๔} เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ลำต้นและกิ่งก้านแข็งแรง โดยเฉพาะลำต้นที่มีอายุนาน ๆ แก่นจะกลายเป็นสีดำนิยมนำมาแกะสลักเป็นพระพุทธรูป เชื่อว่าถ้าใช้ไม้แก่นขามมาแกะสลัก พระพุทธรูปจะทำให้ได้อานิสงส์ อายุยืน และมีร่างกายแข็งแรง เช่น ต้นมะขาม

นอกจากการเลือกไม้ตามคติความเชื่อ โดยการยึดเอาไม้มงคลเป็นหลักแล้ว บางครั้งก็ไม่ได้คำนึงถึงระเบียบกติกามากนัก ขอให้ไม้ที่หาได้ง่าย มีน้ำหนักเบา เกะง่าย หรือบางครั้งก็เป็น ไม้เนื้อแข็ง เช่น ๑. ไม้ประดู่ ๒. ไม้ตะเคียน ๓. ไม้ฝักหวาน ๔. ไม้คิ้ว ๕. ไม้แต้ ๖. ไม้มะค่า ๗. ไม้เต็งรัง ๘. ไม้มูกเกื้อ

การทำพระไม้ ช่างทำพระไม้จะเลือกไม้ที่เป็นมงคลและมีอยู่ในท้องถิ่นเป็นอันดับแรกหรือถ้าไม่มีไม้ชนิดอื่นแล้วแต่ตามความต้องการของช่าง การทำพระไม้โดยทั่วไปมักจะมีรูปแบบให้ช่างลอกเลียนแบบ หรือบางครั้งถ้าไม่มีช่างก็จะทำตามที่ถนัดโดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างปางกับขนาดของไม้ ประกอบกัน โดยมีเครื่องมือและอุปกรณ์ที่มีอยู่แล้วในการทำงานศิลปะหัตถกรรมและงานแกะพื้น ถิ่นเช่น มีด โต้ มีดตอก สิว ค้อนตะปูสำหรับพระไม้ขนาดใหญ่ต้องมีการต่อไม้ ส่วนอุปกรณ์เสริม หยิบฉวยเอาตามธรรมชาติที่มีในแต่ละท้องถิ่นเช่น ครั่ง (สำหรับทำไรพระศก) น้ำมันยาง ชี (ชัน) ยางรัก ขมิ้น กระจกสี หินสี ขวาน

เมื่อเลือกไม้ได้งามตามใจและมีอุปกรณ์และเครื่องมือครบครันแล้ว ช่างแกะก็จะบรรจงแกะแชะ ถาก ตามรูปแบบที่เคยพบเห็นหรือตามจินตนาการของช่าง หรือจากคำบอกเล่าของผู้รู้ซึ่งส่วนมากเป็นพระสงฆ์ในหมู่บ้านนั่นเอง ดังนั้น รูปแบบของพระไม้ช่างพื้นบ้านจึงมีลักษณะปัจเจก ขนตามอุดมคติของแต่ละคนมากกว่าพระไม้ในกลุ่มช่างหลวง

บ่อยครั้งพบว่าพระไม้ในกลุ่มนี้เป็นผลงานที่อยู่เหนือกรอบอยู่เหนือกฎเกณฑ์ใด ๆ เช่น ปางมารวิชัย ปกติพระหัตถ์ขวาตะวางบนเข้าพระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลาแต่ช่างแกะอีสานหลายแห่งจะสลับข้างกันซึ่งแสดงให้เห็นความเชื่อเรียบง่ายของคนทำดั่งบทกวีของวิโรฒ ศรีสุโร ที่เขียน ไว้ในบันทึกอีสานผ่านเลนส์ว่า “นั่งเลี้ยงควายหาไม้มาแกะเป็นพระ ไม่สวยสะแต่สวยซื่อคือพระพุทธรูปคุณค่าความดี ความบริสุทธิ์ ใจผ่องผุดเกิดพุทธปฏิมากร”

หากพิจารณาโดยภาพรวมแล้วสามารถแบ่งรูปแบบของพระไม้ในภาคอีสานออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มช่างพื้นบ้านและกลุ่มอิทธิพลช่างหลวง โดยใช้กรอบรูปร่างขององค์พระความงดงามที่ปรากฏทางทัศนศิลป์ ความอยากง่ายของการทำและรายละเอียดขององค์ประกอบอื่น ๆ

๑) กลุ่มช่างพื้นบ้าน

กลุ่มช่างพื้นบ้านยังสามารถแบ่งตามพัฒนาการในแต่ละสมัย เช่น กลุ่มพื้นบ้านบริสุทธิ์ หมายถึงผลงานของคนในท้องถิ่นโดยแท้จริงและกลุ่มช่างพื้นบ้านอีกประเภทหนึ่งคือกลุ่มช่างพื้นบ้าน

^{๑๐๔} ขอบ ดีสวนโคก, พระไม้ลายมือบรรพชนคนโทอีสาน, (ขอนแก่น: ศิริภรณ์ออฟฟิซ, ๒๕๕๕), หน้า ๕๖.

ประเภทประยุกต์หมายถึงกลุ่มพื้นบ้านรุ่นหลังที่พยายามพัฒนางานจากกลุ่มพื้นบ้านบริสุทธิ์ โดยพยายามเรียนแบบช่างจากเมืองหลวงแต่ฝีมือไม่ละเอียดพอ ลักษณะพิเศษของกลุ่มช่างพื้นบ้านส่วนมากจะเป็นผลงานค่อนข้างเรียบง่ายการสลักลอยตาค่อนข้างหยาบไม่ซับซ้อนทั้งรูปร่างและเทคนิคการทำถือว่าเป็นลักษณะพิเศษของพระไม้พื้นบ้านบริสุทธิ์

แผนภาพที่ ๑๔ พระพุทธรูปไม้ช่างพื้นบ้าน

ลักษณะของพระไม้ช่างพื้นบ้าน

(๑) การแกะสลักค่อนข้างเป็นอิสระไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวช่างแกะสลักมีอิสระที่จะสร้างสรรค์ผลงานประติมากรรมได้อย่างเสรี จึงทำให้รูปแบบขององค์พระไม่มีแบบแผนใด ๆ แต่ขึ้นอยู่กับข้อกำหนดของไม้เป็นสำคัญส่วนสำคัญส่วนมากนิยมทำส่วนแขนแนบชิดลำตัว เพราะถ้าทำแขนกางยื่นออกมามากไม้อาจจะหักได้ง่าย

(๒) ลักษณะนิ้วพระหัตถ์ นิ้วพระหัตถ์ส่วนมากที่พบเรียงชิดติดกัน และมีความยาวเท่ากัน ยกเว้นนิ้วหัวแม่มือ ลักษณะการเรียงคล้ายถูกมัดมัดติด

(๓) ลักษณะขมวดพระเกศาและเกตุมาลาขมวดพระเกศา มีหลายรูปแบบ เช่น เป็นปมกันหอยเป็นตุ่มปมทุ่ ปุ่มแหลมยาว แบบแกะสลักร่องลึกหรือใช้มีดถากขูดแบบเรียบเกลี้ยง ที่นิยมส่วนมากเป็นแบบตุ่มปมทุ่และแบบเรียบเกลี้ยง อาจจะเป็นเพราะทำง่ายไม่ต้องประณีต ซึ่งถือเป็นลักษณะพิเศษเฉพาะของช่างพื้นบ้านภาคอีสาน ส่วนที่เป็นปมกันหอยหรือแบบปุ่มแหลมยาวได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงทั้งจากประเทศลาวจากสยามประเทศ สำหรับเกตุมาลาหรือพระลักษณะมีลักษณะค่อนข้างหลากหลายไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว แต่ปรากฏชัดจะมี ๒ ลักษณะคือ แบบทรงสูงแหลมและแบบทรงต่ำทุ่ (คล้ายดอกบัวตูม) ที่พิเศษและน่าสนใจจะเป็นทรงสูงแหลม เพราะจะเห็นความ

หลากหลายและความอิสระของช่างที่จะจินตนาการรูปแบบได้อย่างหลากหลาย บางครั้งดูคล้ายกับทรงชั้นหมากเบ็งหรือส่วนจอมของพานบายศรี

(๔) ลักษณะพระพักตร์ พระพักตร์พระไม้แบบพื้นบ้านอีสานแบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะคือ พระพักตร์แบบกลม ลักษณะพระพักตร์แบบเหลี่ยม และพระพักตร์แบบเรียวยาวไปกับการสลักเนตร พระโขนงพระนาสิก และพระโอษฐ์ ขึ้นอยู่กับความชำนาญของช่างแต่ละคน กล่าวคือไม่มีรูปตายตัวเป็นการสลักตามจินตนาการและตามประสบการณ์ ดังนั้นจึงทำให้พระพักตร์ของพระไม้อีสาน มีลักษณะแบบเรียบง่าย ฝีมือค่อนข้างหยาบ

(๕) ลักษณะพระกรรม ส่วนมากเป็นแบบเหลี่ยมตรง ไม่นิยมทำลวดลายจึงดูแข็ง ทื่อ แม้บางครั้งมีการบาก หรือหากให้เกิดลวดลาย เพื่อลบความแข็งที่อลังได้บ้างแต่ก็พบน้อยมากกลุ่มอิทธิพลช่างหลวง

๒) พระไม้กลุ่มอิทธิพลช่างหลวง

พระไม้กลุ่มอิทธิพลช่างหลวง หมายถึงรูปแบบงานประติมากรรมที่ทำโดยช่างพื้นบ้าน แต่ได้รับอิทธิพลทางคติความเชื่อและรูปแบบการทำงานอย่างช่างหลวง หรือการเลียนแบบช่างหลวง รูปแบบพระไม้กลุ่มนี้ รูปแบบพระไม้กลุ่มนี้ จึงมีรูปแบบงดงามตามคติอย่างเคร่งครัดเพราะช่างส่วนมากได้รับการฝึกอบรม ถ่ายทอดอย่างเป็นระเบียบแบบแผน งานจึงออกมาคล้ายงานในราชสำนัก กอปรได้รับอิทธิพลจากทั้งเวียงจันทน์ หลวงพระบาง และบางกอก จึงทำให้งานที่ออกมาบางครั้งเป็นการผสมผสานระหว่างไทย-ลาว ซึ่งอาจได้รับอิทธิพลจากสุโขทัยของสยามแต่ก็พบน้อย

แผนภาพที่ ๑๕ พระไม้กลุ่มอิทธิพลช่างหลวง

๒.๑ ลักษณะองค์พระ หากเป็นพระไม้ประทับยืนองค์พระค่อนข้างอวบ เรียวเอวคอด สะโพกผาย แต่พบน้อย พระอุระผิ้งผายไหล่กว้างดูสง่างามตามคติ บางครั้งมีพุงเล็กน้อย พระนาภีเป็นปุ่มกลม แต่ส่วนมากนิยมทำชายสังฆาฏิกุลุมพระนาภีอีกชั้นหนึ่ง สำหรับพระไม้ประทับนั่งองค์ค่อนข้างอ้วน ลำตัวตรงไม่นิยมทำเอวคอด นิยมทำปางมารวิชัย และปางสมาธิตามลำดับ

๒.๒ ลักษณะพระหัตถ์และพระบาท ลักษณะพระหัตถ์มี ๒ แบบ คือ แบบอ่อนช้อย โกงงอน สวยงาม ส่วนมากเป็นพระประทับยืน โดยเฉพาะปางห้ามญาติมักจะทำนิ้วพระหัตถ์เรียงชิดติดกันเป็นแนวตรง นิ้วพระหัตถ์ยาวเท่ากันทั้ง ๔ นิ้ว ยกเว้นนิ้วหัวแม่มือที่มักจะสั้นที่สุด ส่วนมากจะอ่อนและงอรับองค์พระ บางครั้งอาจจะทำแขนทั้งตั้งตรงเลยก็มี เช่น วัดศรีมงคลเหนือ อ.เมือง จ.มุกดาหาร วัดไตรปิฎกการาม อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์ ส่วนมากนิยมทำแขนยาวเลยเข้าเพื่อรับน้ำหนักกับปลายจีวร สำหรับพระประทับนั่งนิยมสลักปางมารวิชัยและปางสมาธินิ้วพระหัตถ์จะเรียงชิดติดกันยาวเท่ากันทั้ง ๔ นิ้ว ยกเว้นนิ้วหัวแม่มือนิ้วพระบาททั้งปางประทับยืนและปางประทับนั่งทำเหมือนกันคือนิ้วพระบาทเรียงชิดติดกันและยาวเท่ากันทั้ง ๕ นิ้ว ยกเว้นกรณีมีรองพระบาท ซึ่งมักจะตกแต่งอย่างอลังการ เช่น ที่วัดศรีสุมังค์ อ.เมือง จ.หนองคาย

๒.๓ ลักษณะจีวร จีวรพระไม้โอทิตพลช่างหลวง โดยเฉพาะปางประทับยืนส่วนมากจะนิยมประดับประดาจีวรด้วยกระจุกสีต่าง ๆ และแกะสลักลวดลายอย่างสวยงามวิจิตร นอกจากนั้นแล้วยังนิยมแกะสลักปลายจีวรเป็นลวดลายต่าง ๆ อย่างอิสระ บางองค์ทรงหม้อจีวรสีเหลือง เช่น วัดพุทธาจารย์ ต.พรรณนา อ.พรรณานิคม จ.สกลนคร

๒.๔ ลักษณะเกตุมาลา (รัศมี) การประดับตกแต่งเกตุมาลา หรือรัศมี ช่างแต่ละคนพยายามสอดใส่ความคิดและจินตนาการลงไปด้วยเต็มที่ตามประสบการณ์และฝีมือของแต่ละคน โดยเฉพาะการสลักลวดลายและการประดับประดาด้วยวัสดุต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าแม้เป็นสกุลช่างเดียวกัน ลักษณะองค์ประกอบอื่น ๆ อาจจะคล้ายกันแต่สำหรับรัศมีหรือเกตุมาลานั้นจะแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง แทบจะให้รูปแบบที่เหมือนกันมิได้

สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์^{๑๐๕} ผู้มีความเชี่ยวชาญด้านพระพุทธรูป กล่าวว่าในวงการนักสะสมพระพุทธรูปในเมืองไทยจะนิยมเรียกพระพุทธรูปที่ไม่งดงามหรือมีความอ่อนด้อยทางทักษะฝีมือว่าเป็นพระพุทธรูปลาวเช่น เรียกว่า พระเชียงแสนลาว หรือพระอยุธยาลาว ฯลฯ โดยทั้งหมดมีนัยยะที่มีพื้นฐานมาจากความมีอคติทางชาติพันธุ์ จากคำว่า ลาว ในฐานะผู้ต่ำต้อยโดยเฉพาะพระพุทธรูปที่อยู่ในกลุ่มสายสกุลช่างพื้นบ้าน โดยกล่าวต่ออีกว่าแท้จริงแล้ว ศิลปะพระพุทธรูปล้านช้างแบบช่างเมืองหลวงนั้นมีความสวยงามความประณีตไม่แพ้ศิลปะของประเทศใดในโลก เป็นความงามแบบอุดมคติและมีความเป็นเอกลักษณ์ลาวอย่างแท้จริง หากพิเคราะห์พิจารณาตามหลักเกณฑ์มหาปุริสลักษณะ หมายถึง คุณลักษณะของมหาบุรุษ ๓๒ ประการ เป็นความงามอันประณีตที่เป็นปัทมสถานของสังคัม ตามขนบนิยมแล้ว พระพุทธรูปอีสานก็ดูจะด้อยค่าลงในทันที โดยมีปฐมเหตุเกี่ยวเนื่องกับปัจจัยแวดล้อมทางสังคมในมิติแห่งบริบทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีเครื่องมือและอุปกรณ์ตลอดจนวัสดุนอกจากนี้ยังมีตัวแปรที่สำคัญคือ คติความเชื่อของวัฒนธรรมพื้นถิ่น ก่อเกิดเป็นสิ่งที่เรียกว่า “เอกลักษณ์เฉพาะถิ่นอีสาน” โดยจำแนกตามคุณลักษณะดังนี้ คือ

^{๑๐๕} สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, ประวัติศาสตร์การสร้างพระพุทธรูปล้านช้าง, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสยาม อินเทอร์เน็ตเซ็นแนล บัคส์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๕๗.

พระวรกายที่ผิดหลักกายวิภาค กล่าวคือจะมีคุณลักษณะของพระวรกายที่ผิดหลักกายวิภาคในธรรมเนียมการสร้างพระพุทธรูปโดยทั่วไป เช่น สัดส่วนที่ดูขาดๆ เกินๆซึ่งพระพุทธรูป (บางแบบ) พระหัตถ์พระบาท จะมีลักษณะที่ใหญ่กว่าพระพุทธรูปโดยทั่วไป ซึ่งสะท้อนถึงสังคมอีสาน ซึ่งเป็นวิถีสังคมเกษตรกรรมที่ทำไร่ ทำนา ต้องใช้มือเท้าเป็นสำคัญดังนั้นมือเท้าต้องแข็งแรง

สุนทรียภาพการแสดงออกทางอารมณ์ของพระพักตร์ (ใบหน้า) พระพักตร์ของพระพุทธรูปอีสานเป็นลักษณะเฉพาะที่มีคุณสมบัติพิเศษที่ทำให้ผู้พบเห็นเกิดสะท้อนอารมณ์ทั้งในบุคลิกที่เคร่งครึมดุดัน หรืออ่อนคลายด้วยสีหน้าอารมณ์ที่ชัดเจน โดยส่วนใหญ่พระพักตร์จะมีลักษณะที่ยิ้มแย้มสดใสแลดูอบอุ่น สร้างความรู้สึกที่เป็นกันเองดูผ่อนคลายไม่ตึงเครียดบางแห่งช่างได้จำหลักส่วนพระพักตร์มีลักษณะแบบเด็ก ๆ ซึ่งแลดูเต๋อๆ ด๋า ๆ น่ารัก แบบชื้อ ๆ

เส้นสายรายละเอียดของรูปทรงและผิวสัมผัสอันมีลักษณะดิบๆ แข็งๆ หยวบๆ มีทักษะฝีมือที่ไม่อ่อนหวานละเอียดอ่อน อันเกิดจากสัญชาตญาณในสุนทรียะที่ใช้ความรู้สึกซึ่งให้อารมณ์ที่มีคุณค่าสูงยิ่งในศิลปะ จนลบล้างข้อด้อยอื่น ๆ ซึ่งคุณลักษณะนี้เองที่ช่วยก่อเกิด “อัตลักษณ์เฉพาะ”

เอกลักษณ์และภาพสะท้อนในงานช่างการใช้สีสันตคแต่งในโทนสีที่ฉูดฉาดรุนแรง หรืออาจจะโชว์เนื้อแท้ของสีจิวาสตุ (อยู่ในกลุ่มช่างพื้นบ้าน) ขนาดสัดส่วนที่เหมาะสมกับงานสถาปัตยกรรมที่ประดิษฐาน เช่น ขนาดองค์พระกับส่วนฐานชุกชีที่สัมพันธ์กับขนาดสิ่งที่มีขนาดเล็ก

คุณลักษณะทางความงามที่ผสมผสานกลมกลืนไปกับสภาพแวดล้อมภายในแห่งที่วาง เช่น สอุปเต็มกับองค์พระประธาน จะมีความกลมกลืนผสมผสานทางด้านฝีมือในแบบฉบับ “ศิลปะพื้นบ้าน”

ความหลากหลายทางด้านการออกแบบรวมถึงการนำวัสดุจากธรรมชาติมาสร้างสรรค์ เช่น เขาควายที่ถูกฟ้าผ่า หินจำหลัก ภา หรือ เขาสัตว์ เนื้อวาน เช่น วานจำปาสัก และพระแก้วต่าง ๆ เป็นต้น ด้วยลักษณะสังคม ยึดหยุ่น จริงใจ ซื่อตรง อย่างในวิถีชาวบ้านที่มีโครงสร้างทางสังคมที่มีความเสมอภาค นี้เองที่เป็นปฐมเหตุอันสำคัญก่อให้เกิดคุณลักษณะความงามอย่างในวิถีชาวบ้าน ที่ปรากฏอยู่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะในงานศิลปะพื้นบ้านอีสานทุกแขนง โดยเฉพาะคุณลักษณะเสรีที่เป็นหัวใจของการสร้างสรรค์ที่สร้างคุณค่าทางศิลปะอันปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปอีสาน ซึ่งมีความแปลกและแตกต่างจากสกุลช่างอื่น ๆ (แม้ในวัฒนธรรมล้านช้างซึ่งเป็นวัฒนธรรมแม่) ด้วยลักษณะงานช่างอย่างลักษณะศิลปะพื้นบ้าน ซึ่งสัมพันธ์กับวิถีสังคมวัฒนธรรมชาวบ้าน ดังนั้น คุณค่า ความงามไม่งาม จึงเป็นเรื่องที่สัมพันธ์โดยตรงกับสังคมวัฒนธรรม ไม่ใช่เรื่องศิลปะโดด ๆ^{๑๐๖}

๒.๕.๔ วัฒนธรรมและประเพณีของชาวอีสาน

วัฒนธรรมและประเพณีของชาวอีสาน หรืออีตลีสอง ชาวอีสานถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดนั้นซึ่งได้จัดทำขึ้นทั้งพิธีเกี่ยวเนื่องในทางศาสนาและพิธีของชาวบ้านรวมทั้ง ๑๒ เดือน เรียกตามภาษาอีสานว่า อีตลีสอง และมักจะกล่าวควบกันกับระบอบการปกครองโบราณซึ่งเรียกว่า คองสิบสี่แล้วเรียกคู่กันว่า อีตลีสอง คองสิบสี่ ประเพณีแต่ละเดือน ๆ มีดังนี้คือ

^{๑๐๖} ตี๊ก แสนบุญ, “พระพุทธรูปอีสาน : ตัวตนคนอีสาน พระวรกายผิดหลัก พระพักตร์แสดงอารมณ์”, <https://www.silpa-mag.com/culture/article_๕๑๑๗>, ๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๓.

๑. บุญข้าวกรรม เป็นพิธีสำหรับพระภิกษุสงฆ์ เพื่อการปฏิบัติขององค์ท่านให้พ้นจากอาบัติกิเลสต่าง ๆ มีการให้ทานรักษาศีลภาวนาและแผ่เมตตา กำหนดเวลาทำพิธีกันขึ้นในเดือนอ้าย

๒. บุญคุณลาน กำหนดพิธีในระหว่างเดือนยี่ เมื่อนวดข้าวในลานเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะเป็นทำบุญให้ทานเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัวและหมู่บ้านก่อนที่จะบรรพทูกข้าวเปลือกมาใส่ไว้ในยังหรือฉางข้าวต่อไป

๓. บุญข้าวจี กำหนดพิธีกันในกลางเดือน ๓ เฉพาะ ข้าว ก็คือข้าวเหนียวนึ่งสุก แล้วมาปั้นเป็นก้อนอาจมีการทาไข่เพื่อเพิ่มความหอมแล้ว "อัง" หรือ "ไฟ" ให้สุกอีกทีหนึ่ง ชาวบ้าน จะรวมตัวกันทำที่หมู่บ้านหรือตามบ้านหรือไปรวมกันทำที่วัดเสร็จแล้วนำถวายให้พระภิกษุหรือ สามเณรได้ขบฉันพร้อมกับอาหารคาวหวานอื่น ๆ

๔. บุญพะเวส หรือ บุญมหาชาติ มีการฟังเทศน์เรื่องพระเวสสันดรชาดก ถือว่าเป็นการทำบุญมหากุศลที่ยิ่งใหญ่ พุทธศาสนิกชนไปร่วมทำบุญกันที่วัดกันอย่างมากมายงานบุญดังกล่าว นิยมทำกันระหว่างเดือน ๔

๕. บุญสงกรานต์ หรือบุญสงกรานต์ กำหนดพิธีกันในเดือน ๕ โดยตักน้ำเย็นที่ใสสะอาดประพรมด้วย น้ำหอมเจือแล้วนำไปสรงพระพุทธรูป พระภิกษุสงฆ์ สามเณร และผู้หลักผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ คือเริ่มตั้งแต่ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ไปถึง ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ความมุ่งหมายเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง อนึ่งการกุศลอื่น ๆ เนื่องในบุญสงกรานต์นี้มีการก่อพระเจดีย์ทราย การปล่อยนกปล่อยปลา หรือสัตว์ที่มีชีวิต มีพิธีทำบุญเลี้ยงพระเพล เสร็จแล้วมีการเล่นฟ้อนรำขับร้องและสาดน้ำกันเป็นอย่างสนุกสนาน

๖. บุญบั้งไฟ กำหนดพิธีขึ้นในระหว่างเดือน ๖ เรียกอีกอย่างว่าบุญก็ได้ ความมุ่งหมายคือทำบุญกุศลที่วัดเสร็จแล้ว ตอนบ่ายก็จะมีพิธีจุดบั้งไฟเพื่อเป็นการบวงสรวงพระยาแถนเทวดาบนท้องฟ้าบันดาลให้ฝนตก เพื่อชาวนาจะได้ทำนาในฤดูต่อไป

๗. บุญซำฮะ คำว่า "ซำฮะ" ก็คือ "ซำระ" นั่นเองความหมายว่าต้องการชำระ สิ่งที่รกรุงรังให้หมดมลทินเครื่องเคร้าหมองต่างๆ โดยเฉพาะผ้าถุง ผ้าห่ม เครื่องใช้ที่สกปรก ต้องซักฟอกชำระให้สะอาดด้วยการทำบุญให้ทาน เป็นต้นร่างกายและจิตใจจะได้ผ่องใสอยู่เป็นสุขเรื่อยไป

๘. บุญเข้าพรรษา พุทธศาสนิกชนจะไปร่วมทำบุญเยี่ยมประเพณีที่วัดมีเครื่องถวายสักการะที่สำคัญก็คือ การหล่อเทียนพรรษา โดยการสลักเทียนเป็นลวดลายตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงามเพื่อประกวดประชันกันแต่ละแห่งๆ จัดขบวนแห่ขึ้นแล้วตรงไปยังวัดกำหนด ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๘

๙. บุญข้าวประดับดิน กำหนดพิธีในวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ ที่เรียกกันว่า "ข้าวประดับดิน" ก็โดยการนำเอาข้าวห่อ ขนมหวาน และหมากพลู บุหรี่ นำไปวางไว้บนพื้นดินตามที่ต่างๆ เป็นการทำบุญอุทิศให้แก่ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้วนอกจากนั้นเมื่อทำบุญดังกล่าวแล้วก็ยังได้มีการเลี้ยงอาหารกันในระหว่างครอบครัวและแจกจ่ายไปตามญาติมิตรที่เคารพนับถือทั้งหลายในวันนั้น ชาวบ้านก็จะพากันเข้าวัดรักษาศีลฟังธรรมเทศนาอีกด้วย

๑๐. บุญข้าวสาก คำว่า "ข้าวสาก" ก็คือ "ข้าวสลาภ" นั่นเอง พิธีนี้กระทำกัน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ชาวบ้านได้นำข้าวต้ม ขนม เลี้ยงดูแจกจ่ายกันในตอนเพลของวันนี้ ชาวบ้านได้นำสารับกับข้าวและเครื่องไทยทานเพื่อนำเข้าไปถวายพระภิกษุในวัด เขียนสลาภบอกชื่อ เจ้าของสารับกับข้าว

แล้วนำลงใส่บาตร พร้อมกับนิมนต์ให้พระภิกษุตลอดจนสามเณรเป็นผู้จับสลาก พระภิกษุองค์ใดถูกสลากของใครก็จะได้รับกับข้าวและเครื่องไทยทานของผู้นั้น

๑๑. บุญออกพรรษา ในวันนี้เป็นโอกาสของชาวพุทธศาสนิกชนจะได้แสดงความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาครั้งใหญ่ ชาวบ้านและพระสงฆ์ตลอดจน สามเณรจะช่วยกันจัดทำได้ ประทีปขึ้นในวัดตรงหน้าพระอุโบสถ แล้วนำประทีปธูปเทียนมาจุดบูชาพระรัตนตรัย ซึ่งตรงกับ ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ เป็นเวลา ๓ วัน ๓ คืน

๑๒. บุญกฐิน ชาวบ้านได้พากันทำบุญกฐินหลังจากพรรษา ซึ่งถือตามคตินิยมในทางพระพุทธศาสนา นอกจากบุญกฐินแล้วก็ยังมีบุญทอดผ้าป่า โดยเฉพาะบุญทอดผ้าป่านี้ไม่ได้ กำหนดตามกาลและเวลา คือ เจ้าของหรือเจ้าภาพกำหนดทำพิธีเมื่อไรก็ได้ประเพณีทั้ง ๑๒ เดือนนี้ พุทธศาสนิกชนชาวภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังได้จัดพิธีทำบุญนี้ของแต่ละเดือน ๆ อย่างเคร่งครัด และถือเป็นประเพณีปฏิบัติกันเรื่อยมาจนเท่าทุกวันนี้^{๑๐๗}

ชุมชนอีสานในสมัยกรุงศรีอยุธยา อยู่กันเป็นอิสระไม่ขึ้นกับเมืองโดยกเว้นอาณาจักรล้านช้าง ดังนั้นชาวไทอีสานจึงยึดมั่นในจารีตของท้องถิ่นนั้นคือ ธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดมาจากล้านช้าง มีศูนย์กลางวัฒนธรรมอยู่ที่หลวงพระบาง และเวียงจันทน์ จารีตสำคัญที่ชาวอีสาน ประพฤติปฏิบัติกันคือ ฮีตสิบสอง (คือจารีตในรอบสิบสองเดือน) และฮีตบ้านครองเมือง อันเป็นบำเหน็จหลอมชีวิตของชาวอีสาน ให้รักสงบเอื้ออาทรซึ่งกันและกันและไม่นิยมความก้าวร้าว การเรียงลำดับจารีตประเพณีงานบุญในสิบสองเดือนนั้น นิยมเรียงตั้งแต่เดือนห้าคือสงกรานต์ซึ่งเป็นการเริ่มต้นปีใหม่ของไทย แต่ในที่นี้จะเรียงตั้งแต่เดือน ๑ หรือเดือนเจียง (เดือนอ้าย) ดังนี้ เดือนอ้าย-บุญข้าวกรรมเดือนยี่-บุญคุณลาน เดือนสาม-บุญข้าวจี่ เดือนสี่-บุญแมวส เดือนห้า-บุญสงกรานต์ เดือนหก-บุญบั้งไฟ เดือนเจ็ด-บุญข้าชะ เดือนแปด-บุญเข้าพรรษา เดือนเก้า-บุญข้าวประดับดิน เดือนสิบ-บุญข้าวสาก เดือนสิบเอ็ด-บุญออกพรรษา เดือนสิบสอง-บุญกฐิน^{๑๐๘}

๒.๖ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทิพวรรณ ทังมั่งมี^{๑๐๙} ศึกษาเรื่อง "การศึกษาคติการสร้างพระพุทธรูปเกสรดอกไม้ศิลปะพม่าในล้านนา เพื่อการสร้างสรรค์พระพุทธรูปปฏิมาาร่วมสมัย" มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาถึงประวัติความเป็นมา คติความเชื่อ ประเพณีการสร้างพระพุทธรูปเกสรดอกไม้ศิลปะพม่า และศึกษาแนวคิด รูปแบบทางศิลปกรรม กรรมวิธีการสร้างพระพุทธรูปรูปเกสรดอกไม้ศิลปะพม่าที่ปรากฏในเขตวัฒนธรรมล้านนาตลอดจนการสร้างสรรค์งานศิลปกรรม โดยการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาการสร้างพระพุทธรูปเกสรดอกไม้ศิลปะพม่าในล้านนา นำมาเป็นแรงบันดาลใจและแนวทางในการสร้างสรรค์พระพุทธรูปปฏิมาาร่วมสมัย เพื่อการอนุรักษ์และสืบสานศิลปกรรมล้านนา ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาการสร้างพระพุทธรูปรูปเกสรดอกไม้ศิลปะพม่าที่ปรากฏในเขตวัฒนธรรมล้านนา มีความ

^{๑๐๗} สำนักวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, **สังคมและวัฒนธรรมอีสาน**, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๙), หน้า ๘๑-๑๐๐.

^{๑๐๘} ธวัช ปุณโณทก, **เที่ยวอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๓๒), หน้า ๑๕-๒๕.

^{๑๐๙} ทิพวรรณ ทังมั่งมี, "การศึกษาคติการสร้างพระพุทธรูปเกสรดอกไม้ศิลปะพม่าในล้านนา เพื่อการสร้างสรรค์พระพุทธรูปปฏิมาาร่วมสมัย", **วารสารวิจัยศิลป์**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๖ (กรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๖๐), หน้า ๑.

เป็นมาเชื่อมโยงสัมพันธ์กับคติความเชื่อเรื่องอานิสงส์การสร้างพระพุทธรูปด้วยเกสรดอกไม้ ที่ปรากฏอยู่ในเอกสารคัมภีร์ไบเบิล และตำราการสร้างพระพุทธรูปของล้านนา ซึ่งมีเนื้อหาสะท้อนถึงวัฒนธรรมวิถีคิดในการกำหนดคุณค่าและความหมายในวัตถุนั้นเป็นสื่อสัญลักษณ์ของความศรัทธา ตามคติความเชื่อของชาวพุทธที่สืบทอดมาแต่เมื่อครั้งสมัยพุทธกาล จากการศึกษาแนวคิด รูปแบบและกรรมวิธีการสร้างพระพุทธรูปเกสรดอกไม้ศิลปะพม่าในล้านนา พบว่า แนวคิดในการสร้างมีที่มาจากพุทธปรัชญาแบบเถรวาท ได้แก่ แนวคิดมหาปุริสลักขณะ แนวคิด สัญลักษณ์ปางพระพุทธรูป และแนวคิดสัญลักษณ์พระอดีตพุทธเจ้า ส่วนรูปแบบทางศิลปกรรม มีทั้งแบบศิลปะพม่าสกุลช่างมัณฑลเลย์ และสกุลช่างไทใหญ่ อีกทั้งยังมีกรรมวิธีการสร้างที่หลากหลาย ซึ่งสะท้อนผ่านคำเรียกขานพระพุทธรูป นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้สังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษานำมาเป็นแรงบันดาลใจและแนวทางในการสร้างสรรค์ พระพุทธรูปปฏิมากรรมร่วมสมัยปางโปรดพญาชมพูบดี ที่ได้รับอิทธิพล ประติมานวิทยาจากพระพุทธรูปสกุลเงิน ไทใหญ่ ด้วยดอกไม้ที่พุทธศาสนิกชนนำมาสักการบูชา โดยนำกรรมวิธีการสร้างพระพุทธรูปศิลปะเครื่องเงินมาประยุกต์ใช้ในการสร้างสรรค์ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงภูมิปัญญาการสร้างงานพุทธศิลป์ในอดีต ไปสู่การสร้างสรรคงานทัศนศิลป์ในปัจจุบัน ที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาอันเป็นแก่นของวัฒนธรรม

ชวลิต อธิปัตยกุล^{๑๑๐} ได้ศึกษาวิจัย รูปแบบอุโบสถในจังหวัดอุดรธานีช่วง พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๓๐ กับการสืบเนื่องทางงานช่าง พบว่า รูปแบบของอุโบสถในจังหวัดอุดรธานี ช่วง พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๓ มีกลุ่มช่างรับจ้างหลายกลุ่มแต่รูปแบบโดยภาพรวมโดยภาพรวมทุกกลุ่มยึดถือแบบมาตรฐานจากกรมการศาสนา แตกต่างกันเฉพาะลวดลายประดับตกแต่ง ส่วนการสืบเนื่องทางงานช่างของกลุ่มช่าง มีพัฒนาการที่เหมือนกัน คือ การทำรูปแบบจากแบบดั้งเดิมในระยะแรก รูปแบบสมัยนิยมในระยะที่สอง ระยะที่สามรับแบบมาตรฐานจากส่วนกลาง พ.ศ. ๒๔๘๓ และพัฒนาการจากกรมการศาสนาจนถึงพ.ศ. ๒๕๓๐ ซึ่งสะท้อนให้เห็นในในงานอุโบสถจนถึงปัจจุบัน ช่วงระยะเวลาพ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๓๐ เศรษฐกิจของจังหวัดอุดรธานีถือว่าอยู่ในขั้นดี สะท้อนให้เห็นจากการสร้างศาสนาคาร รวมถึงคติความเชื่อตั้งแต่อดีตผู้คนในจังหวัดอุดรธานี ยังคงมีความเชื่อสืบทอดเช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลงจนถึงปัจจุบัน

ฉลองเดช คุณานูมาต^{๑๑๑} ศึกษาเรื่องการศึกษาแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในงานวิจัยนี้มีพระพุทธรูปศาสนาจากงานจิตรกรรมเพื่อการสร้างสรรคศิลปะร่วมสมัย วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงประวัติความเป็นมา ความเชื่อ เกี่ยวกับเรื่องคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธรูปศาสนา และศึกษาแนวคิดสัญลักษณ์ รูปแบบทางศิลปกรรมของงานจิตรกรรมล้านนาที่สะท้อนคติจักรวาลวิทยา ตลอดจนสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธรูปศาสนา จากงานจิตรกรรมล้านนา นำมาสร้างสรรคศิลปะร่วมสมัย ดำเนินการวิจัยโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงสร้างสรรคศิลปะ ทำการศึกษา

^{๑๑๐} ชวลิต อธิปัตยกุล, “รูปแบบอุโบสถ ช่วง พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๕๑๐ ในจังหวัดอุดรธานี : กรณีศึกษากลุ่มรูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวนและพื้นถิ่น”, วารสารดำรงวิชาการ, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑, (มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๑-๑๑๖.

^{๑๑๑} ฉลองเดช คุณานูมาต, “การศึกษาแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธรูปศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนาเพื่อการสร้างสรรคศิลปะร่วมสมัย”, วารสารมหาวิทยาลัยศิลปกร, ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๓ (กันยายน-ธันวาคม, ๒๕๕๗), หน้า ๑๗-๑๘.

แนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนาโดยวิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ นำเสนอด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ และนำองค์ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาวิจัย มาเป็นแรงบันดาลใจและแนวทางในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรม ซึ่งเป็นกระบวนการปฏิบัติงาน การทดลอง และการบันทึกขั้นตอนต่างๆอย่างเป็นระบบผลการวิจัยพบว่า คติจักรวาลวิทยาพุทธศาสนา คือ แนวคิดสำคัญที่ใช้อธิบายโครงสร้างทางจิตวิญญาณของมนุษย์ ด้วยการสร้างจินตภาพที่แสดงธรรมชาติฝ่ายนามธรรม โดยเทียบเคียงให้สอดคล้องกับธรรมชาติทางรูปธรรมจากโลกทัศน์ของคนในสมัยโบราณ ทั้งนี้ จักรวาลในคติความเชื่อของชาวพุทธ หมายถึง ปริณทลแห่งภพภูมิทั้ง ๓ หรือไตรภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ซึ่งเป็นการแสดงสถานะชีวิตของสรรพสัตว์ รวมทั้งรูปพรรณสัณฐานและองค์ประกอบของโลกจักรวาลทางกายภาพในบริบทของสังคมวัฒนธรรมล้านนา คติจักรวาลวิทยายังเป็นรากฐานสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์โดยการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมและศิลปกรรม จากการศึกษาแนวคิด สัญลักษณ์ และรูปแบบทางศิลปกรรมของงานจิตรกรรมล้านนาพบว่า เนื้อหาเรื่องคติจักรวาลมีทั้งที่ปรากฏอยู่ในภาพเขียนเล่าเรื่องพุทธประวัติ ชาดก วรรณกรรมพื้นบ้าน และสื่อความหมายด้วยรูปทรงสัญลักษณ์ รูปแบบและกรรมวิธีในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมล้านนามีลักษณะเด่นและสามารถสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์โดยสัมพันธ์เชื่อมโยงกับงานศิลปกรรมแขนงอื่น ๆ ภายในพุทธสถานล้านนาแบบเป็นองค์รวม ทั้งนี้สัมฤทธิ์ผลของการสร้างสรรค์ ทำหน้าที่เป็นสื่อศิลปะที่สะท้อนความหมายอันลึกซึ้งของหลักธรรมในพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้นำความรู้ที่ได้รับจากการศึกษามาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะร่วมสมัย รูปแบบศิลปะสื่อประสม และศิลปะแนวจิตว่าง โดยการตีความหมายจากแนวคิดคติจักรวาลวิทยในงานจิตรกรรมล้านนา เพื่อการอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมวิถีชีวิตอันเป็นผลผลิตทางพุทธิปัญญาของชาวพุทธ

สุภาพร วีระปรียากร^{๑๑๒} ศึกษาเรื่องสิมอีสาน : รูปแบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อส่งเสริมคุณค่าด้านวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อ ๑) ศึกษาประวัติความเป็นมา ในการก่อสร้างสิมอีสาน ๒) เพื่อศึกษารูปแบบการอนุรักษ์สิมอีสาน เพื่อส่งเสริมคุณค่าด้านวัฒนธรรม โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ศึกษา ๓ จังหวัด คือ จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยพบว่า ประวัติการก่อสร้างสิม สิมเป็นศาสนาสถานที่มีความสำคัญภายในวัด เป็นสถานที่ประชุมของสงฆ์เพื่อทำสังฆกรรม กำหนดด้วยเขตที่หมายรู้ คือ สีมาหรือเสมา ตามพุทธบัญญัติ สิมต้องมีขนาดพอที่จะบรรจุภิกษุไม่น้อยกว่า ๒๑ รูป นั่งได้ การก่อสร้างสิมโครงสร้างส่วนใหญ่จะก่ออิฐฉาบปูน เป็นปูนที่ชาวบ้านผลิตขึ้นเองโดยใช้วัตถุดิบทางธรรมชาติที่มีอยู่ภายในท้องถิ่น มุงหลังคาไม้แบบแป้นเกล็ด ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ทำประตูเข้าเฉพาะด้านหน้า หลังคาทรงจั่ว มีปีกนกคลุมด้านข้าง บางหลังแกะสลักลวดลายเป็นอันึงเขียนฉาบแต้ม ไว้ด้านนอก และด้านในการก่อสร้างสิมอีสาน มีความแตกต่างไปตามความเชื่อทางสังคม วัฒนธรรม ช่างฝีมือท้องถิ่นและการใช้วัสดุ ทำให้สิมมีรูปแบบความงามที่เป็นเอกลักษณ์ด้านสถาปัตยกรรม

^{๑๑๒} สุภาพร วีระปรียากร, สิมนอีสาน : รูปแบบการอนุรักษ์ฟื้นฟูเพื่อส่งเสริมคุณค่าด้านวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๔), หน้า บทคัดย่อ.

การศึกษารูปแบบการอนุรักษ์ฟื้นฟู สิมอีสานเพื่อส่งเสริมคุณค่าด้านวัฒนธรรม โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนพบว่า วิธีการอนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งก่อสร้าง คือ การดูแล บูรณะซ่อมแซม สงวนรักษาให้อยู่ในสภาพดี ปลอดภัยต่อการใช้ประโยชน์ การยังคงใช้ประโยชน์เช่นในอดีต แต่จะต้องไม่เปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของสิ่งก่อสร้างที่มีคุณค่า หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อคุณค่าที่สุด เป็นส่วนสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟู การใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่าในการสืบทอดศิลปะ ประเพณีและวัฒนธรรมวามเชื่อในศาสนาและการส่งเสริมคุณค่าด้านวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนมีส่วนสำคัญ และมีความเกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ฟื้นฟู

๒.๗ สรุป

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่า พุทธศิลป์ เป็นงานศิลปะที่ซึ่งศิลปินสร้างขึ้นเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา หรือสร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธรูปโดยเฉพาะที่เป็นงานจิตรกรรม ได้แก่ ภาพเขียนฝาผนังโบสถ์ วิหาร งานประติมากรรม ได้แก่ พระพุทธรูป และงานสถาปัตยกรรม ได้แก่ ศาสนสถานที่เป็นโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ สถูป เจดีย์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธรูป พุทธประวัติ พระธรรมคำสอน วิถีชีวิตชาวบ้าน ส่งผลให้งานพุทธศิลป์เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย สะท้อนลักษณะนิสัย บุคลิกภาพ ของคนไทยที่มีความสุภาพ อ่อนน้อม รักสงบ แจ่มใส สนุกสนาน เป็นสื่อการเรียนรู้ที่สร้างความรู้ ความเข้าใจและจินตนาการที่ส่งผลเชิงบวกต่อพฤติกรรมของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ในขณะที่การจัดการความรู้เป็นการรวบรวม การสร้าง การแลกเปลี่ยน และการประยุกต์ใช้ความรู้ในวิถีชีวิตโดยพัฒนาระบบจากข้อมูลไปสู่สารสนเทศ เพื่อให้เกิดการพัฒนาสติปัญญา จึงจำเป็นต้องมีการจัดการความรู้ในประเด็นที่เกี่ยวกับงานพุทธศิลป์เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่ถูกต้อง สะดวกแก่การเข้าถึงเพื่อการศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวาง ครอบคลุมในทุกภูมิภาคของประเทศ โดยเฉพาะการปลูกฝังให้เยาวชนไทยเกิดความตระหนักในคุณค่า เห็นคุณค่าเชิงบวกของทัศนศิลป์ ผ่านภารกิจของสถาบันการศึกษาทุกระดับในลักษณะของงานทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมไทยในพื้นที่ประเทศไทยปัจจุบัน ได้มีการค้นพบร่องรอยหลักฐานอารยธรรมขอมเป็นจำนวนมากซึ่งมีทั้งที่เป็นศิลปะจารึก โบราณวัตถุและโบราณสถาน หลักฐานที่พบดังกล่าวบ่งชี้ว่า ในอดีตดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาปัจจุบันกับดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน มีงานศิลปกรรมคดีพราหมณ์และพุทธตามยุคสมัย ดังจะปรากฏปราสาทขอมตามลัทธินิยมของพราหมณ์เรื่องเขาพระสุเมรุ เขาไกรราช เพื่อบูชาเทพเจ้าองค์สำคัญ ส่วนพระพุทธรูปในศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก ปางสมาธิแกะสลักจากหินทราย ซึ่งคงจะเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ (ประมาณ พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๑๒๐๐) เป็นต้นมา โดยเริ่มเข้ามา ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงของไทยซึ่งตั้งอยู่ใกล้ชิดติดกันก่อน จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ (ประมาณ พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๗๕๐) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กัมพูชากำลังเจริญรุ่งเรืองสูงสุดทั้งด้านการเมืองและอารยธรรมอารยธรรมขอมจึงได้แผ่ขยายกว้างเข้ามาถึงบริเวณภาคกลางขึ้นไปถึงภาคกลางตอนบน และภาคตะวันตกตามลำดับ

ภายหลังเมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงไป ชาติพันธุ์ลาวได้ถือครองพื้นที่แถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ทำให้รูปแบบศิลปกรรมเปลี่ยนไปจากเดิม ในยุคนี้นักนิยมสร้าง

ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรมอย่างล้านช้าง ซึ่งเจดีย์องค์สำคัญที่ได้รับการยอมรับว่ามีอายุตามประวัติการสร้างยาวนานที่สุด คือ พระธาตุพนม จากอูร์งคินทาน พระธาตุพนมถูกสร้างในสมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรณโบริภาน ซึ่งก่อตั้งขึ้นก่อนแล้วเมื่อ พ.ศ. ๘ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเห็นภาพ ทรงให้ความเห็นว่า “พระเจดีย์องค์นี้สร้างก่อนสมัยขอม อยู่ราวสมัยพูนัน ซึ่งต่อมาเมื่อนายเลอเมย์ เข้าไปทำการศึกษาด้านลักษณะศิลปกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ก็ได้ให้ความเห็นทำนองว่า เจดีย์องค์นี้อายุมาก ควรจัดอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒ ซึ่งถ้าเทียบกับสภาพการณ์โดยทั่วไปในอินโดจีนและแหลมทองแล้วก็อยู่ร่วมสมัยกับไพรกเม็งของอาณาจักรเจนละ และทวาราวดีราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือทวาราวดีในอีสานก็ได้

พระพุทธรูปสำคัญที่ค้นพบในดินแดนภาคอีสานของไทยมีทั้งที่สร้างขึ้นในดินแดนแถบนี้กับส่วนหนึ่งมีการอัญเชิญเข้ามายังประเทศไทยโดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้พบหลักฐานเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญคือเมื่อครั้งไทยรบชนะอาณาจักรลาวล้านช้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ รัชกาลที่ ๓ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของลาวจากนครเวียงจันทน์มาเป็นจำนวนหนึ่ง ส่วนหนึ่งของพระพุทธรูปประดิษฐานตามหัวเมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ หนองคาย นครพนม เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งได้อัญเชิญลงมายังกรุงเทพมหานคร ตัวอย่างเช่น พระบาง พระใส (สายน์) พระเสริม พระแสน พระแซกคำ พระอรุณ เป็นต้น โดยพระใส (สายน์) พระเสริม และพระแสน ประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามพระแสนอีกองค์หนึ่งประดิษฐานที่วัดหงส์รัตนารามส่วนพระอรุณประดิษฐานที่วัดอรุณราชวรารามสำหรับพระเสริม พระแสน ซึ่งประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามนั้นเป็นฝีมือช่างล้านนาในสกุลช่างแถบเมืองเชียงใหม่และเชียงของ

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและพัฒนารูปแบบของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เพื่อศึกษาคูณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ พื้นที่การวิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ(Key Informant)
- ๓.๓ เครื่องมือการวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษารายงาน

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยเรื่อง พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในภาคสนามโดยใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสาน ดังนี้

๓.๑.๑ การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นแนวคิด หลักการ ความเป็นมาเกี่ยวกับพุทธศิลป์ โดยเฉพาะประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต

๓.๑.๒ การศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูล จากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดพุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งหนังสือ ตำรา รายงานการวิจัยและเอกสารอื่น ๆ

๓.๑.๓ ทำการวิเคราะห์ แนวคิดพุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๓.๑.๔ ศึกษาลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๓.๑.๕ สรุปผลการศึกษาที่ทำให้เห็นถึงแนวคิดพุทธศิลป์ ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๓.๑.๖ การศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)เป็นการศึกษาในภาคสนาม (Field Study) โดยศึกษาจากกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้ทราบถึงแนวคิดพุทธรศิลป์ ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ประกอบงานวิจัยแล้วนำเสนองานวิจัยเชิงพรรณนา

๓.๑.๗ ทำการศึกษาและคัดเลือกพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง จำนวน ๕ องค์ ในพื้นที่ ๕ จังหวัด โดยสัมภาษณ์ประชาชนในชุมชน จำนวน ๕ กลุ่มเป้าหมาย โดยการกำหนดกลุ่มเป้าหมายด้วยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ได้แก่

๑) พระสังฆาธิการ	จำนวนพื้นที่ละ	๓ รูป
๒) นักวิชาการ	จำนวน	๕ รูป/คน
๓) ผู้นำชุมชน	จำนวนพื้นที่ละ	๓ คน
๔) ประชาชนชาวบ้าน/ผู้นำทางพิธีกรรม	จำนวนพื้นที่ละ	๓ คน
๕) ประชาชนทั่วไป	จำนวนพื้นที่ละ	๓ คน
รวมทั้งสิ้น	จำนวน	๖๕ รูป/คน

๓.๑.๘ ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อยร่วมกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเชิงนโยบายที่มีมุมมองต่อแนวคิดพุทธรศิลป์ ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๓.๑.๙ ดำเนินการวิเคราะห์ แนวคิดพุทธรศิลป์ ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือการวิเคราะห์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการวิจัย

๓.๑.๑๐ สรุปและนำเสนอผล การศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาเชิงเอกสารและการศึกษาภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญคือ แนวคิดพุทธรศิลป์ ประวัติ พัฒนาการและอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้จะเน้นการนำผลการวิจัยมาเผยแพร่ต่อสาธารณชนได้ทราบ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่นต่อไปด้วย

๓.๑.๑๑ สรุปผลการศึกษาวิจัยและข้อเสนอแนะ

๓.๒ พื้นที่การวิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)

๓.๒.๑ พื้นที่การวิจัย การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดพื้นที่ในการวิจัย คือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งประกอบด้วย ๕ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น กาฬสินธุ์ หนองคาย สกลนคร และจังหวัดอุบลราชธานี มีพื้นที่ศึกษาวิจัย ดังนี้

๑. จังหวัดขอนแก่น ได้แก่ พระพุทธพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

๒. จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้แก่ พระพุทธนิโรคนทราย (หลวงพ่อดำชุมเย็น) วัดกลาง พระอารามหลวง ตำบลกาฬสินธุ์ อำเภอเมือง

๓. จังหวัดหนองคาย ได้แก่ หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

๔. จังหวัดอุบลราชธานี ได้แก่ หลวงพ่ออินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง

๕. จังหวัดสกลนคร ได้แก่ หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร อำเภอเมือง

๓.๒.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ(Key Informant) โดยสัมภาษณ์ประชาชนในชุมชน จำนวน ๕ กลุ่มเป้าหมาย โดยการกำหนดกลุ่มเป้าหมายด้วยการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ได้แก่

๑) พระสังฆาธิการ	จำนวนพื้นที่ละ	๓ รูป
๒) นักวิชาการ	จำนวน	๕ รูป/คน
๓) ผู้นำชุมชน	จำนวนพื้นที่ละ	๓ คน
๔) ประชาชนชาวบ้าน/ผู้นำทางพิธีกรรม	จำนวนพื้นที่ละ	๓ คน
๕) ประชาชนทั่วไป	จำนวนพื้นที่ละ	๓ คน
รวมทั้งสิ้น	จำนวน	๖๕ รูป/คน

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับพุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชุดที่ ๑เป็นแบบสัมภาษณ์ (Inter View) โดยคณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) สำหรับกลุ่มนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญ เกี่ยวกับแนวคิดพุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน ประกอบด้วย

- **ส่วนที่ ๑** ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ มีลักษณะเป็นแบบตรวจสอบรายการ (Check list) ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา และสำหรับบรรพชิต

- **ส่วนที่ ๒** แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับแนวคิดพุทธศิลป์ มีลักษณะเป็นแบบคำถามปลายเปิด (Open Ended)แบ่งเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ แนวคิดพุทธศิลป์ ประวัติ พัฒนาการ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ตอนที่ ๒ แนวคิดลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ตอนที่ ๓ อิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

- **ส่วนที่ ๓** แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับข้อเสนอแนะแนวคิดพุทธศิลป์ ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะเป็นแบบคำถามปลายเปิด (Open Ended)

๓.๓.๑ การสร้างเครื่องมือ ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๑) ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ เอกสาร ทฤษฎีระเบียบต่างๆ ที่เกี่ยวกับแนวคิดพุทธศิลป์ ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ามารประมวลความรู้สรุปเป็นกรอบแนวคิด กำหนดขอบเขตการวิจัยและกำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๓) สร้างแบบสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์การวิจัย สอดคล้องกับกรอบแนวคิด เพื่อให้ครอบคลุมขอบเขตของการทำวิจัย

๔) นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จแล้วเสนอคณะกรรมการที่ปรึกษาวิจัย เพื่อตรวจสอบแก้ไขปรับปรุงให้มีความตรงตามเนื้อหา

๕) นำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านการตรวจสอบจากคณะกรรมการที่ปรึกษาวิจัย เสนอคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ๕ ท่าน เพื่อตรวจสอบแก้ไขปรับปรุงให้มีความตรงตามเนื้อหาประกอบด้วย

(๑) พระมหามิตร ฐิตปณฺโญ,รศ.ดร.

(๒) พระครูสุธีคัมภีรญาณ,ผศ.ดร.

(๓) ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น

(๔) ผศ.ดร.จรัส ลีกา

(๕) ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลคณะผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๓.๔.๑ ข้อมูลพื้นที่วิจัย จากการลงพื้นที่ใน ๕ จังหวัด ได้แก่ ขอนแก่น กาฬสินธุ์ หนองคาย สกลนคร และอุบลราชธานี โดยศึกษาพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง จำนวน ๕ องค์ ตามที่กล่าวแล้วข้างต้น

๓.๔.๒ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Observations Participant) เป็นการสังเกตพฤติกรรมและการแสดงออกของฝ่ายต่างๆ ที่จะทำควบคู่กับการสัมภาษณ์พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน ราษฎรชาวบ้านหรือผู้นำทำพิธีกรรมในพื้นที่ และเข้าร่วมกิจกรรมกับประชาชนในชุมชนที่เป็นกรณีศึกษาเพื่อเห็นคุณค่าและอิทธิพลของพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองต่อประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๓.๔.๓ การสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interviews) สำหรับพระสงฆ์ ผู้นำชุมชน ประชาชน ราษฎรชาวบ้านหรือผู้นำทำพิธีกรรม และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาระหว่างวัดและชุมชน

๓.๔.๔ การรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับประวัติ พัฒนาการและอิทธิพลของ พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล การศึกษาทั้งในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย เป็นกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์โดยการสรุปตามสาระสำคัญด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ ตามประเด็นดังนี้

๑) วิเคราะห์แนวคิดประวัติ พัฒนาการการสร้างพุทธศิลป์ประเภทพระพุทธรูป และวัฒนธรรมประเพณี ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ลักษณะสำคัญ ตลอดถึงปรัชญาธรรมที่ปรากฏในพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองทั้ง ๕ องค์

๒) วิเคราะห์แนวคิดทฤษฎีที่สัมพันธ์และสอดคล้องกับการศึกษาคุณค่าและอิทธิพลของพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง

๓) วิเคราะห์แนวคิด ประวัติ พัฒนาการ ลักษณะสำคัญพุทธศิลป์ คุณค่าและอิทธิพลของพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง การประยุกต์ใช้หลักธรรมในการดำรงชีวิตอันเกิดขึ้นจากการระลึกคุณของพระรัตนตรัย ตลอดถึงศึกษาการเข้าร่วมประเพณีพิธีกรรมของประชาชน ที่มีผลให้เกิดปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น การท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม เป็นต้น ในการดำเนินการศึกษาวิจัย

๔) สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนาม โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ คือ แนวคิด หลักการ ความเป็นมา ลักษณะสำคัญของพุทธศิลป์ ปรัชญาธรรมที่ปรากฏในพระพุทธรูป ตลอดถึงคุณค่าและอิทธิพลของพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในมิติต่าง ๆ ทั้งนี้เน้นการนำผลการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้รัฐบาล คณะสงฆ์ ผู้บริหารและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับประเทศได้รับทราบ

๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่าย และการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับประวัติ พัฒนาการ ลักษณะสำคัญของพุทธศิลป์ ปรัชญาธรรมที่ปรากฏในพระพุทธรูป ตลอดถึงคุณค่าและอิทธิพลของพระพุทธรูปต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อนำไปสู่การอนุรักษ์และการประยุกต์ใช้ในระดับนโยบาย ชุมชน องค์กร และปัจเจกบุคคล

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัย “พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการคือ ๑) แนวคิดและ พัฒนาการของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๓) เพื่อศึกษาคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน ๖๕ คน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ แนวคิดและ พัฒนาการของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากการศึกษาแนวคิดและ พัฒนาการของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้น พบว่าพุทธศิลป์ที่ผู้วิจัยศึกษาโดยเฉพาะพระพุทธรูปนั้นเกิดจากการรับเอาวัฒนธรรมทางด้านศาสนาของอินเดีย เข้ามาในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งคติพราหมณ์และพุทธ แทนที่การนับถือผีบรรพบุรุษ ตามลัทธิปฏิบัติเดิมอย่าง ผีฟ้า ผีแถน ก็ถูกเรียกแทนว่ามีศักดิ์อย่างพระอินทร์ เจือกน้ำ ก็ถูกพัฒนามาเป็นพญานาค หรือสุนัขก็ถูกปรับเป็นสิ่งห่มอม ที่ดูน่าเกรงขามกว่า เมื่อพระพุทธรูปศาสนาเข้ามา ก็ไม่ได้ทำลายคติเดิมให้อันตรธานไป ในทางกลับกัน พระพุทธรูปศาสนาได้ผนวกเอาลัทธิธรรมหลอมรวมเข้ากับคติชนที่ยึดถือมาแต่โบราณ เหตุนี้เองที่ทำให้พระพุทธรูปศาสนาสามารถดำรงอยู่ได้นานกว่าศาสนา พราหมณ์-ฮินดู ที่มีอายุไล่เลี่ยกันในแถบภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ เพราะถึงคติพราหมณ์-ฮินดู ในเอเชียอาคเนย์จะไม่มี การแบ่งชนชั้นวรรณะออกเป็น ๔ ประเภทอย่างอินเดียที่เป็นแม่แบบ กลับพบว่ามีการแบ่งชนชั้น ๒ ลักษณะคือ เจ้านาย และทาส เมื่อชนชั้นทาสที่มีอยู่จำนวนมากกว่าถูกกดขี่ บังคับให้ ทำงานตามบัญชาของเจ้านาย ภายหลังจึงมีปรากฏการณ์ผลัดเปลี่ยนศาสนาดังจะพบเห็นในโบราณสถาน เปลี่ยนปราสาทเป็นวัด เปลี่ยนโบสถ์เป็นวัด เช่น ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

การสร้างรูปเคารพของพระศาสดา ถึงแม้ในทางโบราณคดีจะมีหลักฐานแน่ชัดว่าพระพุทธรูปมีจุดเริ่มต้นมาแต่สมัยพระเจ้ากนิษกะ กษัตริย์แห่งราชวงศ์กุษาณ^๑ได้รับอิทธิพลผ่านอารยธรรมกรีกซึ่งสมัยนั้นชาวภารตประเทศเรียกว่า เมืองโยนก อาณาจักรโบราณทางทิศพายัพของชมพูทวีป (ปัจจุบันอยู่ในเขตอัฟกานิสถาน และอุซเบกิสถานแห่งเอเชียกลาง) ชื่อว่าบาคเตรีย (Bactria เรียก Bactriana หรือ Zariaspa ก็มี) มีเมืองหลวงชื่อ บาคตรา เป็นดินแดนที่ชาวอารยันเข้ามาครอง แล้วตกอยู่ใต้อำนาจของจักรวรรดิเปอร์เซียโบราณ และคงเนื่องด้วยมีชาวกรีกเผ่า Ionians มาอาศัยอยู่

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), กาลานุกรม พระพุทธรูปในอารยธรรมโลก, หน้า ๔๓.

มาก ทางชมพูทวีปจึงเรียกว่า โยนกบ้าง โยนะบ้าง หรือ ยวนะบ้าง ซึ่งมาจากคำว่า Ionian นั่นเอง ซึ่งมีค่านิยมในทางการสร้างรูปเคารพเทพเจ้าในลัทธินิยมของชาติพันธ์^๒

ในทางปฏิบัติพระพุทธศาสนาที่มีแนวโน้มปฏิเสธอามิสบูชา มุ่งให้ศาสนิกปฏิบัติบูชา คือ การบูชาพระพุทธเจ้าด้วยศรัทธา การรับสีกขาบทมารักษาเพื่อเป็นผู้มีศีล การถืออุโบสถศีล การถืออุโบสถศีล และคุณธรรมความดีต่างๆของตน มีปาริสุทธิศีล ๔ เป็นต้น หรือเรียกการบูชาชนิดนี้ว่า ธรรมานุธรรมปฏิบัติ แต่เมื่อสืบหาเบาะแสจะพบว่า สรรณะ ที่ชื่อว่า ที่พึ่ง ที่ระลึก ที่นึกถึง มีความเชื่อมโยงในทางปฏิบัติกล่าวคือ เมื่อครั้งใกล้ปรินิพพาน พระอานนท์ได้ทูลถามถึงกาลล่วงไปแห่งพระศาสนา เหล่าบริษัทจะได้ระลึกถึงพระองค์ด้วยเหตุประการใดพระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสสั่งเวชนียสถาน ๔ ตำบล^๓ ๓

แม้ว่าความข้างต้นนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องถึงการสร้างรูปเคารพ แต่หลักธรรมดังกล่าวนี้ทำให้เหล่าพุทธบริษัทที่มีอยู่เดิม หันมาใส่ใจสังเวชนียสถานในฐานะอนุสรณ์ของพระศาสนา อันนอกเหนือจากหลักธรรมที่ทรงให้ยึดถือเป็นแม่บทแทนพระองค์ จึงมีความเป็นไปได้ไม่น้อยที่ภายหลังพุทธปรินิพพาน มีการสร้างอนุสรณ์สถานขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น สถูป วิหาร พระเจดีย์ หลักศิลาจารึกตามสถานที่สำคัญ ยิ่งแล้วด้วยในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างอนุสรณ์ในสถานที่ต่าง ๆ อันเนื่องด้วยพุทธกรณียกิจเพื่อเป็นเครื่องระลึกนึกถึง พระรัตนตรัย พร้อมด้วยหลักจารึกเสาอโศก^๔ ลำดับต่อมา พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงการสร้างพระสถูปถวายแก่บุคคล ๔ จำพวกว่า อานนท์ ภูพารบุคคล คือผู้ควรสร้างสถูปถวาย ๔ จำพวก คือ ๑) พระตถาคตอรหันตสัมมา สัมพุทธเจ้าเป็นภูพารบุคคล ๒) พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นภูพารบุคคล ๓) พระสาวกของพระตถาคตเป็นภูพารบุคคล ๔) พระเจ้าจักรพรรดิเป็นภูพารบุคคล^๕ บุคคลดังกล่าวนี้เป็นบุคคลพิเศษสมควรแก่การสร้างพระสถูปบรรจุอัฐิธาตุไว้ สำหรับการสักการบูชากราบไหว้ของผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใส เพราะเป็นมูลเหตุนำไปเกิดในสุคติภพได้ ดังที่ตรัสว่า ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใส ด้วยคิดว่า นี่เป็นสถูปของพระผู้มีพระภาคเจ้า สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น... นี่เป็นสถูปของพระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น...นี่ เป็นสถูปของพระสาวกของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^๖

ในครั้งที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่นั้นมีหลักฐานที่แสดงว่า พระสถูปหรือเจดีย์เกิดขึ้นแล้ว คือหลังจากที่พระพาหิยะทวารุจิริยะได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ขณะที่พระองค์กำลังเสด็จบิณฑบาตอยู่จนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว พระพาหิยะทวารุจิริยะได้ทูลขอการอุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงตรัสให้พระพาหิยะทวารุจิริยะหาบาตรและจีวรให้ครบเสียก่อนพระองค์จึงจะประทานการอุปสมบท ขณะที่พระพาหิยะทวารุจิริยะกำลังหาบาตรและจีวรอยู่นั้นเองท่านถูกวัววิดเป็นเหตุให้ท่านต้องปรินิพพาน ครั้งแรกไม่มีใครทราบท่านเป็นพระอรหันต์ แต่หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่หมู่พระภิกษุที่ทูลถามถึงคติภพที่เกิดของท่านว่า พระพาหิยะทวารุจิริยะเป็นพระอรหันต์

^๒ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๓๖๓.

^๓ *ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๑/๑๖๓.*

^๔ อ่างแล้ว, *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๕๐๔.

^๕ *ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.*

^๖ *ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓-๑๕๔.*

หลังจากที่ทำการฉาบปูนกึ่งศพของท่านเรียบร้อยแล้ว พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้สร้างสถูปหรือเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของท่านไว้ที่ทางสี่แพร่ง เพื่อให้พุทธบริษัทได้สักการบูชา^๗

นอกจากนั้น พระสารีบุตรซึ่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาและพระโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้าย เมื่อรู้ว่าจะต้องนิพพานก็มากราบทูลลาพระพุทธเจ้า ภายหลังจากนิพพานและฉาบปูนกึ่งศพเรียบร้อยแล้ว พระพุทธเจ้าทรงให้นำอัฐิธาตุของพุทธสาวกทั้งสองบรรจุไว้ในเจดีย์ ที่ซุ้มประตูพระเชตะวันมหาวิหาร^๘

ในยุคสมัยของพระเจ้าอโศกยังไม่ปรากฏชัดว่ามีพระพุทธรูป เพียงแต่ใช้รูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ แทนความหมายสำคัญเป็นรหัสลับ เช่น ธรรมจักรวงกลมอบ หมายถึง การแสดงปฐมเทศนา ต้นโพธิพฤกษ์พร้อมด้วยพระแท่นวัชรอาสน์^๙ หมายถึงการตรัสรู้ของพระบรมศาสดา จนลุถึงสมัยพระเจ้ากนิษกะ ได้มีการสร้างพระพุทธรูปศิลปะคันธาร เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๒,๐๐๐ ปีที่แล้วนั่นเอง โดยถ่ายแบบอย่างเทวรูปที่ชนชาวกรีกนับถือกันในยุโรปมาสร้าง พระพุทธรูปแบบคันธารราฐจึงมีใบหน้าละม้ายฝรั่งชาวกรีก จีวรก็เป็นริ้วเหมือนเครื่องนุ่งห่มของเทวรูปกรีก และต่อมาในภายหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ ๔-๑๒ มีคตินิยมสร้างพระพุทธรูปเป็นขนาดเล็ก ๆ (พระเครื่อง) บรรจุไว้ในพุทธเจดีย์และพกพาเพื่อนำไปสักการะ

ในประเทศไทยปรากฏมีคำกล่าวในไตรปิฎกว่า พระเจ้าอโศกทรงส่งสมณทูตเป็น ๙ สาย ราว พุทธศักราช ๒๓๕ เพื่อนำเอาพระสัทธรรมแผ่ขยายไปดินแดนต่าง ๆ สายที่ ๘ นั้นชื่อว่า สุวรรณภูมิ “แผ่นดินทอง”, “แหลมทอง” โดยมีพระโสณะและพระอุตตระ หัวหน้าพระศาสนทูตสายที่ ๘ (ใน ๙ สาย) ไปประกาศพระศาสนาปราชญ์หลายท่านสันนิษฐานว่า ได้แก่อดินแดนบริเวณจังหวัดนครปฐม (พม่าว่า ได้แก่เมืองสะเทิมในประเทศพม่า) ตามติของคัมภีร์สารัตถทีปนี^{๑๐} ว่า สุวรรณภูมิ คือเมืองสุวรรณนคร หรือสะเทิม บามตีว่า ทริภุญชร์รัฐ (ลำพูน) บางมติว่า สยามรัฐ (สยาม) ความเห็นที่หลากหลายนี้ปัจจุบันยังหาข้อยุติได้ยาก เนื่องด้วยหลักฐานทางโบราณคดีที่เกี่ยวข้องด้วยศาสนาพุทธในแต่ประเทศมีอายุห่างจากช่วงเวลาที่สมณทูตสายที่ ๘ เดินทางมาถึง ถึงกระนั้นการที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีส่วนปฏิวัติลัทธิปฏิบัติเดิมให้หันมานับถือหลักพุทธธรรมแทน นั้นทำให้ค่านิยม และวัฒนธรรมท้องถิ่นถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับหลักปฏิบัติทางศาสนา จึงปรากฏมีศาสนสถานโบราณวัตถุสำคัญ รวมถึงพระพุทธรูปในดินแดนสยาม

พระพุทธรูปที่ปรากฏในประเทศไทยมีพุทธลักษณะละม้ายศิลปะอมราวดี ซึ่งพบแพร่หลายส่วนหนึ่งได้เจริญรุ่งเรืองในศิลปะลังกานุราชปุระซึ่งเป็นรูปแบบเดียวกันจนแทบจะแยกไม่ออก ทั้งในการแสดงปางและการครองจีวร จนทำให้บางท่านสันนิษฐานว่า พระพุทธรูปแบบอมราวดีที่พบในประเทศไทยบางองค์อาจจัดเป็น ศิลปะสมัยอนุราชปุระของลังกาก็ได้ อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปสมัยอนุราชปุระส่วนหนึ่งได้มีวิวัฒนาการเป็นของตนเอง เช่น พระวรกายอวบอ้วนกว่าอมราวดี ริ้วจีวรนิยมทำเป็นเส้นคู่ และชายผ้าที่ตกลงไปยัง ขอพระบาทมีชายผ้าค่อนข้างหนากว่า เป็นต้น ดังนั้น พระพุทธรูปที่พบที่สุโขทัยนี้ น่าจะเป็นพระพุทธรูปสมัยอมราวดีจากอินเดีย

^๗ ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๗-๕๐/๕๗-๖๐.

^๘ พระพิมพ์ลธรรม (ขอบ อนุจารี), **พุทธประวัติทัศนศึกษา**, หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

^๙ จำเนียร แก้ว, **พระธาตุขามแก่น**, หน้า ๑๑.

มากกว่า^{๑๐} ในภาคอีสานพบพระพุทธรูปที่ใกล้เคียงกับศิลปะอมราวดีองค์หนึ่งที่มีความสมบูรณ์ด้วยลักษณะองค์หนึ่ง คือ พระพุทธรูปปางนาคปรก ที่พบที่บ้านฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบัน อดใหญ่ ประดิษฐานอยู่ที่วัดอุทัยมคคาราม ตำบลหินดาต อำเภอห้วยแถลง จังหวัดนครราชสีมา อาจถือเป็นพระพุทธรูปนาคปรกที่เก่าที่สุดในศิลปะทวารวดี และยังคงรักษารูปแบบอมราวดีที่เป็นแหล่งกำเนิดพระพุทธรูปนาคปรกกำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ความสืบเนื่องของพุทธศิลป์ยุคต้น ทำให้อารยธรรมโบราณของไทยได้นำเอาคติการสร้างพระพุทธรูปตามพุทธลักษณะมาปรับประยุกต์ให้เข้ากับสมัยนิยม และความสามารถเชิงช่างของยุคนั้น

ต่อมาทวารวดี อาณาจักรที่เก่าแก่ที่สุดของไทย ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีเป็นเหรียญกษาปณ์มีจารึกภาษาสันสกฤตอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ จากเมืองนครปฐมโบราณ มีข้อความว่า ศรีทวารวดีศวรรปุณยะ ซึ่งแปลได้ว่า บุญกุศลของพระราชาแห่งศรีทวารวดี หรือ บุญของผู้เป็นเจ้าของศรีทวารวดี หรือ พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ^{๑๑} จึงเป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากความข้างต้นว่าดินแดนแถบนี้รับเอาพระพุทธศาสนามาตั้งแต่รัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ทำให้วัฒนธรรมภาษาหยั่งรากลงในอารยธรรมท้องถิ่นที่ใช้ภาษาตระกูลคำโดด อีกทั้งกลุ่มรูปแบบศิลปะที่ถือเป็นสมัยทวารวดีตอนต้น มีความใกล้เคียงกับศิลปะอินเดียซึ่งเป็นต้นแบบมากที่สุด อาจจะเป็นงานคัดลอกหรือพยายามรักษารูปแบบของอินเดียไว้ให้มากที่สุดของช่วงในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และอาจเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่สุดที่ปรากฏในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^{๑๒} อิทธิพลของศิลปะอินเดียที่ปรากฏในระยะเวลานี้ได้แก่ ศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๖-๙) ศิลปะคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑) และศิลปะหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) โดยมีการกำหนดชื่อเรียกตามราชวงศ์ต่าง ๆ เช่น ศิลปะวากูเกะ และอิทธิพลศิลปะระยะต่อมาคือศิลปะปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗)

ลักษณะโดยรวมของพระพุทธรูปสมัยทวารวดี โดยรวมแล้ว พระพักตร์เล็ก พระขนง (คิ้ว) ต่อกันเป็นรูปปีกกาและมีสันยกสูงขึ้นพระเนตรโปนและเปิด พระโอษฐ์แบะกว้าง และแนวพระโอษฐ์เป็นเส้นตรงของพระโอษฐ์หนา ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอยขนาดใหญ่และแบนแนบติดพระเศียร ครองจีวรเรียบคล้ายรูปแบบของคุปตะ ส่วนของชายผ้า สบงเหยียดตรงลงมาถึงข้อพระบาทที่ริ้วและจีบด้ายข้างเล็กน้อย ส่วนที่สองคือของจีวรด้านหลังมักอยู่ระดับเดียวกับหรือสั้นกว่าขอบสบงเล็กน้อย และส่วนที่สามชายจีวรด้านหน้าโค้งเป็นเส้นต่อด้านหลังพาดพระกรทั้งสองข้าง ทอดลงเบื้องล่างเป็นวงโค้งหน้าสบง ในบางแห่งอาจอยู่ในระยะของพระชานุ (เข่า)^{๑๓} ลักษณะของอิริยาบถ พบว่ามีวิวัฒนาการจากศิลปะอมราวดีที่ยืนแบบตรีภังค์และแสดงมุทราด้วยมือขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายยึดชายจีวรในศิลปะอินเดีย เปลี่ยนมาเป็นการยืนตรงแบบสมมาตรและแสดงวิตรรกมุทราทั้ง ๒ พระหัตถ์ถือเป็นรูปแบบเฉพาะที่เกิดขึ้นในวัฒนธรรมทวารวดี

^{๑๐} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๑๙.

^{๑๑} พลาติคัย สิทธิธัญกิจ, ประวัติศาสตร์ไทย, หน้า ๒๑๖.

^{๑๒} Jean Boisselier, *La Sculpture en Thaïlande*, p. 73.

^{๑๓} อ่างแล้ว, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๒๓-๒๔.

จากหลักฐานทางศิลปกรรมตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมเขมรเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในภาคอีสานตอนล่าง และในภาคกลางซึ่งน่าจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ ลพบุรี จึงเกิดการผสมผสานวัฒนธรรมขึ้น อย่างไรก็ตามกลุ่มชนในวัฒนธรรมทวารวดีหรือผู้ที่นับถือ ศาสนาพุทธแบบเถรวาทดั้งเดิมแถบนี้คงไม่ได้หายไปไหนแต่ยังคงอยู่สืบเนื่องมาโดยตลอด ดังนั้น งานศิลปกรรมจึงแยกออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนหนึ่งเป็นงานศิลปกรรมที่สืบต่อจากทวารวดีตอนกลาง แต่มีวิวัฒนาการจนกลายเป็นสกุลช่างท้องถิ่น กับอีกส่วนหนึ่งเป็นศิลปกรรมที่ได้รับอิทธิพลของศิลปะเขมรซึ่งอยู่ใน ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ ส่วนที่มีวิวัฒนาการเป็นท้องถิ่นนั้นได้กลายเป็นสกุลช่างอย่างใหม่ขึ้น เช่น ทวารวดีแบบท้องถิ่นในภาคอีสานเหนือในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗ และในภาคเหนือได้เกิดเป็นศิลปะหริภุญชัยที่เริ่มต้นจากการรับอิทธิพลของศิลปะทวารวดีจากภาคกลาง ต่อมาเมื่ออิทธิพลของศิลปะเขมร และภายหลังจึงมีแหล่งงานศิลปกรรมแห่งใหม่คือพุกามเข้ามาผสมผสานเป็นรูปแบบใหม่ขึ้น เริ่มต้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ และเจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ พระพุทธรูปศิลปะทวารวดีรุ่นแรกที่พบในภูมิภาคอีสาน สันนิษฐานว่าพบอยู่แถบจังหวัด อุบลราชธานี นครราชสีมา และบุรีรัมย์

เมื่ออิทธิพลของศิลปะทวารวดีได้เจือจางลงด้วยระบอบการปกครองที่เสื่อมอำนาจลง ต่อมากลุ่มอิทธิพลใหม่ คือ พวกเขมรได้เข้ามามีบทบาทสำคัญเมื่อนำข้อมูลจากจารึกพระราชพงศาวดารและเอกสารต่างชาติมาประมวลเข้าด้วยกัน แล้ว อาจสรุปได้ในที่นี้ว่า คำว่า “ขอม” กับ “เขมร” คงมีความหมายเดียวกัน ใช้เรียกชาวกัมพูชา โดย มีข้อแตกต่างกันแต่เพียงว่า ชาวกัมพูชาในประเทศกัมพูชา อย่างน้อยตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ลงมาได้เรียกตนเองว่า “เขมร” ในขณะที่ชาวไทยในสมัยสุโขทัยและชาวไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้เรียกชาวกัมพูชาเหล่านั้นว่า “ขอม”^{๑๔} เพื่อให้การศึกษาแบบ ศิลปะขอมได้ธรรมาศมากยิ่งขึ้นผู้เรียนจำเป็นต้องเข้าใจประวัติศาสตร์การสร้างชาติของพวกเขาเหล่านั้นด้วย

อารยธรรมเขมร เป็นอารยธรรมโบราณที่ยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุดแห่งหนึ่งที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีศูนย์กลางหรือแหล่งกำเนิดอยู่บนดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ร่องรอย หลักฐานสำคัญที่แสดงถึงความรุ่งเรืองและความยิ่งใหญ่ของอารยธรรมขอมในกัมพูชา คือบรรดาปราสาทขอม จำนวนมากและร่องรอยของราชธานีโบราณหรือศูนย์กลางสำคัญของบ้านเมือง ที่มีชื่อเสียงรู้จักกันดี คือ ปราสาทนครวัด และเมืองพระนครหลวง (นครธม) ซึ่งมีปราสาทบายันตั้งอยู่ ใจกลางเมือง และในขณะที่อารยธรรมขอม เจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดน กัมพูชา นั้น ยังได้แพร่หลายออกไปยังดินแดนประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงที่อยู่โดยรอบ ด้วย คือ ลาว ไทย และเวียดนาม

การศึกษาเรื่องราวอารยธรรมขอมเริ่มขึ้นเมื่อราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ โดยชาวตะวันตกส่วนใหญ่แล้วเป็นชาวฝรั่งเศส (ซึ่งในช่วงเวลานั้นเรื่องอารยธรรมขอมยังเป็นเรื่องลึกลับ แม้แต่ชาว กัมพูชาเองก็ไม่ทราบว่าร่องรอย หลักฐานสิ่งก่อสร้างอันยิ่งใหญ่ที่มีอยู่ในบ้านเมืองของพวกเขามี ประวัติความเป็นมาอย่างไร โดยทั่วไปมักเชื่อกันตาม ตำนานพื้นเมืองว่า ปราสาทที่มีอยู่ในบ้านเมือง เช่น ปราสาทนครวัดเนรมิตขึ้นโดยเทพเจ้า) หลังจากทีฝรั่งเศสเข้ายึดครองกัมพูชาไว้เป็นอาณานิคม

^{๑๔} สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย, หน้า ๕๐.

รัฐบาลฝรั่งเศสได้ส่งนักวิชาการทางด้านต่าง ๆ เช่น ภาษาศาสตร์ การอ่านจารึกโบราณ ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และโบราณคดี เข้ามาศึกษาค้นคว้าในกัมพูชาอย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษาทำให้ทราบว่าถึงประวัติความเป็นมาของอารยธรรมขอมตั้งแต่ยุคเริ่มต้น ยุคแห่งความรุ่งเรืองสูงสุด จนถึงยุคเสื่อม

ในส่วนที่เกี่ยวกับดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ได้มีการค้นพบร่องรอยหลักฐานอารยธรรมขอมเป็นจำนวนมากซึ่งมีทั้งที่เป็นศิลาจารึก โบราณวัตถุและโบราณสถาน หลักฐานที่พบดังกล่าวบ่งชี้ว่า ในอดีตดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาปัจจุบันกับดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน มีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดมายาวนาน มีประวัติศาสตร์และความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกัน จึงทำให้อารยธรรมขอมแพร่หลายเข้ามาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ซึ่งคงจะเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ (ประมาณ พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๑๒๐๐) เป็นต้นมา โดยเริ่มเข้ามา ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออกของไทยซึ่งตั้งอยู่ใกล้ชิดติดกันก่อน จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ (ประมาณ พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๗๕๐) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กัมพูชากำลังเจริญรุ่งเรืองสูงสุดทั้งด้านการเมืองและอารยธรรม อารยธรรมขอมจึงได้แผ่ขยายกว้างเข้ามาถึงบริเวณภาคกลางขึ้นไปถึงภาคกลางตอนบน และภาคตะวันตกตามลำดับด้วย เส้นทาง การติดต่อระหว่างบ้านเมืองโบราณบนสองดินแดน

ทั้งนี้งานศิลปกรรมเขมรมักมีคติพราหมณ์และพุทธตามยุคสมัย ดังจะปรากฏปราสาทขอมตามลัทธินิยมของพราหมณ์เรื่องเขาพระสุเมรุ เขาไกรราษ เพื่อบูชาเทพเจ้าองค์สำคัญ เช่น พระพรหม พระนาราย พระอิศวร ส่วนพระพุทธรูปในศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก ปางสมาธิแกะสลักจากหินทราย มีลักษณะสำคัญคือ

ศิลปะบาปวน ส่วนใหญ่เป็นงานศิลปกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องด้วยคติศาสนาพราหมณ์ฮินดู มีหลักฐานทางโบราณคดีที่มีส่วนของพระพุทธรุศาสนาน้อยมาก นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าอาจเป็นการสร้างขึ้นเฉพาะกิจ ไม่สามารถยืนยันความสัมพันธ์กับบริบทของชุมชนได้ เท้าที่พบเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก มีรูปแบบคล้ายคลึงกันทั้งหมด คือ มีนาคขนดลำตัวสามชั้นแผ่พันพาดเป็นฉากหลังพระเศียรคล้ายรัศมี ต่างจากศิลปกรรมแบบนครวัดคือ นาคไม่มีเครื่องทรง มีเศียรโล้น พระพุทธรูปมีพระพักตร์ทรงสี่เหลี่ยม พระเนตรเปิด ส่วนใหญ่ช่างจะสลักนัยน์ตาเป็นรู พระหนุเป็นร่อง พระเกศามี ๒ ลักษณะ คือ แบบเรียบและขมวดคล้ายเลขหนึ่งไทย อีแบบหนึ่งที่พบอยู่มากคือ การถักพระเกศเป็นลอนเกล้าขึ้นไว้ส่วนบนคล้ายเทวรูปแปลกแต่พระพุทธรูปจะเป็นทรงกรวย บ้างเป็นมงกุฎทรงกรวยครอบพระเศศโมลี^{๑๕}

ศิลปกรรมแบบนครวัดที่พบในประเทศไทย ปรากฏมีหลักฐานอันเนื่องด้วยลัทธิปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปราสาทหินพิมาย ทั้งยังได้ชื่อว่าเป็นศาสนสถานประจำเมือง มีหลักฐานจารึกจากผู้สร้างไว้พอสมควร สามารถนำมากำหนดอายุ ได้แก่ จารึกที่กรอบประตูด้านทิศใต้ระบุ พ.ศ. ๑๖๕๑ อันเป็นปีที่มีการสถาปนารูปเคารพ^{๑๖} จากงานประติมากรรมสลักรูปพุทธประวัติ บนทับหลังปราสาทหินพิมาย ห้องครรภธาตุ พอสันนิษฐานได้ว่าตัวปราสาทถูกปลูกขึ้นเนื่องด้วยศาสนสถานในพระพุทธศาสนาในกายวัชรยาน พระพุทธรูปสมัยนครวัดที่พบในประเทศ

^{๑๕} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะสมัยลพบุรี, หน้า ๔๐.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

ไทยส่วนใหญ่แล้วมีลักษณะรวมทั้งสามารถเปรียบเทียบกับศิลปะสมัยเดียวกันที่ค้นพบในประเทศกัมพูชา โดยรวมแล้วมีรูปแบบเดียวกัน ถึงอย่างนั้นก็ได้พบว่ากลุ่มหนึ่งแสดงลักษณะบางประการที่ต่างจากรูปแบบโดยทั่วไปเล็กน้อย โดยเฉพาะกลุ่มที่พบบริเวณเมืองลพบุรี เช่น การมีแถวลายเล็ก ๆ แทรกที่กะบังหน้าเป็นแนวลายกรอบสามเหลี่ยม คล้ายลายกลีบบัวแทรกซ้อนกันหรือลายซิกแซ็ก ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ไม่เคยปรากฏในประเทศกัมพูชา ทำให้นักวิชาการกำหนดว่าเป็นลักษณะท้องถิ่นและใช้เป็นตัวกำหนดว่าเป็นศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยลักษณะลายแทรกดังกล่าวปรากฏชัดในกลุ่มพระพุทธรูปสำริดทรงเครื่องทั้งในสมัยนครวัดและสมัยบายน ดังจะสังเกตได้ในกลุ่มพระพุทธรูปสำริด ลายแทรกนี้จะเป็นแนวที่ห่างมากจนเห็นว่าแนวดังกล่าวเป็นเส้นพระเกศาที่ถักดั่งนั้น แนวเส้นขอบพระพักตร์จะเป็นขอบของพระมาลาที่ซบในรัดเส้นผมและดึงไว้ด้านหลังส่วนแนวขอบบนเป็นขอบของเทริดหรือมงกุฏที่มาครอบทับพระเศศ แต่เมื่อไม่แนบกับส่วนพระนลาฏ ทำให้เห็นแนวพระเกศา ในศิลปะบายนได้พบงานประติมากรรมประเภทหนึ่งที่ทำเป็นรูปเคารพ ๓ องค์อยู่บนฐานเดียวกัน กลุ่มแรกคือ รัตนตรัยมหายาน ได้แก่ รูปเคารพที่มีพระพุทธรูปขนาดปรกอยู่ตรงกลาง เบื้องขวาคือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เบื้องซ้ายเป็นนางปรัชญาปารมิตา รูปเคารพ ๓ องค์นี้ได้พบจำนวนหนึ่ง เช่น ที่เมืองพิมาย จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พิมาย พบทั้งที่เป็นประติมากรรมหินทรายลอยตัว และสำริดขนาดเล็กสำหรับตั้งบูชาซึ่งพบไม่มากนัก^{๑๗}

ภายหลังเมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงไป ชาติพันธุ์ลาวได้ถือครองพื้นที่แถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ทำให้รูปแบบศิลปกรรมเปลี่ยนไปจากเดิม ในยุคนี้ผู้คนนิยมสร้างประติมากรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรมอย่างล้นหลามซึ่งเจดีย์องค์สำคัญที่ได้รับการยอมรับว่ามีอายุตามประวัติการสร้างยาวนานที่สุด คือ พระธาตุพนม จากอุรังคินทาน พระธาตุพนมถูกสร้างในสมัยอาณาจักรโคตรบูรณโบราณ ซึ่งก่อตั้งขึ้นก่อนแล้วเมื่อ พ.ศ. ๘ สมเด็จพระเจ้าดั่งราชานุภาพ ทรงให้ความเห็นว่า “พระเจดีย์องค์นี้สร้างก่อนสมัยขอม อยู่ราวสมัยพุนั้น ซึ่งต่อมาเมื่อนายเลอเมย์ เข้าไปทำการศึกษาด้านลักษณะศิลปกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ก็ได้ให้ความเห็นทำนองว่า เจดีย์องค์นี้อายุมาก ควรจัดอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒ ซึ่งถ้าเทียบกับสภาพการณ์ โดยทั่วไปในอินโดจีนและแหลมทองแล้วก็อยู่ร่วมสมัยกับไพรกเม็งของอาณาจักรเจนละและทวารวดีราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือทวารวดีในอีสานก็ได้”^{๑๘}

ในประวัติศาสตร์ลาว พระมหากษัตริย์ที่มีบทบาททางการเมืองที่สำคัญพระองค์หนึ่งได้แก่ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. ๒๐๙๑-๒๑๑๔) ทรงปกครองทั้งอาณาจักรล้านนาและล้านช้างดั่งที่มีจารึกกล่าวถึงพระเจ้าสองแผ่นดิน และพระองค์ยังมีมิตรกับพระมหาจักรพรรดิแห่งอาณาจักรอยุธยาและทรงเป็นผู้ย้ายเมืองหลวงจากหลวงพระบางมายังนครเวียงจันทน์^{๑๙} ในรัชสมัยของพระองค์นี้ได้พบหลักฐานการสร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูปสำคัญโดยมีศิลาจารึกที่ค้นพบแล้วเป็นจำนวนมากที่กล่าวถึงในส่วนของพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่ที่เป็นพระประธานของวัด มักเรียกว่า “พระเจ้าองค์ตื้อ” ได้พบหลักฐานที่กล่าวไว้ว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้สถาปนาขึ้นเป็นจำนวนมาก ทั้งในเมืองหลวง

^{๑๗} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๑๑๒.

^{๑๘} จำเนียร แก้วกู่, พระธาตุขามแก่น, หน้า ๗-๘.

^{๑๙} ทองสืบ สุภมาร์ค, พงศาดารลาว, หน้า ๙๔-๙๕.

พระบาง และนครเวียงจันทน์ เช่น พระเจ้าองค์ต่อวัดพระเจ้าองค์ต่อมะหาวิหาน (วัดชยะพุม) และที่วัดโพชนัย นครเวียงจันทน์

ในเขตประเทศไทยที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้างนั้น ได้แก่ หลวงพ่อองค์ต่อวัดศรีชมภูองค์ต่อ อำเภอกำแพง จังหวัดหนองคาย มีจารึกปีที่สร้าง พ.ศ. ๒๑๐๙^{๒๐} นอกจากนี้ในดินแดนไทยยังมีพระพุทธรูปที่มีประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับ การสร้าง หรืออัญเชิญมาในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชโดยพบในแถบจังหวัดเลย หนองคาย หนองบัวลำภูและนครพนม เช่น หลวงพ่อพระใสวัดโพธิ์ชัย อำเภอมือ จังหวัดหนองคาย รวมทั้งพระสุก พระแสน ซึ่งมีเอกสารกล่าวถึงว่าสร้างขึ้นในสมัยของพระองค์เช่นกันพระองค์ยังได้สถาปนาวัดสำคัญวัดหนึ่งคือพระธาตุบังพวน เมืองหนองคาย ซึ่งมีการจำลองสัตตมหาสถาน เช่นเดียวกับวัดเจ็ดยอด เมืองเชียงใหม่ ที่สำคัญคือมีพระพุทธรูปขนาดปรกปูนปั้นประดับที่ถ้ำสุวรรณคูหาอำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู เป็นต้นพระพุทธรูปลาวที่มีประวัติว่าสร้างขึ้นในสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชนั้น มีรูปแบบเฉพาะที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างพระพุทธรูปล้านนาและแบบล้านช้าง ส่วนหนึ่งอาจมีอิทธิพลบางประการของพระพุทธรูปอยุธยาแทรกอยู่บ้างเล็กน้อย และที่สำคัญคือเป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ หล่อด้วยสำริด และเป็นพระประธานของวัดทั้งนี้อาจได้รับแรงบันดาลใจมาจากล้านนาที่ช่วงก่อนหน้านั้นนิยมสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ เช่น พระเจ้าแก้วต่อ วัดสวนดอก เมืองเชียงใหม่สร้างในสมัยพระเมืองแก้ว^{๒๑}

พระพุทธรูปส่วนใหญ่ในสมัยนี้แสดงปางมารวิชัย ประทับนั่งเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระพักตร์รูปไข่ เล็กและค่อนข้างยาว ขมวดพระเกศเป็นเม็ดเล็กมากเหมือนพระพุทธรูปล้านช้างทั่วไป พระรัศมีเป็นเปลวมีขนาดใหญ่และสูง การทำพระพักตร์ยังใกล้เคียงกับพระพุทธรูปล้านนา สีพระพักตร์สงบ ยังไม่เน้นเส้นขอบพระพักตร์ พระเนตรเล็กและเรียว พระนาสิกเล็ก พระโอษฐ์กว้าง ต่างจากพระพุทธรูปในศิลปะล้านช้างในรุ่นหลังที่จะเน้นเส้นต่าง ๆ บนพระพักตร์ พระโอษฐ์เล็กและขอบพระโอษฐ์บนหนา พระวรกายเพรียวบาง ชายสังฆาฏิเป็นแผ่น มีทั้งที่ปลายตัดตรงและปลายแยกแบบเขี้ยวตะขาบ นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกันแล้ว แต่ยังไม่ใหญ่เท่าพระพุทธรูปในรุ่นหลัง^{๒๒}

พระพุทธรูปสำคัญที่ได้พบในดินแดนภาคอีสานของไทยมีทั้งที่สร้างขึ้นในดินแดนแถบนี้กับส่วนหนึ่งมีการอัญเชิญเข้ามายังประเทศไทยโดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้พบหลักฐานเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญคือเมื่อครั้งไทยรบชนะอาณาจักรลาวล้านช้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ รัชกาลที่ ๓ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมืองของลาว จากนครเวียงจันทน์มาเป็นจำนวนหนึ่ง ส่วนหนึ่งของพระพุทธรูปประดิษฐานตามหัวเมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ จังหวัดหนองคาย จังหวัดนครพนม เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งได้อัญเชิญลงมายังกรุงเทพมหานคร ตัวอย่างเช่น พระบาง พระใส (สายน์) พระเสริม พระแสน พระแซกคำ พระอรุณ เป็นต้น โดยพระใส (สายน์) พระเสริม และพระแสน ประดิษฐานที่วัดพุทธมณฑล พระแสนอีกองค์หนึ่งประดิษฐานที่วัดหงส์รัตนาราม ส่วนพระอรุณ

^{๒๐} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลปะลาว, หน้า ๔๙.

^{๒๑} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, หน้า ๑๓๕-๑๕๖.

^{๒๒} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๔๗๕.

ประดิษฐานที่วัดอรุณราชวรารามสำหรับพระเสริม พระแสน ซึ่งประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามนั้นเป็นฝีมือช่างล้านนาในสกุลช่างแถบเมืองเชียงรายและเชียงใหม่^{๒๓}

พระพุทธรูปในกลุ่มนี้ได้แก่พระพุทธรูปปูนปั้นที่เป็นพระประธานขนาดใหญ่ แสดงถึงการสร้างขึ้น ณ แล่งนั้น ๆ ความสำคัญจึงอยู่ที่การแสดงถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนนั้น ๆ รวมทั้งแสดงถึงช่างที่สร้างงานศิลปะนั้น ๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม จากรูปแบบศิลปกรรมอาจกำหนดได้อย่างกว้าง ๆ ว่ามีลักษณะทางศิลปกรรมแบ่งเป็น ๒ รูปแบบ ได้แก่

กลุ่มที่ ๑ มีลักษณะเดียวกับศิลปะล้านช้างกลุ่มที่เป็นสำริด รวมทั้งพระพุทธรูปในกลุ่มนี้ยังมีประวัติการก่อสร้างรุ่นเก่าร่วมสมัยกับกลุ่มสำริดอาจกล่าวได้ว่ายังเป็นฝีมือช่างหลวงอยู่ งานในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ปรากฏในเมืองสำคัญที่เป็นศูนย์กลางของชาวลาวในไทย แสดงให้เห็นถึงถิ่นเดิมของกลุ่มชนว่าน่าจะอยู่ตามเมืองสำคัญ ๆ เช่น นครราชสีมา อุบลราชธานีหนองคาย อุดรธานี นครพนม สกลนคร เป็นต้นพระพุทธรูปกลุ่มปูนปั้นที่จัดเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ที่เลือกกล่าวถึงในที่นี้ส่วนใหญ่ได้คัดเลือกเฉพาะในกลุ่มที่ ๑ เนื่องมาจากความเก่าแก่ของพระพุทธรูป ตำนานประวัติที่มีความผูกพันกับชุมชนในระดับเมืองโดยเฉพาะเมืองสำคัญที่เป็นศูนย์กลาง และอีกประการหนึ่งเพราะมีความงามทางด้านรูปแบบศิลปะร่วมอยู่ด้วย ลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงงานช่างพื้นบ้านโดยรวม คือ พระพักตร์แบบเดียวกับพระพุทธรูปสำริด พระโอษฐ์ยิ้มแบบล้านช้าง คือ พระโอษฐ์เล็ก แต่ริมพระโอษฐ์หนา พระนาสิกใหญ่ปลายตัด ขมวดพระเกศาเป็นตุ้มแหลมเล็กมาก พระริศมีเป็นเปลวใหญ่และสูงพระหัตถ์และนิ้วพระหัตถ์ใหญ่มาก (เทอะทะ) นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ตัวอย่างพระพุทธรูปในกลุ่มนี้อันเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป เช่น พระเจ้าใหญ่อินแปลง วัดมหาวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี และพระเจ้าใหญ่องค์ต่อ วัดใต้ จังหวัดอุบลราชธานี พระเจ้าใหญ่องค์ต่อ วัดพระโต อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนครพระราชศรีสุมงคลหัยโศก วัดโพธิ์ศรี อำเภอมือง จังหวัดหนองบัวลำภู พระพุทธรูปประธาน วัดพระเหลาเทพนิมิต อำเภอนาพระ เจ้าใหญ่ลือชัย วัดอำนาจ อำเภอลืออำนาจจังหวัดอำนาจเจริญ พระพุทธรูปประธาน วัดศรีมงคลใต้ อำเภอมือง จังหวัดมุกดาหาร เป็นต้น

กลุ่มที่ ๒ เป็นงานช่างพื้นบ้านอย่างแท้จริงกลุ่มนี้เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นโดยทั่วไป กล่าวคือ มีลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น โดยอาจเป็นช่างชาวบ้านที่ร่วมกันสร้าง หรือช่างที่หาได้ในบริเวณใกล้เคียง ทำให้พระพุทธรูปแต่ละองค์มีลักษณะเฉพาะของแต่ละองค์ไม่เหมือนกัน เช่น พระพุทธรูปที่สร้างไม่ได้สัดส่วน สูงหรือเตี้ยไป พระเนตรโตหรือพระโอษฐ์กว้าง พระหัตถ์ใหญ่ เป็นต้นพระพุทธรูปในกลุ่มนี้เป็นงานสร้างในรุ่นหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๕ จนมาถึงปัจจุบัน พบอยู่โดยทั่วไปทุก ๆ จังหวัดในภาคอีสาน เช่น พระป่าเลไลยก์ วัดศาลาทอง หลวงพ่อวัดนอก อำเภอยะโฮนชัย จังหวัดนครราชสีมา พระประธานวัดปทุมคงคา จังหวัดนครราชสีมา พระเจ้าใหญ่ วัดพระเจ้าใหญ่ อำเภอมือง จังหวัดร้อยเอ็ด หลวงพ่อโตวัดเขียนบูรพาราม อำเภอยุชฌ์ จังหวัดศรีสะเกษ หลวงพ่อโตวัดมหาพุทธาราม จังหวัดศรีสะเกษ หลวงพ่อพระชีว์ วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ พระนาคปรก วัดศรีคุณเมือง อำเภอยะโฮนชัย จังหวัดเลย พระพุทธไสยาสน์ วัดพระพุทธไสยาสน์ อำเภอมือง จังหวัด

^{๒๓} อ่างแก้ว, ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๔๘๕.

สกลนคร พระพุทธรูปประธาน วัดมหาธาตุ อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย พระพุทธรูปประธาน วัดโพธิ์ชัยอำเภอเมืองจังหวัดนครพนมพระพุทธรูปประธาน วัดพระธาตุบุ อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย เป็นต้น^{๒๔}

๔.๒ ลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

การศึกษาลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองทั้ง ๕ องค์ ได้แก่ พระพุทธพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น พระพุทธนิรโรคันตราย หรือหลวงพ่อดำชุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวง จังหวัดกาฬสินธุ์ หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร และพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ถือได้ว่าพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปเก่าแก่โบราณมีพุทธลักษณะเฉพาะแต่ละองค์ นอกจากนั้น การเรียนรู้พุทธศิลป์ที่มีองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างและวัสดุที่นำมาสร้าง ตลอดจนถึงปรัชญาธรรมทางพระพุทธศาสนาที่แฝงอยู่ในพุทธลักษณะของพระพุทธรูป และสิ่งที่ดึงดูดที่ชาวชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเกิดขึ้นจากความเชื่ออันมีต่อพระพุทธศาสนา จึงทำให้เกิดการท่องเที่ยวเพื่อกราบไหว้สักการะเกิดขึ้น โดยสามารถสรุปรายละเอียดแต่ละแห่งได้ดังนี้

๔.๒.๑ พระพุทธพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น

พระพุทธพระลับ^{๒๕} เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อด้วยสัมฤทธิ์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๑๑ นิ้ว สูง ๒๙ นิ้ว ประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระพักตร์รูปไข่ พระนลาฏกว้าง พระขนงโก่ง พระเนตรเรียว เหลือบตาลต่ำ พระนาสิกสันปลายแหลม พระโอษฐ์แถม พระเกศาเล็กแหลม พระเกตุมาลาใหญ่ รัศมีเป็นเปลวตั้งอยู่บนฐานกลีบบัว ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา ชายจีวรยาวลงมาจรดพระนาภี นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ฐานปัทมยกสูงทรงสี่เหลี่ยมบัวคว่ำหงายและแนวลูกแก้วอกโค้งงอขึ้นทางด้านบน หลวงพ่อพระลับ จัดอยู่ในกลุ่มพระพุทธรูปศิลปะลาว สกulptช่างเวียงจันทน์คล้ายพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่ระเบียงหอพระแก้ว เมืองเวียงจันทน์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔ พระพุทธศรีสัตนาคนหุต หรือหลวงพ่อดำชุ่มเย็น พระคู่บ้านคู่เมืองขอนแก่นที่สืบทอดมาจากพระรัตนวงษา เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ผู้เจ้าเมืองขอนแก่นหลวงพ่อดำชุ่มเย็น เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย วัสดุทองสัมฤทธิ์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๒๙ เซนติเมตร สูง ๓๖ เซนติเมตร เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านเมืองของ จังหวัดขอนแก่น ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพระวิหาร วัดธาตุ พระอารามหลวง

^{๒๔} อ่างแก้ว, ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๕๐๐-๕๐๒.

^{๒๕} พระเทพวิมลโมลี, พระลับพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองขอนแก่น, (ขอนแก่น: โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๐), หน้า ๕-๑๐.

แผนภาพที่ ๑๖ พระพุทธพระลับ

จากการศึกษาพระพุทธรูปลักษณะจึงสันนิษฐานว่า หลวงพ่อพระลับสร้างขึ้นโดยพระเจ้าโพธิสาร พระมหาธรรมมิกราชาธิราช ประมาณ พ.ศ.๒๐๖๘ ณ นครหลวงพระบาง เมื่อพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๑ สวรรคต พ.ศ.๒๑๑๔ พระเจ้าศรีวรมงคล ผู้น้องขึ้นครองราชสืบมา พระนามว่า พระยาธรรมมิกราชา (พ.ศ.๒๑๓๔- พ.ศ.๒๑๖๕) มีโอรสชื่อเจ้าศรีวิชัยเมื่อพระยาธรรมมิกราชสิ้นพระชนม์ กลุ่มของพระยาแสนสุรินทรขว้างฟ้ายึดเมืองเวียงจันทน์ได้ เจ้าศรีวิชัยจึงหลบหนีพร้อมนำพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ไม่ทราบจำนวน ซึ่งมีหลวงพ่พระลับรวมอยู่ด้วย ไปอาศัยอยู่กับท่านราชครูหลวง (เจ้าอวาสวัดโพนสะเม็ด) เจ้าศรีวิชัยมีโอรสอยู่ ๒ คน คือ เจ้าแก้วมงคลหรืออาจารย์แก้วหรือแก้วบุธม และเจ้าจันทร์สุริยวงศ์

พ.ศ. ๒๒๓๓ ท่านราชครูหลวงได้อพยพชาวเวียงจันทน์บางส่วน ประมาณ ๓,๐๐๐ คน ไปบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม แล้วพาครอบครัวเวียงจันทน์ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ดอนโขง เนื่องจากท่านราชครูได้รับความเคารพจากประชาชนมาก สองพี่น้องชื่อนางเพา นางแพง ซึ่งปกครองดูแลเมืองจำปาศักดิ์ จึงได้อาราธนาท่านให้ไปอยู่ที่นครจำปาศักดิ์ เพื่อปกครองบ้านเมืองให้ได้รับความสุข เมื่อท่านไปปกครองได้ขยายอาณาเขตนครจำปาศักดิ์ให้กว้างขวางออกไป และสร้างเมืองใหม่ไม่ขึ้นต่อเมืองเวียงจันทน์ และหลวงพระบางได้อัญเชิญเจ้าหน่อกษัตริย์หรือเจ้าหน่อคำมาเสวยราชสมบัติเป็นกษัตริย์ปกครองนครจำปาศักดิ์ใหม่ ทรงพระนามว่า เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร (พ.ศ. ๒๒๕๖ - พ.ศ. ๒๒๘๐) และได้ให้อาจารย์แก้ว หรือเจ้าแก้วมงคล หรือเจ้าแก้วบุธมอพยพครอบครัวพร้อมประชาชนพลเมือง นำเอาพระพุทธรูปเก่าแก่ศักดิ์สิทธิ์ที่นำมาจากเวียงจันทน์ไปสร้างเมืองทง หรือเมืองสุวรรณภูมิ (ปัจจุบันคือ อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด) เจ้าแก้วมงคลได้เป็นเจ้าเมืองสุวรรณภูมิคนแรก (พ.ศ.๒๒๕๖- พ.ศ.๒๒๖๘) จากนั้นก็มีเจ้าเมืองสืบต่อมาจนถึง พ.ศ.๒๓๒๖ ท้าวภูได้เป็น

เจ้าเมืองสุวรรณภูมิได้รับบรรดาศักดิ์เป็นที่ พระรัตนวงษา ได้แต่งตั้งให้ลูกชาย ท้าวศักดิ์ไปดำรงตำแหน่ง เมืองแพน มียศเป็นเพี้ย เทียบเท่าพระยาฝ่ายทหาร ให้ไปตั้งรักษาการณ์อยู่ริมแม่น้ำชี สถานที่นั้นเรียกว่า ชีไหล่น ต่อมาถึง พ.ศ.๒๓๓๒ ก็ได้รับคำสั่งให้ไปตั้งเมืองแห่งใหม่ชายแดนด้านเหนือเขตเมืองสุวรรณภูมิกับเขตเมืองร้อยเอ็ดในขณะนั้น

ท้าวศักดิ์ ซึ่งมีตำแหน่ง เพี้ยเมืองแพน ก้ออพยพประชาชนพลเมืองประมาณ ๓๓๐ ครอบครัว พร้อมนำเอาพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์หลายองค์ที่พระรัตนวงษามอบให้ไปไว้เคารพสักการะเป็นมิ่งขวัญเมืองด้วย เห็นว่าตรง บึงมีต้นบอนเกิดขึ้นมาก เป็นทำเลดีอยู่ใกล้ลำน้ำชี สองฝั่งบึงเป็นเนินสูงน้ำท่วมไม่ถึง จึงตั้งบ้านใหม่เรียกว่า บ้านบึงบอน และได้ก่อสร้างหลักเมืองฝั่งตะวันตกบึง (ปัจจุบันอยู่ที่คุ้มกลางเมืองเก่า) ในครั้งนั้นได้มีสร้างวัดขึ้น ๔ วัด คือ

๑. วัดเหนือ ให้เจ้าเมืองและลูกไปทำบุญอุปัฏฐาก

๒. วัดกลาง ให้เสนาอำมาตย์พร้อมลูกหลานไปทำบุญอุปัฏฐาก

๓. วัดใต้ ให้ประชาชนพลเมืองทั่วไปทำบุญอุปัฏฐาก

๔. วัดถ้ำแขกหรือท่าแขก อยู่ฝั่งบึงด้านทิศตะวันออก สำหรับพระภิกษุอาคันตุกะจากถิ่นอื่นๆ มาพักประกอบพุทธศาสนพิธี (ปัจจุบันเป็นศาลเจ้าบ้านโนนทัน)

ในการสร้างวัดต่าง ๆ หรือ หอ, โอง ปูนียสถานทางพุทธศาสนาของชาวลาวล้านช้างนาญ การใช้วัสดุก่อสร้าง วัดที่สร้างด้วยไม้จึงไม่แข็งแรงมั่นคง จึงได้นำเอาพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ทั้งหมดไปซ่อนไว้โดยถือเป็นการลับเพราะกลัวขโมย หรือพวกอันธพาลมาลัก มาทำลาย หลังจากสร้างวัดเหนือแล้วจึงสร้างธาตุมีอุโมงค์ภายในนำเอาพระพุทธรูปไปเก็บซ่อนไว้อย่างลับที่สุด รู้แต่เจ้าอาวาสวัดเหนือเท่านั้น คนทั้งหลายจึงเรียกว่า พระลับ หรือหลวงพ่พระลับสืบมาจนถึงทุกวันนี้ จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๓๔๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระบรมราชโองการยกฐานะบ้านบึงบอนขึ้นเป็นเมืองขอนแก่น ตั้งให้ท้าวศักดิ์ ซึ่งเป็นท้าวเพี้ยเมืองแพน เขตเมืองสุวรรณภูมิเป็นเจ้าเมืองขอนแก่นคนแรกมีนามว่า พระนครศรีบริรักษ์^{๒๖}

การปกปิดพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ไว้ในธาตุไม่มีใครเห็น จึงไม่ทราบว่ามีลักษณะอย่างไร เมื่อกล่าวถึงพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์นี้ก็เรียกว่า พระลับ คนรุ่นต่อมาขยายบ้านเมืองมาตั้งบ้านขึ้นใหม่ด้านเหนือเมืองเก่าจึงเรียกว่า บ้านพระลับ ทางราชการย้ายมาตั้งที่ว่าการอำเภอเรียกว่า อำเภอพระลับ อยู่ในท้องที่บ้านพระลับ เป็นตำบลพระลับ ย้ายศาลากลางมาตั้งที่บ้านพระลับเรียกว่า จังหวัดขอนแก่นครั้งถึงสมัยหลวงปู่พระเทพวิมลโมลี (เหล่า สุมโน) เป็นเจ้าอาวาสและรองเจ้าคณะภาค ๔ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ วิทยาเขตขอนแก่น ท่านมีอายุได้ ๘๖ ปี เกรงว่าต่อไปจะไม่มีใครรู้จักหลวงพ่พระลับ ท่านจึงได้เชิญนายกี สุภธีระ ผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น มาเป็นสักขีพยานเปิดเผยพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์องค์นี้ให้เป็นพระพุทธรูปคู่เมืองขอนแก่นให้สาธุชนรู้จักและทำพิธีเป็นทางการเมื่อวันออกพรรษาปี ๒๕๓๗ ตรงกับวันอังคาร ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีจอ (๑๘ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๓๗) นาม "หลวงพ่พระลับ" จึงเป็นที่รู้จักและได้รับความเคารพสักการบูชาของพุทธศาสนิกชนตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

^{๒๖} อ่างแล้ว, พระเทพวิมลโมลี, พระลับพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมืองขอนแก่น, หน้า ๑๐.

จากประวัติพระพุทธพระลับจึงจะเห็นว่า พระพุทธพระลับสร้างขึ้นโดยพระเจ้าโพธิสาร พระมหาธรรมิกราชาธิราช ประมาณ พ.ศ.๒๐๖๘ ณ นครหลวงพระบาง พระพุทธพระลับเป็น พระพุทธรูปศิลปะลาว สกุลช่างเวียงจันทน์ มีชื่อเรียกอีกชื่อว่า พระพุทธศรีสัตนาคนหุต ต่อมาเพี้ยเมืองแพนได้อพยพประชาชนพลเมืองประมาณ ๓๓๐ ครอบครัว และได้อัญเชิญพระพุทธพระลับ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประดิษฐานไว้เคารพสักการะเป็นมิ่งขวัญเมือง แต่เพราะกลัวขโมยหรือพวก อันทพาลมาลัก มาทำลาย หลังจากสร้างวัดเหนือจึงสร้างธาตุมีอุโมงค์ภายในนำเอาพระพุทธรูปไปเก็บ ซ่อนไว้อย่างลับที่สุด รู้แต่เจ้าอาวาสวัดเหนือเท่านั้น คนทั้งหลายจึงเรียกว่า พระลับ หรือหลวงพ่พระลับ ต่อมามีการขยายบ้านเมืองมาตั้งบ้านขึ้นใหม่ด้านเหนือเมืองเก่าจึงเรียกว่า บ้านพระลับ ทางราชการย้ายมาตั้งที่ว่าการอำเภอเรียกว่า อำเภอพระลับ อยู่ในท้องที่บ้านพระลับ เป็นตำบลพระลับ ย้ายศาลากลางมาตั้งที่บ้านพระลับเรียกว่า จังหวัดขอนแก่น จนกระทั่งวันออกพรรษา ปี ๒๕๓๗ หลวงปู่พระเทพวิมลโมลี (เหล่ว สุมโน)^{๒๗} เจ้าอาวาสวัดธาตุ พระอารามหลวง ได้เชิญผู้ว่าราชการ จังหวัดขอนแก่นร่วมเป็นสักขีพยาน ในการเปิดเผยพระพุทธพระลับเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ขอนแก่นให้สาธุชนรู้จักและทำพิธีเป็นทางการ

๑) ด้านพุทธศิลป์และปรัชญาธรรม

ด้านพุทธศิลป์ ที่ปรากฏในพระพุทธพระลับนั้น พระพุทธพระลับ^{๒๘} เป็นพระพุทธรูปปาง มารวิชัย หล่อด้วยสัมฤทธิ์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๑๑ นิ้ว สูง ๒๙ นิ้ว ประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระพักตร์ รูปไข่ พระนลาฏกว้าง พระขนงโค้ง พระเนตรเรียว เหลือบลงต่ำ พระนาสิกสันปลายแหลม พระโอษฐ์แย้ม พระเกศาเล็กแหลม พระเกตุมาลาใหญ่ รัศมีเป็นเปลวตั้งอยู่บนฐานกลีบบัว ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา ชายจีวรยาวลงมาจรดพระนาภี นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ฐานปัทมียกสูงทรงสี่เหลี่ยมบัวคว่ำหงายและแนวลูกแก้วออกโค้งขึ้นทางด้านบน หลวงพ่พระลับ จัดอยู่ในกลุ่ม พระพุทธรูปศิลปะลาวล้านช้าง สกุลช่างเวียงจันทน์คล้ายพระพุทธรูป ปางมารวิชัยที่ระเบียงหอพระแก้ว เมืองเวียงจันทน์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔

ด้านปรัชญาธรรม พระพุทธพระลับเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ประชาชนชาวจังหวัดขอนแก่นและใกล้เคียงมีความเคารพศรัทธาเลื่อมใส พระพุทธรูปองค์นี้ปรากฏพุทธศิลป์ที่แฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยสามารถศึกษาแยกออกตามลักษณะสำคัญดังนี้

พระพุทธพระลับ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย เป็นพุทธลักษณะที่สื่อถึงการชนะมาร ซึ่งมารในที่นี้ สิ่งที่น่าบุคคลให้ตายจากความดีหรืออุปสรรคที่ขัดขวางไม่ให้บรรลุความดี ๕ ประการ^{๒๙} ได้แก่ ๑) กิเลสมาร มารตามความหมายนี้หมายถึง กิเลสทั้งสามตระกูลใหญ่ ๆ ได้แก่ ราคะโทสะโมหะ หรือ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเมื่อเกิดขึ้นในจิตใจผู้ใด ล้วนทำให้เป็นบาปทั้งสิ้นความดีงาม เช่น เมตตา กรุณา เป็นต้น หายไปหมดสิ้นจากจิตใจ คือ ถูกกิเลสฆ่าตายสิ้นสิ้นนั่นเอง อย่างนี้ท่านเรียกว่า

^{๒๗} พระเทพวิมลโมลี (เหล่ว สุมโน) ต่อมาได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นธรรม ที่ พระธรรมวิสุทธิจารย์.

^{๒๘} พระเทพวิมลโมลี, พระลับพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองขอนแก่น, หน้า ๕-๑๐.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๖๓.

กิเลสมาร (มาร คือ กิเลส) ๒) ชั้นธมาร หมายถึง ชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เหตุที่เป็นมาร เพราะเป็นสภาพปัจจัยปรุงแต่งขึ้น เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ที่ถูกปัจจัยต่างๆ บีบคั้น เบียดเบียน เช่น การเจ็บป่วย เป็นต้น จนไม่สามารถทำความดีงามได้เต็มที่ ๓) อภิ-สังขารมาร หมายถึง อภิสังขารที่ปรุงแต่งกรรม เหตุที่เป็นมารเพราะทำให้เกิดชาติ ชรา มรณะขัดขวางไม่ให้หลุดพ้นจากทุกข์ในสังสารวัฏ ๔) เทวปุตตมาร มาร คือ เทพบุตรแต่เป็นเทพบุตรที่ชั่วร้าย (เทพอสูร) คอยมุ่งร้ายขัดขวาง เหนี่ยวรั้งบุคคลมิให้ละความสุขออกไปบำเพ็ญเพียร ๕) มัจจุมารมาร คือ ความตาย เพราะตัดโอกาสในการทำความดีโดยหมดสิ้น โดยภาพรวมพุทธลักษณะที่ปรากฏในพระพุทธรูปปางมารวิชัยนั้น มารทั้ง ๕ ประการที่พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงชนะได้อย่างเด็ดขาด ไม่อยู่ในอำนาจ หรือวิสัยของมารทั้ง ๕ อย่างนั่นเอง

ส่วนพระเกตุมาลาใหญ่เป็นเปลวรัศมีนั้น บ่งถึงโลกุตตรธรรม หมายถึง ธรรมอันไม่ใช่วิสัยของโลกหรือสภาวะหลุดพ้นโลก กล่าวคือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑^{๓๐} แสดงถึงการตรัสรู้แจ้งเห็นจริงในธรรม และการปฏิบัติต่อโลกตามความเป็นจริง คือ ไม่นียึดมั่นถือมั่นไม่ยึดติดในโลก อีกอย่างหนึ่งเปรียบได้กับพระปัญญาธิคุณของพระพุทธเจ้า^{๓๑} รัศมีเป็นเปลวตั้งอยู่บนฐานกลีบบัวบนพระเศียร หมายถึง วิสุทธิคุณ^{๓๒} คือความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสเศร้าหมอง พระทัยของพระพุทธทรงบริสุทธิ์เปรียบกับดอกบัวที่จะโปรดเหล่าเวไนยสัตว์อย่างไม่เลือกชั้นวรรณะ มีพระทัยเสมอภาคเท่าเทียมกัน

นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน สื่อถึงพระพุทธองค์ทรงมีพระหฤทัยในสัตว์โลกเสมอภาคกันไม่เลือกที่รักที่ชัง โดยมีพระหฤทัยที่ก่อปรด้วยพระมหากรุณาธิคุณ^{๓๓} ในการประกาศพระพุทธศาสนาโดยไม่เลือกชั้นวรรณะในการเลือกโปรด

พระเนตรเรียวย เหลือบลงต่ำ เป็นพุทธลักษณะสำคัญที่หมายถึง การสอนให้มองตนเองพิจารณาตนเองด้วยตนเอง ตักเตือนตนเองมากกว่าจะไปคอยจ้องจับผิดผู้อื่น การไม่เพ่งโทษของผู้อื่นตามปกติแล้วคนเรามักจะมองเห็นแต่ความผิดของบุคคลอื่น โดยลืมมองข้อบกพร่องของตนเอง มัวแต่เอาเวลาไปนินทาว่าร้าย และจ้องแต่จะวิจารณ์หรือเปลี่ยนแปลงคนรอบข้างอย่างเดียว ทำให้เสียโอกาสในการปรับปรุงพัฒนาตัวเอง ใครเล่าจะตักเตือนตัวเราได้ดีกว่าตัวเราเอง ซึ่งสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ที่ทรงสอนเกี่ยวกับการพิจารณาตนเองว่า อดตนา โจทยตตานิ แปลความว่า จงตักเตือนตนเองด้วยตน^{๓๔}

พระพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปจัดอยู่ในพุทธศิลป์ลาวล้านช้าง พระโอษฐ์แย้มแบบล้านช้าง หมายถึง สัญลักษณ์ของผู้ที่รักสรรพสิ่ง รักโลกและเข้าใจความจริงของโลก ความจริงที่ว่าทุกสิ่งย่อมเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปเป็นธรรมดา ไม่มีอะไรแน่นอน ไม่มีอะไรคงทนถาวรและความจริงที่ว่า ไม่มีอะไรเป็นของเราอย่างแท้จริง ความสุขและความทุกข์เป็นของคู่กันเสมอ ดังนั้นผู้ที่เข้าใจความจริงจะสามารถสงบนิ่งอยู่ได้ในธรรมชาติของสรรพสิ่ง ไม่วิ่งตามกระแสจนเหนื่อยเกินไป และสามารถใช้

^{๓๐} อ่างแล้ว, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๔.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓.

^{๓๔} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๕๓.

ชีวิตอย่างเบิกบานได้ท่ามกลางพายุที่โหมกระหน่ำ เพราะมีศีลธรรมเป็นที่พึ่งพิง รวมความว่า สรรพสิ่งย่อมตกอยู่ในไตรลักษณ์^{๓๕} ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา นอกจากนั้น รอยยิ้มของพระพุทธรูปเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ตับไป คือรอยยิ้มของผู้ถ่อมตน แต่ในขณะที่เดียวกันก็เข้าใจความยิ่งใหญ่และคุณค่าของความเป็นมนุษย์ รู้ว่าแม้ตัวเองจะเป็นเพียงเศษผงธุลีหนึ่งในจักรวาล แต่ก็ยังเป็นเศษผงธุลีที่สามารถเข้าใจความจริงของจักรวาลได้ จึงทั้งเป็นสิ่งที่พิเศษและไม่พิเศษในเวลาเดียวกัน ในจิตใจของมนุษย์ทุกคนมีความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน หมายถึง พุทธะ^{๓๖} ทรงตื่นเองจากความเชื่อถือและข้อปฏิบัติทั้งหลายที่ถือกันมาผิดๆ มานาน ทรงปลุกผู้อื่นให้พ้นจากความหลงมกมาย เพราะไม่ติด ไม่หลง ไม่หวั่นกังวลในสิ่งใดๆ มีการคำนึงประโยชน์ส่วนตน จึงมีพระทัยเบิกบาน บำเพ็ญพุทธกิจได้ถูกต้องบริบูรณ์ โดยถือธรรมเป็นประมาณ การที่ทรงพระคุณสมบูรณ์เช่นนี้ และทรงบำเพ็ญพุทธกิจได้เรียบร้อยบริบูรณ์เช่นนี้ ย่อมอาศัยเหตุคือความเป็นผู้ตื่นและยอมให้เกิดผลคือทำให้ทรงเบิกบานด้วย

ฐานปัทม์ของพระพุทธพระลับ ยกสูงทรงสี่เหลี่ยมบัวคว่ำหงายและแนวลูกแก้วอกโค้งอ่อนขึ้นทางด้านบน อันเป็นลักษณะสำคัญของพุทธศิลป์ล้านช้าง แบ่งออกเป็นชั้น ๆ และมีหลายชั้นอันเป็นฝีมือของสกุลช่างล้านช้าง หมายถึง อริยมรรค อริยผล พระนิพพาน ตลอดถึงมัชฌิมาปฏิปทา^{๓๗} ได้แก่ ความเห็นที่ถูกต้อง ความคิดที่ถูกต้อง วาจาที่ถูกต้อง การงานที่ถูกต้อง การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง ความเพียรที่ถูกต้อง การมีสติที่ถูกต้อง การมีสมาธิที่ถูกต้อง อันเป็นแนวทางปฏิบัติให้ความดับทุกข์อันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ นอกจากนั้น ยังสามารถบ่งถึงบารมี ๑๐^{๓๘} ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาแล้วในอดีต

จึงเห็นได้ว่า **ด้านพุทธศิลป์** พระพุทธพระลับเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะลาวล้านช้าง สกุลช่างเวียงจันทน์ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔ หล่อด้วยสัมฤทธิ์ ขนาดหน้าตักกว้าง ๑๑ นิ้ว สูง ๒๙ นิ้ว ประทับนั่งขัดสมาธิราบ พระพักตร์รูปไข่ พระนลาฏกว้าง พระขนงโค้ง พระเนตรเรียวยเหลือบลงลงต่ำ พระนาสิกสันปลายแหลม พระโอษฐ์แถม พระเกศาเล็กแหลม พระเกตุมาลาใหญ่ รัศมีเป็นเปลวตั้งอยู่บนฐานกลีบบัว ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา ชายจีวรยาวลงมาจรดพระนาภี นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ฐานปัทม์ยกสูงทรงสี่เหลี่ยมบัวคว่ำหงายและแนวลูกแก้วอกโค้งอ่อนขึ้นทางด้านบน **ด้านปรัชญาธรรม** พระพุทธพระลับเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย สื่อถึงการชนะมาร คือสิ่งที่ฆ่าบุคคลให้ตายจากความดีหรืออุปสรรคที่ขัดขวางไม่ให้บรรลุความดี ๕ ประการ คือ ๑) กิเลส มาร ๒) ชนธมาร ๓) อภิสังขารมาร ๔) เทวปุตตมาร ๕) มัจจุรณมาร ส่วนพระเกตุมาลาใหญ่เป็นเปลวรัศมีนั้น บ่งถึงโลกุตตรธรรม หมายถึง ธรรมอันไม่ใช่วิสัยของโลกหรือสภาวะหลุดพ้นโลก กล่าวคือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ รัศมีเป็นเปลวตั้งอยู่บนฐานกลีบบัวบนพระเศียร หมายถึง วิสุทธิคุณ คือ ความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสเศร้าหมอง นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน สื่อถึงพระพุทธองค์ทรงมีพระหฤทัยที่ก่อปรด้วยพระมหากรุณาธิคุณ พระเนตรเรียวยเหลือบลงลงต่ำ เป็นพุทธลักษณะสำคัญที่หมายถึง การสอนให้มองตนเอง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า อตตนา โจทยตตานัง จงตักเตือนตนเองด้วยตน พระโอษฐ์แถมแบบล้านช้าง หมายถึง สัญลักษณ์ของผู้ที่รักสรรพสิ่ง รักโลกและเข้าใจความจริงของ

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๘๙.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๒.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๓.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙.

โลก สรรสิ่งย่อมตกอยู่ในไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา และทรงมีความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ฐานปัทม์ของพระพุทธพระลับ ยกสูงทรงสี่เหลี่ยมบัวคว่ำหงายและแนวลูกแก้วอกโค้งอนขึ้น ทางด้านบน อันเป็นลักษณะสำคัญของพุทธศิลป์ล้านช้าง แบ่งออกเป็นชั้น ๆ และมีหลายชั้นอันเป็นฝีมือของสกุลช่างล้านช้าง หมายถึง อริยมรรค อริยมผล พระนิพพาน ตลอดถึงมัชฌิมาปฏิบัติ และสื่อถึงบารมี ๑๐ ของพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญมาแล้วในอดีต

๒) ด้านวัฒนธรรมประเพณี

ด้านวัฒนธรรมประเพณีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวเมืองขอนแก่นก็แวะเวียนมากราบไหว้ขอพรหลวงพ่อบุญพระพุทธรูปมาโดยตลอด เมื่อเทศกาลที่มีความสำคัญของชาวจังหวัดขอนแก่น โดยเฉพาะช่วงเดือนเมษายน งานประเพณีสงกรานต์ภายในวัดก็จะกำหนดจัดงานอัญเชิญหลวงพ่อลงจากพระวิหารเพื่อให้ชาวจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง ได้สงรงน้ำขอพรหลวงพ่อบุญ ในช่วงบ่ายมีการจัดขบวนอัญเชิญหลวงพ่อบุญรอบเมืองขอนแก่น เพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสสงรงน้ำขอพรเพื่อความสวัสดิ์มงคลแก่ตนเองและครอบครัว หลังจากเสร็จพิธีอัญเชิญแห่แล้ว จะร่วมกันอัญเชิญขึ้นสู่พระอุโบสถเพื่อเจริญพระพุทธมนต์สมโภชทุกวัน จนถึงวันที่ ๑๘ เมษายนเป็นวันสุดท้ายอัญเชิญหลวงพ่อบุญขึ้นสู่พระวิหาร จะมีพิธีทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ หลังจากนั้น พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถาอัญเชิญหลวงพ่อบุญขึ้นสู่พระวิหาร^{๓๙} ที่เห็นเด่นชัดในด้านวัฒนธรรมประเพณีที่ชาวจังหวัดขอนแก่น ได้ร่วมกันประกอบตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั่นก็คือ ประเพณีสงกรานต์ร่วมกันสงรงน้ำขอพรหลวงพ่อบุญพระลับเพื่อความ สุขความเจริญแก่ตนและครอบครัว มีขบวนอัญเชิญแห่หลวงพ่อบุญไปรอบตัวเมือง เพื่อให้ชาวขอนแก่นได้มีโอกาสสงรงน้ำขอพรในช่วงสงกรานต์ ในตอนเย็นมีการเจริญพระพุทธมนต์สมโภชมีประชาชนเข้าร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก และภายในวัดธาตุ พระอารามหลวงมีพระธาตุเจดีย์ที่สำคัญซึ่งในเทศกาลสงกรานต์แต่ละปีจะมีพิธีสงรงน้ำพระธาตุและร่วมถวายผ้าห่มองค์พระธาตุ^{๔๐} ช่วงสงกรานต์จะมีชาวบ้านคุ้มวัดมาร่วมพิธีสงรงน้ำเป็นจำนวนมากถือเป็นโอกาสสำคัญที่ได้ร่วมในพิธีสงรงน้ำขอพรและอัญเชิญหลวงพ่อบุญพระพุทธรูป ในตอนเย็นของทุกวันก็จะมีพิธีเจริญพระพุทธมนต์สมโภช นอกจากนั้น รอบบริเวณด้านข้างพระธาตุมีการประกวดการก่อเจดีย์ทราย ซึ่งมีหน่วยงานราชการในจังหวัดขอนแก่นส่งตัวแทนเข้าร่วมกิจกรรมทุกปี เช่น วัฒนธรรมจังหวัด สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด เทศบาลเมืองขอนแก่น องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น^{๔๑} ส่วนด้านวัฒนธรรมประเพณีที่มีต่อพระพุทธพระลับที่สืบทอดต่อเนื่องกันมา เห็นจะเป็นประเพณีสงกรานต์ เพราะเมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านคุ้มวัดธาตุก็จะเตรียมน้ำอบน้ำหอมมาไว้สำหรับสงรงน้ำขอพรและร่วมในกิจกรรมเจริญพระพุทธมนต์เย็นในการสมโภช ต่อจากนั้นก็มีการทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของคนอีสานที่มีความเชื่อว่าทำบุญในช่วงเทศกาลสำคัญก็จะ

^{๓๙} สัมภาษณ์ พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร., เจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๔๐} สัมภาษณ์ พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ,ผศ.ดร., ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๔๑} สัมภาษณ์ พระมหาพิสิฐ วิสิษฐบุญโญ, ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

เป็นมงคลแก่ตนเองและครอบครัว^{๔๒} ช่วงเทศกาลสงกรานต์ได้เข้าร่วมกิจกรรมที่ทางวัดได้จัดขึ้น โดยวันสงกรานต์ของทุกปีทางวัดจะอัญเชิญพระพุทธรูปพระลับองค์จริง มาให้พุทธศาสนิกชนได้สรงน้ำขอพรเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตัวของเจ้าของ และคนในครอบครัว เพราะว่าถือว่าหาโอกาสในยากที่ทางวัดจะอัญเชิญลงมาให้สรงน้ำขอพร^{๔๓} วัฒนธรรมของคนอีสานที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง โดยเฉพาะพระพุทธรูปพระลับนั่น ที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายได้พาปฏิบัติกันมาก็คือ การสรงน้ำขอพรเพื่อจะได้อยู่ดีมีความสุข นอกจากนั้น เวลาเมื่อเรื่องทุกข์ร้อนจิตใจเพียงแต่ได้กราบไหว้พระพุทธรูปพระลับนั่นก็จะหายเป็นปลิดทิ้งเลยทีเดียว การงานการสอบการสอบบรรจุแข่งขัน^{๔๔} ก็พาลูกหลานมากราบไหว้ขอพรบนบานพระพุทธรูปพระลับนั่นก็จะได้สมปรารถนาทุกครั้ง

จึงเห็นได้ว่า ด้านวัฒนธรรมประเพณีที่คนในชุมชน และสังคมจังหวัดขอนแก่น ได้กระทำหรือปฏิบัติต่อพระพุทธรูปพระลัບอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ปรากฏประเพณีสงกรานต์สรงน้ำขอพร สืบเนื่องมาจากมีความเชื่อในเรื่องความร่มเย็นเป็นสุขที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว นอกจากนั้น ยังสื่อวัฒนธรรมความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมและชุมชนที่มีอาชีพทำไร่-ทำนา ที่ยังจะต้องอาศัยน้ำฝนเพื่อจะทำการเกษตรนั่นเอง ซึ่งเป็นเหตุให้จะต้องมีวัฒนธรรมและประเพณีที่จะต้องมีการแห่และสรงน้ำขอพร วัฒนธรรมประเพณีสงกรานต์ยังสื่อให้เห็นความกตัญญูกตเวทิต์ที่ผู้น้อยมีต่อผู้หลักผู้ใหญ่ อันก่อให้เกิดความสามัคคีของคนในชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมนี้

๓) ด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง

ด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง พระพุทธรูปพระลับมีความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่พึ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน รวมถึงจังหวัดขอนแก่น โดยจะเห็นได้จากการตั้งชื่อบ้านเมืองทางราชการได้นำชื่อของพระพุทธรูปพระลับ (พระลับ) เป็นชื่อของหมู่บ้านพระลับ ตำบลพระลับ นอกจากนั้น หน่วยงานราชการได้สร้างรูปหล่อองค์จำลองพระพุทธรูปพระลับ อัญเชิญขึ้นประดิษฐานบนซุ้มประตูเมืองถนนศรีจันทร์ในปัจจุบัน ทำให้ได้ทราบว่าพระพุทธรูปพระลับเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดขอนแก่น

ดังรายละเอียดที่ปรากฏในบทสัมภาษณ์ด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองดังนี้ พระพุทธรูปพระลับนั่น เป็นพระพุทธรูปโบราณมีพุทธศิลปะแบบลาวล้านช้าง เป็นพระพุทธรูปที่เป็นศูนย์รวมใจของชุมชนในจังหวัดขอนแก่นทั้งในระดับบ้านเมืองส่วนราชการ และระดับประชาชนทั่วไป ดังจะเห็นได้จากการนำนามมงคลของพระพุทธรูปพระลับไปใช้ในการตั้งชื่อชุมชน นอกจากนั้น ยังมีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านนั้นมักมาขอพรอยู่เป็นประจำ^{๔๕} ปกติก็จะมีผู้มาขอพรบนบานขอพรจากพระพุทธรูปพระลับเป็นประจำ คนที่สมหวังดังปรารถนาในสิ่งที่ตนเองปรารถนาแล้ว ก็จะมาแก้บน

^{๔๒} สัมภาษณ์ พันเอกทองดี ทองถัน, ไวยาวังกร วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๔๓} สัมภาษณ์ นายตะวัน พรหมบุตร, ไวยาวังกร วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๔๔} สัมภาษณ์ คุณยายสิมมา บุญคง, ทายิกา วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๔๕} สัมภาษณ์ พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร., เจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน

ด้วยดอกไม้หรือพวงมาลัยไปถวายเป็นประจำ^{๔๖} พระพุทธรูปองค์นี้มีความศักดิ์สิทธิ์มากและมีความเชื่อว่าถ้าได้มากราบไหว้ขอพรแล้วจะสำเร็จสมความปรารถนา ดังเหตุการณ์หนึ่งที่เกิดขึ้นกับตัวเองคือ ได้มาสนองงานมหาจุฬาฯ มาพำนักอยู่วัดธาตุ และในปัจจุบันได้เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง และเลขานุการรองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่นนั้น อีกส่วนหนึ่งมาจากความศักดิ์สิทธิ์กฤษฎาภิหาริย์ของหลวงปู่พระพุทธรูปที่ใต้เมตตาและคุ้มครองภัยอันตรายนานาประการ เดินทางตลอดปลอดภัย แคล้วคลาด^{๔๗} หลวงปู่พระลับเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญสำหรับตัวของผมเอง ครอบครัวได้มาทำบุญที่วัดธาตุตลอด จนผมได้มาสนองงานท่านเจ้าอาวาสตั้งแต่พระเทพกิตติรังสี จนมาถึงยุคของพระโสภณพัฒนบัณฑิตในปัจจุบัน มีลูกหลานที่จะสอบแข่งขันบรรจุ ก็จะมากราบไหว้ขอพรก็มักจะประสบผลสำเร็จคือ ได้รับการบรรจุเข้ารับราชการทุกคนไป ทำให้ส่วนตัวมีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงปู่อย่างสูง^{๔๘}

จึงทำให้เห็นได้ว่า พระพุทธรูปพระลับเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวขอนแก่นทั่วไปอย่างมาก โดยจะเห็นได้จากการนำชื่อพระลับไปตั้งเป็นชื่อหมู่บ้านและยังเป็นชื่อตำบลด้วย นอกจากนี้หน่วยงานทางราชการยังได้อัญเชิญพระพุทธรูปพระลับจำลองขึ้นประดิษฐานบนซุ้มเข้าเมือง ทำให้เห็นได้ว่าพระพุทธรูปพระลับเป็นพระคู่บ้านคู่เมือง เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคมและชุมชน โดยเป็นที่พึ่งทางจิตใจในการสอบบรรจุเข้าราชการ และการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

๔) ด้านการท่องเที่ยว

สำหรับการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญคือพระพุทธรูปพระลับเป็นพระพุทธรูป มีความสำคัญศูนย์รวมจิตใจของประชาชนชาวจังหวัดขอนแก่น ที่มีความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปพระลับ นอกจากนี้ การเดินทางมากราบไหว้ขอพรยังเป็นการท่องเที่ยว ที่เกิดจากความเชื่อและวัฒนธรรมของคนอีสาน เพราะมีพื้นฐานความชอบและความศรัทธา เคารพเชื่อในการกราบไหว้ขอพรพระอยู่แล้ว

ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้พุทธศิลป์ด้านการท่องเที่ยว ดังนี้ พระพุทธรูปถือได้ว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และมีความสำคัญเป็นที่พึ่งของชุมชนชาวจังหวัดขอนแก่นตลอดถึงจังหวัดใกล้เคียง โดยจะสังเกตได้จากเมื่อทางวัดธาตุนี้จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือวันสำคัญของชาติโดยทางส่วนราชการใช้สถานที่วัดธาตุนั้น ก็จะมีญาติโยมเดินทางมาร่วมกิจกรรม และจะมีกิจกรรมที่ขาดเสียไม่ได้เลยก็คือการเข้าไปสักการะพระพุทธรูปพระลับ เพื่อขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ก็ทำให้เกิดการท่องเที่ยว ทุกวันนี้ญาติโยมเข้าวัดเยอะเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยอาศัยการประชาสัมพันธ์ของทางวัดบ้าง ส่วนราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องบ้าง^{๔๙} ตามที่

^{๔๖} สัมภาษณ์ พระครูสุศีลัมภีรญาณ, ผศ.ดร., ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๔๗} สัมภาษณ์ พระมหาพิสิฐ วิสิฐฐปญโญ, ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๔๘} สัมภาษณ์ พันเอกทองดี ทองลั่น, ไวยาวัจกร วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๔๙} สัมภาษณ์ พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร., เจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

สังเกตจากพฤติกรรมการปฏิบัติโยม ที่การเดินทางมาเคารพกราบไหว้ขอศีลขอพร ที่มีความเลื่อมใสศรัทธา ในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธพระลับนั้น เพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเทศกาล สงกรานต์ก็จะมีจำนวนมาก ทำให้เห็นถึงญาติโยมทุกวันนี้ มีความสนใจในพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น นอกจากนั้น ยังส่งผลต่อครอบครัวของตนเองและสังคม ทำให้เกิดความสันติสุขสงบร่มเย็นขึ้น โดยมี พื้นฐานมาจากการศรัทธาในพระพุทธพระลับนั่นเอง^{๕๐} ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ของทุกปี ผมก็จะพา ครอบครัวมากราบไหว้หลวงพ่อบุญพระพุทธรูป ขอพรสิ่งมงคลที่ดั่งใจ ความร่มเย็นเป็นสุขให้เกิดขึ้น แก่ตัวเองและครอบครัว ทำให้มีกำลังใจที่จะทำงาน ยึดมั่นในหลักธรรมประจำใจ ประยุกต์ใช้ในการใช้ ดำรงชีวิต^{๕๑} ในช่วงทางวัดธาตุพระอารามหลวงมีการจัดกิจกรรมทุกปี ก็จะไปลูกเข้าวัด มากราบไหว้ ขอพรพระพุทธพระลับนั่น เป็นการปลูกฝังในด้านคุณธรรม และจะพูดบอกประวัติของหลวงพ่อบุญพระลับนั่น มาการสร้างมาจั้งได้แน่ และนำแผ่นพับประชาสัมพันธ์มาอ่านให้ลูกฟัง โดยตามเข้าใจของตนเองนั้น เป็นการปลูกฝังลูกตั้งแต่ตอนเล็กๆ เพื่อโตขึ้นจะได้เป็นคนดีของสังคมต่อไป^{๕๒}

จึงเห็นได้ว่า พระพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญศูนย์รวมจิตใจของประชาชน ชาวจังหวัดขอนแก่น ที่มีความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธพระลับนั่น ยังเป็นการ ส่งเสริมการท่องเที่ยวและการเข้าถึงพระพุทธศาสนา ซึ่งเหมาะกับความเชื่อและวัฒนธรรมของคน อีสาน เพราะมีพื้นฐานความชอบและความศรัทธา เคารพเชื่อในการกราบไหว้ขอพรพระอยู่แล้ว แต่สิ่ง ที่ควรส่งเสริมและสร้างความตระหนักรู้ร่วมกัน คือ ส่วนที่เป็นจิตวิญญาณหรือความศรัทธาที่เป็นแก่น แท้ของพระพุทธศาสนา ความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับชุมชน การอนุรักษ์ และการสร้างความสำนึกในพุทธศิลป์ร่วมกัน อันเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ โดยมุ่ง ที่จะสร้างองค์ความรู้พุทธศิลป์ที่มีเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาจิตใจของ ชุมชนและสังคมอย่างแท้จริง

๔.๒.๒ พระพุทธรูปรัตนไตร หรือหลวงพ่อบุญองค์ดำชุมชนเย็น วัดกลาง พระอารามหลวง จังหวัดกาฬสินธุ์

พระพุทธรูปสัมฤทธิ์รัตนไตร (หลวงพ่อบุญองค์ดำชุมชนเย็น) เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ ฝีมือช่างล้านช้างโบราณ พุทธลักษณะปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ หล่อด้วยแร่ทองคำ แดง (ต้มพะโล้) ราวจุลศักราช ๑๗๒ เป็นพระพุทธรูปหน้าตักกว้าง ๔๑ เซนติเมตร ความสูงจาก ฐานถึงยอดพระเมาลี ๗๕ เซนติเมตร พุทธลักษณะเป็นงานหล่อที่เก่าแก่มาก ได้ฐานพระพุทธรูปมีการ จารึกด้วยอักษรธรรมกล่าวถึงประวัติการสร้างโดยเจ้าครูนาขาม (กิว) เป็นประธานในการหล่อ พระพุทธรูปองค์นี้ขึ้น ที่เมืองภูแล่นช้าง ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๓ ที่ฐานมีจารึกด้วยตัวธรรม มีเนื้อความ ดังนี้

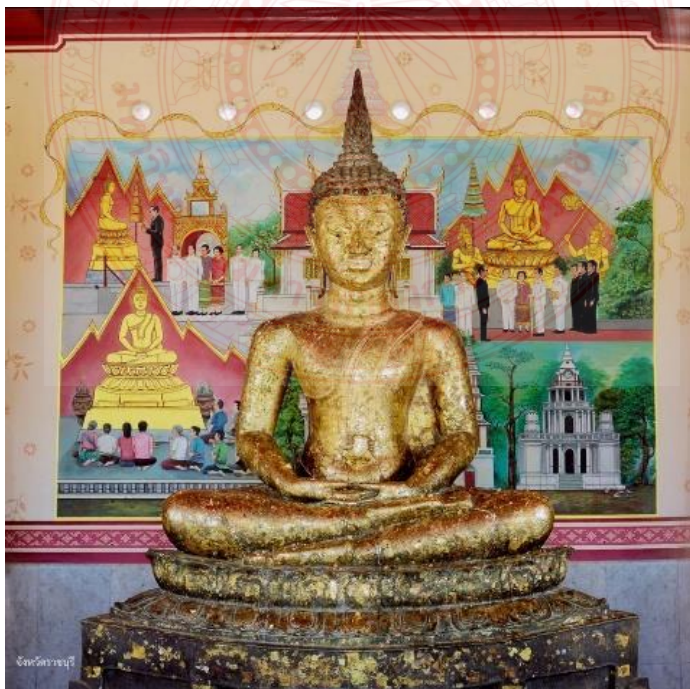
^{๕๐} สัมภาษณ์ พระมหาภิรมย์ อธิมาลี,ดร., ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๕๑} สัมภาษณ์ นายพลาย พรหมบุตร, ไวยาวัจกร วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๕๒} สัมภาษณ์ นายธีระศักดิ์ ภูชะวี, ทายก วัดธาตุ พระอารามหลวง, ๑๕ กันยายน ๒๕๖๒.

“สังกราชราชาได้อัย ๗๒ ตัว ปีกดสะง้า เดือน ๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ วัน๕ มื้อช่วงเหม่
นักชัตตฤกษ์ ถึกหน่วยชื่อว่า ปุสสยะ สังฆะสะมะคี มีเจ้าครูนาขามเป็นเค้าเป็นเจ้าอริครัทธา ทายก
อุปาสก อุปาสิกา พร่ำพร้อมน้อมนำมายังตัมพะโลหา เป็นเอกศรัทธาสร้างพระพุทธ ฮูปองค์นี้ไว้ ให้
เป็นที่ไหว้และบูชาแก่คนและเทวดาตบต่อเท่า ๕,๐๐๐ วัสสา นิพพานปัจจโย โหตุ นิจจัง ฐวัง ฐวัง”

พระยาชัยสุนทร (เก) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ขณะนั้น ได้ออกตรวจราชการจึงเข้าไปกราบไหว้
หลวงพ่องค์ดำ และได้มีความเลื่อมใสศรัทธาในพุทธลักษณะที่งดงามของหลวงพ่องค์ดำ แต่ได้
พิจารณาเห็นว่า พระพุทธรูปที่มีความสำคัญเช่นนี้จะประดิษฐานภายในพระโบสถหลังเก่าไม่เป็นการ
สมควร จึงได้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้นบนหลังช้างเข้ามาประดิษฐานในโองเจ้าเมือง ต่อมาได้
อัญเชิญมาประดิษฐานไว้กับพระครูกาฬสินธุวาจารย์ หรือญาคุณ้อมเป็นเจ้าอาวาสวัดกลาง ต่อมา
พระครูสุขุมวาทรวงคุณ (สุข สุขโณ)^{๕๓} เป็นเจ้าอาวาส เพื่อป้องกันการลักขโมยท่านได้อัญเชิญหลวงพ่
องค์ดำไว้ในกุฏิของท่านเอง และได้หล่อองค์จำลองประดิษฐานให้พุทธศาสนิกชนทั่วได้กราบไหว้
สักการะขอพร ทุกปีในวันสงกรานต์ ชาวเมืองกาฬสินธุ์ได้อัญเชิญหลวงพ่องค์ดำแห่รอบเมืองเพื่อให้
ชาวเมืองกาฬสินธุ์ได้สรงน้ำ และทุกปีในการอัญเชิญหลวงพ่ลงแห่นั้นปรากฏว่า จะต้องมีฝนตกทุกปี
ไป ชาวเมืองกาฬสินธุ์จึงเรียกชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า หลวงพ่ชุ่มเย็น ต่อมา

แผนภาพที่ ๑๗ พระพุทธรูปโรคนันตราย

^{๕๓} พระครูสุขุมวาทรวงคุณ (สุข สุขโณ) ได้รับพระราชทานตั้งสมณศักดิ์สุดท้าย เป็นพระราชาคณะชั้น
ธรรมที่ พระธรรมวงศาจารย์.

คณะกรรมการวัดและพุทธศาสนิกชนผู้จิตศรัทธาได้สร้างพระวิหารและได้อัญเชิญหลวงพ่องค์ดำขึ้นประดิษฐานในพระวิหารตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา นอกจากนี้ นายสุวิทย์ สุปงกุ ผู้ว่าราชการจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้สังเกตเห็นว่าจังหวัดกาฬสินธุ์เป็นเมืองพุทธ และมีหลวงพ่องค์ดำเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองกาฬสินธุ์ จึงมีการเพิ่มคำขวัญจังหวัดกาฬสินธุ์ว่า “หลวงพ่องค์ดำ ลือเลื่อง เมืองฟ้าแดดสงยาง โปงลางเลิศล้ำ วัฒนธรรมผู้ไท ผ้าไหมแพรวา ผาเสวยภูพาน มหาธารลำปาว ไดโนเสาร์สัตว์โลกล้านปี”^{๕๔}

จึงเห็นได้ว่า พระพุทธสัมฤทธิ์นิรโรคันตราย (หลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็น) เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดกาฬสินธุ์ พุทธศิลป์แบบล้านช้าง พุทธลักษณะปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ หล่อด้วยแร่ทองคำแดง (ตำพะโลหะ) ราวจุลศักราช ๑๗๒ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๓ หน้าตักกว้าง ๔๑ เซนติเมตร ความสูงจากฐานถึงยอดพระเมาลี ๗๕ เซนติเมตร ที่ฐานพระพุทธรูปมีการจารึกด้วยอักษรธรรม บันทึกถึงปีที่สร้างและเจ้าครูนาขามเป็นผู้นำพาในการสร้าง สร้างด้วยแร่ทองคำแดง เพื่อเป็นที่เคารพกราบไหว้บูชาของพุทธศาสนิกชนและเทวดาทั้งหลาย และทำการปรารภนาเพื่อเป็นบารมีให้บรรลู่ถึงพระนิพพาน ต่อมา พระยาชัยสุนทร (เก) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ได้สังเกตเห็นว่าหลวงพ่องค์ดำเป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะที่งดงาม แต่ประดิษฐานภายในพระโบสถหลังเก่าไม่เป็นการสมควร จึงได้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้นบนหลังช้างเข้ามาประดิษฐานในโฮงเจ้าเมือง และได้อัญเชิญมาประดิษฐาน ณ วัดกลาง ในสมัยพระครูกาฬสินธุวาจารย์ หรือญาคุ้มเป็นเจ้าอาวาสตามลำดับ

๑) ด้านพุทธศิลป์และปรัชญา

ด้านพุทธศิลป์ ที่ปรากฏในพระพุทธรูปสัมฤทธิ์นิรโรคันตราย (หลวงพ่องค์ดำ ชุ่มเย็น) มีพุทธลักษณะเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อด้วยแร่ทองคำแดง (ตำพะโลหะ) กลับด้านหน้าตักกว้าง ๔๑ เซนติเมตร ความสูงจากฐานถึงยอดพระเมาลี ๗๕ เซนติเมตร นั่งขัดสมาธิราบ พระพักตร์รูปไข่ พระนลาฏกว้าง พระขนงโค้งรูปปีกกา พระเนตรเรียวยาว เหลือบลงต่ำ พระนาสิกสันปลายแหลม พระโอษฐ์แย้ม พระเกศาเล็กแหลม พระเกตุมาลาใหญ่ รัศมีเป็นเปลวตั้งอยู่บนฐานกลีบบัว ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา ชายจีวรยาวลงมาจรดพระนาภี ปลายสังฆาฏิแบบปลายตัด นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ฐานปัทมยกสูงทรงสี่เหลี่ยมบัวคว่ำหงายปลายอ่อน และแนวลูกแก้วอกโค้งขึ้นทางด้านบนจัดอยู่ในกลุ่มพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง

ด้านปรัชญาธรรม พระพุทธสัมฤทธิ์นิรโรคันตราย (หลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็น) เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ประชาชนชาวจังหวัดกาฬสินธุ์และใกล้เคียงมีความเคารพศรัทธาเลื่อมใส พระพุทธรูปองค์นี้ปรากฏพุทธศิลป์ที่แฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยสามารถศึกษาแยกออกตามลักษณะสำคัญดังนี้

พระพุทธรูปสัมฤทธิ์นิรโรคันตราย นามมงคลนี้ของพระพุทธรูปองค์สำคัญ คู่บ้านคู่เมือง หมายถึง พระพุทธรูปที่กราบไหว้ขอพรแล้วดลบันดาลให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ ทำให้รู้ถึงความเลื่อมใสที่พุทธศาสนิกชนมีต่อความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปองค์นี้ เป็นที่พึ่งทางใจของประชาชนใน

^{๕๔} วัฒนธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์, ๒๐๐ ปี กาฬสินธุ์, (กาฬสินธุ์ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐-๑๕.

ชุมชนและสังคม สื่อถึง**ศรัทธา**ที่มีต่อพระพุทธเจ้า และหลัก**ไตรสิกขา**ที่จะพัฒนาตนเองทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจให้บริสุทธิ์ตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

หลวงพ่อดำคือมิ่งคลนามเดิมเมื่อก่อนนั้น สืบเนื่องจากวัสดุแร่ทองคำแดง (ต้มพะโลหะ) ที่นำมาสร้าง เมื่อหล่อเสร็จแร่ทองคำแดงชนิดนี้ทำปฏิกิริยากับอากาศและวัสดุที่หลอมรวมกัน ทำให้เนื้อผิวองค์พระพุทธรูปกลับดำ สีดำที่ปรากฏสื่ออีกเลขที่ ๓ กล่าวคือ **โลภะ โทสะ โมหะ** ที่นอนเนื่องอยู่ในกมลสันดานของสรรพสัตว์ และสื่อถึง**พระมหากุณาธิคุณ** ในพระคุณทั้ง ๓ ประการของพระพุทธเจ้าที่ทรงมีต่อเวไนยสัตว์อย่างเสมอเหมือนเท่าเทียมกัน

หลวงพ่อดำซุ่มเย็นก็เป็นนามมงคลอีกชื่อหนึ่ง เมื่อมีพิธีอัญเชิญหลวงพ่อดำไปรอบเมืองก็จะมีฝนตกทุกครั้งไปนั้น สื่อถึง**บารมี ๑๐** ประการของพระพุทธเจ้าที่บำเพ็ญมาแต่เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ และยังสื่อถึงหลักธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มีสภาพที่เย็นย่อมจะสรรพสัตว์ผู้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้ได้รับผล เหมือนน้ำฝนที่ตกจากฝักฟ้าย่อมจะกำจัดความร้อนให้หายสิ้นไปได้

พระพุทธลักษณะนั่งขัดสมาธิราบ พระพักตร์รูปไข่ พระนลาฏกว้าง พระขนงโค้งรูปปีกกา และพระโอษฐ์แย้ม สื่อถึง**พระมหากุณาธิคุณ**ของพระพุทธองค์ที่มีเวไนยสัตว์ มี**พระเมตตาคุณ**ต่อสรรพสัตว์เสมอเหมือนคือเท่ากัน พระเนตรเรียวย เหลือบลงต่ำ สามารถสอนถึงการพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรองถึงคุณธรรมที่มีอยู่ภายในตนก่อน ก่อนที่จะไปเพ่งโทษของคนอื่น

พระเศวตเล็กแหลมแบบก้นหอย พระเกตุมาลาใหญ่ รัศมีเป็นเปลวตั้งอยู่บนฐานกลีบบัว สื่อถึงพระบริสุทธิ์คุณที่มีอยู่ในพระพุทธเจ้าเปรียบเสมือนดอกบัวที่เกิดจากตมไม่เปดเปื้อนด้วยตม และยังสื่อถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธองค์ที่สามารถแก้ปัญหาของเจ้าลัทธิต่างๆ และทรงวางรากฐานแห่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้ที่จะปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

ส่วนพุทธลักษณะที่ปรากฏการครองจีวรแนบกับลำตัวของพระพุทธรูปสื่อถึงหลักไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สื่อภาวะความไม่มีตัวไม่มีตน ไม่มีดมั่นถื่อมั่นในเบญจขันธ์คือขันธ์ ๕

จึงเห็นได้ว่า **ด้านพุทธศิลป์** ที่ปรากฏในพระพุทธรูปสัมฤทธิ์นिरโรคันตราย (หลวงพ่อดำซุ่มเย็น) เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อด้วยแร่ทองคำแดง (ต้มพะโลหะ) หน้าตักกว้าง ๔๑ เซนติเมตร ความสูงจากฐานถึงยอดพระเมาลี ๗๕ เซนติเมตร นั่งขัดสมาธิราบ พระพักตร์รูปไข่ พระนลาฏกว้าง พระขนงโค้งรูปปีกกา พระเนตรเรียวย เหลือบลงต่ำ พระนาสิกสันปลายแหลม พระโอษฐ์แย้ม พระเศวตเล็กแหลม พระเกตุมาลาใหญ่ รัศมีเป็นเปลวตั้งอยู่บนฐานกลีบบัว ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระอังสาขวา ชายจีวรยาวลงมาจรดพระนาภี ปลายสังฆาฏิแบบปลายตัด นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน ฐานปัทมยกสูงทรงสี่เหลี่ยมบัวคว่ำหางปลายงอน และแนวลูกแก้วอกโค้งงอนขึ้นทางด้านบน จัดอยู่ในกลุ่มพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง

ด้านปรัชญาธรรม พระพุทธรูปสัมฤทธิ์นिरโรคันตราย (หลวงพ่อดำซุ่มเย็น) เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ปรากฏพุทธศิลป์ที่แฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยสามารถแยกออกอธิบายดังนี้ นามมงคลว่าพระพุทธรูปสัมฤทธิ์นिरโรคันตราย นี้สื่อถึง**ศรัทธา**ที่มีต่อพระพุทธเจ้า และหลัก**ไตรสิกขา**ที่จะพัฒนาตนเอง มิ่งคลนามเดิมเมื่อก่อนว่า หลวงพ่อดำนั่น สื่อถึงอีกเลขที่ ๓ กล่าวคือ **โลภะ โทสะ โมหะ** และสื่อถึง**พระมหากุณาธิคุณ** ที่พระพุทธเจ้าที่ทรงมีต่อเวไนยสัตว์อย่างเสมอเหมือนเท่าเทียมกัน นามมงคลว่าหลวงพ่อดำซุ่มเย็น เมื่อมีพิธีอัญเชิญหลวงพ่อดำไปรอบเมือง

ก็จะมีฝนตกทุกครั้งไปนั้น สื่อกึ่งบารมี ๑๐ ประการของพระพุทธเจ้า และยังสื่อถึงหลักธรรมคือ คำสอนของพระพุทธเจ้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า ธมมจารี สุขี เสติ ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข

๒) ด้านวัฒนธรรมประเพณี

ด้านวัฒนธรรมประเพณีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวเมืองกาฬสินธุ์มีความเลื่อมใสศรัทธา ได้เดินทางเข้ามาวัดกลาง พระอารามหลวงเพื่อกราบไหว้ขอพรหลวงพ่องค์ดำอย่างไม่ขาดสาย เมื่อเทศกาลวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา เป็นต้น ก็จะมีหน่วยงานราชการนำพาชาวพุทธพี่น้องในชุมชนใกล้เคียงมาทำบุญ ทำกิจกรรมตักบาตร เวียนเทียน โดยเฉพาะช่วงเดือนเมษายน งานประเพณีสงกรานต์ภายในวัดก็จะกำหนดจัดงานอัญเชิญหลวงพ่องค์ดำจากพระวิหาร วันที่ ๑๒ เมษายน ของทุกปี จัดกิจกรรมวันกตัญญูน้ำทิพย์สงน้ำขอพรหลวงพ่องค์ดำเพื่อเป็นสิริมงคล ในช่วงบ่ายมีการจัดขบวนอัญเชิญหลวงพ่องค์ดำแห่รอบเมืองกาฬสินธุ์ เพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสสงน้ำขอพรเพื่อความสวัสดิ์มงคลแก่ตนเองและครอบครัว หลังจากเสร็จพิธีอัญเชิญแห่แล้ว จะร่วมกันอัญเชิญขึ้นสู่พระอุโบสถเพื่อเจริญพระพุทธมนต์สมโภชทุกวัน จนถึงวันที่ ๑๕ เมษายนเป็นวันสุดท้ายอัญเชิญหลวงพ่องค์ดำขึ้นสู่พระวิหาร จะมีพิธีทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ และอัญเชิญหลวงพ่องค์ดำขึ้นสู่พระวิหาร^{๕๕} ที่เห็นเด่นชัดในด้านวัฒนธรรมประเพณีที่ชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้ร่วมกันประกอบตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้นก็คือ ประเพณีสงกรานต์ร่วมกันสงน้ำขอพรหลวงพ่องค์ดำเพื่อความ สุขความเจริญแก่ตนและครอบครัว มีขบวนอัญเชิญแห่หลวงพ่องค์ดำไปรอบตัวเมืองจะเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งเมื่ออัญเชิญหลวงพ่องค์ดำแห่แล้วก็จะมีฝนตกลงมาทุกครั้งไป^{๕๖} ช่วงสงกรานต์จะมีชาวบ้านในชุมชนรอบวัดกลาง และเทศบาลเมืองกาฬสินธุ์มาร่วมพิธีสงน้ำ เป็นจำนวนมากถือโอกาสสำคัญที่ได้ร่วมในพิธีสงน้ำขอพร และถือได้ว่าเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู กตเวทิต่อผู้มีพระคุณ พร้อมกันนั้นจะมีการสงน้ำพระภิกษุสามเณรและผู้สูงอายุอีกด้วย^{๕๗} เมื่อถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษาก็จะพาลูกหลานและครอบครัวมาร่วมพิธีกรรมที่วัดกลาง พระอารามหลวงแห่งนี้ เพราะวัดจะมีจัดเวียนเทียนทุกวันสำคัญและจะมีคนมาร่วมมากมาย เป็นการสืบทอดประเพณีและวัฒนธรรมของคนอีสานบ้านเรา อีกอย่างลูกหลานก็จะได้ซึมซับเอาความดีงามและเรียนรู้วิถีปฏิบัติตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา^{๕๘} วัฒนธรรมของคนอีสานอย่างหนึ่งที่สำคัญที่สุดที่มีต่อสังคมคือบ้านคูเมือง โดยเฉพาะชาวกาฬสินธุ์ที่มีต่อหลวงพ่องค์ดำนั้น ที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายได้พาปฏิบัติกันมาก็คือ การสงน้ำขอพรเพื่อจะได้มีความสุขในวันน้ำทิพย์กตัญญู^{๕๙} นอกจากนั้น เพลามีเรื่องทุกซ່อนทั้งทางด้านร่างกายที่เกิดจากการเจ็บป่วยไข้ไม่

^{๕๕} สัมภาษณ์ พระครูปริยัติพัฒนกิจ, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดกลาง พระอารามหลวง เจ้าคณะอำเภอตอน จาน, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๕๖} สัมภาษณ์ พระมหานรินทร์ ปณฺญาวุฑฒ, พระธรรมวิทยาการประจำวัดกลาง พระอารามหลวง, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๕๗} สัมภาษณ์ นายอ้วน ฆารบุรณย์, อุสาหวัดกลาง พระอารามหลวง, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๕๘} สัมภาษณ์ นายประพันธ์ กองคำ, ประชาญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางพิธีกรรม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๕๙} สัมภาษณ์ นางน้อย นิยมพงษ์, นายกพุทธสมาคมจังหวัดกาฬสินธุ์, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

สบายและเดือดเนื้อร้อนใจ ทั้งส่วนตัวและครอบครัวก็จะมาราบไว้หลวงพ่องค์ดำนั้นก็หาย และสำเร็จตามที่ปรารถนา^{๖๐}

จึงเห็นได้ว่า ด้านวัฒนธรรมประเพณีที่คนในชุมชนและสังคมจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้กระทำ หรือปฏิบัติต่อพระพุทธสัมฤทธิ์นโรคันทราย หรือหลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็นอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบันได้ปรากฏในประเพณีสงกรานต์ พิธีอัญเชิญหลวงพ่องค์ดำจากวิหารแห่รอบเมืองกาฬสินธุ์ สรงน้ำขอพร เพื่อความสวัสดีมงคลความร่มเย็นเป็นสุขที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว นอกจากนั้น ยังปรากฏวัฒนธรรมความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมและชุมชนก็คือการบําการบน ก็คือการ กราบไหว้ขอพรเพื่อให้สำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา เมื่อคำอธิษฐานสำเร็จดังความปรารถนาแล้วก็มีการแก้ บนตามที่ได้ตั้งใจไว้ นอกจากนั้น การสรงน้ำที่วัดกลางพระอารามหลวงยังทำพร้อมกันกับวันกตัญญูน้ำ ทิพย์ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมและประเพณีที่แฝงให้เห็นถึงความกตัญญูกตเวทิตะ และสร้างความสามัคคีของ คนในชุมชนผ่านกิจกรรม

๓) ด้านความศรัทธาเป็นพระคู่บ้านคู่เมือง

ในด้านความศรัทธาเป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของพระพุทธสัมฤทธิ์นโรคันทราย หรือหลวง พ่องค์ดำชุ่มเย็นนั้น มีปรากฏให้คนในชุมชนชาวจังหวัดกาฬสินธุ์เห็นเป็นประจำสม่ำเสมอ โดยตลอด ทั้ง ทางด้านการเจ็บป่วยไม่สบาย การบําการบนเกี่ยวกับการเดินทาง การศึกษา การสอบแข่งขันเพื่อให้ได้ คะแนนในอันดับต้น ๆ สำหรับผู้เลื่อมใสศรัทธาในอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ก็ยอมสัมผัสได้ ดังปรากฏอยู่ใน บทสัมภาษณ์ที่มีผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวถึงโดยมีรายละเอียดดังนี้

ที่ผ่านมาก็มีผู้เลื่อมใสเคารพศรัทธาในหลวงพ่องค์ดำ มากกราบไหว้ขอศีลขอพรเพื่อให้ได้ ในสิ่งที่ปรารถนา ในการมากราบไหว้ขอในแต่ละครั้งแต่ละคนนั้นก็แตกต่างกันไป แต่ละคนแต่ละ ความเชื่อก็จะไม่เหมือนกัน แต่ก็มีธรรมเนียมปฏิบัติกันมาสำหรับท่านที่มาดำรงตำแหน่งผู้ว่าราชการ จังหวัดกาฬสินธุ์ ก็จะมาเคารพสักการะกราบไหว้หลวงพ่องค์ดำเพื่อเป็นสิริมงคลในการเดินทางและ ตลอดระยะเวลาที่ปฏิบัติงาน ก็มักจะสำเร็จตามที่ได้ขอพรทุกคน โดยเฉพาะอย่างวัดกลางพระอาราม หลวง ตั้งอยู่ใกล้กับโรงพยาบาลกาฬสินธุ์ ซึ่งมักจะมียาติของผู้ป่วยที่มีอาการหนักมาขอพึ่งบารมี กราบไหว้ขอพรต่อหลวงพ่องค์ดำ ก็มักจะประสบผลสำเร็จดังปรารถนาทุกราย จึงทำให้มีนามมงคล ว่า พระพุทธสัมฤทธิ์นโรคันทราย^{๖๑} นอกจากนั้น การตั้งความปรารถนาเกี่ยวกับการเดินทางไปแสวงบุญ อินเดียและที่อื่นๆ ขอให้เดินทางปลอดภัยประสบโชคประสบชัย ก็ได้ปลอดภัยดังคำปรารถนาคือ แคล้วคลาดปลอดภัย ก็ด้วยบุญบารมีของหลวงพ่องค์ดำบันดาลให้สำเร็จดังคำปรารถนา^{๖๒} ส่วนตัวมี ความเชื่อในเรื่องฤกษ์ยามนิหาริย์ของหลวงพ่องค์ดำ มีความศรัทธาในองค์พระเป็นที่พึ่งทางจิตใจ ในการละชั่วประพฤติปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวกระผมเองเป็นข้าราชการ ได้อาราธนาหลวงพ่อง มาเป็นที่พึ่งทางจิตใจ น้อมนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในชีวิตประจำวัน เพราะในการใช้

^{๖๐} สัมภาษณ์ นายสมใจ เจริญราช, เจ้าหน้าที่สำนักพระพุทธศาสนาจังหวัดกาฬสินธุ์, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๖๑} สัมภาษณ์ พระครูปริยัติพัฒนกิจ, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดกลาง พระอารามหลวง เจ้าคณะอำเภอดอน จาน, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๖๒} สัมภาษณ์ พระครูปริยัติพุทธิคุณ, รองเจ้าคณะอำเภอเมืองกาฬสินธุ์, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

ชีวิตวันหนึ่งของเราก็ย่อมมีความขาดสติยั้งคิดอยู่บ้าง ก็ได้บารมีธรรมของหลวงพ่อดำน้ำละมาเป็นที่พึ่งทางจิตใจในการปฏิบัติทุกวันนี้” ครอบครัวยังได้อยู่เย็นเป็นสุขก็ด้วยบารมีธรรมของหลวงปู่ปกปัก รักษาคุ้มครอง เดินทางไกลไปทางรถก็ปลอดภัย เวลาที่ไม่สบายจิตใจก็จะไปกราบไหว้บูชาหลวงปู่ ไปอธิษฐานให้หลวงปู่ได้ช่วยจัดปัดเป่าให้อยู่ดีมีแสง และก็จะสำเร็จสมปรารถนาตลอด^{๖๔}

นอกจากนั้น พระพุทธสัมฤทธิ์นิโรคันตราย หรือหลวงพ่อดำน้ำละมาเป็นนับได้ว่า เป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ระลึกในการน้อมนำเอาคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปปฏิบัติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พิธีกรรมการบวชการบวชที่ยังปรากฏให้เห็นในความเชื่อในสิ่งที่ปรารถนา ซึ่งปรากฏในบทสัมภาษณ์ดังมีรายละเอียดดังนี้

ตนเองมักจะมีผู้ไปเชิญให้มาเป็นผู้ดำเนินการทำพิธีกรรมที่ว่าบวชการบวช โดยในพิธีการบวชการบวชนั้นก็ประกอบไปด้วยขันธ ๕ คือดอกไม้ ๕ คู่ เทียน ๕ คู่ ดอกไม้พวงมาลัยตามแต่ทางคนจัด จะเตรียมมาแต่จะขาดเสียไม่ได้เลยคือ ขันธ ๕ จะทำวันศุกร์โดยจะเริ่มต้นกล่าวบูชาความว่า

“สาธุๆ หลวงพ่อดำน้ำละมา ทวยเทพเทวารักษ์ ผู้รักษาภายในบริเวณวัดกลางแห่งนี้ กับทั้งท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ เจ้าภูมิเจ้าที่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระอุโบสถและพระวิหาร เสนาอำมาตย์ราชมณฑลเศียร ผู้ปรนนิบัติผู้ดูแลองค์หลวงพ่อดำน้ำละมา คุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อดีตเจ้าอาวาสทุกรูป คือวันนี้ได้มี (อ่านรายนามผู้มาขอพร.....) ได้นำธูปเทียนมาลาและดอกไม้ขันธ ๕ มาขอพรหลวงพ่อดำน้ำละมา ขออำนาจหลวงพ่อดำน้ำละมาจงคุ้มครองลูกเต้าเหล่าหลาน (อ่านรายนามผู้มาขอพร.....) ขอให้ลูกหลานอย่าหล่มเป็นวังอย่าได้ฟังเป็นห่วย ขอให้หลวงปู่จงมาฮับเอาเครื่องสักการบูชาของพวกลูกหลาน ก็ข้าเทอญฯ” โดยส่วนมากก็มักจะประสบผลสำเร็จตามที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้^{๖๕}

จึงเห็นได้ว่า พระพุทธสัมฤทธิ์นิโรคันตราย หรือหลวงพ่อดำน้ำละมาเป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมือง เมื่อคนในชุมชนหรือพุทธศาสนิกชนที่มีความเลื่อมใสศรัทธามาเคารพสักการะกราบไหว้ขอพรก็มักจะสำเร็จตามคำปรารถนา ถือเป็นสิ่งที่ระลึกในการปฏิบัติหน้าที่การทำงาน การปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนา ถือได้ว่าเป็นที่พึ่งทางจิตใจของคนชุมชนในเรื่องที่ทุกข์ร้อนทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ทั้งนี้ เมื่อมีภัยมีอุปสรรคปัญหาใหญ่น้อยเกิดขึ้นก็เป็นสิ่งที่พึ่งเป็นหลักชัยในชีวิต

๔) ด้านการท่องเที่ยว

สำหรับการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญคือ พระพุทธสัมฤทธิ์นิโรคันตราย หรือ หลวงพ่อดำน้ำละมาเป็นพระพุทธรูปที่ถือได้ว่า เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ที่มีความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธสัมฤทธิ์นิโรคันตราย นอกจากนั้นการเดินทางมากราบไหว้ขอพรยังนับได้ว่าเป็นการท่องเที่ยว ที่เกิดจากความเชื่อวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามของ

^{๖๓} สัมภาษณ์ นายเสถียร ภูชื่นชม, ข้าราชการครูชำนาญ, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๖๔} สัมภาษณ์ นางทองสิน และนายณรงค์ หินกำปัง, อุบาสิกและอุบาสก วัดกลาง พระอารามหลวง, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๖๕} สัมภาษณ์ นายประพันธ์ กองคำ, ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำทางพิธีกรรม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

คนอีสาน เพราะมีพื้นฐานมาจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรูปองค์สำคัญที่เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้พุทธศิลป์ด้านการท่องเที่ยว ดังนี้

พระพุทธรูปสัมฤทธิ์นिरโค้นทรายหรือหลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็น เป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และมีความสำคัญเป็นที่พึ่งของชุมชนชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ตลอดถึงจังหวัดใกล้เคียง โดยจะสังเกตได้จากเมื่อทางวัดกลางนี้จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือวันสำคัญของชาติโดยทางส่วนราชการใช้สถานที่วัดกลางนั้น ก็จะมีญาติโยมเดินทางมาร่วมกิจกรรม และจะมีกิจกรรมที่ขาดเสียไม่ได้เลยก็คือการเข้าไปสักการะหลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็น เพื่อขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ก็ทำให้เกิดการท่องเที่ยว ทุกวันนี้ญาติโยมเข้าวัดเยอะเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยอาศัยการประชาสัมพันธ์ของทางวัดบ้าง ส่วนราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องบ้าง^{๖๖} ตามที่สังเกตจากพฤติกรรมญาติโยม ที่การเดินทางเคารพกราบไหว้ขอศีลขอพร ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปพระลับนั้น เพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเทศกาลสงกรานต์ก็จะมีจำนวนมาก ทำให้เห็นถึงญาติโยมทุกวันนี้ มีความสนใจในพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น นอกจากนั้น ยังส่งผลต่อครอบครัวของตนเองและสังคม ทำให้เกิดความสันติสุขสงบร่มเย็นขึ้น โดยมีพื้นฐานมาจากการศรัทธาในหลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็น^{๖๗} กิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและประเพณีการแห่หลวงพ่องค์ดำนั้น เป็นกิจกรรมที่ดึงดูดพี่น้องลูกหลานชาวเมืองกาฬสินธุ์ และคนในจังหวัดใกล้เคียงได้เดินทางมาเคารพกราบไหว้สักการบูชา ก็เกิดการท่องเที่ยวเพื่อชมความงามของพระพุทธรูป นอกจากมากราบไหว้หลวงพ่องค์ดำแล้ว ก็สามารถเดินทางไปท่องเที่ยวตามสถานที่ต่างๆ ในจังหวัดกาฬสินธุ์ เช่น พิพิธภัณฑ์ไดโนเสาร์ อ.สหัสขันธ์ ชมเขื่อนลำน้ำปาว และชมสินค้าผ้าไหมแพรวา อ.คำม่วง เป็นต้น^{๖๘}

๔.๒.๓ หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย

๑) ด้านพุทธศิลป์และปรัชญา

ด้านพุทธศิลป์ที่ปรากฏในหลวงพ่องค์ใสนั้น มีพุทธลักษณะสำคัญ เป็นพระพุทธรูปขัดสมาธิราบปางมารวิชัย หล่อด้วยทองสีสุก มีพระรูปลักษณะงดงามมาก ขนาดหน้าตัก กว้าง ๒ ศีบ ๘ นิ้ว ส่วนสูงจากพระสงฆ์เบื้องล่างถึงยอดพระเศวต ๔ ศีบ ๑ นิ้ว พระพักตร์เป็นวงรีค่อนข้างกลม พระนลาฏกว้างเป็นเหลี่ยม เป็นพระศกแหลมเล็ก พระเศวตโผล่เปลวเพลิงอย่างล้ำข้างประดับพลอย พระกัณเฑียรวิชัยแบบกับพระเศียร พระวรกายเหยียดตรง พระอุระกว้าง พระอังกายาวถึงพระนาภี ตัดเป็นเหลี่ยม พระหัตถ์เรียวยาว นิ้วเรียวยาวจรดเสมอกัน

^{๖๖} สัมภาษณ์ พระครูปริยัติพัฒนกิจ, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดกลาง พระอารามหลวง เจ้าคณะอำเภอตอนจวน, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๖๗} สัมภาษณ์ พระมหานรินทร์ ปรณฺฑาภูโธ, พระธรรมวิทยากรประจำวัดกลาง พระอารามหลวง, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๖๗} สัมภาษณ์ นายประพันธ์ กองคำ, ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำทางพิธีกรรม, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๖๗} สัมภาษณ์ นางน้อย นิยมพงษ์, นายกพุทธสมาคมจังหวัดกาฬสินธุ์, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

^{๖๘} สัมภาษณ์ นายอ้วน ฆารบุรณย์, อุบาสกวัดกลาง พระอารามหลวง, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๒.

ด้านปรัชญาแนวคิดในการสร้างหลวงพ่พระใส่นั้น จากประวัติการสร้างนั้น พระธิดาทั้ง ๓ ของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โดยเฉพาะพระธิดาใส่ผู้สร้างหลวงพ่พระใสทรงทราบว่า พระราชบิดาของพระองค์ทรงตั้งความปรารถนาพุทธภูมิ และได้สร้างศาสนสถานที่สำคัญไว้ในดินแดนอาณาจักรล้านช้างมากมาย เช่น พระธาตุเจดีย์ พระพุทธรูป เป็นต้น จึงมีพระประสงค์จะหล่อพระพุทธรูปโดยตั้งชื่อตามพระธิดาทั้ง ๓ พระองค์ คือ เสริม สุข ใส ในข้อนี้จัดเข้าใน กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ และบารมี ๑๐ ข้อ

ในการหาวัสดุที่จะนำมาหล่อหลอมเป็นองค์พระใส่นั้น มีพระประสงค์ให้นำทองคำโบราณบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นวัสดุที่แสวงหามาได้โดยยาก ถ้าหากขาดซึ่งความเพียรวิริยะอุตสาหะ และนอกจากพระมหากษัตริย์ก็จะเป็นการยากที่ขุนขวายจัดขึ้นได้ ข้อนี้จัดเป็นพระบริสุทธิ์คุณ ซึ่งเป็นพระคุณประการหนึ่งใน ๓ ประการของพระพุทธรูป

แผนภาพที่ ๑๘ หลวงพ่พระใส

มีการจดบันทึกในประวัติการสร้างหลวงพ่พระใสว่า ช่างหล่อในพิธีโดยมีพระสงฆ์ที่เข้าร่วมได้พยายามสูมไฟเข้าเตาหลอมละลายวัสดุแต่ก็ยังไม่สำเร็จ จนถึงเวลาใกล้เที่ยงคือ ๑๑ นาฬิกา เวลาพระสงฆ์ฉันภัตตาหารเพล ปรากฏว่ามีตาชี่ปะขาวจำนวนมากมาขออาสาช่วยงานหล่อต่อจึงสำเร็จลงได้ ข้อนี้ทำให้เห็นได้ว่าพระพุทธรูปเป็นสิ่งอุดมมงคลสูงสุด จัดเป็น อนุสสติ ๑๐ ประการ งานหล่อพระพุทธรูปนั้นจัดได้ว่า เป็นการยากที่มนุษย์ปุถุชนคนธรรมดาจะทำให้สำเร็จได้ เปรียบได้กับบารมี ๑๐ ประการ อริยมรรคอริยผล และพระนิพพานที่มนุษย์ปุถุชนธรรมดาอยากที่จะบรรลุธรรมนั่นเอง

พระเกตุมาลาของหลวงพ่พระใส่นั้นประดับประดาด้วยอัญมณีทั้ง ๗ ประการจัดเป็น พระฉัพพัณณรังสีและพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า วงพระพักตร์ที่ปรากฏมีความอึมเอบและพระ โอบุษฐ์ของหลวงพ่พระใสที่ยุ่มเ้า่มซึ่งเป็นการยุ่มตรงกับแบบพุทธศิลป์ล้านช้างนั้น ตรงกับพุทธคุณข้อ ว่า พระมหากรุณาธิคุณ และเมตตาธรรมในพรหมวิหารนั่นเองจิวที่แนบชิดพระวรกาย พาดสังฆาฏี แบบปลายตัดตรงพุทธศิลป์แบบล้านช้าง และจัดเข้าในไตรลักษณ์ ธรรมะข้ออนัตตา ไม่มีตัวไม่มีตน ว่างแนบชิดกับพระวรกาย

หลวงพ่พระใสมีพระวรกายที่ไม่ได้หล่อติดเชื่อมกับฐาน ซึ่งตรงกับพระพุทธเจ้าพระองค์ เป็นผู้ตรัสรู้แล้วพ้นแล้วจากโลกธรรม ๘ ประการ ไม่ติดในมีลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์ นอกจากนี้ ฐานขององค์หลวงพ่พระใสช่างได้ออกแบบตามพุทธศิลป์ล้านช้างโดย ที่ปลายบัวคว่ำ-บัวหงาย และลูกแก้วจะงอนขึ้น แสดงถึงพระพุทธเจ้าพระองค์ตรัสรู้แล้วหลุดพ้นแล้ว จากอัสวะกิเลสทั้งปวง ไม่มีกิจที่จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป และส่วนฐานบนสุดแสดงพุทธศิลป์ แบบล้านช้างที่เป็นเอกลักษณ์ประการหนึ่งคือ กลีบบัวเหลี่ยม ซึ่งในทางพระพุทศาศนาถือว่าดอกบัว เป็นดอกไม้ที่แสดงถึงความบริสุทธิ์เกิดจากตมแต่ไม่เปื้อนตม จัดเข้าในพระคุณข้อว่า พระบริสุทธิ์คุณ และพระปัญญาธิคุณนั่นเอง ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทางกรมโอบอกมาถึงท้องที่ให้อัญเชิญพระพุทศรูป คักดีลิลีที่ ๒ องค์ คือ พระเสริม และหลวงพ่พระใส ไปประดิษฐานที่กรุงเทพโดยอัญเชิญขึ้นเกวียน ผ่านหน้าวัดโพธิ์ชัยในปัจจุบัน ปรากฏเกวียนที่อัญเชิญหลวงพ่พระใสได้หักลง ๒-๓ ครั้ง ไม่สามารถ จะอัญเชิญไปต่อได้ จึงอัญเชิญหลวงพ่พระใสประดิษฐานในพระอุโบสถ ที่วัดโพธิ์ชัยตั้งแต่นั้นมา ใน เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงธรรมะข้อว่า ขันติคืออิฐวาสนขันติ ความอดทนเพื่อที่จะให้คณะผู้ อัญเชิญทางราชการในสมัยนั้นได้เห็นว่าจะประดิษฐาน ณ สถานที่แห่งนี้ เพื่อที่จะเป็นที่พึ่งที่ระลึก เป็นพึ่งทางใจของชาวพุทธในภาคอีสานและพี่น้องประเทศลาวเพื่อนบ้าน ได้เคารพสักการะกราบไหว้ ต่อไปในอนาคต

ในปัจจุบัน หลวงพ่พระใสได้ประดิษฐานในพระอุโบสถจตุรมุข เปรียบดั่งที่ประทับของ ท้าวมหาพรหม และเปรียบให้ทราบได้ถึงหลวงพ่พระใสทรงพรหมวิหารธรรม คือ เมตตากรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นที่พึ่งทางจิตใจของพุทธศาสนิกชนผู้เลื่อมใส ทำให้ผู้มาเห็นได้เกิดความศรัทธา เลื่อมใส บูชาด้วยรูปเทียนดอกไม้และการบูชาด้วยการประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ถูกต้องตั้งมอันจะ เกิดเป็นอานิสงส์ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

จึงเห็นได้ว่า **ด้านพุทธศิลป์** และ**ด้านปรัชญาธรรม**แนวคิดในการสร้างหลวงพ่พระใส่นั้น พระธิดาใสผู้สร้างมีพระประสงค์จะหล่อพระพุทศรูปสร้างกุศลประดิษฐานไว้สืบทอดอายุ พระพุทศาศนา จัดเข้าใน **กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ** และ**บารมี ๑๐ ประการ** วัสดุที่จะนำมาหล่อ หลอมสร้างหลวงพ่พระใสเป็นทองคำโบราณบริสุทธิ์ ข้อนี้จัดเป็น**พระบริสุทธิ์คุณ** พระคุณประการ หนึ่งใน ๓ ประการของพระพุทธเจ้า ในประวัติหลวงพ่พระใสว่า ช่างหล่อในพิธีได้พยายามสูมไฟ เข้าเตาหลอมละลายวัสดุแต่ก็ยังไม่สำเร็จ ปรากฏว่ามีตาชีปะขาวจำนวนมากมาขออาสาช่วยจึงสำเร็จ ลงได้ ข้อนี้ทำให้เห็นได้ว่าพระพุทศรูปเป็นสิ่งอุดมมงคลสูงสุด จัดเป็น **อนุสสติ ๑๐ ประการ** งานหล่อ พระพุทศรูปนั้นจัดได้ว่า เป็นการยากที่มนุษย์ปุถุชนคนธรรมดาจะทำให้สำเร็จได้ เปรียบได้กับ **บารมี ๑๐ ประการ อริยมรรค อริยผล และพระนิพพาน** ที่มนุษย์ปุถุชนธรรมดาอยากที่จะบรรลุธรรมนั่นเอง ด้วย อีกนัยประการหนึ่งเนื้อความที่ด้วยเทวบันดาลของพระอินทร์นี้ อาจสืบเนื่องมาจากโบราณคดี

เดิมของพระพุทธรูปในอดีต เช่น พระแก้วมรกต ในรัตนพิมพวังสปรกรณ์ หรือพระพุทธรูปสีหิงคิโน สีหิงคินิทานของล้านนาไทย เป็นต้น

เนื่องด้วยข้อมูลทางประวัติศาสตร์พบว่าล้านนา กับล้านช้างมีความสัมพันธ์ติดต่อกันในรัชสมัยพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชของล้านช้าง และพระนางจિระประภาของล้านนา ซึ่งมีศักดิ์เป็นน้ำหลานกัน ซึ่งเป็นยุคที่พระสุก พระเสริม พระใส ได้เกิดขึ้นตามเนื้อเรื่องของท่านาน การที่พระอินทร์มีบทบาทในการสรรสร้างพระพุทธรูปนั้น อาจเกี่ยวโยงด้วยคติที่ว่า พระอินทร์มีอายุยืนยาว เช่นเดียวกับนาคราชในสีหิงคินิทาน จึงสามารถสร้างพระพุทธรูปให้ถูกต้องตามพุทธลักษณะได้และงามกว่ามนุษย์ทั่วไปจะสร้างได้ ในประเทศไทยจึงปรากฏมีพระพุทธรูป ตระกูลอินแปลงจำนวนมากด้วยกัน เช่น พระพุทธชินราช หลวงพ่ออินแปลง พระเจ้าอินสาน หรือแม่แต่พระบางในลาว เป็นต้น อัญมณีทั้ง ๗ ที่พระเกตุของหลวงพ่พระใสจัดเป็น**พระฉัพพัณรังสีและพระปัญญาคุณ** พระพักตร์ที่ปรากฏมีความอึมเิบและพระโอษฐ์ที่ยิ้มแบบพุทธศิลป์ล้านช้างนั้น ตรงกับพุทธคุณชื่อว่า **พระมหากุณาธิคุณ และเมตตาธรรมในพรหมวิหาร** จีวรที่แนบชิดพระวรกาย พาดสังฆาฏิแบบปลายตัดตรง พุทธศิลป์แบบล้านช้าง และจัดเข้าในอนัตตธรรม คือ ไม่มีตัวไม่มีตนว่าง หลวงพ่พระใสมีพระวรกายที่ไม่ได้หล่อติดเชื่อมกับฐาน ซึ่งตรงกับพระพุทธรูปเจ้าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้แล้วพ้นแล้วจาก **โลกธรรม ๘ ประการ**

นอกจากนี้ ฐานขององค์พระช่างได้ออกแบบตามพุทธศิลป์ล้านช้างโดยที่ปลายบัวคว่ำ-บัวหงาย และลูกแก้วจะงอนขึ้น แสดงถึง**วิมุตติธรรม**คือพระพุทธรูปเจ้าพระองค์ตรัสรู้แล้ว หลุดพ้นแล้วจากอาสวะกิเลสทั้งปวง และส่วนฐานบนสุดแสดงพุทธศิลป์แบบล้านช้างที่เป็นเอกลักษณ์ประการหนึ่งคือกลีบบัวเหลี่ยม จัดเข้าในพระคุณชื่อว่า **พระบริสุทธิคุณและพระปัญญาธิคุณ** สมัยรัชกาลที่ ๔ ทางกรมให้อัญเชิญหลวงพ่พระใสไปประดิษฐานที่กรุงเทพฯโดยอัญเชิญขึ้นเกวียนผ่านหน้าวัดโพธิ์ชัยในปัจจุบัน ปรากฏเกวียนที่อัญเชิญหลวงพ่พระใสได้หักลง ๒-๓ ครั้ง ด้วยเหตุนี้หลวงพ่พระใสจึงมีคนเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า หลวงพ่เกวียนหัก ไม่สามารถจะอัญเชิญไปต่อได้ จึงอัญเชิญหลวงพ่พระใสประดิษฐานในพระอุโบสถวัดโพธิ์ชัย

เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงธรรมะชื่อว่า **ขันติคืออิवासันขันติ** หลวงพ่พระใสได้ประดิษฐานในพระอุโบสถจตุรมุข เปรียบดังที่ประทับของท้าวมหาพรหม และทำให้ทราบถึงหลวงพ่พระใสทรงพรหมวิหารธรรม เป็นที่พึ่งทางจิตใจของพุทธศาสนิกชนผู้เลื่อมใส ทำให้ผู้มาเห็นได้เกิดความศรัทธาเลื่อมใส

๒) ด้านวัฒนธรรมประเพณี

ด้านวัฒนธรรมประเพณีที่พระสงฆ์และประชาชนให้ความเคารพนับถือต่อหลวงพ่พระใส เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์จะมีประเพณีอัญเชิญหลวงพ่พระใสลงจากพระอุโบสถเพื่อสรงน้ำขอพร โดยช่วงค่ำของวันที่ ๑๒ มีพิธีอัญเชิญพระเกตุของหลวงพ่พระใสและพระพุทธรูปบริวารอีก ๒ องค์ลงจากแท่นประดิษฐาน เข้าวันที่ ๑๓ เมฆามีพิธีทำบุญตักบาตร และถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ ต่อจากนั้นร่วมพิธีอัญเชิญพระใสลงจากพระอุโบสถ ช่วงบ่ายมีขบวนอัญเชิญหลวงพ่พระใสแห่ไปรอบเมืองหนองคาย ให้ประชาชนได้มีโอกาสได้สรงน้ำขอพรเพื่อให้เกิดความสวัสดีมงคลแก่ตนเองและครอบครัว เพื่อความรุ่งเรืองแก่ธุรกิจ กิจการ บริษัท ทำมาค้าขึ้น แล้วขบวนก็วกกลับเข้าวัดโพธิ์ชัย

อัญเชิญหลวงพ่อบุญรอดจากบุษบกประดิษฐานในศาลาที่จัดสถานที่เตรียมไว้ ตอนค่ำของช่วงนี้มีพิธีเจริญพระพุทธมนต์สมโภชหลวงพ่อบุญรอดในวัน^{๖๙} วันที่ ๑๕ มีการเทศน์มหาชาติพระเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ พระคาถา มีการเทศน์ต่อเนื่องทั้งวัน มีประชาชนสนใจเข้าร่วมฟังเทศน์จำนวนมาก ส่วนใหญ่เชื่อว่าผู้ที่ฟังเทศน์มหาชาติให้จบในวันเดียวครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์จะได้อานิสงส์มากจะเกิดในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระศรีอาริย์เมตไตย^{๗๐} วันที่ ๑๘ ช่วงเช้ามีพิธีทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ มีพิธีอัญเชิญหลวงพ่อบุญรอดขึ้นสู่พระอุโบสถ ในช่วงเย็นมีพิธีเจริญพระพุทธมนต์สะเดาะเคราะห์ต่อชะตาตามความเชื่อของชาวอีสาน เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้เข้าร่วมพิธี^{๗๑}

สำหรับประเพณีวัฒนธรรมชาวอีสานที่ประพฤติปฏิบัติต่อหลวงพ่อบุญรอดนั้น โดยส่วนใหญ่ นอกจากเทศกาลสงกรานต์แล้ว ก็จะเป็นเทศกาลทำบุญเนื่องในสงฆ์ทำปีเก่าต้อนรับ ปีใหม่ เทศกาลเข้าพรรษา-ออกพรรษานำรูปเทียนดอกไม้มาสักการะบูชาหลวงพ่อบุญรอดให้อยู่ดี มีความสุข เดินทางไปมาให้ตลอดตลอดภัย พ่อแม่พามาทำบุญทุกปีในช่วงเทศกาล^{๗๒} นอกจากนั้น ในช่วงกลางเดือน ๗ ชาวหนองคายจะจัดประเพณีบั้งไฟ โดยจะจัดให้มีบั้งไฟเสี่ยงทายพิเศษ ถวายแก่องค์หลวงพ่อบุญรอด เพื่อเป็นการจุดบูชาคุณและเสี่ยงทายน้ำฝนในปีนั้น ๆ จะมากหรือน้อย เพื่อการทำนาของชาวหนองคาย ในประเพณีจะมีขบวนแห่บั้งไฟ โดยจะเริ่มรำจากหน้าพระอุโบสถวัดโพธิ์ชัยเพื่อเป็นการบวงสรวงก่อนจะเคลื่อนไปรอบตัวเมืองหนองคาย ในวันต่อมาก็จะมีการจุดบั้งไฟโดยเริ่มจากบั้งไฟเสี่ยงทายบวงสรวงหลวงพ่อบุญรอด นับว่าเป็นอีกประเพณีที่มีมาคู่กับหลวงพ่อบุญรอด แต่ละปีนั้นจะต้องจัดต้องทำขึ้น^{๗๓}

จึงเห็นได้ว่า หลวงพ่อบุญรอดนั้นมีวัฒนธรรมประเพณีที่คนในท้องถิ่น และผู้ที่เคารพศรัทธานั้นประพฤติปฏิบัติตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน คือ ประเพณีสงกรานต์ซึ่งในปัจจุบันได้รับความสนใจจากสื่อสารมวลชนจำนวนมาก และผู้ที่เคารพศรัทธาจำนวนมากจะเห็นได้จากพิธีอัญเชิญองค์พระลงจากพระอุโบสถ มีผู้สนใจเข้าร่วมประเพณีหลายหมื่นคน ประเพณีเทศน์มหาชาติพระเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ พระคาถา ที่จัดขึ้นในช่วงเทศกาลสงกรานต์ นอกจากนั้น ยังมีพิธีการสวดมนต์เสริมดวงชะตาหรือสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา โดยจะจัดขึ้นในวันสุดท้ายเป็นการ และยังมีประเพณีที่จัดขึ้นในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเทศกาลต่างๆ เช่น สวดมนต์ข้ามปีทำบุญตักบาตรในช่วงเทศกาลปีใหม่ ถวายเทียนเข้าพรรษา ถวายผ้าจ่านำพรรษาในเทศกาลออกพรรษา สุดท้าย ประเพณีบุญบั้งไฟ ที่จัดถวายบั้งไฟเสี่ยงทายหลวงพ่อบุญรอด เป็นประเพณีที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำสำหรับอาชีพทำไร่ทำนา เมื่อถึงฤดูกาลก็ต้องจัดเป็นประจำทุกปี

^{๖๙} สัมภาษณ์ พระราชรัตนาลงกรณ์,รศ.ดร., เจ้าคณะจังหวัดหนองคายและเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๗๐} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาธรรมโฆษิต,ดร., ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๗๑} สัมภาษณ์ พระมหาจตุรท กิตติยุดโต, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๗๒} สัมภาษณ์ ดร.อิทธิเทพ ผาธา, นักวิชาการ, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๗๓} สัมภาษณ์ นายสำราญ ย่อยไธสง, นักวิชาการ, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

๓) ด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง

ในด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองนั้นหลวงพ่พระใสได้เป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ในองค์พระ มีความเชื่อว่าในองค์พระมีเทวดาที่มีศักดิ์ใหญ่สถิตอยู่ มีประชาชนทั้งในประเทศและต่างประเทศเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในองค์หลวงพ่พระใส หรือเมื่อมีการย้ายข้าราชการเข้ามารับราชการที่หนองคาย ก็จะต้องมาสักการะกราบไหว้ขอพรหลวงพ่พระใสก่อนที่จะเข้าไปที่ทำงานสถานที่ราชการที่ตนเองสังกัดอยู่ มีความเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดหนองคายนั้นก็คือหลวงพ่พระใส จะได้ปกป้องรักษาคุ้มครองให้การปฏิบัติงานในหน้าที่ได้สำเร็จได้ ในภาคอีสานก็จะมี ความเชื่อในการบําการบน หมายถึง การที่คนใคร่ครวญจะไปสอบบรรจุเข้าทำงาน หรือเลื่อนตำแหน่งในหน้าที่ที่ทํายู่แล้ว การขออธิษฐานขอบุตรธิดา มีความเชื่อว่า จะประสบผลสำเร็จตามที่ตนปรารถนาไว้ และส่วนใหญ่คนที่คุ้นเคยสนิทสนมส่วนใหญ่ที่มาไหว้ขอพร ก็จะประสบผลสำเร็จตามที่ตนปรารถนาไว้โดยได้นำพาในการบูชาและขอพร ตลอดถึงนำสิ่งของมาถวายเมื่อประสบผลสำเร็จแล้ว ในปีที่ผ่านมาปรากฏในหนังสือหนังสือพิมพ์ผู้หญิงท่านหนึ่งคล่องพระรูปเหมือนหลวงพ่แล้ว ฟ้าผ่าแล้วเกิดปาฏิหาริย์ไม่ตาย ทำให้ผู้คนที่มากราบไหว้ขอพรองค์หลวงพ่ก็ยิ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้นในแต่ละวัน^{๗๔} คนส่วนใหญ่มาขอพรให้ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน เลื่อนขั้นยศตำแหน่ง การเดินทางไปมาให้ตลอดปลอดภัย ประสบความสำเร็จทำมาค้าขึ้น ห้างร้านกิจการเจริญรุ่งเรือง นอกจากนั้น คนที่มีความทุกข์ใจพอมากราบไหว้หลวงพ่พระใสแล้วก็จะสบายใจขึ้น ลูกศิษย์เสพติดไม่สามารถบอกกล่าวตักเตือนได้มาขอพรหลวงพ่ให้ช่วยคลี่คลายใจให้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรมที่ติงามและการเดินทางไปทำงานกรุงเทพหรือต่างประเทศก็เดินทางมาขอพรหลวงพ่ ให้ประสบโชคประสบชัย เมื่อสำเร็จตามความประสงค์แล้วก็จะนำดอกไม้ธูปเทียน รวมทั้งสิ่งของตามที่ตนได้อธิษฐานขอไว้^{๗๕} ในเรื่องสอบเข้าบรรจุรับราชการทำงานในสถานราชการต่าง ๆ มีปรากฏให้เห็นทุกๆ ปี คือ ทั้งที่เคยประสบกับตัวเองตอนสอบเปรียญธรรม ๙ ประโยค ตอนนั้นเรียนสอบปีที่ ๒ ก่อนสอบได้เดินทางกลับมาที่วัดโพธิ์ชัย ได้กราบขอพรหลวงพ่พระใสขอให้สอบผ่าน จะได้กลับมาช่วยงานคณะสงฆ์และงานที่วัดโพธิ์ชัย ปรากฏว่าปีนั้นสอบผ่านต่อมาก็ได้มาสนองงานคณะสงฆ์และงานวัดโพธิ์ชัยตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ในด้านการขอพรด้านอื่นๆ โยมแม่ของอาตมาป่วยก็มาขอพรหลวงพ่พระใส ต่อมาก็ปรากฏว่าหายจากโรคร้าย ถ้าพูดไปแล้วก็เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์^{๗๖} หลวงพ่พระใสเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ ลูกหลานจะไปสอบบรรจุรับราชการ ขอพรในเรื่องการไปรับราชการทหารที่ภาคใต้ให้ปลอดภัยได้กลับมาอย่างปลอดภัย เหตุการณ์อย่างนี้ก็เป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์ คนที่เลื่อมใสในหลวงพ่พระใสถ้าหากคลอดบุตรเสร็จ หลังจากออกจากโรงพยาบาลก่อนกลับบ้าน ก็จะต้องพาลูกมาสักการะมามอบให้เป็นลูกของหลวงพ่ ขอให้หลวงพ่พระใสได้คุ้มครองภัยช่วยเลี้ยง ก็ปรากฏว่าเด็กก็จะแข็งแรงเป็นเด็กเลี้ยงง่าย^{๗๗} คนที่มาเที่ยวเมืองหนองคายก่อนที่จะเดินทางไปเที่ยวตามสถานที่ต่างๆ ก็จะแวะมากราบสักการะหลวงพ่พระใสก่อนเป็นสถานที่แรก เพราะเชื่อว่าหลวงพ่เป็นที่พึ่ง

^{๗๔} สัมภาษณ์ พระราชรัตนาลงกรณ์,รศ.ดร., เจ้าคณะจังหวัดหนองคายและเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๗๕} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาธรรมโมชิต,ดร., ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๗๖} สัมภาษณ์ พระมหาจตุตถ กิตติยุดโต, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๗๗} สัมภาษณ์ นายสารัญ ย่อยไธสง, นักวิชาการ, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

ของคนทั่วไปให้อยู่เย็นเป็นสุข ให้แคล้วคลาดปลอดภัย เดินทางด้วยความสวัสดิ์มีชัย นอกจากนั้น ก็จะมีการบำบんにอยู่ในความเชื่อของพี่น้องชาวอีสานรวมทั้งคนไทย เพราะสังเกตจากคนที่มากราบไหว้ขอพรหลวงพ่อกับมาจากทุกภาคของประเทศไทยทั่วสารทิศ^{๗๘} มีความเชื่อว่ามากราบไหว้สักการะขอพรหลวงพ่อกับแล้วจะได้อยู่เย็นเป็นสุข หลวงพ่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชน^{๗๙} เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของหลวงพ่อกับจะช่วยคลบัันดาลให้สำเร็จในสิ่งที่ขอพร เพราะมากราบไหว้ขอพรทุกปี โดยเฉพาะในช่วงสงกรานต์ มาขอพรในเรื่องสุขภาพร่างกายแข็งแรง เดินทางไปทางไหนให้แคล้วคลาดปลอดภัย ให้ครอบครัวอยู่เย็นเป็นสุข ให้ลูกหลานที่ไปทำงานอยู่ต่างจังหวัดให้โชคดีมีชัยมีโชคมีลาภ^{๘๐} ที่มาช่วยงานวัดโพธิ์ชัยทุกปี จะได้ยืมกิตติศัพท์ของหลวงพ่อกับพระใสต่างๆ เช่น เดินทางแคล้วคลาดปลอดภัย มีโชคมีลาภ เป็นต้น ในปีที่ผ่านมาก็มีเหตุการณ์ ๒ เรื่อง คือ คนโดนยิง ๓ นัด ไม่เข้าและแคล้วคลาดปลอดภัย และคนที่โดนฟ้าผ่าไม่ตายรอดตายอย่างปาฏิหาริย์ ถือได้ว่าเป็นข่าวใหญ่ที่ลงหน้าหนังสือพิมพ์^{๘๑} มาทำงานช่วยวัดตั้งแต่เด็กแม่พาเข้าวัด มาช่วยงานในส่วนของการเตรียมของไหว้ดอกไม้ ดอกดาวเรือง ดอกบัว รูปเทียน น้ำหอม แผ่นทอง ทุกอย่าง ทำให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับคนที่เข้ามาไหว้หลวงพ่อกับ เป็นที่พึ่งทางใจอย่างแท้จริง เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของลูกหลานผู้ที่มากราบไหว้ ท่านจะเมตตาต่อลูกหลานที่ตกทุกข์ได้ยากประสบเคราะห์กรรมในชีวิต ครอบครัว การงาน โดยส่วนใหญ่แล้วจะมาบนบานบอกเล่าให้หลวงปู่ฟัง จะเห็นได้ในแต่ละวันบนพระอุโบสถเครื่องสักการะบูชาเยอะมากทุกวัน ลูกหลานที่ประสบความสำเร็จตามคำอธิษฐานได้นำมาสักการบูชา^{๘๒} ในชีวิตของผมนี่หลวงพ่อกับพระใสนี้ได้ช่วยเหลือในด้านแคล้วคลาดปลอดภัยจากการสู้รบต่อสู้กับทหารคอมมิวนิสต์ ๒-๓ ครั้ง และตอนเป็นทหารใหม่หลังฝึกเสร็จจะเดินทางกลับบ้าน ยางรถที่โดยสารมาเกิดระเบิดรถพลิกคว่ำเกิดไฟไหม้ ไม่สามารถที่ออกมาจากรถได้ ก็ตั้งจิตอธิษฐานถึงหลวงพ่อกับให้ช่วยลูกหลานด้วย ไฟที่ไหม้รถอยู่นั้นก็ได้ดับลง นั่นคือครั้งที่จำติดตา บั้ลิมว่าหลวงพ่อกับพระใสมาช่วยจริง ๆ ทำให้เวลามีงานที่วัดโพธิ์ชัยเกี่ยวกับหลวงพ่อกับจะมาช่วยงานตลอด^{๘๓} จึงเห็นได้ว่า ด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองของหลวงพ่อกับพระใส หลวงพ่อกับพระใสได้เป็นพระที่มีความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ในด้านการเรียนการสอบบรรจุเข้ารับราชการ การเดินทางแคล้วคลาดปลอดภัย การบำบんにเกี่ยวกับเรื่องสอบ และเป็นอยู่ ถือได้ว่าเป็นการขอพรหลวงพ่อกับพระใสครบทุกด้าน ตั้งแต่การอธิษฐานขอบุตร การมอบทารกแรกเกิดเป็นลูกหลวงพ่อกับ การเรียนการสอบ ในเรื่องความเป็นอยู่การดำเนินชีวิต

^{๗๘} สัมภาษณ์ ดร.อติเทพ ผาธา, นักวิชาการ, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๗๙} สัมภาษณ์ นายพิรพล สีวงษ์, อุบาสกวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๘๐} สัมภาษณ์ นางบัวไข พิลาดิษฐ์, อุบาสิกาและผู้ดูแลความเรียบร้อยจุดบริการดอกไม้รูปเทียนทองของวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๘๑} สัมภาษณ์ นายไพรัตน์ ภาสอน, ปราชญ์ชาวบ้านและคณะกรรมการบริหารวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๘๒} สัมภาษณ์ นางจรัส ทินาวัส, อุบาสิกาวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๘๓} สัมภาษณ์ ร.ต.ต.บพิตร บุปผาสังข์, ปราชญ์ชาวบ้าน, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

๔) ด้านการท่องเที่ยว

ในด้านการท่องเที่ยวสืบเนื่องจากปัจจุบันมีหน่วยงานราชการ สื่อประชาสัมพันธ์ จัดให้มีการกระตุ้นเศรษฐกิจ ทำให้คนสนใจในการท่องเที่ยวมากราบไหว้สักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมือง เมื่อมาถึงเมืองหนองคายก็ต้องกราบมาไหว้หลวงพ่พระใสอันดับแรก ก่อนที่จะไปสถานที่อื่นๆ เช่น ผาตากเสื้อ สักการะหลวงปู่เทศก์ วัดหินหมากเป้ง ซึ่งล้นแล้วจะต้องเริ่มที่ตรงนี้ ทำให้เกิดการท่องเที่ยวนั่นเอง โดยเฉพาะเทศกาลสำคัญ เช่น ปีใหม่ สงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา คนจะหลั่งไหลมาที่วัดโพธิ์ชัยแห่งนี้เป็นจำนวนมาก บางคนก็มาทุกปีมาปีละหลายรอบ บางคนก็ถือโอกาสช่วงเทศกาลสำคัญหยุดงานมาเข้าวัดทำบุญ ทุกคนมากกราบไหว้สักการบูชาขอพรหลวงพ่พระใสเสร็จจากกราบไหว้ก็แวะไปชมตลาดท่าเสด็จที่มีของกินของใช้มากมาย เป็นแหล่งรวมสินค้าแล้วแวะทานข้าวที่ตลาดสดเทศบาลข้างวัดโพธิ์ชัย ถือได้ว่ามาที่วัดโพธิ์ชัยอิมท่องอิมบุญด้วย^{๘๔}

คนที่เดินทางมาวัดโพธิ์ชัยแบ่งเป็น ๒ กลุ่มด้วยกัน กลุ่มแรกตั้งใจมากกราบหลวงพ่พระใส โดยเฉพาะ และกลุ่มที่ ๒ มาทัศนศึกษาเที่ยวชมสถานที่สำคัญต่างๆ แล้ววัดโพธิ์ชัยเป็นทางผ่านจึงแวะจอดแวะพักถือโอกาสกราบไหว้หลวงพ่พระใสแล้วแวะไปทานข้าวตลาดสดเทศบาลข้างวัด หรือทางคณะได้กำหนดจุดวัดโพธิ์ชัยเป็นอีกสถานที่หนึ่ง ในปัจจุบันคนสนใจไปเที่ยวตามวัดทำบุญ ทำให้วัดจะต้องรองรับคณะนักท่องเที่ยว โดยมีที่จอดรถ ลานจอดรถ ห้องน้ำสะอาด บางที่บางคณะก็ขอค้างคือพักที่วัดก็มี ทั้งหมดนั้นก็เกิดขึ้นจากหลวงพ่พระใสนั่นเอง ที่ทำให้คนอยากมากกราบมาไหว้มาขอศีลขอพรขอโชคขอลาภ^{๘๕}

หลวงพ่พระใสเป็นพระที่มีชื่อเสียงโด่งดัง มีตำนานเรื่องเล่าขานเกี่ยวกับพระยานาคและเชื่อว่าสามารถดลบันดาลประทานพรให้แก่คนที่กราบไหว้สักการบูชา ในแต่ละปีก็มีพุทธศาสนิกชนจากไทยและต่างประเทศโดยเฉพาะจากลาวเป็นจำนวนมาก ที่มาเที่ยวมากกราบไหว้ ขอพรหลวงพ่พระใสและถือโอกาสนี้ซื้อของกินของใช้กลับไปด้วย นับว่าเป็นปรากฏการณ์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวที่มีผู้คนจากทุกทั่วสารทิศ เป็นผลมาจากหลวงพ่พระใสนั่นเอง^{๘๖}

การมาเที่ยวโดยส่วนทุกวันนี้จะสะดวกสบายเพราะว่าการคมนาคมก็สะดวก รถยนต์ก็เยอะกว่าในอดีต ถือได้ว่าการท่องเที่ยวเกิดขึ้นได้ทุกวัน ไม่ได้เจาะจงว่าจะต้องเทศกาลสำคัญเสมอไป แต่ในส่วนตัวนั้นจะถือโอกาสมาร่วมประเพณีอัญเชิญหลวงพ่พระใสลงจากพระอุโบสถในเทศกาลสงกรานต์ เพราะเสร็จพิธีแล้ว ก็กลับบ้านไปเยี่ยมญาติพี่น้องด้วย จะถือโอกาสมากกราบมาไหว้หลวงพ่เป็นประจำทุกปี^{๘๗}

หลวงพ่พระใส วัดโพธิ์ชัย เมืองหนองคายเป็นพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียงโด่งดัง ปาฏิหาริย์ความศักดิ์สิทธิ์หลวงพ่ก็เยอะ คนไทยและต่างประเทศจึงได้เดินทางมากกราบไหว้ขอพร ทั้งมีสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ ลานจอดรถก็สะดวกสบาย ห้องน้ำห้องทำสะอาด^{๘๘} หลวงพ่พระใสเป็น

^{๘๔} สัมภาษณ์ พระราชรัตนาลงกรณ์,รศ.ดร., เจ้าคณะจังหวัดหนองคายและเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๘๕} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาธรรมโมชิต,ดร., ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๘๖} สัมภาษณ์ พระมหาจตุร กิตติยุดโต,ดร., ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๘๗} สัมภาษณ์ ดร.อริเทพ ผาธา, นักวิชาการ, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๘๘} สัมภาษณ์ นายพิรพล สิวงษ์, อุบาสกวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

พระที่โด่งดัง ทำให้คนอยากมาเที่ยวหนองคาย จะได้มากราบมาไหว้หลวงพ่พระใสให้ท่านคุ้มครองตัวเราและครอบครัวให้มีความสุข ให้เจริญรุ่งเรืองในหน้าที่การงาน^{๘๘} ในส่วนหนึ่ง การท่องเที่ยวเกิดจากการประชาสัมพันธ์ขององค์กร หน่วยงานภาครัฐที่ทำงานทางด้านประชาสัมพันธ์ จังหวัดหนองคาย และส่วนที่มีความเกี่ยวข้อง เช่น สถานีวิทยุพระพุทธศาสนาและสื่อแขนงต่างๆ เป็นต้น ทำให้คนทั่วไปเกิดความสนใจอยากจะมากราบไหว้ขอพร^{๘๙}

หลวงพ่พระใสเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ ทำให้คนอยากมาเที่ยวในเมืองหนองคาย มากราบมาไหว้ขอพรหลวงพ่แล้วก็เลยไปแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ทำให้มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากขึ้นทุกปี โดยเฉพาะหน้าเทศกาลสงกรานต์ทุกคนต่างก็มีจุดมุ่งหมายมากราบมาสร้งน้ำหลวงพ่พระใสนั่นเอง^{๙๐}

ทุกคนที่มาเที่ยวที่หนองคายนี้ส่วนใหญ่ก็มักจะแวะเข้ามาที่วัดโพธิ์ชัยมากราบไหว้บูชาดอกไม้ธูปเทียนทอง เพื่อขอศีลขอพรจากองค์หลวงพ่ ต่างคนก็ต่างบอกว่าหลวงพ่เป็นพระพุทธรูปศักดิ์มากขอพรก็สำเร็จทุกอย่าง ดังนั้น จึงมีผู้คนมาเที่ยวจากทุกทั่วสารทิศ ทั่วทุกภูมิภาคตลอดทั้งปีอย่างไม่ขาดสาย^{๙๑}

จึงเห็นได้ว่า ในด้านการท่องเที่ยวหลวงพ่พระใสเป็นพระที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ช่วงเทศกาลสำคัญโดยเฉพาะเทศกาลสงกรานต์ ก็จะมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศมาเที่ยวเมืองหนองคายกราบไหว้บูชาขอพร โดยสามารถแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่เดินทางมาเพื่อกราบไหว้หลวงพ่พระใสโดยตรง และกลุ่มที่มาเที่ยวสถานที่อื่นแต่เป็นทางผ่านแวะชมวิวแม่น้ำโขง และซื้อของกินของใช้ตลาดท่าเสด็จ โดยประชาสัมพันธ์จังหวัด หน่วยงานที่รับผิดชอบ สถานีวิทยุทำหน้าที่สื่อประชาสัมพันธ์

นอกจากนั้น วัดโพธิ์ชัยเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สับปายะด้านการรองรับนักท่องเที่ยวในด้านต่าง ๆ เช่น สถานที่จอดรถสะดวก ห้องน้ำสะอาด และสถานที่พักผ่อน เป็นต้น สถานที่ใกล้เคียงมีตลาดสดเทศบาลที่มีร้านอาหารบริการนักท่องเที่ยวช่วงเช้า และตลาดท่าเสด็จแหล่งรวมสินค้าของกินของใช้ของฝากเมืองหนองคาย จึงทำให้เห็นถึงความพร้อมด้านการท่องเที่ยวและเป็นจุดเชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวแห่งอื่นในจังหวัดหนองคาย

๔.๒.๔ พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง^{๙๓} เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย โดยองค์พระเป็นปูนปั้นที่เรียกว่า ปูนชะทาย คือใช้ดินโพนผสมกับกาวแล้วนำมาโบกคล้ายกับซีเมนต์แล้วลงรักปิดทองพร้อมกับ

^{๘๘} สัมภาษณ์ นางสาวปิยะลักษณ์ อินหล่ม, นักท่องเที่ยว, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๘๙} สัมภาษณ์ นายสำราญ ย่อยไธสง, นักวิชาการ, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๙๐} สัมภาษณ์ นางบัวไข พิลาดิษฐ, อุบาสิกาและผู้ดูแลความเรียบร้อยจุดบริการดอกไม้ธูปเทียนทองของวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๙๑} สัมภาษณ์ นางจรัส ทินาวัส, อุบาสิกาวัดโพธิ์ชัย, ๑๒ เมษายน ๒๕๖๒.

^{๙๓} ธนากรแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, พระพุทธรูปสำคัญในภาคอีสาน, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนาวิทยา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๕๑-๑๕๓.

ลงรักปิดทอง ลักษณะองค์พระเป็นพระพุทธรูปศิลปะแบบล้านช้าง หน้าตักกว้างประมาณ ๓ เมตร สูงจากเรือนแท่นถึงเปลวพระโมลี ๕ เมตร ประวัติปรากฏตามหลักศิลาจารึกตอนหนึ่งว่า

“เมื่อจุลศักราชได้ ๑๕๔ ตัว (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๓๕) ปวอก เจ้าพระพรหมวรราชสุริยวงค์ ขึ้นเสวยเมืองอุบลได้ ๑๕ ปี จุลศักราชได้ ๑๖๗ ตัว (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๘) ปีระกา จึงได้มาสร้างวิหาร อารามในวัดป่าหลวงมณีโชติศรีสวัสดิ์ เพื่อให้เป็นที่บำเพ็ญ แก่พระพุทธรูป จุลศักราชได้ ๑๖๙ ตัว (ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐) ปีเถาะ พระมหाराชครู ศรีสัตธรรมวงศา จึงได้พาลูกศิษย์และศิษยานุศิษย์ ทั้งหลาย สร้างพระพุทธรูป “พระอินแปลง” และได้นำเอาดินทรายเข้าวัด เสร็จเมื่อเดือนเมษายน วันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ วันอาทิตย์ช่วงเวลาบ่าย ๓ โมง ในนักขัตฤกษ์ ๑๒ ราศีกันย์ แล้วนั้นฯ”^{๙๔}

ทำให้ทราบถึงประวัติของพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง สร้างขึ้นในสมัยพระมหाराชครู ศรีสัตธรรมวงศาเป็นเจ้าอาวาส ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๕๐ ปีเถาะ สมัยเจ้าพระพรหมวรราชสุริยวงค์ครองเมืองอุบล ได้นำพาศิษยานุศิษย์สร้างขึ้นเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองอุบลราชธานี

แผนภาพที่ ๑๙ พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง

^{๙๔} คณะกรรมการฝ่ายจัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์, ศิลาจารึกหลักที่ ๑ วัดมหาวนาราม (ป่าใหญ่) อุบลราชธานี ใน อนุสรณ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระเทพกิตติมุนี (สมเกียรติ สมกิตติ, ปธ.๖, น.ธ.เอก, ค.บ.กิตติมศักดิ์), (อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท, ๒๕๕๘), หน้า ๑๙๓-๑๙๙.

การสร้างพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง^{๙๕} ปรากฏในตำนานเล่าขานว่า พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง ขณะที่ก่อสร้างอยู่นั้นก็ได้มีฝนตกฟ้าร้องอยู่ตลอดเวลา เมื่อการสร้างใกล้จะแล้วเสร็จเหลือแต่การตกแต่งให้สวยงามเท่านั้น พอถึงตอนดึกก็ได้มีแสงสว่างเต็มบริเวณวัดไปหมด และสูงขึ้นสู่อากาศ ผู้คนต่างก็ตื่นตกใจและมาดูก็ไม่เห็นมีอะไรก็แยกย้ายกลับบ้านเรือนของตน พอรุ่งเช้าก็ปรากฏว่า พระพุทธรูปที่สร้างยังไม่เสร็จนั้นก็ได้สำเร็จเรียบร้อยสวยงามเป็นอย่างยิ่ง พอเห็นเป็นอย่างนั้นชาวบ้านต่างก็พูดว่าเทวดามาสร้าง พระอินทร์แปลงร่างลงมาสร้าง แปลงร่างลงมาเป็นตาผ้าขาวมาสร้างจึงได้สวยงามอย่างนี้ ถ้าคนธรรมดาจะมาสร้างจะไม่สวยงามได้เพียงนี้ แต่ประชาชนส่วนใหญ่ก็ยังเชื่อว่าพระอินทร์แปลงร่างลงมาสร้างเสริม รูปร่างหน้าตาของพระพุทธรูปองค์นี้จึงได้สวยงามดงามยิ่งนัก เหตุนี้จึงได้ขนานนามว่า “พระเจ้าอินทร์แปลง” และต่อมาเรียกว่าพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง และก็ได้มีความเชื่อกันมาตลอดจนตราบเท่าทุกวันนี้

ตามประวัติพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงมีอยู่ ๓ องค์ องค์ที่หนึ่งประดิษฐานอยู่ที่วัดอินทร์แปลงมหาวิหาร นครเวียงจันทน์ ประเทศลาว ปัจจุบันมีอายุประมาณพันกว่าปี พระพุทธรูปอีกองค์ประดิษฐานอยู่ที่วัดอินทร์แปลง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม ซึ่งก็มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกับพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดอินทร์แปลง มหาวิหาร นครเวียงจันทน์ ประเทศลาว ส่วนองค์สุดท้าย คือ พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง ซึ่งสำเนียงพื้นเมืองอีสาน เรียกว่า “อินแปง” ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่วัดมหาวนารามหรือวัดป่าใหญ่ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี และมีอายุเกือบสองร้อยปีแล้ว สำหรับประเพณีปฏิบัติต่อพระพุทธรูปองค์นี้ ในวันเพ็ญเดือน ๕ หรือ ในเดือนเมษายนของทุกปี จะมีการทำบุญตักบาตร เทศน์มหาชาติชาดกและสงฆ์น้ำปิดทอง

๑) ด้านพุทธศิลป์และปรัชญาธรรม

ด้านพุทธศิลป์ พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง^{๙๖} เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยงดงามด้วยพุทธศิลป์แบบล้านช้าง องค์พระเป็นปูนปั้นที่เรียกว่าปูนชะทาลงรักปิดทอง หน้าตักกว้าง ๓ เมตร สูง ๒ เมตร นั่งขัดสมาธิพระหัตถ์ขวาวางคว่ำทับพระชานุ พระหัตถ์ซ้ายวางบนหน้าพระขงฆ์ห้ายฝ่าพระหัตถ์ขึ้น ห่มจีวรพาดเฉียงด้านซ้ายของพระอังสา พระเศวตมีพระศกเป็นเม็ดกลมปลายแหลมเกล้าเป็นพระโมลี มีพระกรรณยาวถึงลำคอ พระขนงหนาโค้งโค้ง พระเนตรหรือล่งต่ำ ดวงพระเนตรดำ หลังพระเนตรอวบอูม สันพระนาสิกโด่ง พระนาสิกคล้ายรูปขมพู ริมพระโอษฐ์หนาริมพระโอษฐ์เล็กน้อย พระพักตร์รูปไข่ ยิ้มแย้มแจ่มใส ประดิษฐานภายในซุ้มเรือนแก้วปูนปั้นรูปพระยานาค ๕ ตัว ลงรักปิดทองสวยงาม

ด้านปรัชญาธรรม พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นพระพุทธรูปมงคลนามที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่า พระพุทธรูปองค์นี้พระอินทร์มาแปง^{๙๗} หรือ แปลง (เนรมิตกายมาปั้นหรือสร้างให้เป็นที่เคารพ

^{๙๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๑.

^{๙๖} อ้างแล้ว, คณะกรรมการฝ่ายจัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์, ศิลจารึกหลักที่ ๑ วัดมหาวนาราม (ป่าใหญ่) อุบลราชธานี ใน อนุสรณ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระเทพกิตติมุนี (สมเกียรติ สมกิตติ, ปธ.๖, น.ธ.เอก, ค.บ.กิตติมศักดิ์), หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

^{๙๗} แปง เป็นคำอีสาน หมายถึง กระทำหรือสร้างขึ้น ทำให้ความหมายของพระเจ้าอินทร์แปงคือพระอินทร์เป็นผู้สร้างไว้ให้เป็นที่เคารพสักการะกราบไหว้ของพุทธบริษัทนั่นเอง

สักการะกราบไหว้) จัดเป็นสื่อทางพุทธศิลป์ที่แฝงด้วยคติธรรมที่สอนให้ละชั่วกระทำความดี มีศีลธรรม ประจำตัว ซึ่งตรงกับพระพุทธรูปที่ตรัสไว้ใน**โอวาทปาฏิโมกข์**ว่า ละความชั่ว ทำความดี ทำจิตใจให้ ผ่องใส ปางมารวิชัย สื่อถึงพระชั้นธรรมหรือชั้นดีบารมี ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงอดทนต่อพระยาวัสส์สตี มาร ที่ขัดขวางการตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธรูปเจ้า และเป็นสื่อสอนให้ประพฤติดนให้ ประกอบด้วย**ชั้นธรรม คือ ความอดทน** เมื่อมีความอดทนต่ออุปสรรคที่เข้ามาขัดขวางต่อการ กระทำความดีโดยมุ่งมั่นและไม่ท้อถอย ก็จะสามารถผ่านพ้นอุปสรรคปัญหาได้

พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง เป็นพระพุทธรูปแบบล้านช้าง องค์พระเป็นปูนปั้น ที่เรียกว่าปูน ชะทวยลงรักปิดทอง บางแห่งก็กล่าวถึงการสร้างว่า ผู้สร้างได้นำดินเหนียวผสมกับกาหลวงฉาบชะ ทวยเหมือนฉาบปูน ซึ่งจัดเป็นการนำวัสดุอุปกรณ์ที่หาได้ง่ายตามท้องถิ่น มาสร้างสิ่งที่เป็นศูนย์รวม จิตใจคือสิ่งเคารพสูงสุด สื่อถึง**หลักการธรรม และหลักการบูชา ๒** ที่มีปรากฏในวัสดูที่มาสสร้างรูป เคารพคือพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง นั่งขัดสมาธิพระหัตถ์ขวาวางคว่ำทับพระชานู พระหัตถ์ซ้ายวางบน หน้าพระชงฆ์หงายฝ่าพระหัตถ์ขึ้น ลักษณะนิ้วพระหัตถ์ทั้งสองข้างยาวเสมอกัน สื่อถึง **พระมหา กรุณาธิคุณ**ทรงมีต่อเวไนยสัตว์เสมอเหมือนกัน ไม่เอนเอียงคือไม่ทรงมีอคติ ๔ ทรงมีเมตตาต่อ สรรพสัตว์เท่ากัน ห่มจีวรพาดเฉียงด้านซ้ายของพระอังสา พระเศวตมีพระศกเป็นเม็ดกลมปลายแหลม เก้าเป็นพระโมลี สื่อถึง**พระปัญญาคุณ**ที่ปรากฏในพระพุทธรูปเจ้า มีพระกรรมยาวถึงลำคอ สื่อถึงข้อ ธรรมคือโยนิโสมนสิการ สอนให้พุทธบริษัทให้มีสติมีศรัทธาไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว พิจารณาใคร่ครวญ ไตร่ตรองให้ถี่ถ้วนจึงเชื่อ

พระชนงหนาโก่งโค้ง พระเนตรหรือล่งต่ำ สื่อถึงพระพุทธรูปองค์ทรงสอนให้พุทธบริษัทดำรง อยู่ในคุณธรรมที่สมควรก่อน จึงสอนบอกกล่าวแนะนำคนอื่น ซึ่งตรงกับพุทธสุภาษิตว่า **อิตตนา โจทยัตตานิ จงเตือนตนด้วยตนเอง** ดวงพระเนตรต่ำ หลังพระเนตรอวบอูม สันพระนาสิกโด่ง พระ นาสิกคล้ายรูปขมพู่ ริมพระโอษฐ์หนาริมพระโอษฐ์เล็กน้อย พระพักตร์รูปไข่ ยิ้มแย้มแจ่มใส สื่อถึง **พระมหากรุณาธิคุณ**ที่มีต่อพุทธศาสนิกชนและเวไนยสัตว์ เป็นเหตุให้พระพุทธรูปเจ้าพระองค์ทรง ประกาศหลักธรรม เผยแผ่คำสอนตลอด ๔๕ พรรษา พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงประดิษฐานภายในซุ้ม เรือนแก้วปูนปั้นรูปพระยานาค ๕ ตัว ลงรักปิดทองสวยงาม สื่อถึงพระพุทธรูปเจ้าประทับในซุ้มเรือนแก้ว ทรงพิจารณาถึงพระอภิธรรมปิฎกที่เป็นปรมาตถธรรม ธรรมะที่ลึกซึ้ง **พระยานาค**ที่ปรากฏบนซุ้มเรือน แก้วสื่อว่าพระยานาคเป็นสัตว์พิเศษที่คุ้มครองพระพุทธศาสนา ให้ดำรงอยู่ตลอด ๕,๐๐๐ ปี นัยหนึ่ง พระยานาคสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ หรือสื่อถึงน้ำที่มีความสำคัญต่ออาชีพของเกษตรกร คืออาชีพ หลักของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยตรง จึงทำให้มีผู้เคารพศรัทธาเลื่อมใสในความ ศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงมาจนถึงปัจจุบัน

จึงเห็นได้ว่า **ด้านพุทธศิลป์** พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะ แบบล้านช้าง องค์พระเป็นปูนปั้นชะทวยลงรักปิดทอง หน้าตักกว้าง ๓ เมตร สูง ๒ เมตร นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ขวาวางคว่ำทับพระชานู พระหัตถ์ซ้ายวางบนหน้าพระชงฆ์หงายฝ่าพระหัตถ์ขึ้น ห่มจีวรพาด เฉียงด้านซ้ายของพระอังสา พระเศวตมีพระศกเป็นเม็ดกลมปลายแหลม เก้าเป็นพระโมลี มีพระ กรรมยาวถึงลำคอ พระชนงหนาโก่งโค้ง พระเนตรหรือล่งต่ำ ดวงพระเนตรอวบอูม สันพระนาสิกโด่ง พระนาสิกคล้ายรูปขมพู่ ริมพระโอษฐ์หนาริมพระโอษฐ์เล็กน้อย พระพักตร์รูปไข่ ยิ้ม แย้มแจ่มใส ประดิษฐานภายในซุ้มเรือนแก้วปูนปั้นรูปพระยานาค ๕ ตัว ลงรักปิดทองสวยงาม **ด้าน**

ปรัชญาธรรม พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นพระพุทธรูปมงคลนามที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่า พระพุทธรูปองค์นี้พระอินทร์มาสร้างไว้ หรือเนรมิตกายมาปั้นหรือสร้าง สื่อถึงธรรมที่สอนให้ละชั่ว กระทำความดี ที่ตรัสไว้ใน**โอวาทปาฏิโมกข์** ปางมารวิชัย สื่อถึงชั้นธรรมของพระพุทธเจ้าที่ ทรงอดทนต่อพระยาชัฏฆาการตรัสรู้ และเป็นสื่อสอนให้ประพฤตินให้ประกอบด้วย **ขันติธรรม คือ ความอดทน** เมื่อมีความอดทนต่ออุปสรรคที่เข้ามาขัดขวางต่อการทำความดีโดยมุ่งมั่นและไม่ ท้อถอย ลักษณะนี้พระหัตถ์ทั้งสองข้างยาวเสมอกัน สื่อถึง**พระมหากษัตริย์คุณ**ทรงมีต่อเวไนยสัตว์ เสมอเหมือนกัน ไม่เอนเอียงคือไม่ทรงมีอคติ ๔ พระเกศามีพระศกเป็นเม็ดกลมปลายแหลม เก้า เป็นพระโมลี สื่อถึง**พระปัญญาคุณ**ของพระพุทธเจ้า มีพระกรรณยาวถึงลำคอ สื่อถึงข้อธรรมคือ **โยนิโสมนสิการ** สอนให้พุทธบริษัทให้มีสติมีศรัทธาไม่เชื่อมงคลตื่นข่าว พระเนตรหรือต่า สื่อถึงพระ พุทธองค์ทรงสอนให้พุทธบริษัทดำรงอยู่ในคุณธรรมที่สมควรก่อน จึงสอนบอกกล่าวแนะนำคนอื่น ซึ่ง ตรงกับพุทธสุภาษิตว่า **อัตตนา โจทยัตตัง จงเตือนตนด้วยตนเอง** พระพักตร์รูปไข่ยิ้มแย้มแจ่มใส สื่อถึง**พระมหากษัตริย์คุณ**ที่มีต่อพุทธศาสนิกชนและเวไนยสัตว์ พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงประดิษฐาน ภายในซุ้มเรือนแก้วปูนปั้นรูปพระยานาค ๕ ตัว ลงรักปิดทองสวยงาม สื่อถึงพระพุทธเจ้าประทับในซุ้ม เรือนแก้วทรงพิจารณาถึงพระอภิธรรมปิฎกที่เป็นปรมัตถธรรม ธรรมะที่ลึกซึ้ง **พระยานาค**ที่ปรากฏ บนซุ้มเรือนแก้ว สื่อว่าพระยานาคเป็นสัตว์พิเศษที่คุ้มครองพระพุทธศาสนา ให้ดำรงอยู่ตลอด ๕,๐๐๐ ปี นัยหนึ่งพระยานาคสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ หรือสื่อถึงน้ำที่มีความสำคัญต่ออาชีพของเกษตรกร คือ อาชีพหลักของประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๒) ด้านวัฒนธรรมประเพณี

ในด้านวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนที่ปฏิบัติกันมาติดต่อยาวนาน ตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบัน สำหรับวัฒนธรรมของชุมชนเกี่ยวกับความเป็นอยู่ การดำรงชีวิตประจำวันที่มีความเกี่ยวข้องกับ พระพุทธศาสนา มีความเชื่อประเพณีปฏิบัติต่อพระพุทธรูปองค์ที่มีความสำคัญ และศักดิ์สิทธิ์เป็น พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดอุบลราชธานี คือ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ (วันเพ็ญเดือน ๕) ใน เดือนเมษายนของทุกปี จะมีการทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์มหาชาติชาดก และสงฆ์น้ำปิดทองพระเจ้า ใหญ่อินทร์แปลง มีเนื้อหาที่ปรากฏในบทสัมภาษณ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับด้านวัฒนธรรมประเพณี ดังนี้

หลวงพ่อบุญพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นพระพุทธรูปที่มีความเก่าแก่โบราณ และมีความ ศักดิ์สิทธิ์ในองค์พระ มีความเชื่อว่ามีเทวดาผู้สูงศักดิ์รักษาอยู่จะเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏในหลัก ศิลาจารึกบอกว่า พระยาที่จะมาปกครองเมืองอุบลนี้ จะต้องมากราบไหว้สักการะพระเจ้าใหญ่อินทร์ แปลงเป็นอันแรก อันนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของเจ้าเมืองที่จะต้องปฏิบัติจนถึงปัจจุบันบัดนี้ และทุกปี ก็จะมีการจัดงานบุญประจำปีช่วงเทศกาลสงกรานต์^{๔๔} ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ของทุกปีนั้น ก็จะมี การจัดงานนมัสการสงฆ์น้ำ ปิดทองพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง โดยงานจะถือเอาวันตามข้างขึ้น-ข้างแรม เป็นสำคัญ เริ่มงานวันแรกในวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ ในงานก็จะเปิดโอกาส ให้ญาติโยมบำเพ็ญบุญ บริจาคทาน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำจะมีการแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง วันแรม ๑ ค่ำ

^{๔๔} สัมภาษณ์ พระครูสารกิจโกศล,ดร., เจ้าอาวาสวัดมหานาราม พระอารามหลวง เจ้าคณะอำเภอ เมืองอุบลราชธานี, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

วันสุดท้ายของงาน มีการเทศน์มหาชาติชาดก เรื่องพระเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ พระคาถา ตลอดทั้งวันด้วย โดยจะจัดขึ้นทุกปีถือเป็นงานบุญประเพณีประจำปี และสงฆ์ ปิดทอง สักการะของ พร^{๙๙} นอกจากนั้น ทางวัดมหานาราม วัดป่าใหญ่จะมีธรรมเนียมปฏิบัติสืบเรื่อยมา คือ การทำวัตรเช้า เย็น คำ ในหนึ่งวันจะมีการทำวัตรสวดมนต์ของพระภิกษุ สามเณร ๓ เวลา โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา จะมีการแสดงธรรม-ฟังเทศน์ที่พระวิหาร ๒ ช่วง คือ บ่าย ๓ โมง และ ๑๙.๐๐ นาฬิกา ตลอดพรรษา ทำให้ญาติโยมในชุมชนรอบวัดและในตัวเมืองอุบลราชธานีมาร่วมกิจกรรมในช่วงเข้าพรรษาตลอด เมื่อมีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันสำคัญของชาติ ทางหน่วยราชการ นิยมมาจัดพิธีที่วัดนี้ตลอด ทำให้วัดมีกิจกรรมทั้งในระดับวัด ชุมชน สังคมอยู่เรื่อยๆ^{๑๐๐} ในฐานะของชาวพุทธและพ่อแม่ก็จะสอนตั้งแต่เด็ก ตอนเป็นเด็กพ่อแม่ก็พามาเข้าวัดจนกระทั่งถึงปัจจุบัน มาร่วมทำวัตรสวดมนต์เช้า-เย็นทุกวัน เวลาทางวัดจัดกิจกรรมวันสำคัญก็จะมาร่วมทำบุญตักบาตรในวัดแห่งนี้ตลอด^{๑๐๑} ตนเองเคยมากราบไหว้ขอพรและบนบานต่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงให้ช่วยปิดเป่าโรคให้หาย ถ้าหากว่าหายดีแล้วก็จะมาแก้บนและมาปรนนิบัติหลวงพ่อบ้าง ปรากฏว่าหายจากโรคร้าย ทำให้ทุกวันนี้ได้มาปรนนิบัติทำงานในพระวิหาร หากทางวัดมีกิจกรรมก็จะมาช่วยกิจกรรมตลอด^{๑๐๒} ครอบครัวของตนเองได้เข้าวัด ทำบุญตักบาตรวัดป่าใหญ่ตั้งแต่วัยรุ่นพ่อแม่ เมื่อถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ก็จะเข้าร่วมกิจกรรมจนถึงเวียนเทียนตอนกลางคืน ถือปฏิบัติเป็นประจำเชื่อว่า เป็นการความดีสั่งสมบุญบารมีแก่ตนเองและครอบครัว^{๑๐๓}

จึงเห็นได้ว่า ด้านวัฒนธรรมประเพณีที่ปฏิบัติต่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงนั้น ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ (วันเพ็ญเดือน ๕) ในเดือนเมษายนของทุกปี จะมีการทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์มหาชาติชาดก และสงฆ์ ปิดทองพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง โดยมีความเชื่อว่าหลวงพ่อบ้างพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง มีเทวดาผู้สูงศักดิ์รักษาอยู่ พระยา (ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด ในปัจจุบัน) ที่จะมาปกครองเมืองอุบลนี้ จะต้องมากราบไหว้สักการะพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นอันแรก อันนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของเจ้าเมืองที่จะต้องปฏิบัติจนถึงปัจจุบันบัดนี้ ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ของทุกปีนั้น จะมีการจัดงานนมัสการสงฆ์ ปิดทองพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง โดยจะเริ่มงานวันแรกในวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ เปิดโอกาสให้ญาติโยมบำเพ็ญบุญ บริจาคทาน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำจะมีการแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง วันแรม ๑ ค่ำ วันสุดท้ายมีการเทศน์มหาชาติชาดกตลอดทั้งวัน โดยถือเป็นงานบุญประเพณีประจำปี และวัดมหานาราม มีธรรมเนียมปฏิบัติสืบเรื่อยมา คือ การทำวัตรเช้า เย็น คำ ๓ เวลา โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา จะมีการแสดงธรรม-ฟังเทศน์ที่พระวิหาร ๒ ช่วง คือ เวลา ๑๕.๐๐ น. และ ๑๙.๐๐ น. นอกจากนั้น ด้านวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง มีทั้งระดับครอบครัวความเป็นอยู่ คือด้านการดำรงชีวิต เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ในระดับ

^{๙๙} สัมภาษณ์ พระมหาธรรมชาติ วิสุทธสัทโท, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ พระครูธรรมธะศิริวัฒน์ สิริวิฑฒโน, ผศ.ดร., ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหานาราม พระอารามหลวง, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๐๑} สัมภาษณ์ นางกฤติยา เดชป่องหา, นักท่องเที่ยว, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๐๒} สัมภาษณ์ นายสุทัศน์ โพธิสาร, เจ้าหน้าที่บริการนักท่องเที่ยวนำสิ่งของมาไหว้หลวงพ่อบ้าง, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๐๓} สัมภาษณ์ นางประพิศศรี ธีรเสถียรโสภณ, อุบาสิกาวัดมหานาราม, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ชุมชนเมื่อทางวัดมีงานบุญประเพณี ตลอดงานกิจกรรมที่จัดขึ้นก็มีความมีสื่อถึงความสามัคคี ความมีส่วนร่วมของของคนในชุมชนที่มีเคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง ในระดับสังคม เมื่อเกิดความสามัคคีก็เกิดสงบสันติสุข อันเป็นความผาสุกร่มเย็นด้วยบารมีธรรมตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

๓) ด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง

ในด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมืองนั้น พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำจังหวัดอุบลราชธานี เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยเฉพาะบ้านพี่เมืองน้องเช่นกับประเทศลาวและกัมพูชา ต่างก็เดินทางมากราบนมัสการขอพรให้สำเร็จในสิ่งที่ตนเองปรารถนาตั้งใจไว้ ตลอดถึงให้เกิดความสงบสุขขึ้นในบ้านเมือง ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ที่มีความสำคัญถือว่าเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในจังหวัดอุบลราชธานีก็ว่าได้ เป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญต่อเจ้าเมืองเจ้าพระยาผู้ที่จะเข้ามาครองเมือง ซึ่งในปัจจุบันนี้หมายถึงตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด ที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกว่า หากพระยาตนใดที่จะครองเมืองอุบลราชธานี จะต้องมาเคารพกราบไหว้พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงก่อน จึงจะเจริญรุ่งเรืองสวัสดิมงคล ในด้านการเป็นอยู่ดำรงชีวิตของชุมชน พระเจ้าใหญ่ถือได้ว่าเป็นเหมือนพ่อผู้ปกป้องรักษาคุ้มครองลูก หมายความว่า คนอุบลราชธานีนี้เป็นเหมือนลูกหลานของพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง ทำให้ลูกหลานคนอุบลมีความเคารพนับถือในพระเจ้าใหญ่อย่างแนบแน่น^{๑๐๔} หลวงพ่อพระเจ้าใหญ่นั้นเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญ เป็นที่เคารพสักการบูชาของญาติโยมและพุทธศาสนิกชนทั่วไป หน่วยงานราชการ ในส่วนของตนเองเองเคยได้อธิษฐานขอพรให้สอบ ป.๖.๙ ให้ประสบผลสำเร็จให้สอบผ่าน ปรากฏว่าปีนั้นผลสอบออกมาว่าสอบผ่าน นั้นเป็นครั้งหนึ่งที่ทำให้เห็นว่าพระเจ้าใหญ่เป็นที่พึ่งทางจิตใจ ทำให้มีกำลังใจในการศึกษาเล่าเรียนให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา^{๑๐๕} ส่วนตนเองมีประสบการณ์เคยนำพาญาติโยมมากกราบไหว้ขอพร บนบานในด้านการสอบบรรจุและการเลื่อนขั้น เลื่อนยศตำแหน่ง ก็ประสบผลสำเร็จและได้นำพาญาติโยมที่ประสบความสำเร็จนั้นมาถวายเครื่องสักการบูชาในการแก้บนเมื่อประสบผลสำเร็จแล้ว นอกจากนั้น พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงถือว่าเป็นที่พึ่งทางจิตใจ แก่ญาติโยมพี่น้องเดินทางมาเยี่ยมใช้คนป่วยที่โรงพยาบาลที่ตั้งอยู่ใกล้กับวัด แต่ละวันก็จะสังเกตเห็นญาติพี่น้องของคนป่วยจะเข้ามาจุดธูปเทียนถวายดอกบัว อธิษฐานขอพรให้คนป่วยหายจากโรคร้ายไข้เจ็บ และก็จะมียาอาการดีขึ้นเสมอ^{๑๐๖} เคยมากกราบไหว้ขอพร อธิษฐานต่อพระเจ้าใหญ่ให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ และขอให้ครอบครัวมีความสุขความเจริญ และได้ประสบผลสำเร็จก็เลยมีความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เรื่อยมา เมื่อมีโอกาสก็จะ

^{๑๐๔} สัมภาษณ์ พระครูสารกิจโกศล,ดร., เจ้าอาวาสวัดมหานาราม พระอารามหลวง เจ้าคณะอำเภอเมืองอุบลราชธานี, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๐๕} สัมภาษณ์ พระมหาธรรมชาติ วิสุทฺธสโท, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหานาราม พระอารามหลวง, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๐๖} สัมภาษณ์ พระครูธรรมจริวัฒน์ สิริวิฑฒโน,ผศ.ดร., ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหานาราม พระอารามหลวง, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

พาคครอบครัวมากราบไหว้ขอพรเป็นประจำ^{๑๐๗} ปกติก็จะเข้าวัดสวดมนต์ไหว้พระ มักจะมากราบไหว้สักการะขอพรพระเจ้าใหญ่ให้เรียนหนังสือเก่ง ๆ สอบได้เกรดดี ๆ มีสุขภาพร่างกายแข็งแรง จะได้มีหน้าที่การงานที่มั่นคงในวันข้างหน้าหลังจากสำเร็จการศึกษาไปแล้ว^{๑๐๘} ชอบมาเข้าวัดสวดมนต์สวดแล้วก็สบายใจ มักจะมาที่วัดป่าใหญ่สวดในพระวิหารพระเจ้าใหญ่ รู้สึกสบายใจมีอะไรไม่สบายใจก็จะมาสวดมนต์ และเคยมาบนบานต่อองค์พระเจ้าใหญ่เรื่องสุขภาพร่างกายมีโรคภัยไข้เจ็บ ปัจจุบันนี้ก็หายแล้วทำงานได้สบาย และแนะนำคนที่เขาประสบความสำเร็จหรือโรคภัยอย่างนี้ก็จะสำเร็จ ถือได้ว่าพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นที่พึ่งทางจิตใจ เมื่อมีเรื่องทุกข์ร้อนใจไม่สบายใจก็จะมาขอพร ทำให้มีกำลังใจที่จะประกอบกิจการงานหาเลี้ยงชีพต่อไป^{๑๐๙} ตนเองเคยพาลูกสาวและลูกชายมากราบไหว้ขอพรเรื่องหน้าที่การงานและบรรจุ ก็ประสบผลสำเร็จได้นำไปตัดผม ๑๐๐ ฟอง ดอกไม้ธูปเทียนมาถวายเป็นการแก้บนเมื่อประสบผลสำเร็จแล้ว มีความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้าใหญ่ ก็จะสอนลูกให้ตั้งใจทำหน้าที่การงาน ถือว่าพ่อประทานให้แล้วให้รู้จักสาธิตต่อในด้านการทำความดี ไม่คดโกงคอร์รัปชั่นทุจริตในงานทำงาน และก็จะทำให้เจริญในหน้าที่การงาน^{๑๑๐} จึงทำให้เห็นว่า ในด้านเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองนั้น พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงส่งผลต่อการประพฤติปฏิบัติตนในการประกอบศีลธรรม คุณงามความดีของชาวจังหวัดอุบลราชธานีได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านการดำรงตนในการประกอบอาชีพการทำงานนั้น ถือได้ว่าเป็นความศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงด้วย และเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ส่งผลถึงทำให้มีกำลังใจในการดำรงตน ทำหน้าที่ของตนให้ตั้งอยู่ในความดีไม่คดโกง อันเป็นการสร้างความตระหนักรู้ในด้านที่ติงามโดยมีพระพุทธรูปองค์สำคัญเป็นคติสอนใจให้ละชั่วปฏิบัติดี

๔) ด้านการท่องเที่ยว

ในด้านการท่องเที่ยววันนั้น พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นพระพุทธรูปที่มีประวัติในด้านการสร้างขึ้นให้พระประธานประจำวัดที่เจ้าเมืองได้สร้างขึ้น โดยแสดงให้เห็นได้ว่า ท่านเจ้าอาวาสในอดีตได้มีวิสัยทัศน์สร้างพระพุทธรูปองค์นี้ให้เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองอุบลราชธานี ชื่ออันเป็นมงคลนามของพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงที่แฝงด้วยคติธรรม และแนวคิดในด้านการประกอบคุณงามความดี ในด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนและผู้ศรัทธาที่เคารพสักการบูชา เป็นที่พึ่งของประชาชน ในด้านจิตใจทำให้มีกำลังใจในการดำรงชีวิต ซึ่งส่งผลดึงดูดให้มีการท่องเที่ยวในด้านพุทธศิลป์ ทำให้นักท่องเที่ยวที่เดินทางมาจังหวัดอุบลราชธานี จะต้องมากราบไหว้พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์มีรายละเอียดดังนี้

พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญอย่างมากต่อพี่น้องจังหวัดอุบลราชธานี ในวันหนึ่ง ๆ ก่อนเดินทางไปทำงานหรือกลับจากที่ทำงาน จะต้องแวะเข้ามากราบไหว้เคารพสักการะขอพรพระเจ้าใหญ่ก่อน หรือว่าถ้าหากมีญาติพี่น้องเดินทางมาเยี่ยมจะต้องพามากราบไหว้สักการะบูชา จึงทำให้แต่ละวันในพระวิหารพระเจ้าใหญ่นั้นรู้สึกได้ว่า ทำให้มีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก

^{๑๐๗} สัมภาษณ์ นายสุริยธรรม ร้อยศรี, อุบาสกวัดมหานาราม, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๓.

^{๑๐๘} สัมภาษณ์ เด็กหญิงณิศา พันโนราชา, นักท่องเที่ยว, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๓.

^{๑๐๙} สัมภาษณ์ นายถาวร ผลจันทร์, อุบาสกวัดมหานาราม, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๓.

^{๑๑๐} สัมภาษณ์ นางโฉมทรง คงทน, อุบาสกวัดมหานาราม, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๓.

มากเข้ามาเคารพสักการะบูชาขอศีลขอพร ให้ปกปักรักษาคุ้มครองให้ประสบความสำเร็จในสิ่งปรารถนา^{๑๑๑} คนอุบลนั้นจะมีความเชื่อว่า ถ้าหากจะเริ่มประกอบธุรกิจกิจการงาน เช่น เปิดกิจการห้างร้าน ค้าขาย ก็จะมาบอกกล่าวกราบไหว้สักการะขอพรพระเจ้าใหญ่ก่อนเสมอ ทำให้มีนักธุรกิจและผู้ประกอบการ ตลอดถึงนักท่องเที่ยวได้เดินทางมากราบไหว้บูชาอยู่ตลอด^{๑๑๒}

ตามที่ปรากฏในแต่ละวันก็จะมีนักท่องเที่ยวจากทั่วทุกสารทิศ โดยเฉพาะแต่คนอุบลนะที่เดินทางมา ฟัน้องจากฝั่งลาวที่ข้ามมาซื้อข้าวของเครื่องใช้ก่อนเดินทางกลับก็จะมักแวะเข้ามาวัดมหาวนาราม เพื่อกราบขอพรพระเจ้าใหญ่ก่อน^{๑๑๓} วัดป่าใหญ่เป็นวัดพระอารามหลวง วัดสำคัญของจังหวัดอุบลราชธานี เป็นที่ประดิษฐานพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด ทำให้ดึงดูดนักท่องเที่ยวที่มาจากเมืองอุบล อยากมากราบไหว้ขอพรเป็นสถานที่แห่งแรกก่อนที่จะเดินทางไปที่อื่น จะเห็นได้จากรถทัวร์นำเที่ยวแต่ละวันก็นำนักท่องเที่ยวมากราบไหว้พระเจ้าใหญ่เป็นจำนวนมาก ทำให้ทางวัดได้มีงบประมาณสามารถปรับปรุงภูมิทัศน์ด้านสถานที่ให้ความเรียบร้อยเหมาะสม ทำให้เกิดความเคารพศรัทธาเลื่อมใสแก่นักท่องเที่ยวที่มากราบไหว้^{๑๑๔}

ช่วงเทศกาลสงกรานต์และวันสำคัญทางศาสนาจะมีนักท่องเที่ยวจากทั่วประเทศไม่ใช่เฉพาะแต่คนไทย ฟัน้องชาวลาว เขมร เวียดนามก็เดินทางมากราบไหว้พระเจ้าใหญ่เหมือนกัน มาขอพรให้ธุรกิจการค้าขายให้เจริญรุ่งเรือง คนที่จะสอบเลื่อนยศเลื่อนตำแหน่งก็มักจะเดินทางมาบนบานกับพระเจ้าใหญ่ให้สำเร็จ เมื่อสำเร็จแล้วก็นำของที่ตนอธิษฐานบอกไว้มาถวายเป็นการแก้บนหรือไม่ก็จะเดินทางมาเยี่ยมคนป่วยที่โรงพยาบาลสรรพสิทธิประสงค์ มากราบไหว้บูชาขอพรพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงให้ช่วยจัดปัดเป่าโรคร้ายก็หายสำเร็จตามความปรารถนาก็เยอะ^{๑๑๕}

จึงทำให้เห็นได้ว่า ด้านการท่องเที่ยว พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม (วัดป่าใหญ่) ทำให้เกิดมีการท่องเที่ยวพุทธศิลป์ส่งผลให้นักท่องเที่ยวทั้งภายในประเทศและต่างประเทศมาท่องเที่ยวเพื่อกราบไหว้สักการบูชาขอพร เพื่อประสบผลสำเร็จตามที่ปรารถนาในด้านประกอบธุรกิจการค้าขาย การทำงาน และดำรงชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นการท่องเที่ยวทางพุทธศิลป์และวัฒนธรรม ทำให้เกิดการพัฒนาปรับปรุงภูมิทัศน์ในบริเวณวัดและพระวิหาร ซึ่งจะส่งผลทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและความประทับใจต่อนักท่องเที่ยวผู้มากราบไหว้

๔.๒.๕ หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร

หลวงพ่อบุญรอด เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะเชียงแสน ประดิษฐานภายในพระวิหารวัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร

^{๑๑๑} สัมภาษณ์ พระครูสารกิจโกศล,ดร., เจ้าอาวาสวัดมหาวนาราม พระอารามหลวง เจ้าคณะอำเภอเมืองอุบลราชธานี, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๑๒} สัมภาษณ์ พระมหาธรรมชาติ วิสุทฺธสัทโท, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาวนาราม พระอารามหลวง, ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๑๓} สัมภาษณ์ นางรุ่งอรุณ ศุภโกศล, อุบาสิกาวัดมหาวนาราม, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๑๔} สัมภาษณ์ นางพรรณิ อธิรัตน์, อุบาสิกาวัดมหาวนาราม, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

^{๑๑๕} สัมภาษณ์ แม่ชีกิมเฮียะ พรหมจันทร์, แม่ชีวัดมหาวนาราม พระอารามหลวง ผู้ดูแลจุดบูชาดอกไม้ธูปเทียน, ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

จากตำนาน หลวงพ่อพระองค์แสนสร้างขึ้นราวพุทธศักราช ๑๘๐๐ เพื่อแทนหลวงพ่อสวรรณแสนองค์จริงที่เป็นทองคำทั้งองค์ (สร้างโดยพระเจ้า ชัยวรมันที่ ๓) คือในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เกิดศึกสงครามหลายครั้ง จึงย้ายเมืองไปอยู่ที่นครธม ก่อนย้ายได้นำพระสุวรรณแสน ทองคำไปซ่อนไว้ในน้ำ ไม่สามารถนำไปได้ด้วยเหตุว่ากลัวข้าศึกจะมาแย่งชิงในระหว่างทาง พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้สร้างหลวงพ่ พระองค์แสน(องค์ปัจจุบัน)แทนไว้ให้ ทำด้วยหินเหล็กเส้นชนิดสีเหลี่ยมเป็นโครง (ผูกมัด) แล้วฉาบด้วยทรายผสมปูนขาวแช่น้ำเปลือกไม้ (ยางบง) น้ำแช่หนัง มะขาม น้ำอ้อย และเถาฝักกรูด ลงรักปิดทอง มีพุทธลักษณะเท่าเดิม ภายในก็บรรจุเครื่องราง ของขลังสมัยก่อนไว้มาก ให้นามว่า "หลวงพ่พระองค์แสน" เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์

ต่อมามีการบูรณะซ่อมแซมหลายครั้ง ในอดีต เมื่อมีการเฉลิมฉลองสมโภชราชธานีครบ ๒๐๐ ปีตามประกาศรัฐบาล จะมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ขยายโบสถ์ โดยตรงทูลองค์หลวงพ่อก่อน แล้วสร้างองค์ใหม่ไว้ข้างหลังแทน เมื่อการบูรณะเริ่มขึ้นช่างชาวนาน(เวียดนาม) พยายามทูลองค์พระ และพยายามลอกทองที่หุ้มออกแต่พอบุไปครั้งใด ก็ได้ยินแต่เสียงหัวเราะดังกังวานออกมา

จนภายหลังถึงกลับต้องล้มป่วยไป ด้วยเหตุนี้จึงต้องล้มเลิกการบูรณะเอาหลวงพ่อก่อน จากเหตุดังกล่าวเมื่อท่านมาสักการะหลวงพ่พระองค์แสน จะเห็นมีหลวงพ่охонกันอยู่ ๒ องค์ องค์หน้าคือหลวงพ่อก่อนเดิม ส่วนองค์หลังเป็นองค์ใหม่ที่จะสร้างขึ้นมาแทน ในอดีตสมัยรุ่นตา ยาย อาชีพหลักๆของชาวสกลนครก็คือ จับปลา มีอยู่วันหนึ่งมีคนออกทอดแหหาปลา แต่แหกลับติดอะไรบางอย่างได้น้ำ จึงดำน้ำลงไปดึงออก เมื่อดำลงไปกำลังดึงแหออกนั้นก็เห็นว่าตนเหยียบอยู่บนบ่าพระพุทธรูปองค์ใหญ่อยู่

จากเหตุการณ์นี้ทำให้คนทั้งสกลนครเล่าลือกัน และมีคนพบเห็นเรื่อยมา แต่ในปัจจุบันเวลาผ่านไปหลายปี อาจจะเป็นเพราะ สาหร่าย วัชพืชน้ำ ตะกอนต่างๆทับถมกันสูงขึ้นทุกวัน จึงไม่มีคนพบเห็นอีก ด้วยเหตุนี้ชาวสกลนครจึงถือว่าหนองหาน เป็นหนองน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำจังหวัดด้วย

๑) ด้านพุทธศิลป์และปรัชญา

หลวงพ่พระองค์แสน เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ศิลปะเชียงแสน ขัดสมาธิราบ ก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทองหน้าตักกว้าง ๒ เมตร สูงจากฐานถึงพระเมาลี ๓.๒๐ เมตรประทับนั่งบนแท่นสูง ๑.๓๕ เมตร หันพระพักตร์ไปทางทิศ ตะวันออก หันพระปฤษฎางค์เข้าหาองค์ หลวงพ่พระองค์แสน เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของชาวสกลนครคู่มา กับพระ ธาตุเชิงชุม ประดิษฐานเป็นพระประธาน อยู่ภายในพระวิหาร พุทธลักษณะขององค์พระปฏิมา พระวรกายเหยียดตรง พระพักตร์แบบล้านช้าง (องค์เดิม) ช่างพื้นบ้าน สังเกตได้จากฝีมือที่ไม่สู้ประณีตนัก พระปรางค์(แก้ม) นูนเป็นสัน พระโอษฐ์กว้าง หน้า พระเนตรรีเล็ก แต่เปลือกพระเนตรอูมใหญ่ พระกรรณยาวไม่เสมอกันทั้งสองข้าง พระพาหาใหญ่เป็นทรงกระบอก พระหัตถ์ใหญ่ พระองค์ลีเสมอกัน ขัดสมาธิราบพระขานูไม่เสมอกัน เม็ดพระศกเล็กแหลม พระเกศโมลีเปลวเพลิง อย่างล้านช้างนิยม

ภายหลังพระพุทธรูปได้รับการบูรณะและตีความใหม่คือ จากเดิมที่เป็นพุทธศิลป์อย่างล้านช้าง ก็ถูกปรับให้รูปทรงมีความละม้ายกับศิลปะเชียงแสน เพราะนามมีความพ้องด้วยศิลปะดังกล่าว จึงพบว่าพระพักตร์จากเดิมที่เป็นทรงกลมแหลม กลับเป็นทรงรียาว พระปรางค์เกลี้ยงเกลาให้นวลงามอย่างพระเจ้าแก้วต้อ วัดสวนดอกจังหวัดเชียงใหม่ พระขานูขัดสมาธิราบ เสมอกัน ส่วนพระกรรณปรับ

ให้อยู่ในระดับเท่ากันทั้งสองข้าง พระเศศเปลวเพลิง บ่งบอกถึงพระปัญญาธิคุณ ตามคติทางพระพุทธศาสนาที่เปรียบปัญญาเป็นแสงโภาส ดังมีพระภาษิตที่ว่า นตถิ ปญญา สมา อภา หมายถึงแสงสว่างใดเสมอด้วยปัญญาไม่มี

แผนภาพที่ ๒๐ หลวงพ่อองค์แสน

๒) ด้านวัฒนธรรมประเพณี

ด้านวัฒนธรรมประเพณีมีการเทศน์มหาชาติพระเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์ ๑,๐๐๐ พระคาถา มีการเทศน์ต่อเนื่องทั้งวัน มีประชาชนสนใจเข้าร่วมฟังเทศน์จำนวนมากมาย ส่วนใหญ่เชื่อว่าผู้ที่ฟังเทศน์มหาชาติให้จบในวันเดียวครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์จะได้านิสงส์มากจะเกิดในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าพระศรีอาริย์เมตไตย^{๑๖} วันที่ ๑๘ ช่วงเช้ามีพิธีทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ มีพิธีอัญเชิญหลวงพ่อบุญรอดขึ้นสู่พระอุโบสถ ในช่วงเย็นมีพิธีเจริญพระพุทธมนต์สะเดาะเคราะห์ต่อชะตาตามความเชื่อของชาวอีสาน เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้เข้าร่วมพิธี^{๑๗}

ผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนคร เป็นประธานปล่อยขบวนแห่สงกรานต์จังหวัดสกลนคร รักษาการนายกเทศมนตรีนครสกลนคร นำคณะผู้บริหาร และประชาชนจากชุมชนต่าง ๆ ในเขตเทศบาลนครสกลนคร ร่วมขบวนสงกรานต์ โดยจะเคลื่อนขบวนผ่านตัวเมืองสกลนครเข้าสู่วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร เพื่อประกอบพิธีสงฆ์ โดยมีนางแสงแข จันทร์ฉลอง นายกเหล่ากาชาดจังหวัด

^{๑๖} สัมภาษณ์ พระเทพสิทธิโสภณ, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร, ๒๓ ตุลาคม ๒๕๖๒.

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระครูโสภณเจติยานุโยค, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร, ๒๓ ตุลาคม ๒๕๖๒.

สกลนคร ร่วมถวายผ้าอังสะหลวงพ่อบุญรอดพระองค์แสน รดน้ำขอพรผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนครและผู้อาวุโส เนื่องในโอกาสวันสงกรานต์วันปีใหม่ของไทยโบราณ รื้อขบวนแห่มีการพ่อนรำชนเผ่าต่างๆ ของจังหวัดสกลนคร จาก ๔๓ ชุมชน อย่างวิจิตรสวยงาม และสนุกสนาน มีประชาชนทุกเพศทุกวัยรวมใจเป็นหนึ่งแต่ชุดไทยโบราณ และชุดลายดอกเอกลักษณ์ของวันสงกรานต์ ตลอดสองฝั่งถนนมีประชาชนออกมาร่วมสนุก และเล่นน้ำคลายร้อนภายใต้อุณหภูมิสูงกว่า ๓๙ องศา ตามแบบวิถีไทย ประเพณีสงกรานต์ เป็นประเพณีฉลองการขึ้นปีใหม่ของไทย ซึ่งโดยทั่วไปจัดขึ้นระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายนของทุกปี

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไทยมีประเพณีสงกรานต์ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แม้ว่าไทยรับประเพณีการขึ้นปีใหม่ในวันที่ ๑ มกราคม ตามแบบสากลมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๘๒ การจัดงานฉลองสงกรานต์ก็ยังคงเป็นประเพณีที่สำคัญของคนไทยจนถึงปัจจุบัน เป็นวันแห่งครอบครัวที่จะมาพร้อมหน้าพร้อมตากัน เคารพและขอพรบุพการีและผู้สูงอายุ ที่วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร มีพุทธศาสนิกชนทยอยมากราบสักการะขอพรจากหลวงพ่อบุญรอด และพระธาตุเชิงชุมอย่างไม่ขาดสาย

๓) ด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง พระธาตุเชิงชุม

ปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองสกลนครแห่งนี้อยู่ที่วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร องค์พระธาตุสร้างขึ้นเพื่อครอบรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ภายในวิหารยังเป็นที่ประดิษฐานของหลวงพ่อบุญรอดพระองค์แสน พระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะเชียงแสนที่งดงามองค์พระธาตุหันหน้าไปทางหนองหานในทางทิศตะวันออก เป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูน รูปทรงสี่เหลี่ยม สูง ๒๔ เมตรเศษ ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม ส่วนบนเป็นทรงบัวเหลี่ยม ไม่มีลวดลายประดับ ที่ฐานเจดีย์ มีซุ้มประตูทั้งสี่ด้าน ยอดฉัตรทองคำเหนือองค์พระธาตุเชิงชุมทำด้วยทองคำบริสุทธิ์มีน้ำหนัก ๒๔๗ บาท ซุ้มยอดประตูมีลักษณะเป็นยอดปราสาท ข้างในที่บสร้างด้วยศิลาแลง และหินทรายแดง ซุ้มประตูห่อแบบขอม ด้านทิศเหนือ ใต้ และตะวันตก ซุ้มประตูทางเข้าจริงด้านทิศตะวันออก

แต่แรกเริ่มพระธาตุเชิงชุมคงเป็นปราสาทหินทรายศิลปะสมัยขอม ภายในกรอบประตูทางเข้าอุโมงค์ด้านขวามือ มีจารึกพระธาตุเชิงชุมอักษรขอมโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ องค์พระธาตุในปัจจุบันเป็นศิลปะล้านช้าง เนื่องจากช่วงที่อิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างแผ่เข้ามาบริเวณภาคอีสานของไทย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และได้มีการบูรณะองค์พระธาตุขึ้นมาใหม่รวมถึงมีป้อมน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่เล่ากันว่าเป็นทางเชื่อมระหว่างเมืองมนุษย์กับเมืองพญานาคที่จมอยู่ใต้หนองหาร ซึ่งชาวสกลนครเชื่อว่าการมาสักการะพระธาตุเชิงชุมจะช่วยให้รอดพ้นจากอันตรายทั้งปวง รวมถึงขอพรให้มีโชคลาภ ได้เงินหมื่นเงินแสน

อีกทั้งด้านประเพณีแห่ปราสาทผึ้งจังหวัดสกลนครถือเป็นประเพณีงานบุญสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดสกลนคร ประเพณีแห่ปราสาทผึ้งจะจัดขึ้นในช่วงเดือน ๑๑ หรือช่วงออกพรรษาในงานแห่ปราสาทผึ้งจังหวัดสกลนคร ชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านจะมีการจัดทำปราสาทซึ่งสร้างมาจากขี้ผึ้งเป็นส่วนประกอบหลัก จากนั้นจะมีการจัดขบวนแห่อย่างสวยงาม อันประกอบไปด้วยการแสดงพื้นบ้าน การแต่งกายพื้นเมือง การรำมวย หรือกระทั่งการพ่อนภูไทย จากนั้นทุกขบวนแห่ปราสาทผึ้งของแต่ละหมู่บ้านจะนำปราสาทผึ้งไปทอดถวาย ณ วิหารหลวงพ่อบุญรอด วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร

ประเพณีแห่ปราสาทผึ้งเป็นประเพณีที่ทำสืบต่อกันมาเป็นเวลานานในภาคอีสานแต่จะเป็นที่รู้จักมาก และแพร่หลายในพื้นที่จังหวัดสกลนคร โดยมีจุดประสงค์ของประเพณีที่เกี่ยวข้องเนื่องกันระหว่างความเชื่อในการทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติผู้ล่วงลับ และการทำบุญใหญ่ในช่วงออกพรรษาซึ่งเป็นงานบุญที่มีความเชื่อกันอย่างแพร่หลายว่าจะได้รับอานิสงส์มาก จึงกล่าวได้ว่าหลวงพ่อดังเป็นสัญลักษณ์ของประเพณีแห่ปราสาทผึ้งก็ว่าได้

๔) ด้านการท่องเที่ยว

หลวงพ่อดัง วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร จังหวัดสกลนครนั้น เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองประจำจังหวัดสกลนคร นอกจากจะเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนและประชาชนทั่วไปแล้วยังทำให้เกิดการท่องเที่ยว คือ การกราบไหว้พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ขอพร ซึ่งในแต่ละวันก็จะมีนักท่องเที่ยวทั้งจากสกลนครและจากจังหวัดใกล้เคียง มาสักการะกราบไหว้ขอพรอย่างไม่ขาดสาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเทศกาลวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา จะมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาเยี่ยมชมนมัสการหลวงพ่อดัง ตลอดถึงพระธาตุเชิงชุมอันเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทกัน อย่างเนืองแน่น ในแต่ละเดือนทางวัดร่วมกับคณะสงฆ์จังหวัดสกลนคร จะมีการจัดเจริญพระพุทธมนต์รอบๆ ลานพระธาตุฯ เพื่อเป็นการถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเป็น การส่งเสริมแก่ตนเองและสร้างความสามัคคีแก่ชุมชนและสังคม ทำให้เกิดความสันติสุขสงบร่มเย็นแก่บ้านเมือง นอกจากนี้ ยังเป็นการส่งเสริมให้เกิดการท่องเที่ยวโดยมีส่วนร่วมของชุมชน ดังปรากฏในบทสัมภาษณ์ดังนี้

พระอดังเป็นพระพุทธรูปศิลปะลาว เป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่พึ่งแก่ชาวสกลนคร และพุทธศาสนิกชนทั่วไป โดยจะเห็นได้จากเทศกาลเข้าพรรษา ออกพรรษา และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาจะมีคนไทยและพี่น้องจากฝั่งลาว ที่มีความเคารพศรัทธาในพระอดังเข้ามาถวายดอกไม้ ธูปเทียน สิ่งของสังฆทาน โดยเฉพาะพี่น้องชาวลาวถือว่า เป็นพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับชาวลาว เพราะเมืองต่าง ๆ ในลาวนั้นก็จะมีหลวงพ่อดังของแต่ละเมือง ก็จะเดินทางเข้ามาพักในวัดที่มีจัดให้ ทำให้เกิดการท่องเที่ยวขึ้นในช่วงเทศกาลนั้น ๆ โดยวัดพระธาตุเชิงชุมร่วมกับชุมชนรอบวัดได้จัดให้มีจิตอาสาสมัครบริการในจุดต่างๆ เช่น จุดดอกไม้ธูปเทียน จุดสังฆทาน จุดผ้าไตรจีวร จุดของที่ระลึก วัดถุ่มงคล เป็นต้น^{๑๓๘} เมื่อถึงช่วงเทศกาลโดยเฉพาะเทศกาลประเพณีแห่ปราสาทผึ้งนั้น ก็จะมีนักท่องเที่ยวจากทุกหัวสารทิศ เดินทางมานมัสการหลวงพ่อดังพระศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง โดยมาร่วมถวายสังฆทานในพระวิหารและมาถวายของใช้ที่จำเป็นต่อความเป็นอยู่พระภิกษุสามเณร และไปเดินซื้อของในบริเวณวัดพระธาตุฯ ทำให้เกิดการใช้จ่ายเป็นการสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน โดยเกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระปฏิมาคือหลวงพ่อดังเอง ทำให้เกิดการสร้างรายได้แก่ชุมชนและสังฆมรรวัด^{๑๓๙}

^{๑๓๘} สัมภาษณ์ พระเทพสิทธิโสภณ, เจ้าอาวาสวัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร, ๒๓ ตุลาคม ๒๕๖๒.

^{๑๓๙} สัมภาษณ์ พระครูโสภณเจติยานุโยค, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร, ๒๓ ตุลาคม ๒๕๖๒.

๔.๓ คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พระพุทธรูปถือได้ว่าพุทธศิลป์ที่สำคัญ ที่ทรงคุณค่าและอิทธิพลต่อประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงถือได้ว่าเป็นพุทธศิลป์เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจของประชาชนในชุมชน และเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนและสังคม ซึ่งก่อให้เกิดความเป็นชุมชน/สังคมสันติสุขโดยอาศัยหลักธรรมอันมีปรากฏแฝงอยู่ในพระพุทธรูป หรือก่อให้เกิดคติความเชื่อที่มีผลต่อการดำรงชีวิตตลอดจนประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน ดังนั้น เพื่อการวิเคราะห์ในประเด็นคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือชัดเจนยิ่งขึ้น จึงได้วิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๔.๓.๑ คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านจิตใจ

พระพุทธรูปเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าและแฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจ และอาจกล่าวได้ว่าเป็นสื่อที่สอดแทรกธรรมะ คติธรรมซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน โดยพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในพื้นที่ ๕ จังหวัด มีเนื้อหาคุณค่าและอิทธิพลด้านจิตใจ ดังนี้

๑) พระพุทธพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น

พระพุทธพระลับเป็นพระพุทธรูปมีความสำคัญศูนย์รวมจิตใจ ของประชาชนชาวจังหวัดขอนแก่น ที่มีความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธพระลับ ยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการเข้าถึงพระพุทธศาสนา ซึ่งเหมาะสมกับความเชื่อและวัฒนธรรมของคนอีสาน อีกทั้งยังเชื่อว่า หากผู้ใดได้ไปกราบไหว้หลวงพ่พระลับ ก็จะได้รับโชคลาภ ตามที่ตนปรารถนา เพราะมีพื้นฐานความชอบและความศรัทธา เคารพเชื่อในการกราบไหว้ขอพรพระอยู่แล้ว แต่สิ่งที่ควรส่งเสริมและสร้างความตระหนักรู้ร่วมกัน คือ ส่วนที่เป็นจิตวิญญาณหรือความศรัทธาที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

ความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับชุมชน การอนุรักษ์และการสร้างความสำนึกในพุทธศิลป์ร่วมกัน อันเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ โดยมุ่งที่จะสร้างความรู้พุทธศิลป์ที่มีเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาจิตใจของชุมชนและสังคมอย่างแท้จริง

๒) พระพุทธรูปโรคนันตราย หรือหลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวง จังหวัดกาฬสินธุ์

ในด้านจิตใจพระพุทธสัมฤทธิ์โรคนันตราย หรือหลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็นนั้น มีอิทธิพลต่อความเชื่อของผู้คนในชุมชนชาวจังหวัดกาฬสินธุ์มาโดยตลอด ทั้งทางด้านการเจ็บป่วยไม่สบาย การบ่า การบ่นเกี่ยวกับการเดินทาง การศึกษา การสอบแข่งขันเพื่อให้ได้คะแนนในอันดับต้นๆ สำหรับผู้เลื่อมใสศรัทธาในอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ก็ยอมสัมผัสได้ ดังปรากฏอยู่ในบทสัมภาษณ์ที่มีผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวถึงโดยมีรายละเอียดดังนี้ เรื่องการเป็นที่พึ่งของจิตใจยามป่วยไข้ อันเนื่องมาจากอาณาบริเวณของวัดกลาง พระอารามหลวง ติดกับโรงพยาบาลกาฬสินธุ์ ทำให้ผู้ป่วยรวมถึงญาติพี่น้อง มักจะเวียน

แวมะมาราบไหว้ขอพรให้หายจากโรคร้าย อีกทั้งนามของพระพุทธรูปพ้องด้วยพรอันประเสริฐคือ ปราศจากโรค และอันตราย (นิรโรคันตราย)

เมื่อใครต้องการเดินทางไปในที่ห่างไกล ก็มักจะขอพรให้เดินทางโดยสวัสดิภาพห่างไกล ภัยอันตราย ในด้านหนึ่งที่ตรงกับนามท้องถิ่นว่า หลวงพ่อองค์ดำชุ่มเย็นอันเนื่องมาจากพุทธลักษณะ มารวิชัย ชนกะยมารประชานจึงมีความเชื่อว่าหากได้กราบไหว้ขอพรแล้ว ชีวิตครอบครัวก็จะผาสุก

๓) หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย

จากการสัมภาษณ์พบว่าประชาชนส่วนใหญ่มีภาพติดตาว่า พระเจดีย์ของภาคอีสาน ต้องนึกถึงพระธาตุพนม และถ้าหากเป็นพระพุทธรูปแล้วพุทธศิลปะที่ชาวอีสานยอมรับ ก็อาจนิยามได้ว่าหลวงพ่อพระใสเป็นพระพุทธรูปประจำคติชาวอีสาน เพราะปรากฏมีผู้คนจำนวนมากแห่แหนให้ความสำคัญ เคารพสักการะ ทั้งในช่วงบุญประเพณี หรือช่วงเวลาปกติ ส่วนบุคคลตั้งแต่ระดับข้าราชการ พ่อบ้านพ่อแม่เมืองก็จะไปกราบไหว้ขอพรให้ตนเจริญด้วยศถาบรรดาศักดิ์ ตามที่ตนจะพึงมีพึงได้ และส่วนใหญ่ในระดับประชาชนมีความเชื่อว่า ถ้าหากได้บนบาน ศาลกล่าวหลวงพ่อพระใสแล้วจะสมหวังตามที่ตนตั้งความปรารถนา

เรื่องราวของหลวงพ่อพระใสยังคงถูกกล่าวขานรูปของตำนาน ความศักดิ์สิทธิ์ ทั้งการสร้างที่มีพระอินทร์ เทพเจ้าฝ่ายดีมีหน้าที่ ดูแลรักษาพระพุทธศาสนามาแต่ครั้งพุทธกาลเป็นผู้ดลบันดาลให้การสร้างสำเร็จได้ ในเรื่องราวของข่าวสารโลกปัจจุบันถึงแม้วิทยาศาสตร์จะเข้าถึงวิถีชีวิตผู้คนส่วนใหญ่แล้วก็ตาม เรื่องราวอันหน้าอัศจรรย์เกี่ยวกับหลวงพ่อพระใสก็ยังคงพบเห็นผ่านคำบอกเล่าของผู้ประสบผลสำเร็จจากคำบนบาน

๔) พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

จากบทสัมภาษณ์พบว่า เมื่อมีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันสำคัญของชาติ ทางหน่วยราชการนิยมมาจัดพิธีที่วัดนี้ตลอด ทำให้วัดมีกิจกรรมทั้งในระดับวัด ชุมชน สังคมอยู่เรื่อยๆ ในฐานะของชาวพุทธและพ่อแม่ก็จะสอนตั้งแต่เด็ก ตอนเป็นเด็กพ่อแม่ก็พามาเข้าวัดจนกระทั่งถึงปัจจุบัน มาร่วมทำวัตรสวดมนต์เช้า-เย็นทุกวัน เวลาทางวัดจัดกิจกรรมวันสำคัญก็จะมาร่วมทำบุญตักบาตรในวัดแห่งนี้ตลอด ตนเองเคยมาราบไหว้ขอพรและบนบานต่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงให้ช่วยปิดเป่าโรคให้หาย ถ้าหากว่าหายดีแล้วก็จะมาแก้บนและมาปรนนิบัติหลวงพ่อ ปรากฏว่าหายจากโรคร้าย ทำให้ทุกวันนี้ได้มาปรนนิบัติทำงานในพระวิหาร

หากทางวัดมีกิจกรรมก็จะมาช่วยกิจกรรมตลอด ครอบครัวของตนเองได้เข้าวัด ทำบุญตักบาตรวัดป่าใหญ่ตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ เมื่อถึงวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ก็จะเข้าร่วมกิจกรรมจนถึงเวียนเทียนตอนกลางคืน ถือปฏิบัติเป็นประจำเชื่อว่า เป็นการความดีสั่งสมบุญบารมีแก่ตนเองและครอบครัว เชื่อว่าหลวงพ่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นพระพุทธรูปที่มีความเก่าแก่โบราณ และมีความศักดิ์สิทธิ์ในองค์พระ มีความเชื่อว่ามีเทวดาผู้สูงศักดิ์รักษาอยู่จะเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏในหลักศิลาจารึกบอกว่า พระยาที่จะมาปกครองเมืองอุบลนี้ จะต้องมาราบไหว้สักการะพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นอันแรก อันนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของเจ้าเมืองที่จะต้องปฏิบัติจนถึงปัจจุบันบัดนี้ และทุกปีก็จะมีการจัดงานบุญประจำปีช่วงเทศกาลสงกรานต์

๕) หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร

จากบทสัมภาษณ์พบว่าปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองสกลนครแห่งนี้อยู่ที่วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร องค์พระธาตุสร้างขึ้นเพื่อครอบรอยพระพุทธรูปบาทของพระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ ภายในวิหารยังเป็นประดิษฐานของหลวงพ่อบุญรอดพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะเชียงแสนที่งดงามองค์พระธาตุหันหน้าไปทางหนองหานในทางทิศตะวันออก เป็นเจดีย์ก่ออิฐถือปูน รูปทรงสี่เหลี่ยม สูง ๒๔ เมตรเศษ ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม ส่วนบนเป็นทรงบัวเหลี่ยม ไม่มีลวดลายประดับ ที่ฐานเจดีย์ มีซุ้มประตูทั้งสี่ด้าน ยอดฉัตรทองคำเหนือองค์พระธาตุเชิงชุมทำด้วยทองคำบริสุทธิ์มีน้ำหนัก ๒๔๗ บาท ซุ้มยอดประตูมีลักษณะเป็นยอดปราสาท ข้างในที่บสร้างด้วยศิลาแลง และหินทรายแดง ซุ้มประตูลวดลายประณีต

ด้านทิศเหนือ ใต้ และตะวันตก ซุ้มประตูทางเข้าจริงด้านทิศตะวันออก แต่แรกเริ่มพระธาตุเชิงชุมคงเป็นปราสาทหินทรายศิลปะสมัยขอม ภายในกรอบประตูทางเข้าอุโมงค์ด้านขวามือ มีจารึกพระธาตุเชิงชุมอักษรขอมโบราณ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ องค์พระธาตุในปัจจุบันเป็นศิลปะล้านช้าง เนื่องจากช่วงที่อิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างแผ่เข้ามาบริเวณภาคอีสานของไทย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และได้มีการบูรณะองค์พระธาตุขึ้นมาใหม่รวมถึงมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่เล่ากันว่าเป็นทางเชื่อมระหว่างเมืองมนุษย์กับเมืองพญานาคที่จมอยู่ใต้หนองหาร ซึ่งชาวสกลนครเชื่อว่าการมาสักการะพระธาตุเชิงชุมจะช่วยให้รอดพ้นจากอันตรายทั้งปวง รวมถึงขอพรให้มีโชคกลาง ได้เงินหมื่นเงินแสน

๔.๓.๒ คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านเศรษฐกิจ

พระพุทธรูปเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าและอิทธิพลต่อประชาชน ชุมชน สังคมและประเทศชาติ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจรายได้ของชุมชนโดยรอบที่พระพุทธรูปสำคัญประดิษฐานอยู่ เกิดจากการท่องเที่ยว การทัศนศึกษาหาข้อมูล ศึกษาประวัติศาสตร์ อันส่งผลถึงการจ้างงาน การพัฒนาชุมชนและสังคม การเกิดจิตอาสาขึ้นเพื่องานอนุรักษ์งานพุทธศิลป์ ดังนั้นเพื่อให้เกิดการศึกษาคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านเศรษฐกิจ โดยเกิดขึ้นจากพระพุทธรูปสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บนพื้นที่ ๕ จังหวัด มีเนื้อหาคุณค่าและอิทธิพล ดังนี้

๑) พระพุทธพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น

พระพุทธพระลับเป็นพระพุทธรูปมีความสำคัญศูนย์รวมจิตใจของประชาชนชาวจังหวัดขอนแก่น ที่มีความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธพระลับ ยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการเข้าถึงพระพุทธศาสนา ซึ่งเหมาะกับความเชื่อและวัฒนธรรมของคนอีสาน เพราะมีพื้นฐานความชอบและความศรัทธา เคารพเชื่อในการกราบไหว้ขอพรพระอยู่แล้ว แต่สิ่งที่ควรส่งเสริมและสร้างความตระหนักรู้ร่วมกัน คือ ส่วนที่เป็นจิตวิญญาณหรือความศรัทธาที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ที่มีความเกี่ยวข้องกับชุมชน

การอนุรักษ์และการสร้างความสำนึกในพุทธศิลป์ร่วมกัน อันเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวด้านพุทธศิลป์ โดยมุ่งที่จะสร้างองค์ความรู้พุทธศิลป์ที่มีเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาจิตใจของชุมชนและสังคมอย่างแท้จริง โดยจะสังเกตได้จากเมื่อทางวัดธาตุนี้จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือวันสำคัญของชาติโดยทางส่วนราชการใช้สถานที่วัด

ชาตุนั้น ก็จะมีญาติโยมเดินทางมาร่วมกิจกรรม และจะมีกิจกรรมที่ขาดเสียไม่ได้เลยก็คือการเข้าไปสักการะพระพุทธรูป เพื่อขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ก็ทำให้เกิดการท่องเที่ยว ทุกวันนี้ญาติโยมเข้าวัดเยอะเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยอาศัยการประชาสัมพันธ์ของทางวัดบ้าง ส่วนราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องบ้าง

๒) พระพุทธรูปนโรคนทราย หรือหลวงพ่อดำชุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวง จังหวัดกาฬสินธุ์

จากบทสัมภาษณ์พบว่า พระพุทธรูปนโรคนทรายหรือหลวงพ่อดำชุ่มเย็น เป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ และมีความสำคัญเป็นที่พึ่งของชุมชนชาวจังหวัดกาฬสินธุ์ ตลอดถึงจังหวัดใกล้เคียง โดยจะสังเกตได้จากเมื่อทางวัดกลางนี้จัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือวันสำคัญของชาติโดยทางส่วนราชการใช้สถานที่วัดกลางนั้น ก็จะมีญาติโยมเดินทางมาร่วมกิจกรรม และจะมีกิจกรรมที่ขาดเสียไม่ได้เลยก็คือการเข้าไปสักการะหลวงพ่อดำชุ่มเย็น เพื่อขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ก็ทำให้เกิดการท่องเที่ยว ทุกวันนี้ญาติโยมเข้าวัดเยอะเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยอาศัยการประชาสัมพันธ์ของทางวัดบ้าง ส่วนราชการที่มีส่วนเกี่ยวข้องบ้าง กิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและประเพณีการแห่หลวงพ่อดำนั้น เป็นกิจกรรมที่ดึงดูดพี่น้องลูกหลานชาวเมืองกาฬสินธุ์ และคนในจังหวัดใกล้เคียงได้เดินทางมาเคารพกราบไหว้สักการบูชา ก็เกิดการท่องเที่ยวเพื่อชมความงามของพระพุทธรูป นอกจากมากราบไหว้หลวงพ่อดำแล้ว ก็สามารถเดินทางไปท่องเที่ยวตามสถานที่ต่าง ๆ ในจังหวัดกาฬสินธุ์

๓) หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย

จากบทสัมภาษณ์พบว่าด้านการท่องเที่ยวหลวงพ่พระใสเป็นพระที่มีความศักดิ์สิทธิ์ช่วงเทศกาลสำคัญโดยเฉพาะเทศกาลสงกรานต์ ก็จะมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเศมาเที่ยวเมืองหนองคายกราบไหว้บูชาขอพร โดยสามารถแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่เดินทางมาเพื่อกราบไหว้หลวงพ่พระใสโดยตรง และกลุ่มที่มาเที่ยวสถานที่อื่นแต่เป็นทางผ่านแวะชมวิวน้ำโขง และซื้อของกินของใช้ตลาดท่าเสด็จ โดยประชาสัมพันธ์จังหวัด หน่วยงานที่รับผิดชอบ สถานีวิทยุทำหน้าที่สื่อประชาสัมพันธ์ นอกจากนั้น วัดโพธิ์ชัยเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สับปายะด้านการรองรับนักท่องเที่ยวในด้านต่างๆ เช่น สถานที่จอดรถสะดวก ห้องน้ำสะอาด และสถานที่พักผ่อน เป็นต้น

สถานที่ใกล้เคียงมีตลาดสดเทศบาลที่มีร้านอาหารบริการนักท่องเที่ยวช่วงเช้า และตลาดท่าเสด็จแหล่งรวมสินค้าของกินของใช้ของฝากเมืองหนองคาย จึงทำให้เห็นถึงความพร้อมด้านการท่องเที่ยวและเป็นจุดเชื่อมโยงไปยังแหล่งท่องเที่ยวแห่งอื่นในจังหวัดหนองคาย เกิดจากการประชาสัมพันธ์ขององค์กร หน่วยงานภาครัฐที่ทำงานทางด้านประชาสัมพันธ์จังหวัดหนองคาย และส่วนที่มีความเกี่ยวข้อง เช่น สถานีวิทยุพุทธศาสนาและสื่อแขนงต่างๆ เป็นต้น ทำให้คนทั่วไปเกิดความสนใจอยากจะมากราบไหว้ขอพร หลวงพ่พระใสเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ ทำให้คนในจังหวัดและต่างจังหวัดต่างก็อยากมาเที่ยวในเมืองหนองคาย มากกราบมาไหว้ขอพรหลวงพ่แล้วก็เลยไปแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ ทำให้มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากขึ้นทุกปี โดยเฉพาะหน้าเทศกาลสงกรานต์ทุก คนต่างก็มีจุดมุ่งหมายมากราบมาสร้งน้ำหลวงพ่พระใสนั่นเอง

๔) พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัฒนหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

จากบทสัมภาษณ์พบว่า พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญอย่างมากต่อพี่น้องจังหวัดอุบลราชธานี ในวันหนึ่งๆ ก่อนเดินทางไปทำงานหรือกลับจากที่ทำงาน จะต้องแวะเข้ามากราบไหว้เคารพสักการะขอพรพระเจ้าใหญ่อินทร์ หรือว่าถ้าหากมีญาติพี่น้องเดินทางมาเยี่ยมจะต้องพามากราบไหว้สักการะบูชา จึงทำให้แต่ละวันในพระวิหารพระเจ้าใหญ่อินทร์รู้สึกได้ว่าทำให้มีนักท่องเที่ยวจำนวนมากเข้ามาเคารพสักการะบูชาขอศีลขอพร ให้ปกปักรักษาคุ้มครองให้ประสบความสำเร็จในสิ่งปรารถนา คนอุบลราชธานีนั้นจะมีความเชื่อว่า ถ้าหากจะเริ่มประกอบธุรกิจการงาน เช่น เปิดกิจการ ห้างร้าน ค้าขาย ก็จะมาบอกกล่าวกราบไหว้สักการะขอพรพระเจ้าใหญ่อินทร์ก่อนเสมอ ทำให้มีนักท่องเที่ยวและผู้ประกอบการ ตลอดจนนักท่องเที่ยวได้เดินทางมากราบไหว้บูชาอยู่ตลอด ตามที่ปรากฏในแต่ละวันก็จะมีนักท่องเที่ยวจากทุกหัวสารทิศ โดยเฉพาะแต่คนอุบลนะที่เดินทางมา พี่น้องจากฝั่งลาวที่ข้ามมาซื้อข้าวของเครื่องใช้ก่อนเดินทางกลับก็จะมักแวะเข้ามาวัฒนหาวนาราม เพื่อกราบขอพรพระเจ้าใหญ่อินทร์ ทำให้เกิดมีการท่องเที่ยวพุทธศิลป์ส่งผลให้นักท่องเที่ยวทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ มาท่องเที่ยวเพื่อกราบไหว้สักการะบูชาขอพร เพื่อประสบผลสำเร็จตามที่ปรารถนาในด้านประกอบธุรกิจการค้าขาย การทำงาน และดำรงชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นการท่องเที่ยวทางพุทธศิลป์และวัฒนธรรม ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบทัศนียภาพในบริเวณวัดและพระวิหาร ซึ่งจะส่งผลทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและความประทับใจต่อนักท่องเที่ยวผู้มากราบไหว้

๕) หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร

จากการสัมภาษณ์พบว่า พระองค์แสนเป็นพระพุทธรูปศิลปะลาว เป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่พึ่งแก่ชาวสกลนคร และพุทธศาสนิกชนทั่วไป โดยจะเห็นได้จากเทศกาลเข้าพรรษา ออกพรรษา และวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาจะมีคนไทยและพี่น้องจากฝั่งลาว ที่มีความเคารพศรัทธาในพระองค์แสนเข้ามาถวายดอกไม้ ธูปเทียน สิ่งของสังฆทาน โดยเฉพาะพี่น้องชาวลาวถือว่าเป็นพระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปที่มีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับชาวลาว เพราะเมืองต่างๆ ในลาวนั้นก็จะมีหลวงพ่อบุญรอดของแต่ละเมือง ก็จะเดินทางเข้ามาพักในวัดที่มีจัดให้ ทำให้เกิดการท่องเที่ยวขึ้นในช่วงเทศกาลนั้น ๆ โดยวัดพระธาตุเชิงชุมร่วมกับชุมชนรอบวัดได้จัดให้มีจิตอาสา มาร่วมบริการในจุดต่าง ๆ เช่น จุดดอกไม้ธูปเทียน จุดสังฆทาน จุดผ้าไตรจีวร จุดของที่ระลึก วัดถุ มงคล เป็นต้น เมื่อถึงช่วงเทศกาลโดยเฉพาะเทศกาลประเพณีแห่ปราสาทผึ้งนั้น ก็จะมีนักท่องเที่ยวจากทุกหัวสารทิศ เดินทางมานมัสการหลวงพ่อบุญรอดพระศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง โดยมาร่วมถวายสังฆทาน ในพระวิหารและมาถวายของใช้ที่จำเป็นต่อความเป็นอยู่พระภิกษุสามเณร และไปเดินซื้อของ ในบริเวณวัดพระธาตุเชิงชุม ทำให้เกิดการใช้จ่ายเป็นการสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน โดยเกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระปฏิมาคือหลวงพ่อบุญรอดนี้เอง ทำให้เกิดการสร้างรายได้แก่ชุมชนและสังครอบวัด

๔.๓.๓ คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านชุมชนและสังคม

พระพุทธรูปเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าและมีอิทธิพลต่อชุมชนและสังคม เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนชุมชน โดยอาศัยกิจกรรมและวัฒนธรรมประเพณี นอกจากนั้น พระพุทธรูปสำคัญใน

พื้นที่วิจัยยังมีส่วนช่วยให้ชุมชนและสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ซึ่งเกิดขึ้นจากมีพระพุทธรูปสำคัญ เป็นศูนย์รวมหรือจุดศูนย์กลางของความสมัครสมานสามัคคีกัน โดยพระพุทธรูปในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ในพื้นที่ ๕ จังหวัด มีเนื้อหาคุณค่าและอิทธิพลด้านจิตใจ ดังนี้

๑) พระพุทธพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น

จากการสัมภาษณ์พบว่าด้านสังคมวัฒนธรรมประเพณีที่คนในชุมชน และสังคมจังหวัด ขอนแก่น ได้กระทำหรือปฏิบัติต่อพระพุทธพระลับอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ปรากฏ ประเพณีสงกรานต์สงกรานต์สงกรานต์น้ำขอพร สืบเนื่องมาจากมีความเชื่อในเรื่องความร่มเย็นเป็นสุขที่จะเกิดขึ้นกับ ตนเองและครอบครัว นอกจากนี้ ยังสื่อวัฒนธรรมความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมและชุมชนที่มีอาชีพทำไร่- ทำนา ที่ยังจะต้องอาศัยน้ำฝนเพื่อจะทำการเกษตรนั่นเอง ซึ่งเป็นเหตุให้จะต้องมีวัฒนธรรมและ ประเพณีที่จะต้องมีการแห่และสงกรานต์น้ำขอพร วัฒนธรรมประเพณีสงกรานต์ยังสื่อให้เห็นความกตัญญู กตเวทิต์ที่ผู้น้อยมีต่อผู้หลักผู้ใหญ่ อันก่อให้เกิดความสมัครสามัคคีของคนในชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมนี้ ช่วงเทศกาลสงกรานต์ได้เข้าร่วมกิจกรรมที่ทางวัดได้จัดขึ้น โดยวันสงกรานต์ของทุกปีทางวัดจะ อัญเชิญพระพุทธพระลับองค์จริง มาให้พุทธศาสนิกชนได้สงกรานต์น้ำขอพร เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตัว ของเจ้าของ และคนในครอบครัว เพราะว่าถือว่าหาโอกาสในยากที่ทางวัดจะอัญเชิญลงมาให้สงกรานต์ น้ำขอพร วัฒนธรรมของคนอีสานที่มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง โดยเฉพาะพระพุทธพระลับนั้น ที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายได้พาปฏิบัติกันมาก็คือ การสงกรานต์น้ำขอพรเพื่อจะได้อยู่ดีมีมีความสุข นอกจากนี้ เวลา มีเรื่องทุกข์ร้อนจิตใจเพียงแต่ได้กราบไหว้พระพุทธพระลับนั้นก็หายเป็นปลิดทิ้งเลยทีเดียว

๒) พระพุทธนิโรคนตราย หรือหลวงพ่อดำขุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวง จังหวัดกาฬสินธุ์

จากการสัมภาษณ์พบว่าด้านวัฒนธรรมประเพณีที่คนในชุมชนและสังคมจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้กระทำหรือปฏิบัติต่อพระพุทธสัมฤทธิ์นิโรคนตราย หรือหลวงพ่อดำขุ่มเย็นอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ปรากฏในประเพณีสงกรานต์ พิธีอัญเชิญหลวงพ่อดำจากวิหารแห่รอบเมือง กาฬสินธุ์สงกรานต์น้ำขอพร เพื่อความสิริมงคลความร่มเย็นเป็นสุขที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว นอกจากนี้ ยังปรากฏวัฒนธรรมความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมและชุมชนก็คือการบวการบ่น ก็คือการ กราบไหว้ขอพรเพื่อให้สำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา เมื่อคำอธิษฐานสำเร็จดังความปรารถนาแล้วก็มีการแก้ บนตามที่ได้ตั้งใจไว้ นอกจากนี้ การสงกรานต์น้ำที่วัดกลางพระอารามหลวงยังทำพร้อมกันกับวันกตัญญูน้ำ ทิพย์ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมและประเพณีที่แฝงให้เห็นถึงความกตัญญูกตเวทิต์ และสร้างความสามัคคีของ คนในชุมชนผ่านกิจกรรมชาวเมืองกาฬสินธุ์มีความเลื่อมใสศรัทธาได้เดินทางเข้ามาวัดกลาง พระอารามหลวงเพื่อกราบไหว้ขอพรหลวงพ่อดำอย่างไม่ขาดสาย เมื่อเทศกาลวันสำคัญทาง พระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา เป็นต้น ก็จะมีหน่วยงานราชการนำพาชาวพุทธพี่น้อง ในชุมชนใกล้เคียงมาทำบุญ ทำกิจกรรมตักบาตร เวียนเทียน โดยเฉพาะช่วงเดือนเมษายนงาน ประเพณีสงกรานต์ภายในวัดก็จะกำหนดจัดงานอัญเชิญหลวงพ่อดำลงจากพระวิหาร วันที่ ๑๒ เมษายน ของทุกปี จัดกิจกรรมวันกตัญญูน้ำทิพย์สงกรานต์น้ำขอพรหลวงพ่อดำเพื่อเป็นสิริมงคล ในช่วงบ่ายมี การจัดขบวนอัญเชิญหลวงพ่อดำแห่รอบเมืองกาฬสินธุ์ เพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสสงกรานต์น้ำขอพรเพื่อ

ความสวัสดิมงคลแก่ตนเองและครอบครัว หลังจากเสร็จพิธีอัญเชิญแห่แล้ว จะร่วมกันอัญเชิญขึ้นสู่พระอุโบสถเพื่อเจริญพระพุทธมนต์สมโภชทุกวัน จนถึงวันที่ ๑๕ เมษายนเป็นวันสุดท้ายอัญเชิญหลวงพ่อขึ้นสู่พระวิหาร จะมีพิธีทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ และอัญเชิญหลวงพ่อขึ้นสู่พระวิหาร

๓) หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย

จากการสัมภาษณ์พบว่า หลวงพ่อพระใสเป็นพระพุทธรูปโบราณที่ได้รับการยอมรับนับถือในระดับราชวงศ์ทั้งสองฝั่งโขง สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ทรงลงมาเห็นเกี่ยวกับพระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ (พระสุก พระเสริม พระใส) นี้ว่า เป็นพระพุทธรูปล้านช้างที่งดงามยิ่งกว่าพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ และทรงสันนิษฐานเรื่องการสร้างเป็น ๒ ประการ คือ อาจจะเป็นพระพุทธรูปที่สร้างจากเมืองหนึ่งเมืองใดทางตะวันออกของอาณาจักรล้านช้าง และต่อมาตกอยู่ในเขตล้านช้าง หรืออาจสร้างขึ้นในเขตล้านช้างโดยฝีมือช่างลาวพุงขาว ด้วยเหตุนี้ทำให้มีการพระพุทธรูปองค์สำคัญดังกล่าวได้รับการเชิญมายังประเทศไทย ประชาชนส่วนใหญ่ในภาคอีสานให้ความเคารพนับถือเป็นอันดับต้นๆในภาคอีสาน เช่นเดียวกับที่เคารพพระธาตุพนมประหนึ่งว่าเป็นสัญลักษณ์ของเจดีย์ศิลปะอีสาน ทั้งนี้ยังปรากฏความเชื่อเกี่ยวกับเกษตรกรรม วิถีชีวิตชาวบ้าน เริ่มจากประเพณีสงกรานต์ที่ประชาชนจะร่วมใจแห่หลวงพ่พระใสด้วยคานไม้ไผ่สอดแขนพระพุทธรูปอย่างเรียบง่าย ผู้คนส่วนใหญ่ก็รดสรงองค์พระปฏิมา เชื่อว่าตนเองจะได้มีชีวิตที่ชุ่มเย็นขึ้น อีกประการสำคัญคือการนำเอาวัฒนธรรมเดิม คือการบูชาพญาแถนหรือผีแถนด้วยบั้งไฟ มาผนวกเข้ากับพิธีกรรมวิถีพุทธเป็นการบูชาพระพุทธรูปแทน เสียหายว่าปีไหนฟ้าฝนร้าย น้ำท่าดี ผลผลิตงาม หลวงพ่พระใสจึงเป็นตัวแทนของประเพณีอีสานในเชิงพหุวัฒนธรรมและมีเอกลักษณ์เฉพาะด้าน

๔) พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหวานาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

จากการสัมภาษณ์พบว่า ด้านวัฒนธรรมประเพณีที่ปฏิบัติต่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงนั้น ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ (วันเพ็ญเดือน ๕) ในเดือนเมษายนของทุกปี จะมีการทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์มหาชาติชาดก และสรงน้ำปิดทองพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง โดยมีความเชื่อว่าหลวงพ่พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงมีเทวดาผู้สูงศักดิ์รักษาอยู่ พระยา (ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด ในปัจจุบัน) ที่จะมาปกครองเมืองอุบลนี้ จะต้องมากราบไหว้สักการะพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงเป็นอันแรก อันนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติของเจ้าเมืองที่จะต้องปฏิบัติจนถึงปัจจุบันบัดนี้ ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ของทุกปีนั้น จะมีการจัดงานนมัสการสรงน้ำ ปิดทองพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง โดยจะเริ่มงานวันแรกในวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ถึงวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๕ เปิดโอกาสให้ญาติโยมบำเพ็ญบุญ บริจาคทาน ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำจะมีการแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง วันแรม ๑ ค่ำ วันสุดท้ายมีการเทศน์มหาชาติชาดกตลอดทั้งวัน โดยถือเป็นงานบุญประเพณีประจำปี และวัดมหวานาราม มีธรรมเนียมปฏิบัติสืบเรื่อยมา คือ การทำวัตรเช้า เย็น ค่ำ ๓ เวลา โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา จะมีการแสดงธรรม-ฟังเทศน์ที่พระวิหาร ๒ ช่วง คือ เวลา ๑๕.๐๐ น. และ ๑๙.๐๐ น. ด้านการดำรงชีวิต เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในระดับชุมชนเมื่อทางวัดมีงานบุญประเพณี ตลอดจนงานกิจกรรมที่จัดขึ้นก็มีความมือสือถึงความสามัคคี ความมีส่วนร่วมของของคณในชุมชนที่มีเคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง ในระดับ

สังคม เมื่อเกิดความสามัคคีก็เกิดสงบสันติสุข อันเป็นความผาสุกร่มเย็นด้วยบารมีธรรมตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

๕) หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร จังหวัดสกลนคร

จากการสัมภาษณ์พบว่า ด้านประเพณีแห่งปราสาทผึ้งจังหวัดสกลนครถือเป็นประเพณีงานบุญสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดสกลนคร ประเพณีแห่งปราสาทผึ้งจะจัดขึ้นในช่วงเดือน ๑๑ หรือช่วงออกพรรษา ในงานแห่งปราสาทผึ้งจังหวัดสกลนคร ชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านจะมีการจัดทำปราสาทซึ่งสร้างมาจากขี้ผึ้งเป็นส่วนประกอบหลัก จากนั้นจะมีการจัดขบวนแห่อย่างสวยงาม อันประกอบไปด้วยการแสดงพื้นบ้าน การแต่งกายพื้นเมือง การรำมวย หรือกระทั่งการฟ้อนภูไทย จากนั้นทุกขบวนแห่ปราสาทผึ้งของแต่ละหมู่บ้านจะนำปราสาทผึ้งไปทอดถวาย ณ วิหารหลวงพ่อก็คแสน วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร ประเพณีแห่งปราสาทผึ้งเป็นประเพณีที่ทำสืบต่อกันมาเป็นเวลานานในภาคอีสานแต่จะเป็นที่รู้จักมากและแพร่หลายในพื้นที่จังหวัดสกลนคร โดยมีจุดประสงค์ของประเพณีที่เกี่ยวข้องกันระหว่างความเชื่อในการทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติผู้ล่วงลับ และการทำบุญใหญ่ในช่วงออกพรรษาซึ่งเป็นงานบุญที่มีความเชื่อกันอย่างแพร่หลายว่าจะได้รับอานิสงส์มาก จึงกล่าวได้ว่าหลวงพ่อก็คแสนเป็นสัญลักษณ์ของประเพณีแห่งปราสาทผึ้งก็ว่าได้

๔.๔ องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากงานวิจัย

การวิจัยเรื่อง พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยพบองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

๔.๔.๑. แนวคิดและพัฒนาการของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พุทธศิลป์ เป็นงานศิลปะที่ซึ่งศิลปิน สร้างขึ้นเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา หรือสร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะที่เป็นงานจิตรกรรม ได้แก่ ภาพเขียนฝาผนังโบสถ์ วิหาร งานประติมากรรม ได้แก่ พระพุทธรูป และงานสถาปัตยกรรม ได้แก่ ศาสนสถานที่เป็นโบสถ์ วิหาร ศาลา การเปรียญ สถูป เจดีย์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา พุทธประวัติ พระธรรมคำสอน วิถีชีวิตชาวบ้าน ส่งผลให้งานพุทธศิลป์เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย สะท้อนลักษณะนิสัยบุคลิกภาพของคนไทยที่มีความสุภาพ อ่อนน้อม รักสงบ แจ่มใส สนุกสนาน เป็นสื่อการเรียนรู้ที่สร้างความรู้ ความเข้าใจและจินตนาการที่ส่งผลเชิงบวกต่อพฤติกรรมของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ในขณะที่การจัดการความรู้ เป็นการรวบรวม การสร้าง การแลกเปลี่ยน และการประยุกต์ใช้ความรู้ในวิถีชีวิตโดยพัฒนาระบบจากข้อมูลไปสู่สารสนเทศ เพื่อให้เกิดการพัฒนาสติปัญญา

จึงจำเป็นต้องมีการจัดการความรู้ในประเด็นที่เกี่ยวกับงานพุทธศิลป์เพื่อให้ได้องค์ความรู้ที่ถูกต้อง สะดวกแก่การเข้าถึงเพื่อการศึกษาค้นคว้าอย่างกว้างขวาง ครอบคลุม ในทุกภูมิภาคของประเทศโดยเฉพาะการปลูกฝังให้เยาวชนไทยเกิดความตระหนักในความสำคัญ เห็นคุณค่าเชิงบวกของทัศนศิลป์ ผ่านภารกิจของสถาบันการศึกษาทุกระดับในลักษณะของงานทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมไทยสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่นั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่า มีการก่อสร้างพระพุทธรูปหรือสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระองค์แต่อย่างใด มีเพียงพุทธศิลป์ที่เกิดจากอิทธิพลคำสอนทาง

พระพุทธศาสนาที่เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นมาเพื่อประโยชน์สำหรับการใช้สอยเท่านั้น ในบรรดาพุทธศิลป์ทั้งหมดนั้น วัดถือว่าเป็นพุทธศิลป์ที่เกิดขึ้นก่อนพุทธศิลป์วัตถุทั้งหมดจากการศึกษาหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎกนั้น วัดในสมัยที่พระพุทธเจ้าเริ่มประกาศพระพุทธศาสนานั้น เป็นสถานที่สร้างเพื่อการใช้สอย ซึ่งเป็นอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติสมณธรรม ไม่มีความหรูหราหรือวิจิตรพิสดารแต่อย่างใด เป็นสถานที่สร้างด้วยความเรียบง่าย มุ่งประโยชน์ในการใช้สอยเป็นสำคัญ เช่น เป็นที่ป้องกันความหนาว ความร้อนจากลม ฝน และแสงแดด ตลอดจนสัตว์ร้ายชนิดอื่น ๆ ที่จะมาเบียดเบียนทำร้าย การถวายที่อยู่แก่พระสงฆ์จัดเป็นประโยชน์สูงสุด เพื่อเป็นที่หลีกเลี่ยงในที่อันสงัด เพื่อการเพ่งพิจารณาและเพื่อความเห็นแจ้ง พระพุทธองค์ทรงตรัสสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ

อีกประเด็นสำคัญคือ พบว่ามีการสร้างประติมากรรม พระสถูปหรือเจดีย์เกิดขึ้นแล้ว คือหลังจากที่ทำการสถาปนากิจศพพระพาทิยะเรียบร้อยแล้ว พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้สร้างสถูปหรือเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิของท่านไว้ที่ทางสี่แพร่ง เพื่อให้พุทธบริษัทได้สักการบูชาและภายหลังการนิพพานของอัครสาวกในเวลาต่อมา

๔.๔.๒. ลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ในพื้นที่ประเทศไทยปัจจุบัน ได้มีการค้นพบร่องรอยหลักฐานอารยธรรมขอมเป็น จำนวนมากซึ่งมีทั้งที่เป็นศิลาจารึก โบราณวัตถุและโบราณสถาน หลักฐานที่พบดังกล่าวบ่งชี้ว่า ในอดีตดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชาปัจจุบันกับดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน มีงานศิลปกรรมคติพราหมณ์และพุทธตามยุคสมัย ดังจะปรากฏปราสาทขอมตามลัทธินิยมของพราหมณ์เรื่องเขาพระสุเมรุ เขาไกรราษ เพื่อบูชาเทพเจ้าองค์สำคัญ ส่วนพระพุทธรูปในศิลปะเขมรที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก ปางสมาธิแกะสลักจากหินทราย ซึ่งคงจะเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ (ประมาณ พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๑๒๐๐) เป็นต้นมา

โดยเริ่มเข้ามาทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออกของไทยซึ่งตั้งอยู่ใกล้ชิดติดกันก่อน จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ (ประมาณ พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๑๗๕๐) ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่กัมพูชากำลังเจริญรุ่งเรืองสูงสุดทั้งด้านการเมืองและอารยธรรม อารยธรรมขอมจึงได้แผ่ขยายกว้างเข้ามาถึงบริเวณภาคกลางขึ้นไปถึงภาคกลางตอนบน และภาคตะวันตกตามลำดับ ภายหลังเมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงไป ชาติพันธุ์ลาวได้ถือครองพื้นที่แถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ทำให้รูปแบบศิลปกรรมเปลี่ยนไปจากเดิม ในยุคนี้ผู้คนนิยมสร้างประติมากรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรมอย่างล้นหลาม ซึ่งเจดีย์องค์สำคัญที่ได้รับการยอมรับว่ามีอายุตามประวัติการสร้างยาวนานที่สุด คือ พระธาตุพนม จากอูร์จันนิทาน พระธาตุพนมถูกสร้างในสมัยอาณาจักรโคตรบูรณโบริภาน ซึ่งก่อตั้งขึ้นก่อนแล้วเมื่อ พ.ศ. ๘ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงให้ความเห็นว่าเป็น “พระเจดีย์องค์นี้สร้างก่อนสมัยขอม อยู่ราวสมัยพุนัน ซึ่งต่อมาเมื่อนายเลอเมย์ เข้าไปทำการศึกษาด้านลักษณะศิลปกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ ก็ได้ให้ความเห็นท่านองว่า เจดีย์องค์นี้อายุมาก ควรจัดอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒ ซึ่งถ้าเทียบกับสภาพการณ์ โดยทั่วไปในอินโดจีนและแหลมทองแล้วก็อยู่ร่วมสมัยกับไพรกเม็งของอาณาจักรเจนละ และทวารวดีราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาหรือทวารวดีในอีสานก็ได้

พระพุทธรูปสำคัญที่ได้พบในดินแดนภาคอีสานของไทยมีทั้งที่สร้างขึ้นในดินแดนแถบนี้กับส่วนหนึ่งมีการอัญเชิญเข้ามายังประเทศไทยโดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้พบหลักฐานเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญคือเมื่อครั้งไทยรบชนะอาณาจักรลาวล้านช้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ รัชกาลที่ ๓ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของลาวจากนครเวียงจันทน์มาเป็นจำนวนหนึ่ง ส่วนหนึ่งของพระพุทธรูปประดิษฐานตามหัวเมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ หนองคาย นครพนม เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งได้อัญเชิญลงมายังกรุงเทพฯ ตัวอย่างเช่น พระบาง พระใส (สายน์) พระเสริม พระแสน พระแขกคำ พระอรุณ เป็นต้น โดยพระใส (สายน์) พระเสริม และพระแสน ประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามพระแสนอีกองค์หนึ่งประดิษฐานที่วัดหงส์รัตนารามส่วนพระอรุณประดิษฐานที่วัดอรุณราชวรารามสำหรับพระเสริม พระแสน ซึ่งประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามนั้นเป็นฝีมือช่างล้านนาในสกุลช่างแถบเมืองเชียงรายและเชียงของ

๔.๔.๓ คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พระพุทธรูปถือได้ว่าพุทธศิลป์ที่สำคัญ ที่ทรงคุณค่าและอิทธิพลต่อประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถือได้ว่าเป็นพุทธศิลป์เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจของประชาชนในชุมชนและเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านจิตใจ พระพุทธรูปเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าและแฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจ และอาจกล่าวได้ว่าเป็นสื่อที่สอดแทรกธรรมะ คติธรรมซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน โดยพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในพื้นที่ ๕ จังหวัด มีเนื้อหาคุณค่าและอิทธิพลด้านจิตใจ ดังนี้

พระพุทธรูปพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น เป็นพระพุทธรูปมีความสำคัญศูนย์รวมจิตใจของประชาชนชาวจังหวัดขอนแก่น ที่มีความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปพระลับ ยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการเข้าถึงพระพุทธศาสนา ซึ่งเหมาะสมกับความเชื่อและวัฒนธรรมของคนอีสาน อีกทั้งยังเชื่อว่า หากผู้ใดได้ไปกราบไหว้หลวงพ่พระลับ ก็จะได้รับโชคลาภ ตามที่ตนปรารถนา

พระพุทธรูปโรคนันทราย หรือหลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวงจังหวัดกาฬสินธุ์ ในด้านจิตใจมีอิทธิพลต่อความเชื่อของผู้คนในชุมชนชาวจังหวัดกาฬสินธุ์มาโดยตลอด ทั้งทางด้านการเจ็บป่วยไม่สบาย การบวการบเกี่ยวกับการเดินทาง การศึกษา การสอบแข่งขันเพื่อให้ได้คะแนนในอันดับต้น ๆ หลวงพ่พระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย พบว่าบุคคลตั้งแต่ระดับข้าราชการ พ่อบ้านพ่อเมืองก็จะไปกราบไหว้ขอพรให้ตนเจริญด้วยยศถาบรรดาศักดิ์ ตามที่ตนจะพึงมีพึงได้ และส่วนใหญ่ในระดับประชาชนมีความเชื่อว่า ถ้าหากได้บนบาน ศาลกล่าวหลวงพ่พระใสแล้วจะสมหวังตามที่ตนตั้งความปรารถนา เรื่องราวของหลวงพ่พระใสยังคงถูกกล่าวขานรูปของตำนาน ความศักดิ์สิทธิ์

พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี พบว่าเมื่อมีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันสำคัญของชาติ ทางหน่วยราชการนิยมมาจัดพิธีที่วัดนี้

ตลอด ทำให้วัดมีกิจกรรมทั้งในระดับวัด ชุมชน สังคม ผู้คนเคยมากราบไหว้ขอพรและบนบานต่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงให้ช่วยปัดเป่าโรคให้หาย ถ้าหากว่าหายดีแล้วก็จะมาแก้บนและมาปรนนิบัติหลวงพ่อ ปรากฏว่าหายจากโรคร้าย ทำให้ทุกวันนี้ได้มาปรนนิบัติทำงานในพระวิหาร

หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร จากบทสัมภาษณ์พบว่าปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองสกลนครแห่งนี้อยู่ที่วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร ซึ่งชาวสกลนครเชื่อว่าการมาสักการะพระธาตุเชิงชุมจะช่วยให้รอดพ้นจากอันตรายทั้งปวง รวมถึงขอพรให้มีโชคลาภ ได้เงินหมื่นเงินแสน

๒) คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านเศรษฐกิจ พระพุทธรูปเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าและอิทธิพลต่อประชาชน ชุมชน สังคมและประเทศชาติ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจรายได้ของชุมชนโดยรอบที่พระพุทธรูปสำคัญประดิษฐานอยู่ เกิดจากการท่องเที่ยว การทัศนศึกษาหาข้อมูลศึกษาประวัติศาสตร์ อันส่งผลถึงการจ้างงาน การพัฒนาชุมชนและสังคม การเกิดจิตอาสาขึ้นเพื่องานอนุรักษ์งานพุทธศิลป์ ดังนั้น เพื่อให้การศึกษาคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ทางด้านเศรษฐกิจ โดยเกิดขึ้นจากพระพุทธรูปสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บนพื้นที่ ๕ จังหวัด มีเนื้อหาคุณค่าและอิทธิพล ดังนี้

พระพุทธรูปพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น วันสำคัญของชาติโดยทางส่วนราชการใช้สถานที่วัดธาตุนั้น ก็จะมีญาติโยมเดินทางมาร่วมกิจกรรม และจะมีกิจกรรมที่ขาดเสียไม่ได้เลยก็คือการเข้าไปสักการะพระพุทธรูปพระลับ เพื่อขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ก็ทำให้เกิดการท่องเที่ยว

พระพุทธรูปโรคนันตราย หรือหลวงพ่อดำชุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวงจังหวัดกาฬสินธุ์ ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและประเพณีการแห่หลวงพ่อดำนั้น เป็นกิจกรรมที่ดึงดูดพี่น้องลูกหลานชาวเมืองกาฬสินธุ์ และคนในจังหวัดใกล้เคียงได้เดินทางมาเคารพกราบไหว้สักการบูชา ก็เกิดการท่องเที่ยวเพื่อชมความงามของพระพุทธรูป

หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย ช่วงเทศกาลสำคัญ โดยเฉพาะเทศกาลสงกรานต์ ก็จะมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศมาเที่ยวเมืองหนองคายกราบไหว้บูชาขอพร โดยสามารถแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่เดินทางมาเพื่อกราบไหว้หลวงพ่อพระใสโดยตรง และกลุ่มที่มาเที่ยวสถานที่อื่นแต่เป็นทางผ่านแวะชมวิวัฒนาโขง และซื้อของกินของใช้ตลาดท่าเสด็จ โดยประชาสัมพันธ์จังหวัด หน่วยงานที่รับผิดชอบ สถานีวิทยุทำหน้าที่สื่อประชาสัมพันธ์ นอกจากนั้น วัดโพธิ์ชัยเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สับปายะด้านการรองรับนักท่องเที่ยว

พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี เกิดมีการท่องเที่ยวพุทธศิลป์ส่งผลให้นักท่องเที่ยวทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ มาท่องเที่ยวเพื่อกราบไหว้สักการบูชาขอพร เพื่อประสพผลสำเร็จตามที่ปรารถนาในด้านประกอบธุรกิจการค้าขายการทำงาน และดำรงชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นการท่องเที่ยวทางพุทธศิลป์และวัฒนธรรม ทำให้เกิดการพัฒนาปรับปรุงภูมิทัศน์ในบริเวณวัดและพระวิหาร ซึ่งจะส่งผลทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและความประทับใจต่อนักท่องเที่ยวผู้มากราบไหว้

หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร มีนักท่องเที่ยวจากทุกทั่วสารทิศ เดินทางมานมัสการหลวงพ่อพระองค์แสนพระศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมือง โดยมาร่วมถวาย

สังฆทาน ในพระวิหารและมาถวายของใช้ที่จำเป็นต่อความเป็นอยู่พระภิกษุสามเณร และไปเดินซื้อของในบริเวณวัดพระธาตุฯ ทำให้เกิดการใช้จ่ายเป็นการสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน โดยเกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระปฏิมาคือหลวงพ่อบุญรอดองค์แสนนี้เอง ทำให้เกิดการสร้างรายได้แก่ชุมชนและสังฆมรรค

๓) คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านชุมชนและสังคม พระพุทธรูปเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าและมีอิทธิพลต่อชุมชนและสังคม เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนชุมชน โดยอาศัยกิจกรรมและวัฒนธรรมประเพณี ดังนี้

พระพุทธรูปวัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น พบว่าด้านสังคมวัฒนธรรมประเพณีที่คนในชุมชน และสังคมจังหวัดขอนแก่น ได้กระทำหรือปฏิบัติต่อพระพุทธรูปอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ปรากฏประเพณีสงกรานต์สร้างน้ำขอพร สืบเนื่องจากมีความเชื่อในเรื่องความร่มเย็นเป็นสุขที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว

พระพุทธรูปวัดโพนทราย หรือหลวงพ่อบุญรอดด้านชุมชน วัดกลาง พระอารามหลวงจังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่าด้านวัฒนธรรมประเพณีที่คนในชุมชนและสังคมจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้กระทำหรือปฏิบัติต่อพระพุทธรูปสัมฤทธิ์นโรคนคราย หรือหลวงพ่อบุญรอดด้านชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ปรากฏในประเพณีสงกรานต์ พิธีอัญเชิญหลวงพ่อลงจากวิหารแห่รอบเมืองกาฬสินธุ์สร้างน้ำขอพรเพื่อความสวัสดิามงคลความร่มเย็นเป็นสุขที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว

หลวงพ่อบุญรอด วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย หลวงพ่อบุญรอดเป็นพระพุทธรูปโบราณที่ได้รับการยอมรับนับถือในระดับราชวงศ์ทั้งสองฝั่งโขง ผู้คนส่วนใหญ่ก็รดสร้างน้ำหลวงพ่อบุญรอดในประเพณีสงกรานต์ เชื่อว่าตนเองจะได้มีชีวิตที่ดีที่ชุ่มเย็นขึ้น อีกประการสำคัญคือการนำเอาวัฒนธรรมเดิม คือการบูชาพญานาคหรือผีแถนด้วยบั้งไฟ มาผนวกเข้ากับพิธีกรรมวิถีพุทธเป็นการบูชาพระพุทธรูปแทน เสี่ยงทายว่าปีไหนฟ้าฝนแรง น้ำท่าดี ผลผลิตงาม พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง

วัดมหาสารคาม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี พบว่าด้านวัฒนธรรมประเพณีที่ปฏิบัติต่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงนั้น ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ (วันเพ็ญเดือน ๕) ในเดือนเมษายนของทุกปี จะมีการทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์มหาชาติชาดก และสร้างน้ำปัดทองพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง ความมีส่วนร่วมของของคนในชุมชนที่มีเคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง ในระดับสังคม เมื่อเกิดความสามัคคีก็เกิดสงบสันติสุข อันเป็นความผาสุกร่มเย็นด้วยบารมีธรรมตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

หลวงพ่อบุญรอดแสน วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร จังหวัดสกลนคร พบว่า ด้านประเพณีแห่ปราสาทผึ้งจังหวัดสกลนครถือเป็นประเพณีงานบุญสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดสกลนคร ประเพณีแห่ปราสาทผึ้งจะจัดขึ้นในช่วงเดือน ๑๑ หรือช่วงออกพรรษา ในงานแห่ปราสาทผึ้งจังหวัดสกลนคร ชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านจะมีการจัดทำปราสาทซึ่งสร้างมาจากขี้ผึ้งเป็นส่วนประกอบหลัก จากนั้นจะมีการจัดขบวนแห่อย่างสวยงาม อันประกอบไปด้วยการแสดงพื้นบ้าน การแต่งกายพื้นเมือง การรำมวย หรือกระทั่งการฟ้อนภูไทย จากนั้นทุกขบวนแห่ปราสาทผึ้งของแต่ละหมู่บ้านจะนำปราสาทผึ้งไปทอดถวาย ณ วิหารหลวงพ่อบุญรอดแสน

๔.๕ สรุป

พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองทั้ง ๕ องค์ ได้แก่ พระพุทธพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น พระพุทธนิรโรคันตราย หรือหลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวง จังหวัดกาฬสินธุ์ หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย หลวงพ่อบุญรอด วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร และพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี ถือได้ว่าพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปเก่าแก่โบราณมีพุทธลักษณะเฉพาะแต่ละองค์ นอกจากนั้น การเรียนรู้พุทธศิลป์ที่มีองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับการสร้างและวัสดุที่นำมาสร้าง ตลอดจนปรัชญาธรรมทางพระพุทธศาสนาที่แฝงอยู่ในพุทธลักษณะของพระพุทธรูป คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านจิตใจ พระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นที่ยิ่ง (นาถะ) ของประชาชนในภูมิภาคอีสาน ทั้งในแง่ของรูปเคารพแทนพระศาสดา การได้ทรงศานาทำให้ระลึกถึงองค์คุณของพระบรมศาสดาผ่านพุทธลักษณะคือ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ อีกนัยหนึ่งคติการบนบานขอพรจากพระพุทธรูปภูมิตำแทนคติเดิม คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านเศรษฐกิจ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ คู่บ้านคู่เมือง จะมีประเพณีสำคัญประจำปีที่เป็นสัญลักษณ์นัยให้ผู้คนให้มาร่วมกันแสดงออกหรือมีพิธีกรรมร่วมกัน ส่วนใหญ่แล้วจะตรงกับวันสงกรานต์ซึ่งถือเป็นวันเปลี่ยนศักราชใหม่ ผู้คนส่วนใหญ่มีความเชื่อว่าถ้าได้เริ่มต้นใหม่ด้วยการทำบุญ บุญจะช่วยให้ตนได้ประสบแต่ความสำเร็จตลอดภพ ประเพณีเหล่านี้รวมเอาผู้คนจากทั่วสารทิศมารวมตัวกัน ทำให้การท่องเที่ยวในชุมชน ตำบล จังหวัดนั้นมีการไหลเวียนทางเศรษฐกิจ และงานที่รองรับกับค่านิยม เช่น ดอกไม้บูชาพระ พระเครื่อง พวงมาลัย ถ้วยรูป เสื้อผ้า สิ้นค้าท้องถิ่น เป็นต้นคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านชุมชนและสังคม พระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมใจของผู้คนในภูมิภาคอีสาน เป็นของคู่บ้านคู่เมืองมาแต่โบราณ อีกทั้งยังเป็นตัวแทนของคุณค่าสูงสุดที่ผู้คนกราบไหว้ บูชา ส่วนลึกที่ซ่อนอยู่ภายในพระพุทธรูปภูมิตำ คือหลักพุทธธรรมที่เป็นแก่นแท้ เครื่องร้อยเรียงชุมชนและสังคม ให้มีความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เห็นอกเห็นใจกันอย่างพี่น้อง ยึดโยงไปถึงวิถีชุมชน อาชีพเกษตรกรรมที่มีมาช้านานก็ถูกผนวกด้วยบุญกิริยาวัตถุทางพระพุทธศาสนากลายเป็นประเพณีที่เรียกว่า ฮีต ๑๒ จนถึงปัจจุบัน

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาแนวคิดและพัฒนาการของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อศึกษาคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยใช้การเก็บข้อมูลทั้งจากเอกสาร งานวิจัยและข้อมูลภาคสนามโดยกำหนด ๕ พื้นที่ ในภาคอีสาน ๕ จังหวัด ได้แก่ จังหวัดขอนแก่น กาฬสินธุ์ หนองคาย สกลนคร และจังหวัดอุบลราชธานี จากผู้ให้ข้อมูลจำนวน ๖๕ รูป/คนซึ่งสามารถสรุป อภิปรายผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ ได้ดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลวิจัย

๕.๒ อภิปรายผล

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลวิจัย

เป็นเวลานานมาแล้วที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามามีบทบาทกับวิถีชีวิตของชาวอีสานทุกยุคทุกสมัยพร้อมกับพัฒนาการการสร้างสมอารยธรรม ตลอดระยะเวลาอันยาวนานมีผู้คนเข้ามาอาศัยและสร้างสมอารยธรรมขึ้นบนดินแดนแห่งนี้ล้วนผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนา สิ่งก็ตามมาคือความศรัทธาที่สร้างสรรค์โบราณวัตถุสถาน สอนองตบพิธีกรรม หรือกิจกรรมทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม รวมทั้งได้มีช่างทำพระพุทธรูปโดยใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น การหล่อ การปั้น การแกะสลักไม้เป็นรูปพระพุทธรูปตั้งแต่ขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่

ดังนั้น มูลเหตุแห่งการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีประวัติความเป็นมาพร้อมกับการแพร่ขยายของพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปมีมา ถือเป็นเจดีย์ประเภทหนึ่ง ในจำนวนเจดีย์ ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ อุเทสิกเจดีย์ และรูปสลักอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธประวัติ ก็จัดว่าเป็นอุเทสิกเจดีย์ พุทธเจดีย์สถานส่วนใหญ่สร้างขึ้นครั้งแรกในประเทศอินเดีย โดยพระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์ราชวงศ์โมริยะ พระองค์เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๓ ของพระราชวงศ์ ทรงครองราชย์อยู่ประมาณ พ.ศ. ๒๗๐-๓๑๑ ได้ทรงสร้างพุทธสถานขึ้นหลายแห่ง แต่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาขึ้น พระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปตามศัพท์ คือ รูปเปรียบหรือรูปสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปเจ้าไม่ใช่รูปเหมือนพระองค์ท่าน ซึ่งแต่เดิมในสมัยที่พระองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพอยู่ยังไม่มีการสร้าง จนกระทั่งพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว จึงเริ่มมีการสร้างถาวรวัตถุอื่น ๆ นอกเหนือจากพระอารามหรือที่พักของพระสงฆ์

พระพุทธรูปนับว่าเป็นประติมากรรมที่สำคัญและสร้างสรรค์เป็นจำนวนมากที่สุด อันสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะลัทธิจรวากเป็นที่ยอมรับนับถือต่อเนื่องกันมานาน จากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน องค์พระพุทธรูปเปรียบเสมือนหัวใจของศิลปวัตถุทางศาสนา เพราะเป็นอุเทสิกะเจดีย์ วัตถุประสงคฺ์ที่สร้างขึ้นเพื่อปรารภนาให้รำลึกถึงองค์พระพุทธรเจ้า และเพื่อน้อมนำใจให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ

ในพุทธประวัติจึงได้กำหนดระบบแบบแผนท่าทางต่าง ๆ ของพระพุทธรูปเป็นปางต่าง ๆ แต่ละปางของพระพุทธรูป มีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนเรื่องราวอันเป็นบุคลาธิษฐานและเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติได้รับการกำหนดแบบเป็นรูปธรรม เป็นอิริยาบถต่าง ๆ เช่น นั่ง นอน ยืน เดิน การสร้างพระพุทธรูป มิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงลักษณะของพระพุทธรเจ้า เพียงส่วนเดียวแต่ต้องทำให้งามต้องใจคนทั้งหลายด้วยเพราะพระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมของศาสนิกชนที่กราบไหว้บูชา ดังนั้นพระพุทธรูปจำต้องสร้างขึ้นด้วยวัตถุที่มีความคงทนถาวรและมีคุณค่า เช่น ทองคำ หยก หินแกรนิต หินอ่อน หรือโลหะมีต่าง ๆ ถ้าจำเป็นต้องสร้างขึ้นด้วยวัตถุที่มีความคงทนน้อย เช่น หินทราย ไม้หรือปูน ก็จะต้องตกแต่งผิววัสดุนั้นให้มีคุณค่าขึ้นด้วยการลงรักปิดทองคำเปลวทับหรือตีแผ่นทองหุ้มปิดไว้ ประติมากรรมเหล่านี้มักจะสำเร็จลงด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใสอย่างแท้จริงเต็มไปด้วยความวิริยะอุตสาหะ และกรรมวิธีการสร้างอย่างยอดเยี่ยม

พระพุทธรูปสำคัญที่ได้พบในดินแดนภาคอีสานของไทยมีทั้งที่สร้างขึ้นในดินแดนแถบนี้กับส่วนหนึ่งมีการอัญเชิญเข้ามายังประเทศไทย โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้พบหลักฐานเป็นจำนวนมาก ที่สำคัญคือเมื่อครั้งไทยรบชนะอาณาจักรลาวล้านช้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ และ รัชกาลที่ ๓ ได้อัญเชิญพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคูเมืองของลาวจากนครเวียงจันทน์มาเป็นจำนวนหนึ่ง ส่วนหนึ่งของพระพุทธรูปประดิษฐานตามหัวเมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง ได้แก่ หนองคาย นครพนม เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งได้อัญเชิญลงมายังกรุงเทพมหานคร เช่น พระบาง พระใส (สายน์) พระเสริม พระแสน พระแซกคำ พระอรุณ เป็นต้น โดยพระใส (สายน์) พระเสริม และพระแสน ประดิษฐานที่วัดปทุมวนาราม พระแสนอีกองค์หนึ่งประดิษฐานที่วัดหงส์รัตนารามส่วนพระอรุณประดิษฐานที่วัดอรุณราชวรารามสำหรับพระเสริม พระแสน ซึ่งประดิษฐานที่วัดปทุมวนารามนั้นเป็นฝีมือช่างล้านนา ในสกุลช่างแถบเมืองเชียงรายและเชียงของคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พระพุทธรูปถือได้ว่าพุทธศิลป์ที่สำคัญ ที่ทรงคุณค่าและอิทธิพลต่อประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถือได้ว่าเป็นพุทธศิลป์ที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจของประชาชนในชุมชน และเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้ คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านจิตใจ พระพุทธรูปเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าและแฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจ และอาจกล่าวได้ว่าเป็นสื่อที่สอดแทรกธรรมะ คติธรรมซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจ เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชน

โดยพระพุทธรูปในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในพื้นที่ ๕ จังหวัด มีเนื้อหาคุณค่าและอิทธิพลด้านจิตใจ ดังนี้

พระพุทธรูปพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น เป็นพระพุทธรูปมีความสำคัญศูนย์รวมจิตใจของประชาชนชาวจังหวัดขอนแก่น ที่มีความเคารพศรัทธาเลื่อมใสในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปพระลับ ยังเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวและการเข้าถึงพระพุทธศาสนา

ซึ่งเหมาะกับความเชื่อและวัฒนธรรมของคนอีสาน อีกทั้งยังเชื่อว่า หากผู้ใดได้ไปกราบไหว้หลวงพ่ พระลับ ก็จะได้รับโชคลาภ ตามที่ตนปรารถนา

พระพุทธรูปโรคนันตราย หรือหลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวงจังหวัด กาฬสินธุ์ ในด้านจิตใจมีอิทธิพลต่อความเชื่อของผู้คนในชุมชนชาวจังหวัดกาฬสินธุ์มาโดยตลอด ทั้ง ทางด้านการเจ็บป่วยไม่สบาย การบำเพ็ญบุญเกี่ยวกับการเดินทาง การศึกษา การสอบแข่งขันเพื่อให้ได้ คะแนนในอันดับต้น ๆ

หลวงพ่พระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย พบว่าบุคคลตั้งแต่ระดับ ข้าราชการ พ่อบ้านพ่เมืองก็จะไปกราบไหว้ขอพรให้ตนเจริญด้วยศถาบรรดาศักดิ์ ตามที่ตนจะพึงมี พึ่งได้ และส่วนใหญ่ในระดับประชาชนมีความเชื่อว่า ถ้าหากได้บนบาน ศาลกล่าวหลวงพ่พระใส แล้วจะสมหวังตามที่ตนตั้งความปรารถนา เรื่องราวของหลวงพ่พระใสยังคงถูกกล่าวขานรูปของ ตำนาน ความศักดิ์สิทธิ์

พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า เมื่อมีวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันสำคัญของชาติ ทางหน่วยราชการและเอกชนนิยมมาจัดพิธี ที่วัดนี้ตลอด ทำให้วัดมีกิจกรรมทั้งในระดับวัด ชุมชน สังคม ผู้คนเคยมากราบไหว้ขอพรและบนบาน ต่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงให้ช่วยปัดเป่าโรคให้หาย ถ้าหากว่าหายดีแล้วก็จะมาแก้บนและมา ประณิบัติหลวงพ่ ปรากฏว่าหายจากโรคร้าย ทำให้ทุกวันนี้ได้มาประณิบัติทำงานในพระวิหาร

หลวงพ่พระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร จากบทสัมภาษณ์ พบว่าปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์คู่มือเมืองสกลนครแห่งนี้อยู่ที่วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร ซึ่งชาวสกลนครเชื่อ ว่าการมาสักการะพระธาตุเชิงชุมจะช่วยให้รอดพ้นจากอันตรายทั้งปวง รวมถึงขอพรให้มีโชคลาภ ได้ เงินหมื่นเงินแสน

คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านเศรษฐกิจ พระพุทธรูปเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าและ อิทธิพลต่อประชาชน ชุมชน สังคมและประเทศชาติ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจรายได้ของชุมชน โดยรอบที่พระพุทธรูปสำคัญประดิษฐานอยู่ เกิดจากการท่องเที่ยว การทัศนศึกษาหาข้อมูล ศึกษา ประวัติศาสตร์ อันส่งผลถึงการจ้างงาน การพัฒนาชุมชนและสังคม การเกิดจิตอาสาขึ้นเพื่องาน อนุรักษ์งานพุทธศิลป์ ดังนั้น เพื่อให้การศึกษาคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านเศรษฐกิจ โดย เกิดขึ้นจากพระพุทธรูปสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ บนพื้นที่ ๕ จังหวัด มีเนื้อหาคุณค่าและ อิทธิพล ดังนี้ **พระพุทธรูปพระลับ** วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น วันสำคัญของชาติโดยทาง ส่วนราชการใช้สถานที่วัดธาตุนั้น ก็จะมีญาติโยมเดินทางมาร่วมกิจกรรม และจะมีกิจกรรมที่ขาดเสีย ไม่ได้เลยก็คือการเข้าไปสักการะพระพุทธรูปพระลับ เพื่อขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ก็ทำให้เกิดการท่องเที่ยว **พระพุทธรูปโรคนันตราย** หรือหลวงพ่องค์ดำชุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวงจังหวัดกาฬสินธุ์ ในวัน สำคัญทางพระพุทธศาสนาและประเพณีการแห่หลวงพ่องค์ดำนั้น เป็นกิจกรรมที่ดึงดูดพี่น้อง ลูกหลานชาวเมืองกาฬสินธุ์ และคนในจังหวัดใกล้เคียงได้เดินทางมาเคารพกราบไหว้สักการบูชา ก็เกิด การท่องเที่ยวเพื่อชมความงามของพระพุทธรูป **หลวงพ่พระใส** วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัด หนองคาย ช่วงเทศกาลสำคัญโดยเฉพาะเทศกาลสงกรานต์ ก็จะมีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและ ต่างประเทศมาเที่ยวเมืองหนองคายกราบไหว้บูชาขอพร โดยสามารถแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ เดินทางมาเพื่อกราบไหว้หลวงพ่พระใสโดยตรง และกลุ่มที่มาเที่ยวสถานที่อื่นแต่เป็นทางผ่านแวะชม

วิวแม่น้ำโขง และชื่อของกินของใช้ตลาดท่าเสด็จ โดยประชาสัมพันธจังหวัด หน่วยงานที่รับผิดชอบ สถานีวิทยุทำหน้าที่สื่อประชาสัมพันธ นอกจากนี้ วัดโพธิ์ชัยเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สับปายะด้านการรองรับนักท่องเที่ยว **พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง** วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี เกิดมีการท่องเที่ยวพุทธศิลป์ส่งผลให้นักท่องเที่ยวทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ มาท่องเที่ยวเพื่อกราบไหว้สักการบูชาขอพร เพื่อประสบผลสำเร็จตามที่ปรารถนาในด้านประกอบธุรกิจการค้าขาย การทำงานและดำรงชีวิต ซึ่งถือว่าเป็นการท่องเที่ยวทางพุทธศิลป์และวัฒนธรรม ทำให้เกิดการพัฒนา ปรับปรุงภูมิทัศน์ในบริเวณวัดและพระวิหาร ซึ่งจะส่งผลทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาและความประทับใจต่อนักท่องเที่ยวผู้มากราบไหว้ **หลวงพ่อพระองค์แสน** วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร มีนักท่องเที่ยวจากทั่วทุกสารทิศ เดินทางมานมัสการหลวงพ่อพระองค์แสนพระศักดิ์สิทธิ์ คู่บ้านคู่เมือง โดยมาร่วมถวายสังฆทาน ในพระวิหารและมาถวายของใช้ที่จำเป็นต่อความเป็นอยู่ พระภิกษุสามเณร และไปเดินซื้อของในบริเวณวัดพระธาตุฯ ทำให้เกิดการใช้จ่ายเป็นการสร้างรายได้ ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชน โดยเกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาในองค์พระปฏิมาคือหลวงพ่อพระองค์แสนนี้เอง ทำให้เกิดการสร้างรายได้แก่ชุมชนและสังครอบวัด

คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านชุมชนและสังคม พระพุทธรูปเป็นพุทธศิลป์ที่ทรงคุณค่าและมีอิทธิพลต่อชุมชนและสังคม เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนชุมชน โดยอาศัยกิจกรรม และวัฒนธรรมประเพณี ดังนี้

พระพุทธพระลับ วัดธาตุ พระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น พบว่าด้านสังคมวัฒนธรรม ประเพณีที่คนในชุมชนและสังคมจังหวัดขอนแก่น ได้กระทำหรือปฏิบัติต่อพระพุทธพระลับอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ได้ปรากฏประเพณีสงกรานต์สรงน้ำขอพร สืบเนื่องมาจากมีความเชื่อในเรื่องความร่มเย็นเป็นสุขที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว

พระพุทธนิโรคนิรราย หรือหลวงพ่อดำชุ่มเย็น วัดกลาง พระอารามหลวงจังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่าด้านวัฒนธรรมประเพณีที่คนในชุมชนและสังคมจังหวัดกาฬสินธุ์ ได้กระทำหรือปฏิบัติต่อพระพุทธสัมฤทธิ์นิโรคนิรรายหรือหลวงพ่อดำชุ่มเย็นอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้ปรากฏในประเพณีสงกรานต์ พิธีอัญเชิญหลวงพ่อลงจากวิหารแห่รอบเมืองกาฬสินธุ์สรงน้ำขอพร เพื่อความสวัสดิมงคลความร่มเย็นเป็นสุขที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและครอบครัว

หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย หลวงพ่อพระใสเป็นพระพุทธรูปโบราณที่ได้รับการยอมรับนับถือในระดับราชวงศ์ทั้งสองฝั่งโขง ผู้คนส่วนใหญ่ก็รดสรงน้ำหลวงพ่อพระใสในประเพณีสงกรานต์ เชื่อว่าตนเองจะได้มีชีวิตที่ชุ่มเย็นขึ้น อีกประการสำคัญคือการนำเอาวัฒนธรรมเดิม คือการบูชาพญาแถนหรือผีแถนด้วยบั้งไฟ มาผนวกเข้ากับพิธีกรรมวิถีพุทธเป็นการบูชาพระพุทธรูปแทน เสียหายว่าปีไหนฟ้าฝนแรง น้ำท่าดี ผลผลิตงาม

พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี พบว่าด้านวัฒนธรรมประเพณีที่ปฏิบัติต่อพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงนั้น ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ (วันเพ็ญเดือน ๕) ในเดือนเมษายนของทุกปี จะมีการทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์มหาชาติชาดก และสรงน้ำปิดทองพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง ความมีส่วนร่วมของของคนในชุมชนที่มีเคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง ในระดับสังคม เมื่อเกิดความสามัคคีก็เกิดสงบสันติสุข อันเป็นความผาสุกร่มเย็นด้วยบารมีธรรมตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา

หลวงพ่อบุญรอด วัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร จังหวัดสกลนคร พบว่า ด้านประเพณีแห่งปราสาทผึ้งจังหวัดสกลนครถือเป็นประเพณีงานบุญสำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดสกลนคร ประเพณีแห่งปราสาทผึ้งจะจัดขึ้นในช่วงเดือน ๑๑ หรือช่วงออกพรรษา ในงานแห่งปราสาทผึ้งจังหวัดสกลนคร ชาวบ้านจากทุกหมู่บ้านจะมีการจัดทำปราสาทซึ่งสร้างมาจากขี้ผึ้งเป็นส่วนประกอบหลัก จากนั้นจะมีการจัดขบวนแห่อย่างสวยงาม อันประกอบไปด้วยการแสดงพื้นบ้าน การแต่งกายพื้นเมือง การรำมวย หรือกระทั่งการฟ้อนภูไทย จากนั้นทุกขบวนแห่ปราสาทผึ้งของแต่ละหมู่บ้านจะนำปราสาทผึ้งไปทอดถวาย ณ วิหารหลวงพ่อบุญรอด

๕.๒ อภิปรายผล

จากผลการศึกษาด้านพุทธศิลป์ ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่น่าสนใจจากการวิเคราะห์ข้อมูลหลายประเด็นจึงทำประเด็นที่น่าสนใจเหล่านี้เพื่ออภิปรายผล ดังนี้

พุทธศิลป์ คือ ประดิษฐ์กรรมที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแต่ในอดีตสมัยพุทธกาล ปรากฏมีสถาปัตยกรรมตามหลักฐานทางเอกสารชั้นต้น คือ พระไตรปิฎก เช่น การสร้างวัด วิหาร ศาลา กุฏิแล้วแต่เป็นบริโภควัตถุ ใช้สอยในชีวิตประจำวันของพระสงฆ์ ที่จะปรากฏมีปูชนียวัตถุสำหรับเป็นอนุสรณ์ระลึกถึงไตรสรณาคม ก็จะปรากฏเป็นสฤป เจริญ เช่นกรณีของพระพาหิยะทวารุจาริยะ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พุทธศิลป์ในยุคปลายพุทธกาลจึงสอดคล้องกับหลักธรรมที่ว่าด้วยอุปปารบุคคล (บุคคลผู้สมควรที่จะสร้างสฤปหรือเจดีย์บรรจุอัฐิไว้เพื่อเป็นที่ระลึกและกราบไหว้บูชา) ซึ่งมีผลต่อการสร้างพุทธศิลป์เพื่อการกราบไหว้บูชามากขึ้น การสร้างพระพุทธรูปสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องพระพุทธรูป ของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์^๑ ว่าพระพุทธรูปไม่ใช่รูปเหมือนของพระพุทธรเจ้า แต่เป็นรูปสัญลักษณ์แทนพระพุทธรเจ้า พระพุทธรูปแต่ละสกุลช่างแต่ละสมัยจะมีความแตกต่างกันด้านรูปแบบไปบ้าง แต่พระพุทธรูปทุกองค์ล้วนแสดงถึงสัญลักษณ์สำคัญที่เรียกว่า มหาบุริสลักษณะ คือ ลักษณะของมหาบุริชทั้ง ๓๒ ประการ ซึ่งมีระบุในตำนานว่าเป็นลักษณะของพระพุทธรเจ้า เช่น มีขนระหว่างคิ้ว เรียกว่า อุณาโลม ส่วนบนของศีรษะนูนสูงขึ้นคล้ายสวมมงกุฎ เรียกว่า พระเกตุมาลา หรือ อุษณิษะ มีพระรัศมีหรือแสงเปล่งออกมาจากพระเศียร คือต่อมกลมคล้ายดอกบัวตูม หรือชูสูงขึ้นคล้ายเปลวไฟ เป็นต้น

ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบว่ามีโบราณวัตถุ ที่บ่งบอกถึงการขยายตัวของพระพุทธศาสนา ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๘ ซึ่งในยุคแรกนั้นเป็นการนำเข้าลัทธิปฏิบัติของพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียสมัยพระเจ้าอโศก จนมาถึงยุคอมราวดีที่มีการสร้างพุทธศิลป์เชิงรูปธรรม จึงปรากฏมีหลักฐาน พระพุทธรูปตั้งแต่ภาคใต้ ภาคกลางและภาคอีสานของไทย จากนั้นผู้คนที่อาศัยอยู่เดิมก็ได้ซึมซับเอาคำสอน ศิลปกรรม พัฒนาอัตลักษณ์ของตนขึ้นมา พบว่า ชาตินแรกคือชาวเขมรหรือขอม ในศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา เมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงและถอยร่นไปตั้งหลักแถบประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ชาตินพันธ์ที่ยึดครองแถบอีสานจึงเป็นชาวลาวที่มีปัจเจกวัฒนธรรม จึงปรากฏพุทธศิลป์แบบล้านช้างแพร่หลาย การสร้างพระพุทธรูปในระยะแรก ใช้วัสดุเป็นหิน แกะสลัก

^๑ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย, หน้า ๒๕-๒๘.

ซึ่งถือเป็นสัจจะวัสดุ (วัสดุธรรมชาติ) ที่หาได้ง่าย ไม่ผ่านการแปรรูปจากประดิษฐกรรมของมนุษย์ เริ่มจากการสลักนูนต่ำ เป็นนูนสูง รูปลอยตัว ในระยะต่อมาจึงมีการสร้างพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะ ประเภทสำริด ซึ่งพบว่านิยมมากทางภาคใต้ของประเทศอินเดียในสมัยอมราวดี เป็นต้น พัฒนาเป็นสำริด ปูนปั้น การก่ออิฐถือปูน และไม้ อิริยาบถของพระพุทธรูปส่วนใหญ่ มีความสอดคล้องกับพุทธประวัติของพระศาสดามากกว่าท่าทางที่มนุษย์จินตนาการขึ้นมา เพื่อความสวยงามเพียงเท่านั้น การสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ทำให้ผู้พบเห็นสามารถระลึกย้อนไปถึงห้วงเวลาที่พระศาสดากำลังบำเพ็ญพุทธกิจได้ เช่น ปางปฐมเทศนา ในขณะที่โปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปางมารวิชัย ขณะอธิษฐานทศบารมีต่อหน้าสวรรค์อมาร ปางเปิดโลก ขณะเสด็จลีลาศจากชั้นดาวดึงส์ในวันเทโวโรหณะ เป็นต้น

คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านจิตใจ พระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นที่พัก (นาถะ) ของประชาชนในภูมิภาคอีสาน ทั้งในแง่ของรูปเคารพแทนพระศาสดา การได้ทรรศนาทำให้ระลึกถึงองค์คุณของพระบรมศาสดาผ่านพุทธลักษณะ คือ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ อีกนัยหนึ่งคติการบนบานของรากเหง้าเดิมที่ผู้คนแถบเอเชียอาคเนย์นับถือผีบรรพบุรุษ นิยมการอ้อนวอนสิ่งลี้ลับ ส่งผลมายังพระพุทธรูปในแบบผสมผสาน กล่าวคือเปลี่ยนจากวิงวอน บนบานผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ก็เปลี่ยนเป็นการขอพรจากพระพุทธรูปปฏิมาแทนคติเดิม สอดคล้องกับแนวคิดของ **ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ**^๒ ที่กล่าวว่า พุทธศิลป์เป็นงานศิลปะ เป็นศิลปกรรมที่สร้างขึ้นมาเพื่อสนองตอบและรับใช้งานทางด้านพระพุทธศาสนา โดยตรงทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเป็นความงาม เพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุกายเพื่อเป็นพุทธบูชา เนื่องในพระพุทธศาสนาเป็นการส่งเสริมเผยแพร่ เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ดีงามตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา โดยสิ่งที่คุณสร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิด โดยไม่เลือกที่จะเป็นลัทธิมหาญาณ หรือเถรวาท ดังจะเห็นว่างานศิลปะที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบของงานที่ผู้สร้างมักจะสื่อหลักธรรมสอนอยู่ด้วย และสร้างในวัดเพื่อพุทธบูชาเพื่อการปลูกศรัทธา เตือนใจ เป็นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาในรูปแบบหนึ่ง

คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านเศรษฐกิจ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ คู่บ้านคู่เมือง จะมีประเพณีสำคัญประจำปีที่เป็นสัญลักษณ์หมายผู้คนให้มาร่วมกันแสดงออก หรือมีพิธีกรรมร่วมกัน ส่วนใหญ่แล้วจะตรงกับวันสงกรานต์ซึ่งถือเป็นวันเปลี่ยนศักราชใหม่ ผู้คนส่วนใหญ่มีความเชื่อว่าถ้าได้เริ่มต้นใหม่ด้วยการทำบุญ บุญจะช่วยให้ตนได้ประสบแต่ความสำเร็จ ปลอดภัย ประเพณีเหล่านี้รวมเอาผู้คนจากทั่วสารทิศมารวมตัวกัน ทำให้การท่องเที่ยวในชุมชน ตำบล จังหวัดนั้นมีการไหลเวียนทางเศรษฐกิจ และงานที่รองรับกับค่านิยม เช่น ดอกไม้บูชาพระ พระเครื่อง พวงมาลัย ถ่ายรูป เสื้อผ้า สิ้นค้าท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับ **สมบัติ ประจัญคานต์**^๓ ที่กล่าวถึง คุณค่าทางเศรษฐกิจและประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบันของสถาปัตยกรรมว่า สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์คุณค่า

^๒ ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ, “พุทธศิลป์: ถิ่นไทย ศิลปกรรมเพื่อพระพุทธศาสนา”, วารสารพุทธอาเซียนศึกษา, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒, (กรกฎาคม – ธันวาคม, ๒๕๕๙), หน้า ๖๐.

^๓ สมบัติ ประจัญคานต์, เอกสารคำสอน การสำรวจสถาปัตยกรรมท้องถิ่น, หน้า ๙๓.

ทางสุนทรียภาพ คุณค่าทางสังคมและจิตใจ หรือคุณค่าทางวิชาการและการศึกษา เมื่อผ่านการใช้สอยตามกาลเวลาย่อมเกิดการเสื่อมสภาพ หากเจ้าของอาคารตระหนักถึงคุณค่าย่อมเกิดแรงจูงใจต่อการอนุรักษ์ บำรุงรักษาสภาพให้อาคารมีความมั่นคงแข็งแรง ดำรงความแท้ดั้งเดิมซึ่งอาจมีความเป็นไปได้ในการคงการใช้สอย หรือเปลี่ยนแปลงการใช้สอยในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดมูลค่าและคุณค่าทางเศรษฐกิจทั้งในระดับครอบครัว ระดับท้องถิ่น ระดับชาติ หรือระดับในระดับสากลคุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ด้านชุมชนและสังคม พระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมใจของผู้คนในภูมิภาคอีสาน เป็นของคู่บ้านคู่เมืองมาแต่โบราณ อีกทั้งยังเป็นตัวแทนของคุณความดีสูงสุดที่ผู้คนกราบไหว้ บูชา ส่วนลึกที่ซ่อนอยู่ภายในพระพุทธรูปปฏิมา คือหลักพุทธธรรมที่เป็นแก่นแท้ เครื่องร้อยเรียงชุมชนและสังคม ให้มีความสามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เห็นอกเห็นใจกันอย่างพี่น้อง ยึดโยงไปถึงวิถีชุมชน อาชีพเกษตรกรรมที่มีมาช้านานก็ถูกผนวกด้วยบุญกริยาวัตถุทางพระพุทธรูปศาสนากลายเป็นประเพณีที่เรียกว่า ฮีต ๑๒ จนถึงปัจจุบันสอดคล้องกับแนวคิดวัฒนธรรมประเพณีอีสานพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง สอดคล้องกับแนวคิดพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธรูปที่สร้างขึ้น ในอินเดียยุคต้น แม้จะได้ต้นแบบมาจากแบบสำหรับสร้างเทวรูปของชาวกรีกแต่เมื่อสร้างเสร็จสมบูรณ์แล้ว ชาวพุทธทุกคนรู้ว่าเป็นพระพุทธรูป เป็นของชาวพุทธ ไม่ใช่เทวรูปของชาวกรีก แบบที่ใช้ในการสร้างพระพุทธรูปจะเป็นของชนชาติใด นับถือศาสนาไหนก็แล้วแต่ เมื่อสร้างพระพุทธรูปตามแบบนั้นเสร็จแล้ว ทุกคนเห็นกันรู้ว่าเป็นพระพุทธรูปในประเทศไทยทุกภูมิภาค มีพระพุทธรูปปรากฏให้เห็นชัดเจนอยู่แล้ว เพราะเมืองไทยเป็นเมืองพุทธโดยแท้ แต่ในต่างประเทศ ผู้คนหน้าตาแปลกจากคนไทย เห็นเพียงรูปภายนอกดูไม่ออกว่านับถือศาสนาอะไร แต่พอเห็นพระพุทธรูปก็บอกได้ทันทีว่าเป็นชาวพุทธ แม้คนที่ไม่ได้ศรัทธาอย่างจริงจัง แต่มีพระพุทธรูปอยู่ด้วย ก็พอคาดเดาได้ว่ามีใจโอนเอียงเป็นชาวพุทธอยู่ด้วย พระพุทธรูปจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนาโดยแท้จริง

นอกจากผลการศึกษาจะสอดคล้องถึงแนวคิดพุทธศิลป์แล้ว ยังสะท้อนให้เห็นคุณค่าของพุทธศิลป์ได้หลายด้าน เช่น ด้านจิตรกรรม ที่ สมชาติ มณีโชติ^๔ ได้กล่าวไว้ว่า คุณค่าด้านพุทธศิลป์ถือว่าการยกย่องเชิดชูศาสนา และวรรณคดี นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องประดับตกแต่งความสวยงามของอาคาร รวมถึงเป็นการแสดงออกซึ่งฝีมือและอารมณ์ของศิลปินโบราณ การถ่ายทอดองค์ความรู้ ความศรัทธาที่ชุมชนและผู้เขียนได้ถ่ายทอดลงบนฝาผนัง ซึ่งสมชาติ มณีโชติ ยังได้แยกคุณค่าด้านสื่อในการบันทึกเรื่องราวในอดีตออกเป็น ๒ ประการ คือ ๑) การถ่ายทอดด้วยวิธีการสังเคราะห์ ซึ่งศิลปินจะนำสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวมาถ่ายทอดลงในภาพที่ตนสร้างขึ้น จากแนวคิดเรื่องคุณค่าดังกล่าว ทำให้เห็นถึงภาพวาดที่ถูกแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศิลป์ เช่นพุทธประวัติหรือชาดกอื่นๆ จะเห็นถึงความ เป็นชาวบ้านแบบสามัญชนธรรมดา ประกอบตกแต่งรวมอยู่กับเรื่องราวเหล่านี้ในพื้นที่สิมอีสานตอนกลางได้อย่างชัดเจนทุกแห่ง ซึ่งทำให้เราได้ศึกษารูปแบบของสังคมวัฒนธรรมชุมชนในอดีตผ่านจิตรกรรมเหล่านี้ได้ ๒) เป็นการถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่นนิยมหรือชาตินิยม ซึ่งพบได้จากประเพณีวัฒนธรรมที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนัง เช่น การลงช่วง หรือแม้แต่การเขียนภาพพุทธเจ้าก็จะเป็นภาพที่เป็นแบบฉบับของชุมชนทั้งรูปร่าง หน้าตา

^๔ สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย, หน้า ๒๒-๒๕.

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เช่น กระทรวงวัฒนธรรม กรมศิลปากร กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติทุกระดับ ควรมีนโยบายในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกลุ่มนี้โดยเฉพาะ โดยให้การสนับสนุนทั้งบุคลากร งบประมาณ การสร้างองค์ความรู้ ร่วมกับสถาบันการศึกษาอย่างชัดเจน ให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาพื้นที่ในภาคอีสานตอนกลาง เช่นการพัฒนาระบบขนส่งแบบราง ซึ่งมีการตัดพื้นที่ผ่านใกล้กับที่ตั้งของพระพุทธรูป เป็นต้น ซึ่งจะเป็นตัวเชื่อมในการสนับสนุนการท่องเที่ยวสู่ระดับภาคและภูมิภาคอื่น ๆ

หน่วยงานของคณะสงฆ์ ควรมีการนำเสนอข้อมูลเชิงวิชาการ ศิลปะ วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปประติมากรรมมากขึ้น ควรมีการมุ่งเน้นให้ผู้เข้าวัดได้ศึกษาในด้านพุทธปรัชญาที่แฝงเร้นในพุทธลักษณะ

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

๑) หน่วยงาน องค์กรทุกภาคส่วนในพื้นที่ เช่น อบต. โรงเรียน ชุมชน และวัด เป็นต้น ควรนำทรัพยากรทางศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธรูป พุทธศิลป์ ไปร่วมกันในการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม ทั้งในเรื่องของการดูแลระบบภูมิทัศน์ การจัดการองค์ความรู้ การอนุรักษ์ฟื้นฟูและการประชาสัมพันธ์เชิงการท่องเที่ยวผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างเป็นระบบ

๒) โรงเรียนในพื้นที่ทุกระดับโดยเฉพาะโรงเรียนระดับมัธยม ควรมีการนำสื่อที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป พุทธศิลป์ไปช่วยเสริมในการเรียนการสอนในกลุ่มของสังคม ศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งอาจจะออกแบบเป็นบทเรียนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ช่วยส่งเสริมศิลปกรรม คุณธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรม โดยความร่วมมือกับสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาในพื้นที่

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะในการวิจัย

ควรมีการร่วมมือการในการทำวิจัยเชิงบูรณาการองค์ความรู้ในทุกด้านโดยสถาบันการศึกษาร่วมกับชุมชนในประเด็นการพัฒนารูปแบบและผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาพุทธศิลป์หรือคติการสร้างพระพุทธรูปสกุลช่างอีสานเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี – ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเตปิฎก ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____ . พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือ :

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๕.

กรมศาสนา. ประวัติพระพุทธรูปปางต่าง ๆ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.

กรมศิลปากร. คู่มือถวายเป็นความรู้แต่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม.

พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด, ๒๕๔๔.

คณะกรรมการฝ่ายจัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์. ศิลาจารึกหลักที่ ๑ วัดมหาวันนาราม (ป่าใหญ่)

อุบลราชธานี ใน อนุสรณ์งานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พระเทพกิตติมุนี

(สมเกียรติ สมกิตติ, ปธ.๖, น.ธ.เอก, ค.บ.กิตติมศักดิ์). อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท,

๒๕๕๘.

จรรยา โกมุตรัตนานนท์. สุนทรียศาสตร์. นนทบุรี: เอส อาร์ พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๓๙.

จำเนียร แก้วกู่. พระธาตุขามแก่น. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ทวีกิจการพิมพ์, ๒๕๒๕.

ฉลอง.ปริดาบุญ. ใต้ร่มพุทธศิลป์. กรุงเทพมหานคร : มปป., ๒๕๓๔.

ชอบ ดีสวนโคก. พระไม้ลายมือบรรพชนคนไทยอีสาน. ขอนแก่น: ศิริภัณฑ์ออฟเซ็ท, ๒๕๔๕.

ทองสีบ สุภมรงค์. พงศาดารลาว. กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๒๘.

ธนาคารแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. พระพุทธรูปสำคัญในภาคอีสาน.

ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๒.

ธวัช ปุณโณทก. เที้ยวอีสาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๓๒.

น. ณ ปากน้ำ. พจนานุกรมศิลปะไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๔๐.

นิยม วงศ์พงษ์คำ. ประวัติศาสตร์ศิลปะอีสาน. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ม.ป.ป..

บุญมี แทนแก้ว. พุทธปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอเดียสโตร์, ๒๕๕๕.

- บุญเยี่ยม แยมเมือง. **สุนทรียภาพทัศนศิลป์**. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗.
- พระเทพวิมลโมลี. **พระลัทธิพระพุทธรูปคัมภีร์คู้บ้านคู้เมืองขอนแก่น**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนา
วิทยา, ๒๕๔๐.
- พระธรรมปฎก (ประยูทธ ปยุตโต). **จาริกอโคก**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). **กาลานุกรม พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๖/
๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธิมม์, ๒๕๕๕.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ผลิธิมม์, ๒๕๕๘.
- พระพิมพ์ลธรรม (ชอบ อนุจารี). **ตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ**. กรุงเทพมหานคร: โครงการมูลนิธิหอ
ไตร, ๒๕๓๓.
- _____ . **พุทธประวัติทัศนศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โครงการมูลนิธิหอ
ไตร, ๒๕๓๓.
- พระรัตนปัญญาเถระ. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. แปลโดย แสง มนวิฑูร. เชียงใหม่: ม.ป.พ., ๒๕๑๐.
- พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ. **ประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๘.
- พวง มีนอก. **สุนทรียศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๖.
- มยุรี วีระประเสริฐ และสฤณีพงศ์ ชุนทรง. **ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีอารยธรรมขอมในประเทศไทย ใน
โครงการศึกษาเพื่อจัดทำแผนแม่บทการท่องเที่ยวเส้นทางอารยธรรมขอม
กลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง**. กรุงเทพมหานคร: สำนักวิชาการ
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ม.ป.ป..
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.
- วัฒนธรรมจังหวัดกาฬสินธุ์. **๒๐๐ ปี กาฬสินธุ์**. กาฬสินธุ์ : โรงพิมพ์ประสานการพิมพ์, ๒๕๕๖.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. **ทัศนศิลป์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : ชมรมเด็ก, ๒๕๔๗.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
เมืองโบราณ, ๒๕๕๔.
- _____ . **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย**.
กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
๒๕๕๖.
- _____ . **พระพุทธรูปในประวัติศาสตร์ไทย รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย**.
กรุงเทพมหานคร: บริษัทสำนักพิมพ์สมาพันธ์, ๒๕๕๖.
- _____ . **ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย**. กรุงเทพมหานคร:
เมืองโบราณ, ๒๕๖๒.
- สงวน รอดบุญ. **พุทธศิลป์สุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓.
- _____ . **พุทธศิลปะลาว**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖.
- สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์. **ประวัติศาสตร์การสร้างพระพุทธรูปล้านช้าง**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสยาม
อินเตอร์เนชั่นแนล บั๊คส์, ๒๕๔๓.

สมชาติ มณีโชติ. **จิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๖๑.

สมบัติ ประจัญตานต์. **เอกสารคำสอน การสำรวจสถาปัตยกรรมท้องถิ่น**. บุรีรัมย์ : คณะเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, ๒๕๖๑.

สันติ เล็กสุขุม. **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย การเริ่มต้นและการสืบเนื่องงานช่างในศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๘.

สำนักวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. **สังคมและวัฒนธรรมอีสาน**. ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๙.

สิริวัฒน์ คำวันสา. **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สุจิตรา อ่อนค้อม. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรภาพพัฒนา, ๒๕๔๕.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. **ศิลปะในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

_____ . **ศิลปะในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๔.

_____ . **ศิลปะสมัยลพบุรี**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. **ศิลปะร่วมแบบเขมรในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (ฉบับมุขปาฐะ) ภาค ๑**. กรุงเทพมหานคร: มหามงกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

เสนอ นิลเดช. **ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. **พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย**. พระนคร : ศิลปากร, ๒๔๘๖.

อภัย นาคคง. **ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร : ท. วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๒๖.

๒) บทความ :

ฉลองเดช คุณานูมาต. “การศึกษาแนวคิดคติจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนาจากงานจิตรกรรมล้านนาเพื่อการสร้างสรรค์ศิลปะร่วมสมัย”. **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร**. ปีที่ ๓๔ ฉบับที่ ๓ กันยายน-ธันวาคม, ๒๕๕๗.

ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ. “พุทธศิลป์: ถิ่นไทย ศิลปกรรมเพื่อพระพุทธศาสนา”. **วารสารพุทธอาเซียนศึกษา**. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒. กรกฎาคม – ธันวาคม, ๒๕๕๙.

ชวลิต อธิปัตย์กุล. “รูปแบบอุโบสถ ช่วง พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๕๑๐ ในจังหวัดอุดรธานี : กรณีศึกษากลุ่มรูปแบบผสมอิทธิพลช่างญวนและพื้นถิ่น”. **วารสารดำรงวิชาการ**. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑, มกราคม-มิถุนายน, ๒๕๕๓.

ทิพวรรณ ทังมั่งมี. “การศึกษาคติการสร้างพระพุทธรูปเกษตรดอกไม้ศิลปะพม่าในล้านนา เพื่อการสร้างสรรค์พระพุทธปฏิมาาร่วมสมัย”. **วารสารวิจิตรศิลป์**. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๖ กรกฎาคม-ธันวาคม, ๒๕๖๐.

๓) งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ :

สุภาพร วีระปรียาภุร. สิมอีสาน : รูปแบบการอนุรักษ์พื้นฟูเพื่อส่งเสริมคุณค่าด้านวัฒนธรรมโดย
การมีส่วนร่วมของชุมชน. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๔.

๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ :

ตึก แสนบุญ. “พระพุทธรูปอีสาน : ตัวตนคนอีสาน พระวรกายผิวดหลัก พระพักตร์แสดงอารมณ์”.

<https://www.silpa-mag.com/culture/article_๕๑๑๗>. ๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๓.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. “ทวารวดี” คืออะไรกันแน่? อ่านคำตอบจาก “รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง”.

<https://www.silpa-mag.com/history/article_๓๖๔๐๘>. ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๓.

ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. “พระพุทธรูปไม้อีสาน”.

<<https://sites.google.com/view/phramai/>>. ๑๒ มิถุนายน ๒๕๖๓.

๒. ภาษาอังกฤษ

Jean Boisselier. *La Sculpture en Thaïlande*. Fribourge : Office du Livre, 1975.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
เรื่อง พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลที่มีต่อประชาชนในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ.....ฉายา.....นามสกุล.....
 อายุ.....ปี พรรษา.....วุฒิการศึกษาทางธรรม นักรธรรม.....เปรียญธรรม.....
 วุฒิการศึกษาทางโลกสูงสุด ป.....ม.....ปริญญา.....
 บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....บ้าน.....ตำบล.....
 อำเภอ.....จังหวัด.....

ตอนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. การสร้างพระพุทธรูปองค์นี้ มีแนวความคิดการสร้างอย่างไร.....

๒. พระพุทธรูปองค์นี้ มีความเป็นมาอย่างไร.....

๓. พระพุทธรูปองค์นี้ มีการสร้างด้วยวัสดุอะไร.....

ตอนที่ ๓ ลักษณะสำคัญและการเรียนรู้พุทธศิลป์ที่สำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. พระพุทธรูปองค์นี้ มีพุทธลักษณะด้านพุทธศิลป์อย่างไร.....

๒. แนวคิดปรัชญาในการสร้าง มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปองค์นี้อย่างไร.....

๓. พระพุทธรูปองค์นี้ มีวัฒนธรรมประเพณีที่ประชาชนยึดถือปฏิบัติอย่างไร.....

.....
.....
.....

๔. ด้านความศักดิ์สิทธิ์เป็นพระคู่บ้านคู่เมือง เมื่อมีพระพุทธรูปองค์นี้ประดิษฐานมีความร่มเย็นเป็นสุขอย่างไร มีศักดิ์สิทธิ์อย่างไร ความเชื่อต่อพระพุทธรูปองค์นี้เป็นอย่างไร เคยมาตั้งความปรารถนาแล้วสำเร็จบ้างไหม.....

.....
.....
.....

๕. พระพุทธรูปองค์นี้ ทำให้มีการท่องเที่ยวอย่างไร.....

.....
.....
.....

ตอนที่ ๔ คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

๑. พระพุทธรูปองค์นี้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของท่านในด้านจิตใจอย่างไร.....

.....
.....
.....

๒. พระพุทธรูปองค์นี้ส่งผลต่อวิถีชีวิตในด้านเศรษฐกิจอย่างไร.....

.....
.....
.....

๓. พระพุทธรูปองค์นี้ส่งผลต่อวิถีชีวิตในด้านวัฒนธรรมประเพณีอย่างไร.....

.....
.....
.....

๔. พระพุทธรูปองค์นี้ส่งผลต่อวิถีชีวิตในด้านชุมชนและสังคมอย่างไร.....

.....
.....
.....

นายอดุลย์ หลานวงศ์
หัวหน้าโครงการวิจัย

ภาคผนวก ข

ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

รายชื่อคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

- ๑) พระมหามิตร ฐิตปญโญ, รศ.ดร.
- ๒) พระครูสุธีคัมภีรญาณ, ผศ.ดร.
- ๓) ผศ.ดร.สุวิน ทอปปัน
- ๔) ผศ.ดร.จรัส ลีกา
- ๕) ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ อว พิเศษ/๒๕๖๒

วันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน/เจริญพร พระมหามิตร จิตปญโญ,รศ.ดร.

ด้วย ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ ได้รับอนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ปีงบประมาณ ๒๕๖๐ จึงได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย

การนี้ เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพ ทางคณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จึงขอความร่วมมือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยตามเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียน/เจริญพรมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาและขอบคุณในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการมา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ อว พิเศษ/๒๕๖๒

วันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน/เจริญพร พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร.

ด้วย ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ ได้รับอนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ปีงบประมาณ ๒๕๖๐ จึงได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย

การนี้ เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพ ทางคณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จึงขอความร่วมมือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยตามเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียน/เจริญพรมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาและขอบคุณในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการมา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ อว พิเศษ/๒๕๖๒

วันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน/เจริญพร ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น

ด้วย ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ ได้รับอนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ปีงบประมาณ ๒๕๖๐ จึงได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย

การนี้ เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพ ทางคณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จึงขอความร่วมมือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยตามเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียน/เจริญพรมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาและขอบคุณในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการมา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ อว พิเศษ/๒๕๖๒

วันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน/เจริญพร ผศ.ดร.จรัส ลีกา

ด้วย ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ ได้รับอนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ปีงบประมาณ ๒๕๖๐ จึงได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย

การนี้ เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพ ทางคณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จึงขอความร่วมมือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยตามเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียน/เจริญพรมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาและขอบคุณในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการมา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต,รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ที่ อว พิเศษ/๒๕๖๒

วันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๖๒

เรื่อง ขอความร่วมมือตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน/เจริญพร ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี

ด้วย ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ ได้รับอนุมัติจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ให้ดำเนินการวิจัย เรื่อง “พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ปีงบประมาณ ๒๕๖๐ จึงได้ออกแบบเครื่องมือวิจัย

การนี้ เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพ ทางคณะผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญวิชาการทางด้านพระพุทธศาสนา จึงขอความร่วมมือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัยตามเอกสารที่แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียน/เจริญพรมาเพื่อพิจารณา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคงได้รับร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนาและขอบคุณในกุศลเจตนาช่วยเหลือด้านวิชาการมา ณ โอกาสนี้

(พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๑) พระพุทธพระลับ วัดธาตุ

พระโสภณพัฒน์บัณฑิต,รศ.ดร.	เจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง
พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร.	ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง
พระมหาพิสิฐ วิสิฐฐปณโณ	ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง
พระมหาภริฐกรณ อัสุมาลี,ดร.	ผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดธาตุ พระอารามหลวง
พันเอกทองดี ทองลั่น	ไวยาวัจกร วัดธาตุ พระอารามหลวง
คุณยายสิมมา บุญคง	ทายิกา วัดธาตุ พระอารามหลวง
นายตะวัน พรหมบุตร	ไวยาวัจกร วัดธาตุ พระอารามหลวง
นายธีระศักดิ์ ภูชะวี	ทายก วัดธาตุ พระอารามหลวง
นายพลาย พรหมบุตร	ไวยาวัจกร วัดธาตุ พระอารามหลวง

๒) พระพุทธนิโรคนทรายหรือหลวงพ่อดำชุ่มเย็น วัดกลาง จังหวัดกาฬสินธุ์

พระครูปริยัติพุทธิคุณ	รองเจ้าคณะอำเภอเมืองกาฬสินธุ์
พระครูปริยัติพัฒนกิจ	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดกลาง พระอารามหลวง, เจ้าคณะอำเภอตอนจวน สัมภาษณ์
พระมหานรินทร์ ปณญาวุฑฒิ	พระธรรมวิทยาการประจำวัดกลาง
นางทองสินและนายณรงค์ หวินกำปัง	อุบาสิกาและอุบาสก วัดกลาง พระอารามหลวง
นางน้อย นิยมพงษ์	นายกพุทธสมาคมจังหวัดกาฬสินธุ์
นายประพันธ์ กองคำ	ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางพิธีกรรม
นายสมใจ เจริญราช	เจ้าหน้าที่สำนักพระพุทธศาสนาจังหวัดกาฬสินธุ์
นายเสถียร ภูชื่นชม	ข้าราชการครูชำนาญ
นายอ้วน ฆารบุรมย์	อุบาสกวัดกลาง พระอารามหลวง

๓) หลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัย พระอารามหลวง จังหวัดหนองคาย

พระราชรัตนาลงกรณ์,รศ.ดร.	เจ้าคณะจังหวัดหนองคาย, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย
พระครูภาวนาธรรมโมเชิต,ดร.	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย
พระมหาจยุท กิตติยุดโต	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัย
ดร.อิเทพ ผาทา	นักวิชาการ
นางจรัส ทินาวัส	อุบาสิกาวัดโพธิ์ชัย
นางบัวไข พิลาดิษฐ์	อุบาสิกาวัดโพธิ์ชัย,
นางสาวปิยะลักษณ์ อินหล่ม	นักท่องเที่ยวน
นายพีรพล สีวงษ์	อุบาสกวัดโพธิ์ชัย
นายไพรัตน์ ภาสอน	ปราชญ์ชาวบ้าน, คณะกรรมการบริหารวัดโพธิ์ชัย

นายสำราญ ย่อยไธสง	นักวิชาการ
ร.ต.ต.บพิตร บุปผาสังข์	ปราชญ์ชาวบ้าน

๔) พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง วัดมหาวนาราม พระอารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี

พระครูสารกิจโกศล,ดร.	เจ้าอาวาสวัดมหาวนาราม พระอารามหลวง, เจ้าคณะอำเภอเมืองอุบลราชธานี
พระมหาธรรมชาติ วิสุทฺธสโท	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาวนาราม
พระครูธรรมธรศิริวัฒน์, ผศ.ดร.	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาวนาราม
แม่ชีกิมเฮียะ พรหมจันทร์	แม่ชีวัดมหาวนาราม พระอารามหลวง, ผู้ดูแลจุดบูชาดอกไม้ธูปเทียน
นางโฉมทรง คงทน	อุบาสิกาวัดมหาวนาราม
นางประพิศศรี อีร์เสถียรโสภณ	อุบาสิกาวัดมหาวนาราม
นางพรรณิ อธิรัตน์	อุบาสิกาวัดมหาวนาราม
นางรุ่งอรุณ ศุภโกศล	อุบาสิกาวัดมหาวนาราม
นายสุทัศน์ โพธิสาร	เจ้าหน้าที่บริการนักท่องเที่ยว
นายสุริวัตรณ ร้อยศรี	อุบาสกวัดมหาวนาราม
นายถาวร ผลจันทร์	อุบาสกวัดมหาวนาราม
นางกฤติยา เดชปองหา	นักท่องเที่ยว
ดญ.ณิสา พันโนราชา	นักท่องเที่ยว

๕) หลวงพ่อพระองค์แสน วัดพระธาตุเชิงชุม วรวิหาร จังหวัดสกลนคร

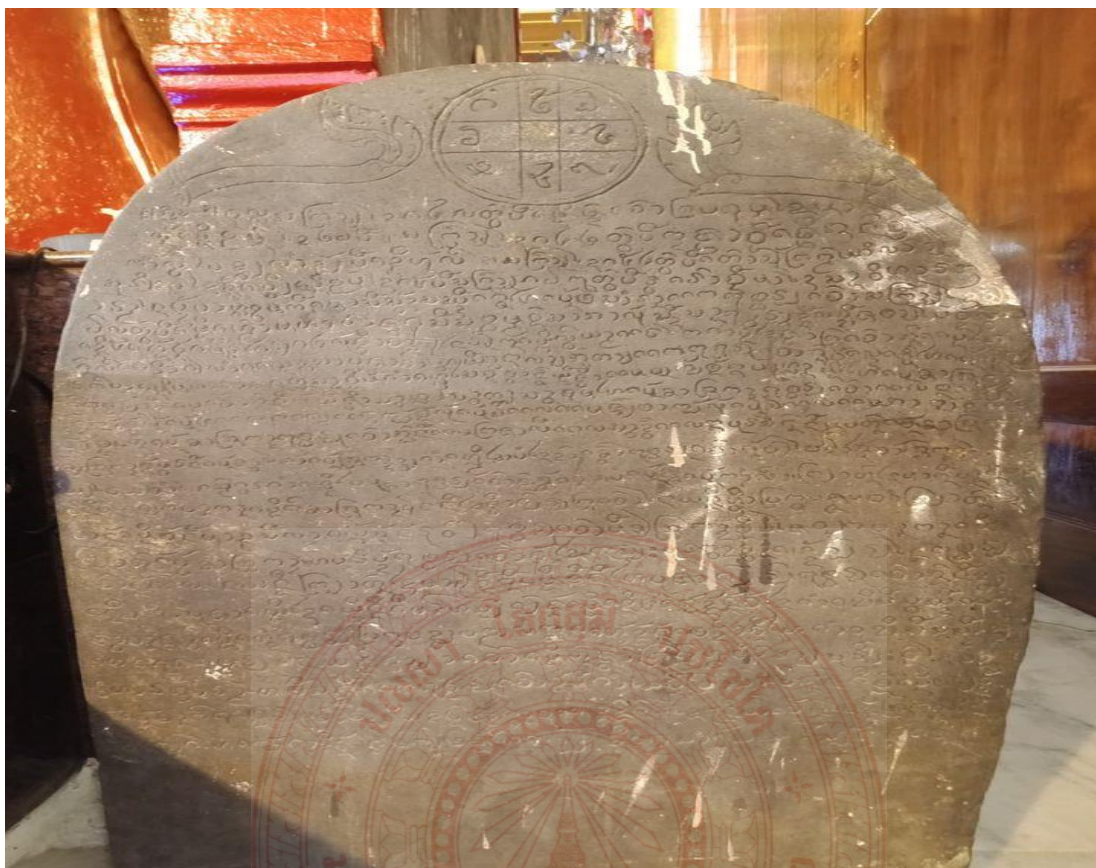
พระเทพสิทธิโสภณ	เจ้าอาวาสวัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร
พระครูโสภณเจติยานุโยค	ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร

ภาคผนวก ค
ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย

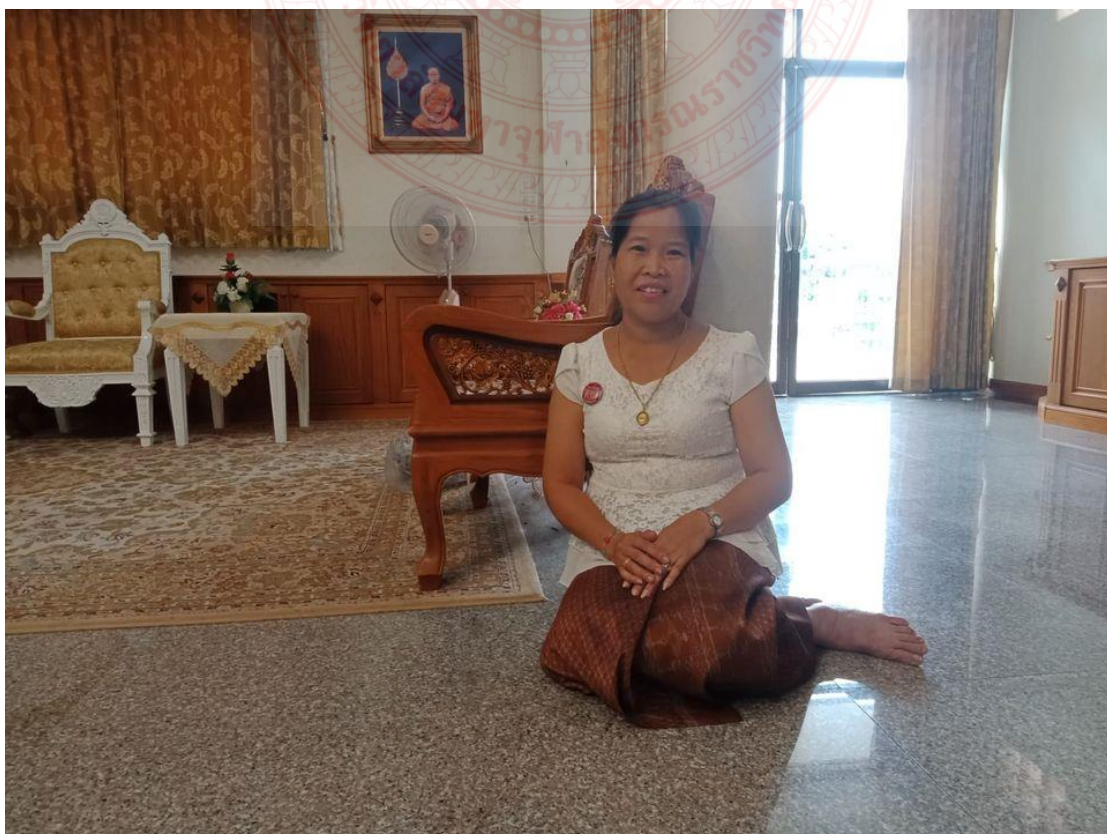

ภาคผนวก ง
หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์

แบบ สท.๐๓

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๓

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า พระมงคลปริยัติธาดา (อุเทียน จิรวฑฒโน) ตำแหน่ง รองเจ้าคณะอำเภอน้ำพอง, เจ้าอาวาส
วัดชัยศรี, ผู้จัดการโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีประจำจังหวัดขอนแก่น แห่งที่ ๒

ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน วัดชัยศรี

ที่อยู่ ๙๙ หมู่ ๙ ตำบลวังชัย อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๕๐๐

โทรศัพท์ ๐๙๓ - ๕๐๙ - ๗๓๓๗ โทรสาร.....

ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง

...พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....

...Buddhist Arts : Historical, Development and Influences on people's Living in The
North - Eastern Region.....

ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ.....ดร.อดุลย์ หลานวงศ์.....

โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่ใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ มิถุนายน ๒๕๖๓ จนถึง ๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๖๓ ซึ่งการนำผลงานวิจัย/
งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

- ๑) ได้องค์ความรู้และสาระสำคัญเกี่ยวกับพุทธศิลปะอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรม
- ๒) ได้แนวทางในการอนุรักษ์พุทธศิลปะในท้องถิ่นภาคอีสาน และได้เป็นแนวทางในการสร้างความตระหนักรู้
เรื่องการอนุรักษ์แก่พระภิกษุและสามเณร

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

ตำแหน่ง

หมายเหตุ. ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

ภาคผนวก จ
ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย (Output/Outcome/Impact)

๑. ผลผลิต

จากผลผลิตของงานวิจัยนี้ ทำให้ได้ชุดความรู้พุทธศิลป์ประเภทพระพุทธรูปองค์สำคัญ ซึ่งประกอบไปด้วยองค์ความรู้ทางด้านประวัติความเป็นมา พัฒนาการ คุณค่าของพุทธศิลป์ การสื่อความหมายทางพุทธธรรม และอิทธิพลคุณค่าของพุทธศิลป์ที่มีต่อประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ด้านศิลปะและวัฒนธรรม ประเพณี สังคมและการท่องเที่ยว ทั้งระดับนโยบายองค์กรและสถาบันพระพุทธศาสนา

จากการวิเคราะห์คุณค่าและอิทธิพลของพุทธศิลป์ที่สำคัญ ทำให้ได้องค์ความรู้ว่า พระพุทธรูปส่งผลต่อความเชื่อความเลื่อมใสศรัทธาของคนในชุมชน ยึดถือเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของพื้นที่นั้นๆ ทำให้เกิดความสันติสุขสงบร่มเย็นเกิดขึ้นในชุมชนและสังคม เกิดความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชน เกิดจิตอาสาในการร่วมกันช่วยทำงานบุญประเพณีที่จัดขึ้นทุกปี เกิดรายได้จากการขายของชำร่วย ที่ระลึกและการจ้างคนในชุมชนเกิดขึ้นเพื่อช่วยจัดสถานที่ให้เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยว เกิดการท่องเที่ยวอันเป็นผลมาจากวัฒนธรรมประเพณีที่มีการจัดติดต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นผลให้เศรษฐกิจในท้องถิ่นนั้นมีรายได้หมุนเวียน ประชาชนมีพื้นที่เลี้ยงชีพนอกเหนือจากการอาชีพหลักด้านเกษตรกรรม

หลังจากได้ศึกษาพุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลที่มีต่อประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า วัดที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญได้องค์ความรู้เกี่ยวกับพุทธศิลป์และการจัดการบริหารวัดเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนทำให้จิตอาสาของชุมชนเกิดขึ้นภายในวัด

๒. ผลลัพธ์

ท่านเจ้าอาวาสและผู้รับผิดชอบทั้ง ๕ แห่งได้นำผลวิจัยที่ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับพุทธศิลป์และอิทธิพลคุณค่าของพระพุทธรูปสำคัญของแต่ละวัดมาถ่ายทอดแก่ประชาชนทั่วไป ตลอดถึงได้รับรู้ถึงจุดเด่นอันเป็นเอกลักษณ์สำคัญของแต่ละวัด ทำให้การจัดการศูนย์บริหารวัดเกิดผลดี มีระบบ แบบแผนที่มีแผนพับประชาสัมพันธ์ พุทธศาสนิกชนที่มากกราบไหว้ได้รับความสะดวกสบายและพึงพอใจ

๓. ผลกระทบ

ส่งผลดีต่อพุทธศาสนิกชนและนักท่องเที่ยว มีแผนพับที่ให้องค์ความรู้และได้ทราบถึงช่องทางศึกษาข้อมูลสำคัญของพระพุทธรูปและวัดเป็นที่ประดิษฐาน ทำให้การเดินทางรวดเร็วและรับรู้ข้อมูลข่าวสารของทางวัด เกิดความสะดวกสบายในการเดินทางมากกราบไหว้โดยภาพรวม

ภาคผนวก ฉ
หนังสือตอบรับการตีพิมพ์บทความวิจัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโคกสี
อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

โทรศัพท์. ๐-๔๓๒๘-๓๕๔๖-๗

โทรสาร. ๐-๔๓๒๘-๓๓๙๙

ที่ อว ๘๐๓๑.๑/ว ๒๕

๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความวารสาร Journal of Buddhist Education and Research

เรียน ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ และคณะ

ตามที่ท่านได้ส่งบทความเรื่อง “พุทธศิลป์ : อิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร Journal of Buddhist Education and Research มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่นนั้น

ในการนี้ กองบรรณาธิการได้ดำเนินการตามกระบวนการพิจารณา จากคณะกรรมการกลั่นกรองบทความ (Peer Review) ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องเรียบร้อยแล้ว และกองบรรณาธิการเห็นชอบรับบทความของท่านตีพิมพ์ในวารสาร Journal of Buddhist Education and Research ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ ประจำเดือน กรกฎาคม-ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๓ ซึ่งวารสารนี้อยู่ในกลุ่ม ๒ ของศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI ๒) ตั้งแต่ปี ๒๕๖๓ - ๒๕๖๗

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิทยา ทองดี)

บรรณาธิการวารสาร JBER

Journal of Buddhist Education and Research

สำนักวิชาการวิทยาเขตขอนแก่น

Journal of Buddhist Education and Research (TCI ๒)

[http:// https://so๐๖.tci-thaijo.org/index.php/jber/issue/archive](http://https://so๐๖.tci-thaijo.org/index.php/jber/issue/archive)

โทรศัพท์ ๐๘๑-๕๗๔๐๙๔๗ (ดร.สมศร นามสีฐาน:ผู้ช่วยบรรณาธิการ)

E-mail: som_๑๒๐๕@hotmail.com; pisit.sueb@mcu.ac.th

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโคกสี

อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

โทรศัพท์. ๐-๔๓๒๘-๓๕๔๖-๗

โทรสาร. ๐-๔๓๒๘-๓๓๙๙

ที่ อว ๘๐๓๑.๑/ว ๒๔

๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๓

เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความวารสาร Journal of Buddhist Education and Research

เรียน ดร.อดุลย์ หลานวงศ์ และคณะ

ตามที่ท่านได้ส่งบทความเรื่อง “พุทธศิลป์ : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” เพื่อพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร Journal of Buddhist Education and Research มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่นนั้น

ในการนี้ กองบรรณาธิการได้ดำเนินการตามกระบวนการพิจารณา จากคณะกรรมการกลั่นกรองบทความ (Peer Review) ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องเรียบร้อยแล้ว และกองบรรณาธิการเห็นชอบรับบทความของท่านตีพิมพ์ในวารสาร Journal of Buddhist Education and Research ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ ประจำเดือน กรกฎาคม-ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๓ ซึ่งวารสารนี้อยู่ในกลุ่ม ๒ ของศูนย์ดัชนีการอ้างอิงวารสารไทย (TCI ๒) ตั้งแต่ปี ๒๕๖๓ - ๒๕๖๗

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิथा ทองดี)

บรรณาธิการวารสาร JBER

Journal of Buddhist Education and Research

สำนักวิชาการวิทยาเขตขอนแก่น

Journal of Buddhist Education and Research (TCI 2)

[http:// https://soo6.tci-thaijo.org/index.php/jber/issue/archive](http://https://soo6.tci-thaijo.org/index.php/jber/issue/archive)

โทรศัพท์ ๐๘๑-๕๗๔๐๙๔๗ (ดร.สมศวรร นามสีฐาน:ผู้ช่วยบรรณาธิการ)

E-mail: som_1205@hotmail.com; pisit.sueb@mcu.ac.th

ประวัติผู้วิจัย

๑. หัวหน้าโครงการวิจัย

ชื่อ-สกุล	นายอดุลย์ หลานวงศ์
วันเดือนปีเกิด	วันที่ ๑ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๗
สถานที่เกิด	อำเภอท่าคันโท จังหวัดกาฬสินธุ์
การศึกษา	- ประถมศึกษาปีที่ ๕ โรงเรียนทุ่งเกอราษฎร์ประสิทธิ์ - นักรรรมชั้นเอก วัดชัยศรี สำนักเรียนคณะจังหวัดขอนแก่น - เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียนวัดสระเกษ กรุงเทพมหานคร - ระดับปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาธรรมนิเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำแหน่งหน้าที่	อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ปัจจุบันอยู่	บ้านเลขที่ ๑๐๐ หมู่ที่ ๘ ตำบลกุงเก่า อำเภอท่าคันโท จังหวัด กาฬสินธุ์ ๔๖๑๙๐

๒) ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ-สกุล	พระภาณุวัฒน์ จันทวัฒน์ (จันทาพูน)
วันเดือนปีเกิด	วันที่ ๒ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๓๙
สถานที่เกิด	หมู่ ๗ ตำบลจันทวาใต้ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
การศึกษา	- ประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนบ้านแม่คำฝ้างหมื่น - นักรรรมชั้นเอก วัดพระแก้ว สำนักเรียนคณะจังหวัดเชียงราย - มัธยมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนพุทธวิงศ์วิทยา - ระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย - ระดับปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำแหน่งหน้าที่	นักจัดการงานทั่วไป สำนักงานวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ปัจจุบันอยู่	วัดนันทิการาม ถนนเหล่านาดี ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

๓) ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ-สกุล	พระมหาภริรัฐกรณ์ อัสมาลี (พັນนาวา)
วันเดือนปีเกิด	วันที่ ๖ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๒
สถานที่เกิด	หมู่ ๗ ตำบลจันทจว่าใต้ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย
การศึกษา	- ประถมศึกษาปีที่ ๖ - นักรธรรมชั้นเอก - เปรียญธรรม ๙ ประโยค - ระดับปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาสังคมศึกษา - ระดับปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลี - ระดับปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
ตำแหน่งหน้าที่	- อาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น - ประธานหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ปัจจุบันอยู่	วัดธาตุ พระอารามหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัด ขอนแก่น ๔๐๐๐๐